Fun A Welt Wos Iz Nishto Mer

פֿון אַ וועלט וואָס איז נישטאָ מער

(Yiddish version)

by Israel Joshua Singer

(30 November 1893 - 10 February 1944)

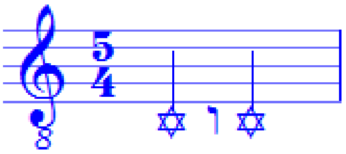

אַ שמחה אין שטעטל - ניקאָלאַי דער צווייטער ווערט געקרוינט פאַר קייסער

וואונדערלעך און אומבאַגרייפלעך איז דער מענטשלעכער מוח מיט זיין אויפנעמען בילדער, אָפּט-ניט וויכטיקע, וואָס ער באַהאַלט זיי אויף אייביק, און מיט זיין אַרויסוואַרפן בילדער, אָפּט זייער וויכטיקע, וואָס ער וויל ניט האָבן ביי זיך.

פאַר גאַנצע אַכט-און-פערציק יאָר צייט, דאָס הייסט, פון דעם טאָג וואָס איך בין געוואָרן צוויי יאָר אַלט, שטייט פאַר מיינע אויגן אַ שאַרף בילד, דאָס ערשטע, וואָס האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון: אַ גרויסער, הויכער בנין, באַלויכטן מיט אַ סך ליכט און געפּאַקט מיט מענטשן. מוזיק שפּילט. איך זיץ אויפן אַקסל פון אַ גרויסן בערדיקן מענטש. עס פאַלט מיר אַראָפּ אַ זאָק פון פוס, מענטשן בייזערן זיך אויף מיר און שטילן מיך איין, איך זאָל ניט וויינען.

ווען איך האָב מיט יאָרן שפּעטער געפרעגט מיין מוטער, וואָס אַזוינס עס איך געשען מיט מיר אין מיין ערשטער קינדהייט, האָט זי מיר דערציילט אַז דער גרויסער באַלויכטענער בנין איז געווען די שול אין דער שטאָט בילגאָריי, לובלינער גובערניע, וואו איך בין געבוירן געוואָרן. די מענטשן, וואָס האָבן געשפּילט אין רער געפּאַקטער שול, זיינען געווען די שטאָטישע קלעזמער פון גימפּל פידלערס קאַפּעליע. די שמחה אין שול איז געווען צוליב דעם, וואָס מען האָט אין יענעם טאָג געקרוינט דעם קייסער ניקאָ-לאַי דעם צווייטן, דעם אימפּעראַטאָר פון רוסלאַנד און קעניג פון פּוילן. דער בערדיקער מענטש וואָס האָט מיך געטראָגן אויף אַן אַקסל, איז געווען שמואל דער בית-דין שמש ביי מיין זיידן, דעם רב פון שטאָט. ער האָט מיך מיט-גענומען אין שול אַריין, כדי איך זאָל זען די צערעמאָניע, ווי מיין זיידע האָט געמאַכט אין שול אַן "הנותן-תשועה" פאַרן נייעם מושל, אין קעגנוואַרט פון קהל, און די שטאָטישע רוסישע באַאַמטע. די מענטשן וואָס האָבן מיך איינגעשטילט זענען געווען מיינע פעטערס, יוסף און איטשע, וואָס זיינען געווען אומרואיק צוליב מיין וויינען און שטערן די פייערלעכקייט.

דערביי האָט מיר שוין מיין מוטער דערציילט נאָך אַ געשיכטע, ווי אַזוי איך, אַ צוויי-יאָריק קינד, האָב שיר נישט פאַרשיקט מיין זיידן קיין

סיביר צוליב מיינעם אַן אַקט קעגן דעם זעלבסטהערשער פון דער רוסישער אימפּעריע. די מעשה איז געווען אַזאַ: דער נאַטשאַלניק פון דער קרייז-שטאָט (אויעזד) בילגאָריי האָט איבערגעגעבן מיין זיידן אַ געשנורעוועט בוך, אין וועלכן ער האָט צונויפגענומען די חתימות פון אַלע בילגאַרייער יידן מיט אַן הסכמה אויף זייער ניי-געקרוינטן הערשער. צוליב וואָס דער גאָט-גע-זאַלבטער און זעלבסטהערשערישער מאָנאַרך האָט נייטיק געדאַרפט די הסכמה פון די בילגאָרייער יידן, ווייס איך ניט. אָבער אַזוי האָט די רוסישע פּאָליציי פאַרלאַנגט. פאַרשטייט זיך, אַז די בילגאָרייער באַלעבאַטים האָבן גלייך געחתמעט זייערע נעמען. אין דעם טאָג, ערב דער קרוינונג, איז דאָס בוך געלעגן ביי מיין זיידן אויפן טיש. מיין מוטער האָט אַריינגעקוקט דערין. אין מיטן לייענען די חתימות, איז זי אַנטשלאָפן געוואָרן. פּלוצ-לונג האָט זי זיך אויפגעכאַפּט, און צו איר שרעק, דערזען, ווי איר בן-יחיד האלט עטלעכע בלעטער אין דער האַנט און אַרבעט מעשים זיי אַרויס-צורייסן. מיט גרויס פאָרזיכטיקייט האָט זי אַרויסגעראַטעוועט די הסכמות אויפן קייסער. מיין מוטער, און צוזאַמען מיט איר די גאַנצע שטוב, איז זיכער געווען אַז דאָס האָט אַ מלאך פון הימל זי אויפגעוועקט צו דער צייט, ווייל פאַר אַזאַ מאַיעסטעט-באַליידיקונג, וואָלט מיין זיידע געלענט פאַר-שיקט ווערן קיין סיביר . . .

אָבער דאָס האָב איך ניט געדענקט. געדענקט האָב איך בלויז דאָס בילד פון דער שול. אַ צוויט בילד פון יענער צייט, וואָס האָט זיך איינ-געקריצט אין מיין זיכרון, איז אַזאַ: אויף אַ ווייס-פאַרשנייטן פּלאַץ שטיי-ען יידן און ווייבער, אָנגעטאָן אין שוואַרצן. מע זעצט אַרויף אויף אַ וואָגן מיין מוטער, מיך און מיין עלטערע שוועסטער, וואָס האַלט מיך פעסט ביי דער האַנט. די מענטשן גייען-נאָך צופוס מיט דעם וואָגן. שפּעטער גע-פינען מיר זיך אַלע אין שטוב, ליכט ברענען אין לייכטער; מיין פעטער, איטשע, האַלט אַ בעכער מיט ווייַן אין דער האַנט און מאַכט קידוש.

ווי מיין מוטער האָט מיר דערציילט, איז דאָס געווען דער טאָג, וואָס מיין פאָטער, יונגערמאַן פון אַ יאָר זיבן-און-צוואַנציק, איז אויפגענומען געוואָרן פאַר רב אין דעם קליינעם שטעטעלע לענטשין, וואַרשעווער גו-בערניע. די יידן און ווייבער זענען אַנטקעגנגעגאַנגען מקבל-פּנים זיין זייער ערשטן רב און זיין הויזגעזינד. דער טאָג איז געווען אַ פרייטיק נאָענט צו פּסח. פאַרוואָס איך האָב געדענקט דעם קידוש פון מיין פעטער איטשע, וועלכער איז מיטגעפאָרן פון בילגאָריי אונדז צו באַגלייטן, און נישט דעם קידוש פון מיין אייגענעם פאָטער, וועלכער איז דערצו נאָך געווען די הויפּט-

פיגור, צוליב זיין ערשטער כסא-רבנות - דערויף קען איך קיין ענטפער ניט געבן.

נאָך אָט-די צוויי אָפּגעהאַקטע בילדער, שטייען די ווייטערדיקע ביל-דער קלאָר און בולט פאַר מיינע אויגן, פון די סאַמע פריסטע קינדער-יאָרן.

דאָס שטעטעלע לענטשין, אין וועלכן מיין פאָטער איז אויפגענומען געוואָרן פאַר רב, איז געווען אַ פּיצעלע, כמעט אַ דאָרף. די הייזלעך זע-נען געווען קליינע, אָבער די דעכער זענען געווען געדעקט ניט מיט שטרוי, ווי אין אַ גויאיש דאָרף, נאָר מיט שינדלען, פאַרשפּיצטע אין דער הויך, אויף וועלכע עס זענען אָפּט געזעסן פייגעלעך. בלויז איין הויז האָט געהאַט אַ גאָרן מיט גאַניקלעך. די ערד איז געווען ניט געפלאַסטערט, דאָך איז זי קיינמאָל ניט געווען בלאָטיק, ווייל זי איז געווען אַ זאַמדיקע. דאָס זאַמד איז געווען טיף און ווייס, ווייל דאָס שטעטעלע איז געלעגן נישט ווייט פון דער ווייסל. איבער די שטעטלשע קרעמלעך זיינען געהאַנגען קליינע שילד-לעך מיט אויסגעמאָלטע סחורות. איבער די שניטקראָמען זענען געווען אויסגעמאָלט צוויי שטיקער סחורה, אַריבערגעוואָרפן איינס איבערן אַנדערן אין דער קרום. איבער די בשמים געוועלבלעך זענען געווען אויסגעמאָלט גרויסע היטלען צוקער אין בלויען געהילט. איבער די אייזן-קרעמלעך זענען געווען אויסגעמאָלט טעפּ, פענדלעך און פּעקלעך ליכט. אויף די טירן זענען אויך געווען אַרויסגעהאָנגען קייטן און פּאָדקאָוועס און שניידמעסערס. אין די קראָמען, וואו מע האַט פארקויפט טאַבאַק און פּאַפּיראָסן איז תמיד אין פענצטער געשטאַנען אַרויסגעשטעלט אַ קאָטער אין לאַקירענע שטיוול, רוי-כערנדיק אַ פּאַפּיראָס אין אַ לאַנג ציגאַרן-שפּיצל. וויפיל מיין מוטער האָט נישט פּרובירט פאַרענטפערן מיין קשיה מיט וועלכער איך האָב זי געמאַטערט: פאַרוואָס אַ קאָטער זאָל טראָגן שטיוול און רויכערן אַ פּאַפּי-ראָס, האָט זי עס מיר נישט געקענט פאַרענטפערן. מיין געפיל פאַר רעאַליזם האָט אַפּנים, שוין דעמאָלט נישט געקאָנט פאַרדייען אַזאַ נישט רעאַלע דערשיינונג.

לעבן די קרעמלעך האָבן זיך געפונען די ווערקשטאַטלעך פון די יידישע באַלמעלאָכעס שניידערס, שוסטערס, און בעקערס. אויף די שילד-לעך ביי די בעקערס איז געווען אויסגעמאָלט אַ גרויסער ברוינער ראָגאַל, אין געשטאַלט פון אַ האַלבער לבנה, וואָס האָט מער דערמאָנט אין האָלץ, ווי אין געבעקס. ביי די שוסטערס איז געווען אַרויסגעשטעלט אַ שטייפער שטיוול מיט שפּאָרן. די שניידערס האָבן נאַך קיין שילדן נישט אַרויסגע-האנגען. עס איז אויך געווען אַ לעדער-קראָם מיט אַן אויסגעמאָלטער שטיק זויל, וואָס האָט קיין ענלעכקייט אויף קיין זויל נישט געהאַט, אָבער

דערפאַר איז געווען גענוי אויסגעמאָלט אַ ניי-מאַשין, אויף וועלכער אַ קליין מענטשעלע נייט אַ געוואַלדיק גרויסן שוך. דאָס איז געווען אַ סימן, אַז דער לעדער-הענדלער איז שוין אין איינוועגס אויך אַ קאַמאַשן-שטעפּער. דאָס איינציקע פֿאַבריקל אין שטעטעלע איז געווען אַזעלכעס וואָס האָט אויס-געאַרבעט קוואַס; אַ פֿאַרביקע משקה, וואָס פלעגט אויסשיסן פון דער פלאַש, ווען מע האָט זי אויפגעקאָרקעוועט. דאָס ראָד פון אָט דעם קוואַס-פֿאַבריקל האָט שטענדיק זיך געדרייט און גערוישט. אַרום פֿאַבריקל האָט זיך געשפּרייט אַ ווייכע, ווייסע פליסיקייט, וואָס האָט אויסגעזען ווי סמע-טענע. עס זענען אויך געלעגן אָנגעוואָרפן שטיקער פון צעבראָכענע פלע-שער, גרינע, רויטלעכע און ברוינע, דורך וועלכע מיר, יינגלעך, האָבן גע-קוקט אויף דער וועלט און געזען זי אין די שענסטע קאָלירן. פון די אויס-געצוצטע דרעטלעך, מיט וועלכע די קאָרקעס פון די קוואַס פלעשער זענען געווען צוגעפעסטיקט, האָבן מיר געמאַכט ברילן פאַר זיך. לעבן דעם פֿאַבריקל, אַ ביסל אָפּגערוקט, האַט זיך אויסגעשפּרייט אַ לאַגער, אין וועלכן אַ ייד האָט געהאַלטן אַלערליי מאַשינען פאַר ערד-אַרבעט דרעש-מאַשינען, אַקער-מאַשינען. שוואַבן, דייטשישע קאָלאָניסטן, וואָס האָבן גע-וואוינט אין די דערפער דערלעבן, פלעגן קויפן אָט די מאַשינען פון צייט צו צייט. אין שטעטעלע זענען אויך געווען צוויי גויאישע קראָמען, וואָס האָבן פאַרקויפט חזיר, ביר און בראָנפן. דאָס בית-המדרשל און די מקווה זענען געשטאַנען אין אַ זייט, לעבן אַ לאָנקע, אויף וועלכער עס האָבן זיך געפּאַשעט קי און גענדז, האַרט ביי אַ שטייענדיק וואַסער, מער זומפּ ווי וואַסער, אין וועלכן די בהמות פלעגן זיך אַנטרינקען און קאַטשקעס זענען אַרומגעשוואומען. די פרעש האָבן געאַרבעט מעשים אין אָט-דעם זומפּיקן וואַסערל, וואָס איז געווען באַוואַקסן געדיכט מיט שאַוער. אָפּגערוקט פון שטעטל איז געשטאַנען דער גרויסער הויף פון פּריץ כריסטאָווסקי און די "טיפּלע" - אַ רויטער גרויסער בנין מיט צוויי פאַרריסענע טורעמס און צלמים, וואָס האָבן זיך אַריינגעשטאָכן אין ברייטן, גרויסן און רונדן הימל אַריין.

דאָס שטעטעלע איז געווען יונגס, נאָר וואָס פון דער נאָדל אַרויס; די באַלעבאַטים זענען מערסטנס געווען דאָרפס-יידן פון די ארומיקע דערפער.

די מעשה איז געווען, וואָס מיט עטלעכע יאָר פאַר אונדזער אָנקומען קיין לענטשין האַט די רוסישע פּאָליציי גענומען טרייבן פון די אַרומיקע דערפער די יידן, וואָס האָבן יאָרן-לאַנג געוואוינט אין זיי. אַזוי ווי לויטן געזעץ האָבן יידן געמעגט וואוינען אין שטעטלעך, האָבן די אַרויסגעטריבענע יידן אָפּגעקויפט אַ שטיק זאַמדיקע ערד ביים פּריץ כריסטאָווסקי און האָבן

אויסגעבויט אַ שטעטעלע. דער פּריץ, וואָס איז אויך געווען דער ריכטער פון דעם דאָרפס-געריכט, איז געווען צופרידן צו פאַרקויפן זיין זאַמדיקן באָדן פאַר גוט געלט, און ער האָט שוין דורכגעפירט, וואו מע דאַרף, אַז זיין שטעטעלע זאָל זיין כשר. די יידן האָבן אויסגעבויט הייזלעך, געעפנט קראָמען, איינגעאָרדנט ווערקשטאַטלעך און געגומען לעבן ווי אַלע יידן אין פוילן. די יידישע וואַלד-הענדלער פון די אַרומיקע געדיכטע וועלדער האָבן זיי געגעבן אַ מתנה געהילץ, פון וואָס זיי האָבן אויסגעבויט אַ קליין בית המדרשל מיט אַ מקווה. דער פּריץ האָט זיי געגעבן אַ מתנה דאָס שטיקל פּלאַץ פאַר די הייליקע בנינים. צוליב דעם האָבן די יידן געזען, אַז זייער שטעטעלע זאָל טראָגן דעם נאָמען פון פּריץ. פון זיין נאָמען, לעאָן, האָבן זיי געמאַכט לעאָנטשין, און אויף יידיש: לענטשין. די צאָל יידן אין שטעטעלע איז סך הכל געווען אַ פערציק משפחות, אָדער אַרום צוויי הונדערט נפשות.

ווי אַזוי מיין פאָטער איז מגולגל געוואָרן פון בילגאָריי, ביי דער עסטרייכישער גרענעץ, ביז דעם פאַרוואָרפענעם העק, לענטשין, וואָס איז געווען אַ מהלך פון קנאַפּע פיר הונדערט וויאָרסט פון דער גרענעץ שטאָט, איז אַ פאַרוויקלטע געשיכטע, וועגן וועלכער מיין מוטער פלעגט אָפט רעדן מיט ביטערקייט.

די מעשה איז געווען אַזאַ:

מיין זיידע, ר׳ יעקב מרדכי, דער בילגאָרייער רב, האָט מיין מוטער, בת שבע, זייער ליב געהאַט, ווייל זי איז געווען אַ גרויסע למדנית און אַליין זיך אויסגעלערנט פאַרשטיין לשון קודש ספרים, און אפילו גמרא. תנ"ך האָט זי געקאָנט ממש אויסנווייניק. ער האָט דערפאַר פאַר איר אויסגעזוכט מאַן אַ למדן, וואָס זאָל קאָנען ווערן אַ רב אין אַ שטאָט. שדכנים האָבן געוואוסט, אַז אין דער נאָענטער שטאָט טאָמאַשאָוו, לובלינער גוברעניע, האָט דער דיין, ר׳ שמואל, אַ זון פנחס מענדל, וואָס איז אַ למדן און אַ ירא שמים, און זיי האָבן גערעדט דעם שידוך און דורכגעפירט אים. מיין מוטער איז צו איר חתונה אַלט געווען זיבעצן יאָר, מיין פאָטער - איין און צוואַנציק יאָר, גלייך נאָך דעם ווי ער איז באַפרייט געוואָרן פון גיין דינען. מיין זיידע האָט צוגעזאָגט דעם איידעם זיינעם פינף יאָר קעסט ביי אים אין הויז, כדי ער זאָל דורך דער צייט זיך קאָנען צוגרייטן צו אַ רבנישער קאַריערע, דאָס הייסט, ער זאָל קריגן סמיכה אויף רבנות און ער זאָל זיך אויסלערנען רוסיש און באַלייגן אַן עקזאַמען, ווייל דאָס געזעץ האָט דעמאָלט געפאָדערט, אַז יידישע שטעט אין פוילן זאָלן נישט האָבן קיין צוויי רבנים, אַ גייסטלעכן און קאַזיאָנעם, נאָר איין רב, וואָס זאָל דורכפירן

ביידע פונקציעס, די יידישע און די מלוכהשע. מיין פאָטער האָט די סמיכה אויף רבנות געקראָגן איינס און צוויי, אַ זון פון אַ דיין, אַן אייניקל פון דורות רבנים, אַן איידעם פון אַ רב, און אַליין אַ למדן, איז עס ביי אים געווען אָ קליינקייט אויסצולערנען זיך יורה דעה און שולחן ערוך. אָבער ער האָט ביי קיין פאַל נישט געוואָלט לערנען זיך רוסיש און גראַמאַטיק, כדי צו באַלייגן אַן עקזאַמען אויף פיר קלאַסן גימנאַזיע, וואָס עס האָט זיך געפאָדערט, מיין זיידע האָט געדונגען פאַר אים אַ רוסישן לערער, אָבער אנשטאָט גיין צום לערער, איז מיין פאָטער בעסער געגאַנגען אין חסידים שטיבל און געשמועסט חסידות מיט די יונגעלייט, די קעסט-איידעמלעך, געפּראַוועט חסידישע סעודהלעך צון אויף ימים טובים אָפּט געפאָרן צום רבין קיין שיניאַווע, אין גאַליציע, וואָס איז געלעגן איבער דער גרענעץ, אויף אַזעלכע נסיעות פלעגט ער אָפּזיצן וואָכן לאַנג, ער פלעגט אויך צו אָפּט זיך אַריבער-כאַפּן צו זיינע עלטערן קיין טאָמאַשאָוו און פאַרברענגען מיט די חסידישע יונגעלייטלעך.

מיין זיידע האָט דעריבער גלייך געוואָרפן אַן אומחן אויף זיין איידעם, ווען ער האָט דער נישט מפּשר. אויפן מאַרטאָגן.

מיין פאָטער האָט זיך נישט אַריינגעפּאַסט אין הויז פון מיין זיידן.

ערשטנס, איז מיין זיידע געווען אַ רוסישער, דאָס הייסט, אַ וואָלינער, און אַזוי איז געווען זיין הויזגעזינד. ער איז געווען אַ צייט רב אין וואָלינער שטעטלעך, פוריצק און מאַציעוו. מיין מוטער איז געבוירן געוואָרן אין וואָלין און אַריבערגעקומען קיין בילגאָריי אין פוילן, ווען די שטאָט האָט אויפגענומען איר פאָטער, דעם "מאַציעוווער עילוי, פאַר רב. מיין פאָטער, ווידער, איז געווען אַ פּוילישער פון דורות. מיין פאָטער פלעגט רעדן מיטן ברייטן פוילישן יידיש: מיין מוטער און איר משפּחה האָבן גערעדט וואָלי-נעריש. דאָס אַליין האָט געבראַכט צו קעגנזייטיקע קיביצערייען און שפּאַסן. דערצו איז מיין זיידע געווען אַ מתנגד, וואָס האָט געהאַלטן אַ וועלט פון לומדות און האָט נישט פאַרטראָגן קיין חסידים און זייערע גוטע-יידן, וואָס אנשטאָט לערנען תורה פאַרנעמען זיי זיך מיט ניגונים און טענץ און דערציילן מופתים. אין זיין יוגנט, ווען ער איז נאָך געווען דער "מאַציעווער עילוי", האָבן חסידים אים פאַרנאַרט איינמאָל צום טריסקער רבין, ער זאָל אים זען, איבערצייגן זיך אין זיין גרויסקייט און ווערן זיין חסיד. אָבער מער "מאַציע-ווער עילוי" האָט אַ שמעק געטאָן און איז אַהיים געפאָרן, כדי קיינמאָל מער נישט צו פּטרן קיין צייט אויף אַזעלכע זאַכן. ער האָט זיך נאָך מער אַריינגעוואָרפן אין לומדות. מיין פאָטער, ווידער, איז געווען אַ פייערדיקער חסיד, אַ זון פון אַ חסיד און אַן אייניקל פון חסידים.

מיין זיידע איז געווען אַ מענטש פון תכלית, פון פליכט. ער האָט גע-
האַלטן, אַז מען דאַרף זיך פאַרנעמען אָדער מיט תורה, אָדער מיט סחורה.
מיין פאָטער איז געווען אַ פאַנטאַזיאַר, אַ גרויסער בעל-בטחון, אַ מענטש
וואָס האָט פיינט געהאַט צו האָבן אַן עול אויפן קאָפּ. זיין פילאָזאָפיע איז
געווען: ס´וועט שוין, מיט גאָטס הילף, זיין רעכט". כאָטש דורך דער
צייט פון זיין קעסט-עסן איז ער געוואָרן אַ טאַטע פון צוויי קינדער, אַחוץ
פון אַ קינד וואָס איז געשטאָרבן, האָט ער נישט געטראַכט פון קיין תכלית
און בשום אופן נישט געוואָלט אַריינקוקן אין די רוסישע ביכלעך, וואָס ער האָט
באַטראַכט פאַר טומאה, טריף-פּסולס. ער האָט זיך געהאַט זיינע חסידים
און רביס און תורה און אין דער פרייער צייט האָט ער געשריבן פּשטלעך
צו דער גמרא און חידושים אויף דער תורה. מיין זיידע האָט נישט
געהאַלטן נישט פון זיינע פּשטלעך, נישט פון זיינע חסידישע חידושים, נישט
פון זיינע רביס און נישט פון זיינע שמחות. נאָך גרויסע סיכסוכים האָט
ער געפּועלט ביי מיין פאָטער, ער זאָל אַריבערפאָרן קיין זאמאָשטש און דאָרטן
זיך אויסלערנען רוסיש ביי אַ געניטן לערער, וואָס איז אַ ספּעציאַליסט
אין צוגרייטן רבנים צו האַלטן עקזאַמען. אָבער נאָך אָפּזיצן עטלעכע וואָכן
אין זאמאָשטש, האָט מיין פאָטער איבערגעלאָזט דעם לערער צוזאַמען מיטן
געלט וואָס מיין זיידע האָט יענעם באַצאָלט אין פאָראויס, און ער איז אַוועק
צו זיינע עלטערן אין טאָמאַשאָוו, אין מורא זיך צו באַווייזן פאַר דעם שטרענגן
שווער, וואָס פאָדערט תכלית. ווי איינע פון די סיבות פאַרוואָס ער איז
אַוועק פון זאַמאָשטשער לערער, האָט מיין פאָטער אָנגעגעבן דאָס, וואָס מען
האָט געזאָגט אין שטאָט, אַז דעם לערערס ווייב טראָגט נישט קיין שייטל,
נאָר זי גייט אין די אייגענע האָר.

מיין זיידע האָט געזען, אַז דער איידעם זיינער וועט שוין קיין לייט נישט
זיין און ער האָט געלאָזט פאַלן אַ וואָרט פאַר מיין מוטער, אַז זי זאָל זיך
גטן מיט איר מאַן. אָבער מיין מוטער האָט דערפון נישט געוואָלט הערן.
מיין פאָטער איז אַ צייט געווען ביי זיינע עלטערן אין טאָמאַשאָוו, וואו קיינער
האָט אים קיין מוסר נישט געזאָגט. זיין מוטער, מיין באָבע טעמעלע, איז
געווען אַ יידענע אַ צדקת, וואָס האָט קיינמאָל פון איר מאַן, דעם דיין, קיין
פּרנסה נישט פאַרלאַנגט. זי האָט אים געלאָזט עוסק זיין אין תורה און
אין קבלה, וויפל נאָר ער האָט געוואָלט. זי אַליין האָט געפירט מסחר,
פלעגט שלעפּן זיך אויף בוידן קיין וואַרשע איינצוקויפן סחורה און מפרנס זיין
איר מאַן און קינדער, ווייל פון דיינות איז בלויז געווען וואַסער אויף קאַשע.
זי האָט טאַקע געבוירן דעם טאַטן מיינעם אויף איינער פון אירע רייזעס,
ממש אויף דער בויד, ווייל זי האָט געקראָגן ווייען אין זיבעטן חודש פון

איר טראָגן און געבוירן אַ זיבעלע. צוליב דעם איז מיין פאָטער געווען אַ קליינער, אַ שוואַכער, צון די באָבע האָט אים באַזונדערס געצערטלט. איר איז אפילו נישט איינגעפאַלן, אַז איר זון וועט דאַרפן זאָרגן וועגן פּרנסה. דאָס, האָט זי געוואוסט, געהערט צו אַ ווייב. זי האָט אים אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס, יעדעס מאָל וואָס ער איז אַנטלאָפן פון שווער דעם מתנגד, וואָס פאַרלאַנגט תכלית. זי האַט געקאָכט פאַר אים יאכלעך, געבאַקט פּוטער-קיכלעך און אַרומגעהילט זיין האַלדז מיט אַ וואַרעם וואָלן טוך סיי ווינטער, סיי זומער, ער זאָל זיך, חלילה, נישט צוקילן.

אָבער מיין מוטער האָט געשריבן בריוו צו מיין פאָטער, געקומען צו פאָרן צו אים און געפאָדערט אַז ער זאָל טאָן עפּעס, ווייל די פינף יאָר קעסט, וואָס איר פאָטער האָט צוגעזאָגט, האָבן זיך שוין געענדיקט. האָט מיין פאָטער באַשלאָסן צו לאָזן זיך אויף דער וועלט און אַרומקוקן זיך וועגן אַ פּרנסה. כדי צו דעקן די הוצאות, האָט ער געהאַלטן דרשות אין יידישע שטעטלעך - דרשות, וואָס זיינען געווען אַ געמיש פון שאַרפע פּשטלעך, באַקאַנטע אויסטייטשונגען אויף דער תורה און חסידישע מעשיות און מופתים און וואונדערלעכע געשיכטעס, וואָס האָבן ביי יידן שטאַרק אויסגענומען. צוזאַמען דערמיט האָט ער אויך פּרובירט זאַמלען פּרענומע-ראַנטן (אבאָנענטן) אויף אַ ספר, וואָס ער האָט איבערגעזעצט אויף עברי טייטש, וואָס מיינט, אויף מאַמע-לשון. וואָרעם כאָטש אַ למדן און אַ חסיד, האָט מיין פאָטער, אַ ווייבער און אַ פאָלקס מענטש, געהאט פאַרשטענ-דעניש פאַר פּראָסטע מענטשן, און ער האָט איבערגעזעצט דאָס ספר "מבחר הפנינים", אַ זאַמלונג פון קלוגע רייד, אויף פּראָסט יידיש, אַזוי אַז אויך פּשוטע בעלי-מלאכות און ווייבער זאָלן זיי קאָנען לערנען.

אָבער ער איז קיינמאָל קיין בריה אין געלט זאַכן נישט געווען און ער האָט קיין הצלחה אין זיינע פּרענומעראַנטן נישט געהאַט. פאָרנדיק אַזוי מיט זיינע דרשות, איז ער געפאָרן ביז דעם קליינעם שטעטעלע לענטשין. די דאָרטיקע יידן זיינען אַזוי פאַרכאַפּט געוואָרן פון מיין פאָטערס דרשות אַז זיי האָבן אים געבעטן צו ווערן ביי זיי רב. דאָס שטעטעלע האָט סך-הכל געהאַט אַן איינציקן סטראַזשניק, וואָס האַט פאַר ע גילדן אין דער האַנט אַריין פאַרקוקט אַלע יידישע עבירות, און ער האָט אויך פאַרקוקט די זינד, וואָס דער לענטשינער רב האָט נישט געהאַלטן קיין עקזאַמען אויף רוסיש. מיין פאָטער האָט אָנגענומען דאָס רבנות אין שטעטעלע לענטשין און, אַ שטאָלצער, געקומען צום שווער, אַוועקצונעמען ווייב און קינדער מיט זיך.

מיין זיידע האָט אַראָפּגעלאָזט די נאָז, ווען ער האָט דערזען זיין איידעמס בתב-רבנות, אויף וועלכן עס זיינען סך-הכל געווען געחתמעט פערציק בעלי-

בתים, אַלע איינוואוינער פון דער קהילה לענטשין. אָבער עס איז קיין ברירה נישט געווען. מיין פאָטער האָט דערקלערט, אַז ער וועט ביי קיין פאַל נישט באַלייגן קיין עקזאַמען. "ס´איז אומזיסט, שווער. איך וועל שוין מיטן גובערנאַטאָר נישט רעדן!" - האָט ער געזאָגט. ס´האָט זיך געפירט, אַז אַ רב פלעגט זיך מוזן שטעלן פאַרן גובערנאַטאָר, איידער ער האָט אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען.

פאַר פסח האָט מען געדונגען אַ בויד, אין וועלכער עס האָבן זיך אַריינגעזעצט מיי פאָטער און מוטער, צוזאַמען מיט זייערע צוויי קינדער: מיין שוועסטער, אַ קינד פון זעקסטן יאָר, און איך - אַ קינד פון דריטן יאָר. מיט אונדז איז מיטגעפאָרן דער פעטער איטשע, דער מאַמעס יינגערער ברודער. דאָס האָט דער זיידע געהייסן דעם פעטער מיטפאָרן, ער זאָל זען וואָסער סאָרט שטעטל דאָס לענטשין איז און אויך ער זאָל דינען ווי אַ מין באַגלייטער, "אַ סוויטע", וואָס זאָל צוגעבן מיין פאָטער מער אָנזען ביי די לענטשינער יידן. קיין אָפיציעל געהאַלט האָט מיין פאָטער נישט געקאָנט קריגן, ווייל צוליב דעם עקזאַמען, וואָס ער האָט נישט געהאָט באַלייגט, איז ער אָפיציעל קיין רב נישט געווען. אָפיציעל האָט דאָס שטעטעלע געהערט קיין סאָכאַטשאָוו און געדאַרפט צאָלן "עטאפּ" (שטייערן) דער דאָרטיקער קהילה. אָבער די פערציק באַלעבאַטים האָבן זיך מתחייב געווען צו צאָלן מיין פאָטער פיר קערבלעך אַ וואָך, אַחוץ וואָס עס וועט אים אַריינפאַלן עפּעס פון אַ דין תורה, חתונה, פון מכירת חמץ און פון נאָך אַזעלכע רבנישע קוואַלן. צו דעם האָט מען איבערגעגעבן מיין מוטער דעם פאַרקויף פון הייוון, וואָס יידענעס ניצן ביים באַקן זייערע חלות אויף שבת. מיין מוטער, געוואוינט צו איר פאָטערס קרייז-שטאָט און צו זיין אָנגעזען רבנות, האָט זיך געפילט באַליידיקט פון איר מאַנס קליינער און אומאָפיציעלער רבנות. מיין פאָטער, דער אייביקער טרוימער און בעל-בטחון, איז געווען פריילעך. "סעט שוין, מיט גאָטס הילף, זיין רעכט" - האַט ער געטענהט מיט פרייד.

צו דריי יאָר טוט מען מיר אָן אַ טלית און מען שפּאַנט
מיך איין אין יאָך פון תורה

אין איינעם אַ פרימאָרגן, ווען איך בין אַלט געווען דריי יאָר, האָט מיין פאָטער מיך איינגעהילט אין זיין טלית, אַ געלבלעך טערקישן טלית, וואָס האָט געהאַט צוויי זילבערנע עטרות, איינע אין דער הויך און די צווייטע אין מיטן, גענומען מיך אויף די הענט און מיך אַוועקגעטראָגן צו ר׳ מאיר מלמד אין חדר.

אַלע יידן און ווייבער זיינען אַרויס פאַר זייערע טירן, כדי צו זען ווי דער רב אַליין טראָגט זיין בן-יחיד אויף די הענט אין חדר אַריין. איינגעהילט אין גרויסן טלית ביז איבער דעם קאָפּ, האָב איך געזען ווי טייל יידן גייען מיר נאָך און ווינטשן מזל-טוב. ווייבער האָבן מיר נאָכגערופן, איך זאָל באַגערן צו לערנען תורה. אַרויפטראָגנדיק מיך איבער די טרעפּ צו אַ בוידעם-שטוב, די איינציקע בוידעם-שטוב אין שטעטל, האָט מיין פאָטער מיך אויסגעהילט פון טלית און אַוועקגעשטעלט אויף אַ באַנק, אויף וועלכער עס זיינען געזעסן חדר-יינגלעך פון מיין עלטער און עלטערע. זיי האָבן מיך באַטראַכט און זיך פאַנאַנדערגעלאַכט. דער מלמד ר׳ מאיר, אַ ייד מיט אַ געל פּגים, געל בערדל און מיט גרויסע שוואַרצע און מרה-שחורהדיקע אויגן, האָט גענומען אין דער האַנט אַריין אַ קאַנטשיק, וואָס איז געווען געמאַכט פון אַ פוקסן-פיסל מיט לעדערנע לאָקשן, און אַ קלאַפּ געטון איבערן טיש.

- וואָס איז דאָס געלענדער, עכברושים? - האָט ער געפרעגט, - דרך-ארץ פאַרן רב!

די יינגלעך האָבן איינגעהאַלטן זייער געלעכטער, אָבער די מיידעלעך, וואָס האָבן זיך געלערנט אלף-בית ביי דער מלמדקע אין ווינקל חדר ביי דער קיך, האָבן זיך נישט געקענט אָפּהאַלטן פון לאַכן, הגם די רביצין האָט זיי געוואָרנט מיט אַ שפּיזל, וואָס זי האָט אַרויסגעצויגן פון אַ זאָק אין מיטן צערעווען. דער מלמד האָט זיי געוויזן דאָס פוקסן-פיסל און זיי האָבן זיך איינגעשטילט. מיין פאָטער האָט מיך אָנגעדונגען אויף אַ זמן פאַר פיר רובל און געגעבן דעם מלמד די האַנט. דער מלמד האָט גע-

וואונטשן, אַז עס זאָל זיין אין אַ מזלדיקער שעה, און ער האָט זיך גלייך גענומען לערנען מיט מיר תורה. טייטלענדיק מיט אַ שפּיציקן טייטעל אי- בער אַ פאַרפלעקטן אלף-בית, וואָס איז געווען אָנגעקלעפּט אויף אָ טאָוול, האָט ער געלערנט מיט אַ ניגון:

- זעסט, יינגעלע, דאָס ערשטע אות איז אַן אַלף . . . דאָס צווייטע אות, וואָס זעט אויס ווי אַ שטיבעלע מיט דריי ווענטעלעך, איז אַ בית ... ווייטער, יינגעלע, איז אַ גימל. . . דאָס פערטע אות, וואָס זעט אויס ווי אַ העקעלע צו האַקן האָלץ, איז אַ דאַלעד... זאָג דאַלעד, יינגעלע, דאַלער... נאָך יעדער אות, וואָס איך האָב נאָכגעזאָגט, האָט ר׳, מאיר מלמד מיך באַלוינט מיט אַ נייעם קניפּ אין באַק. זיינע פינגער זיינען געווען ביינערדיק און קאַלט. ווען ער האָט דערגרייכט מיט מיר ביז דעם אות "יוד", האָט ער מיר געהייסן צומאַכן די אויגן. ווען איך האָב זיי געעפנט, האָב איך געזען, ווי דער פאַרפלעקטער אַלף-בית איז געווען באַדעקט מיט ראָזשינקעס און מאַנדלען.

- דאָס האָט דער מלאך פון הימל אַראָפּגעוואָרפן פאַר דיר פאַר לער- נען תורה, האָט ר׳ מאיר מלמד געזאָגט. נעם און עס ...

די יינגלעך, וואָס האָבן נישט פאַרמאַבט די אויגן און געזען, אַז דאָס האָט נישט אַ מלאך פון הימל געוואָרפן די ראָזשינקעס און מאַנדלען, נאָר מיין פאָטער, האָבן געקייכט פון געלעכטער פון מיר, דעם גלויביקן. מיין פאָטער האָט זיי אַלעמען געטיילט פון אַ פּאַפּירן שקאָרמיצל ראָזשינקעס און מאַנדלען און צוקערלעך. דערנאָך האָט ער מיר פאַררוכט אויפן קאָפּ די נייע יאַרמעלקע, באַזוימט מיט לייש-גאָלד, וואָס ער האָט געקויפט ביי אַ פּאַקענטרעגער פאַר מיר צוליב דעם יום-טוב, און ער האָט מיר אָנגע- זאָגט, איך זאָל זיין אַ גוט יינגל און באַגערן צו לערנען תורה.

- יהושעלע, מיין קינד, זאָלסט אויסוואַקסן אַזאַ גאון ווי ר׳, יהושעלע קוטנער, זכרונו לברכה, נאָך וועמען מען האָט דיך אַ נאָמען געגעבן ישראל יהושע, - האָט מיין פאָטער מיר אָנגעזאָגט. - הערסט, וואָס איך רעד צו דיר?

- זאָג יאָ, שיעלע קוטנער, - האָט דער מלמד מיך געלערנט.

ווי נאָר מיין פאָטער איז אַרויס פון חדר, האָבן די יינגלעך גלייך גענומען מיך טשעפּען און רופן מיך שיעלע קוטנער.

איך בין געווען דערשראָקן און שטאַרק זיך געשעמט מיטן נאָמען פון גרויסן גאון, נאָך וועלכן מען האָט מיך גערופן. איך האָב געוואָלט גלייך אַהיימגיין צו טאַטע-מאַמע. ר׳ מאיר האָט געקוקט אויף מיר מיט

זיינע גרויסע שוואַרצע אויגן, וואָס האָבן געגליווערט מיט זייער מרה-שחורה, און געקנייפּט מיר אין דער באַק מיט זיינע קנאָכיקע קאַלטע פינגער.

- זעסט דעם קאַנטשיק מיט די זעקס לאָקשן, - האָט ער מיר געוויזן, - דאָס איז צו שמייסן יינגלעך, וואָס ווילן נישט גיין אין חדר. זיץ דעריבער שטיל אויף דער באַנק און לייג צו דעם קאָפּ צו דער תורה, וואָס איך וועל לערנען מיט דיר... זעסט דאָס אות, וואָס זעט אויס ווי אַ טישעלע מיט אַן אָפּגעהאַקט פיסעלע, דאָס איז אַ היי, זאָג היי, היי...

איך האָב וויינענדיק געזאָגט: היי, היי. . .

די יינגלעך און די מיידלעך האָבן נישט אויפגעהערט שטיקן זיך פון געלעכטער.

צומאָרגנס האָב איך נישט געוואָלט גיין אין חדר פאַר קיין שום זאַך אין דער וועלט. דעם מלמדס זון, כתריאל, אַ בחור מיט אַ שאַרפן שפּיציקן קנאָפּ אין האַלדז, וואָס האָט נישט אויפגעהערט אַרומצולויפן אַרויף און אַראָפּ, איז געקומען מיך נעמען אין חדר אַריין. מיין מוטער האָט פּרובירט איינטענהן מיט מיין פאָטער, אַז מען זאָל מיך אָפּלאָזן אַ טאָג, ווייל איך האָב געצאַפּלט זיך אין מורא פאַר אָט דעם בחור מיטן קנאָפּ אין האַלדז. מיין פאָטער האָט געזאָגט, אַז מען מוז מיך צוגעוויינען צום חדר מיט געוואַלד.

- אַ יינגעלע דאַרף ליב האָבן גיין אין חדר, האָט ער געזאָגט.

- תורה איז זיס.

איך האָב נישט געפילט די זיסקייט, ווען כתריאל האָט מיך אָנגענומען ביי די הענט און פיס און פאַרוואָרפן מיך אויף זיין פּלייצע, ווי מען פאַרוואַרפט אַ געשאָכטן קעלבל. איך האָב אים מיט די נעגל די הענט צעקראַצט, געשטויסן אים מיט די פיס, געמאַכט קולות איבערן גאַנצן שטעטל. יידן און ווייבער פאַר די טירן האָבן הנאה געהאַט פון דער געשיכטע.

- גוט אַזוי, קאַסריל, האָבן זיי אונטערגעגעבן חשק דעם מלמדס זון, וואָס איז געווען באַהעלפער ביים אייגענעם פאָטער אין חדר, - שלעפּ אים, דעם רבס בן-יחיד...

כתריאל האָט מיך פעסט געהאַלטן מיט איין האַנט; אין דער אַנדערער האַנט האָט עם געהאַלטן אָ הילצערן קעסטל, אין וועלכן ער האָט געטראָגן מוציאס ברויט פאַר זיין פאָטערס תלמידים.

דאָס האָט זיך איבערגעחזרט טאָג נאָך טאָג. מיט אַן אויסערגעוויינלעכער עקשנות, וואָס איז זעלטן ביי אַ קינד פון דריי יאָר, האָב איך געקעמפט קעגן חדר, וואָס איך האָב געהאַסט.

דעם רבינס בוידעם-שטוב איז געווען אַ נידעריקע. די פענצטער זיינען תמיד געווען פאַרמאַכט, ווינטער און זומער. אין דער שטוב, וואו מען האָט געלערנט, זיינען אויך געשטאַנען דעם רבינס בעטן. ביים שוואַרצן אויוון, וואָס איז ממש געווען באַדעקט מיט "פּראַנצויזן" (ווערעם), האָט די מלמדקע געקאָכט, געבאַקן, געוואַשן, געצירעוועט זאָקן, אַרויפגעצויגן אויף אַ גלאָז, געשיילט קאַרטאָפל, לערנענדיק דערביי אַלף-בית און עברי מיט אַ כאַליאַסטרע מיידעלעך. ביים רבינס טיש, איבער וועלכן עס איז געהאַנגען אַ נאַפט-לעמפּל מיט אַ פאַררויכערט גלעזל, תמיד פאַרלאַטעט מיט פּאַפּיר אויף די געשפּאָלטענע ערטער, האָבן זיך גע-קוועטשט עטלעכע צענדליק יינגלעך, פון דריי יעריקע קינדער, ביז צען-יעריקע חומש-יינגלעך. ר´ מאיר מלמד איז געווען אי דרדקי מלמד, אי חומש-און-רש"י מלמד. די גרעסערע יינגלעך זיינען דערגאַנגען די יאָרן די קליינע, וועלכע זיי האָבן גערופן מיטן בכבודיקן נאָמען "שטינקערס". דער רבי - תמיד מיט דער פאַרפעטסטער יאַרמעלקע אויפן קאָפּ און אָן אַ קאַפּאָטע, נאָר בלויז אין אַ שפּענצער, וואָס ער האָט געטראָגן סיי זו-מער, סיי ווינטער, און פון וועלכן עס זיינען אַרויסגעהאַנגען שטיקער שמוציקע וואַטע פון די לעכער - האָט זיך קיינמאָל נישט געשיידט מיט דעם פוקסן-פּיסל און די לעדערנע לאָקשן. ער האָט דאָס פּיסל אויך גע-נוצט ביים טייטלען די שורות אין סידור. זיין פּנים איז געווען געל, ווי ער וואָלט געהאַט די געלזוכט. זיינע גרויסע שוואַרצע אויגן זיינען געווען די מרה-שחורה אַליין. אַ גרויל פלעגט באַפאַלן, ווען ער פלעגט אָנשטעלן אויף עמעצן די שוידערלעכע מרה-שחורה אויגן, אין וועלכע עס איז געלעגן דער גאַנצער צער און הבל-הבלים פון אונדזער וועלט און אירע ברואים.

די רביצין איז געווען אַ גוט-מוטיקע, אָבער אַ קראַנקע. אירע פינגער זיינען געווען אויסגעדרייט, וואָס צוליב דעם האָט זי נישט געקענט אַר-בעטן, און זי האָט געהאלטן אין איין מאַכן שאָדנס. אָדער זי האָט צעבראָכן אַ ליימעדיק שיסעלע, אָדער זי האָט איבערגעקערט אַ טעפּל ביים אַרויס-שלעפּן עס מיט דער קאָטשערע פון אויוון אַרויס, אָדער עס איז ביי איר אויסגעלאָפן דאָס געקעכץ פון טאָפּ. דער רבי פלעגט ווערן ווילד פון צאָרן יעדעס מאָל, וואָס זי האָט געמאַכט אַ שאָדן.

- מזל-טוב, פייגע-מלכה, - האָט ער אַ געשריי געטאָן מיט אַ ניגון, ווי ווייבער באַוויינען מיט אַזעלכן אַ מת, - מזל-טוב.

פייגע-מלכה האָט געקוקט אויף אים מיט אַזעלכע שולדיקע אויגן, ווי אַ הונט קוקט אויף זיין באַלעבאָס נאָכן אָפּטאָן אַ מיאוסע זאַך.

- מאיר, די קינדער. . . - האָט זי געמורמלט.

ר´, מאיר האָט זיך נישט גערעכנט מיט די תלמידים און תלמידות און זיך פאַרגאַנגען אין כעס.

- אין די הייזער וועל איך מוזן גיין צוליב דיר, צויג משוגענע!- האָט ער נעוואַלדעוועט. - ברענגסט מיך אויס אויף פונט און קווינט, כלבטע!...

אַמאָל, ווען זי פלעגט לאָזן אונטערלויפן די מילך אונטער דער פליישיקער גריץ און טריף מאַכן דאָס עסן, פלעגט דער רבי ווערן אַזוי ווילד פון כעס, אַז ער פלעגט נישט יוצא זיין בלויז מיט רופן זי משוגענע צויג און כלבטע, גאָר ער פלעגט זיין צאָרן אויסלאָזן צו איר ראָטאָנדע, אַ לאַנג סאַמעטן מלבוש אָן אַרבל, וואָס זי האָט געהאַט נאָך פון איר חתונה און זי פלעגט דערין גיין סיי ווינטער, סיי זומער, יעדן שבת דאַווענען אין ווייבער-שול. דאָס מלבוש, גרין פון אַלטקייט, איז געהאַנגען אויף דער וואַנט איבערגעדעקט מיט אַ ליילעך. דאָס איז ביי איר געווען אַלץ אין דער וועלט. און ר´ מאיר מלמד פלעגט דעריבער הנאה האָבן אויס-צולאָזן זיין ביטערן צאָרן צו אָט דער ראָטאָנדע. מיט אַ משוגע-געלעכטער פלעגט ער אַראָפּרייסן דאָס ליילעך פון דער ראָטאָנדע, אויסשפּרייטן דאָס סאַמעטענע אַרבללאָזע מלבוש אויף דער ערד און טרעטן עס מיט די פיס, טאַנצן דערויף מיט קאָמישע שפּרונגען, צום שרעק פון די מיידלעך און צו דעם געלעכטער פון די חומש-יינגלעך. די רביצין פלעגט ווערן פאַר-שטיינערט פון שרעק, צוזעענדיק ווי מען טרעט איר ראָטאָנדע. אירע פינגער פלעגן זיך נאָך מער אויסקרימען. דער בן-יחיד כתריאל האָט מער נישט געקענט פאַרטראָגן דער מוטערס פּיין און ער פלעגט זיך איינשטעלן פאַר איר. ר´ מאירס געל פּנים פלעגט ווערן שוואַרץ איבער דער חוצפּה פון זיין זון דעם באַהעלפער, וואָס וואַגט אַנטקעגן צו רעדן דעם טאַטן.

- משוגע יידל, אַראָפּ! – האָט ער געוואַלדעוועט. - משוגע בופ-לאָקס, כ´על דיר די גערגע אויסרייסן ...

די רביצין פלעגט מיט די אויסגעקרימטע פינגער איינקלאַמערן זיך אין זון, ער זאָל פאַרשווייגן דעם טאַטן.

- כתריאל, שווייג, - האָט זי זיך געבעטן און געוויזן אויפן רבינס קאָפּ, ווי מען ווייזט אָן אויף איינעם, וואָס איז נישט ביים קלאָרן זינען...

נאָך דעם פלעגט דער רבי גיך אָנטאָן דאָס כאַלאַטל און אַראָפּלויפן אויף אַ צייט. דער כעס זיינער פלעגט צערודערן זיין תמיד קראַנקן מאָגן. מיט אַ טרויעריקן ניגון פלעגט ער דערנאָך זאָגן דעם "אשר-יצר", ווי ער וואָלט געזאָגט קינות. זיינע טרויעריקע אויגן זיינען נאָך מרה-שחורהדיקער

געוואָרן ביים לערנען דערנאָך מיט די תלמידים. זיינע פּאַרטייטשונגען פון דער תורה האָבן אוימהיימלעך זיך אָנגעשלאָגן אין די חושכע ווענט און פאַררויכערטן אויוון, באַדעקטע מיט קריכנדיקע "פּראַנצויזן".

ניין, די תורה איז נישט געווען זיס אין אָט דעם חדר, ווי מיין פּאָטער האָט מיר געזאָגט. כאָטש איך האָב געזען, אַז עס העלפט מיר נישט, אַז כתריאל איז שטאַרקער פאַר מיר, האָב איך געפירט מיט אים ביטערע מלחמות יעדן פרימאָרגן אויף ס׳ניי, ווען ער איז געקומען שלעפּן מיך אין חדר. מיין מוטער פלעגט פאַרשטעלן אירע טרערן, קוקנדיק ווי מען רייסט מיך אַוועק מיט געוואַלד פון איר קלייד, אין וועלכן איך האָב זיך איינגעקלאַמערט צו זוכן שוץ קעגן דעם באַהעלפער. אָבער זי האָט מיך נישט באַשיצט, ווי זי האָט עס געקענט מיט זאָגן בלויז איין וואָרט. קיין זאַך האָט נישט געקענט קעגנשטעלן זיך דעם געבאָט פון לערנען תורה מיט אַ יינגל, וואָס איז שוין דריי יאָר אַלט.

ענדלעך האָט כתריאל מיך איינגעבראָכן, אָבער איך האָב דאָס חדר קיינמאָל נישט ליב געהאַט. אַזוי האָב איך נישט ליב געהאַט די תורה, וואָס מען האָט דערין געלערנט.

עטלעכע חדשים צייט האָט ר׳ מאיר מיט מיר אַריינגעאַקערט אויס-צולערנען מיך "טראַף", דאָס הייסט ווי אַזוי צו לייענען נקודות. ער האָט מיך געלערנט, אַז יעדע נקודה אונטער אַן אות דאַרף ווערן אַרויסגעזאָגט, אַפילו די "שוא". אָבער ווען איך האָב געקענט "טראַף" און אַרויס-געזאָגט יעדער נקודה, האָט ער גענומען מיך לערנען, אַז די "שוא" זאָגט מען נישט אַרויס. איך בין געווען איבערראַשט, פאַרוואָס פריער האָט מען די "שואיי יאָ געדאַרפט אַרויסרעדן און פלוצלונג האַט מען געדאַרפט זי פאַרשלינגען. אָבער איך האָב אָנגענומען דעם רבינס באַפעל ווי אַ גזירה און קיין קשיות ניט געפרעגט. די געוואוינהייט אָבער האָט געטאָן אירס. די עטלעכע חדשים אַרבעט זיינען נישט געגאַנגען אין ניוועץ און יעדעס מאָל, וואָס איך האָב געזען אַ "שוא" אונטער אַן אות, האָב איך דאָס אות אַרויסגעזאָגט ווי עס וואָלט געווען אַ צירה אונטער דעם. דער רבי פלעגט ווערן ווילד פון כעס.

- גראָבער קאָפּ, כ׳האָב דאָך דיר געזאָגט, אַז איצט לערנסטו שוין מער נישט קיין "טראַף", נאָר עברי און דו דאַרפסט די "שוא" נישט אַרויס-רעדן! - האָט ער געגוואַלדעוועט.

מיך האָט ער נישט געשלאָגן, בלויז געדראָט מיטן פוקסן-פּיסל, ווייל מיין מוטער האָט אים אָנגעזאָגט, ער זאָל נישט אויפהייבן אויף מיר קיין האַנט, און מיין פּאָטער האָט צוגעשאָקלט דערצו. אָבער אַנדערע יינגלעך

האָבן געכאַפּט פּייערדיקע פּעטש פון מלמדס קאַלטע הענט פאַר אַרויסזאָגן דעם "שוא", פּונקט ווי זיי האָבן פריער געכאַפּט פּעטש פאַר נישט אַרויסזאָגן אים.

געלערנט האָט מען פון אַכט אין דער פרי ביז אַכט פאַרנאַכט. אייגנ-טלעך נישט געלערנט, נאָר גלאַט געזעסן אין חדר. אין דער צייט, ווען דער רבי האָט געלערנט מיט איין גרופּע, האָט די צווייטע גרופּע געמוזט זיצן ליידיק און שווייגן. דאָס שווייגן איז געווען די גרעסטע פּיין פאַר קינדער, וואָס האָבן געדאַרפט זיך באַוועגן, שפּילן זיך, רעדן, לאַכן. צו מיטאָג פלעגט דער רבי טיילמאָל אַהיימשיקן די קינדער אויף אַ האַלבער שעה, אָבער אָפט פלעגט ער אויך אָט די האַלבע שעה זיי נישט געבן, נאָר ער האָט פאַרלאַנגט, אַז מען זאָל ברענגען דאָס עסן די יינגלעך אין חדר אַריין. בלויז די מיידעלעך זיינען נאָך עטלעכע שעה לערנען ביי דער מלמדקע אַהיימגעגאַנגען. ווי מקנא געווען האָב איך די מיידעלעך דערפאַר און געהאַט טענות צו גאָט, פאַרוואָס ער האָט מיך באַשאַפן אַ יינגל.

נאָך צוויי יאָר לערנען, האָב איך געקענט זאָגן עברי אין סידור, ווי אַ וואַסער. פּונקט צו פינף יאָר האָט דער רבי אָנגעהויבן לערנען מיט מיר חומש - די פּרשה "ויקרא".

איך בין געווען זייער שטאָלץ ביי זיך, וואָס איך ווער אויס עברי-יינגל און הייב אָן זיין אַ חומש-בחור. חוץ דעם, האָב איך געגרייט זיך צו אַ סעודה, וואָס מיין פאָטער וועט מאַכן פאַר מיר, אויף וועלכער איך וועל זאָגן די דרשה, וואָס מאיר מלמד האָט וואָכן-לאַנג מיט מיר איינגעחזרט.

צווישן די זייטיקע יום-טובים, וואָס מיר פלעגן האָבן אין חדר, איז געווען דאָס גיין קריאת-שמע לייענען צו קינפּעטאָרינס און דאָס פייערן חומש-אָנהייבן. יעדעס מאָל, וואָס אַ ווייבל איז געלעגן געוואָרן און געהאַט אַ יינגל, פלעגט כתריאל נעמען די יינגלעך פון חדר און פירן זיי צו דער קינפּעטאָרינס שטוב קריאת-שמע לייענען. די קינפּעטאָרין פלעגט ליגן הינטער אַ ליילעך, וואָס איז געווען באַהאַנגען מיט "שיר-המעלותן". ווייבער פלעגן זיצן אַרום ליילעך. כתריאל פלעגט אַוועקשטעלן אַלע יינגלעך אַרום ליילעך און ער פלעגט זאָגן קריאת-שמע, וואָס מיר האָבן געדאַרפט נאָכזאָגן וואָרט ביי וואָרט. נאָכדעם פלעגט מען יעדן יינגל געבן מתנות: ראָזשינקעס, מאַנדלען, ניסלעך און צוקערלעך. קיין סך אַזעלכע שמחות פלעגן נישט טרעפן, ווייל דאָס שטעטעלע איז געווען אַ קליינס.

פריילעכער נאָך פלעגן זיין די זעלטענע חומש אָנהייבעכטסן. ווען אַ יינגל פלעגט אָנהייבן חומש, פלעגן די עלטערן מאַכן אַ סעודה, איינלאַדן

דערוואַקסענע און חדר-ייִנגלעך. דער מלמד פלעגט אַוועקשטעלן דעם חומש-אָנהייבער אויפֿן טיש און פירן מיט אים אַזאַ דיאַלאָג:

- ייִנגעלע, ייִנגעלע, וואָסער סדרה האָסטו אָנגעהויבן לערנען? - האָט ער געפרעגט מיט אַ ניגון, וואָס האָט דערמאָנט אַביסל אין ניגון פֿון "אקדמות".

- "ויקרא", האָט דער חומש-בחור געענטפערט.

- וואָס איז דער טייטש "ויקרא"?

- האָט גערופֿן.

- ווער האָט גערופֿן?

- אדני, גאָט, גאָט האָט גערופֿן.

- וועמען האָט גאָט גערופֿן?

- אל- צו - משה - צו משהן – לאמור-אַזוי צו זאָגן ...

און אַזוי ווייטער און ווייטער.

אויב דאָס ייִנגל האָט געדענקט אַלע ענטפֿערס, וואָס איז נישט אַלעמאָל געווען דער פֿאַל, האָבן טאַטע-מאַמע זיך געפֿרייט, געסט האָבן געוואונטשן מזל-טוב און די שמחה איז געווען גרויס פֿאַר אַלעמען, און מער פֿון אַלץ פֿאַר דעם חומש-בחור און זיינע חברים. אויך מיט מיר האָט ר´ מאיר איינ-געחזרט די אויסרעדעניש. צו דעם אַלעם האָט ער מיך נאָך אויסגעלערנט אַ דרשה באַזונדער. די דרשה איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס אין דעם וואָרט "ויקרא" אין חומש איז די אלף נישט אַזאַ גלייכע ווי אַלץ איבעריקע אותיות, נאָר אַ קליינע. פֿאַרוואָס איז די אַלף אַ קליינע? דערויף האָט מיין מלמד מיך געהייסן ענטפֿערן אַזוי: דעריבער איז די אַלף אין ויקרא אַ קליינע, ווייל די אַלף פֿלעגט זיך האַלטן גרויס קעגן אַלע אַנדערע אותיות צוליב דעם, וואָס זי איז די ערשטע אין אַלף-בית. האָט גאָט געזאָגט, ווייל דו האָסט דיך געטאָן גרויס-האַלטן, דערום זאָלסטו געשטראָפֿט ווערן, וואָס אין ויקרא וועסטו ווערן געשריבן קלענער ווי אַלע אַנדערע אותיות. מיט גרויס התמדה האָב איך געלערנט די אַלע אויסרעדענישן פֿון ויקרא צוזאַמען מיט דער דרשה איבער דער קליינער אַלף, כדי צו באַווייזן זיך פֿאַרן עולם אויף דער סעודה, וואָס טאַטע-מאַמע וועלן מאַכן פֿאַר מיר.

אָבער טאַטע-מאַמע האָבן פֿאַר מיר קיין סעודה נישט געמאַכט. צי דאָס איז געווען דערפֿאַר, וואָס פֿאַר די פֿיר רובל אַ וואָך שכירות האָבן מיינע עלטערן זיך נישט געקענט פֿאַרגינען צו מאַכן סעודות: צי דאָס איז געווען דערפֿאַר, וואָס פֿאַר מיין פֿאָטער דעם למדן איז חומש אָנהייבן נישט פֿאַררעכנט געווען פֿאַר אַזאַ גרויסע זאַך, ווי דאָס פֿלעגט פֿאַררעכנט ווערן ביי פּראָסטע ייִדן, פֿאַר שעמען אַ פּרשה חומש איז אַ גרויס געשעעניש.

ווי עס זאָל נישט זיין, מען האָט פאַר מיר קיין סעודה צום חומש-אָנהייבן נישט געמאַכט. בלויז דער מלמד איז געקומען שבת נאָכן שלאָף מיך פאַרהערן ביי מיין טאַטן.

דאָס איז געווען די ערשטע גרויסע אַנטוישונג אין מיין קינדעריש לעבן. נאָך גרעסער איז געווען די בושה אין חדר, וואו די יינגלעך האָבן זיך מיט מיר גערייצט דערפאַר און געשפּאָט פון מיר.

- שיעלע קוטנער, מען האָט דיר נישט געמאַכט קיין סעודה, - האָבן זיי געזונגען און געטייטלט מיר מיט די פינגער אין די אויגן אַריין.

איך האָב געוויינט מיט ביטערע טרערן פאַר מיין פאָטער. ער האָט געלאַכט פון מיין קינדערשער טראַגעדיע.

- וועסט קאָנען בעסער לערנען פון זיי אַלע, האָט ער מיר פאַר-זיכערט, - וועסט אויסוואַקסן אַ למדן, אַ צווייטער ר׳ יהושעלע קוטנער ...

איך האָב נישט געוואָלט אויסוואַקסן קיין ר׳ יהושעלע קוטנער. איך האָב געוואָלט אַ סעודה, מיט שטיין אויפן טיש, מיט האַלטן אַ דרשה, מיט קריגן מתנות. וויפיל מיין פאָטער האָט נישט געווישט מיט זיין רויטער קעשענע-פאַטשיילע די טרערן פון מיינע אויגן, האָט ער זיי נישט געקענט אויסווישן.

אַ טראַגעדיע צוליב דעם, וואָס מען האָט אין הימל פאַרביטן די יוצרות

אונדזער שטוב איז געווען אַן אומעטיקע, און איך האָב דעריבער פון קינדווייז אָן נישט ליב געהאַט די היים, נאָר די גאַס.

שולדיק אין דעם אומעט אין הויז איז, ערשטנס געווען די תורה, וואָס האָט אויסגעפילט יעדן ווינקל און געלייגט זיך שווער אויפן געמיט פון די מענטשן. עס איז געווען מער בית-המדרש ווי שטוב, אַ הויז פון גאָט, אָנשטאָט אַ הויז פון מענטשן; צווייטנס, איז שולדיק געווען אין דעם דער נישט-צוגעפּאַסטער זיווג צווישן טאַטע-מאַמע.

טאַטע-מאַמע וואָלטן געווען אַ צוגעפּאַסטע פּאָר, ווען די מאַמע וואָלט געווען דער טאַטע און דער טאַטע - די מאַמע. אָבער דער פאַל איז געווען פאַרקערט.

שוין אויסערלעך איז יעדער פון זיי נישט געווען צוגעפּאַסט צו זיין ראָלע. דער טאַטע איז געווען קליין-געוויקסיק, רונד, מיט אַ ווייך, צאַרט און שיין פּנים, מיט וואַרעמע בלויע אויגן, מיט פולע רויטע באַקן, מיט אַן אָפּגעטאָקטער קליינער נאָז, מיט ווייכע ווייבערישע הענט, אַזוי אַז ווען נישט זיין היפּשע רויטלעך-ברוינע באָרד און טונקעלע געקרייזלטע פּיאות, גע-לאָקטע ווי קאָרקנציערס, וואָלט ער אויסגעזען היפּש ווייבלעך און צאַרט. מיין מוטער איז געווען הויך-געוויקסיק, עטוואָס איבערגעבויגן, מיט קאַלטע, גרויסע, גרויע דורכדרינגלעכע אויגן, מיט שאַרפער נאָז, מיט אַ לייכט אַרויסגערוקטן קין, קנאָכיק, שאַרף, פאַרשפּיצט. אַן אמתער מאַנסביל.

ווי פיזיש, אַזוי זיינען זיי אויך געווען גייסטיק שטאַרק פאַרשידן. מיין פאָטער איז, אמת, געווען אַ ייד אַ למדן און אַ מחדש; אָבער קיין גרויסער חריף איז ער נישט געווען. ער איז געווען מער מענטש פון האַרץ ווי פון מוח. ער האָט אויך געגומען זאַכן גוטמוטיק, און נישט ליב געהאַט אַריינ-צודרינגען צו-טיף אין ענינים. ער האָט בכלל נישט ליב געהאַט אָנצו-שטרענגען זיך צופיל. ער האָט אויך קיינמאָל נישט געצווייפלט אין זאַכן. ער האָט געגלויבט מענטשן און נאָך מער גאָט זיין גלויבן אין גאָט, אין זיין תורה און אין צדיקים איז געווען ממש אָן אַ גרענעץ. ער האָט קיינמאָל נישט איבערגעטראַכט גאָטס דרכים, נישט געהאַט קיין פאַראיבל, נישט געוואוסט פון קיין ספקות. עס איז געגוג געווען, אַז אַזוי איז געשריבן אין דער תורה. אויך אין פּרנסה-זאָכן האָט ער זיך נישט געזאָרגט. ער

האָט זיך פֿאַרלאָזט אויף גאָט, אַז ער וועט אים שוין שפּייזן, ווי ער שפּייזט אַלע זיינע ברואים, פֿון ווילז-טיר ביז דעם קלענסטן באַשעפֿענישל. זיין בטחון האָט דערגרייכט ביז נאַאיוויטעט.

- ס׳עט שוין זיין, מיט גאָטס הילף, רעכט, - איז געווען זיין באַליבט וואָרט יעדעס מאָל, ווען עס איז געווען שלעכט.

ער האָט פֿיינט געהאַט דאגות, נישט געקענט פֿאַרטראָגן טראַכטענישן און זאָרגענישן.

מיין מוטער איז, ווי איר פֿאָטער, דער בילגאַרייער רב, געווען אַ גרויסע בעל-תכליתניצע, אַ זאָרגערין, אַ צווייפֿלערין, אַ קאָפּ-מענטש, וואָס האָט תמיד געטראַכט, אַריינגעדרונגען אין זאַכן, פֿאָראויסגעזען זאַכן, ליב געהאַט צו פֿאַרטיפֿן זיך אין ענינים, אַרויפֿוואַרפֿן אויף זיך דאגות, טראַכטן וועגן מענטשן, וועגן דער וועלט, וועגן גאָט און זיינע דרכים, פֿאַרטיפֿן זיך אין יעדער זאַך. מיט איין וואָרט: זי איז געווען דורכאויס אינטעלעקטואַל, אַ יידענע מיט אַ מאַנסבילישן קאָפּ.

זי האָט מיין פֿאָטער ליב געהאַט, און ווען ער פֿלעגט אַמאָל דערפֿילן זיך שוואַכלעך, פֿלעגט זי אים "פּילנעווען", אַוועקגעבן ממש דעם לעצטן ביסן פֿון איר אייגן מויל. אָבער זי האָט אים נישט געקענט מוחל זיין זיין קינדערישן בטחון און לייכטזיניקייט און דאָס נישט האָבן קיין עול אויפֿן קאָפּ און נישט טראַכטן וועגן אַ תכלית פֿאַר ווייב און קינדער. ביי קיין פֿאַל האָט זי אים נישט געקענט מוחל זיין דאָס, וואָס ער האָט נישט געוואָלט באַלייגן קיין עקזאַמען און ווערן רב אין אַ גרעסערער קהילה, וואו ער וואָלט געקענט האָבן כבוד און פּרנסה, נאָר ער האָט זי אַראָפּגעבראַכט צום פֿאַרוואָרפֿענעם העק לענטשין, וואו זי האָט געמוזט לעבן אין דחקות, אין אומעט, פֿאַרוואָרפֿן פֿון איר בילגאַריי און פֿאַרשטעקט צווישן פּראָסטע דאָרפֿישע אומוויסנדיקע ווייבער, מיט וועמען זי האָט קיין וואָרט נישט געקענט אויסרעדן.

אויף וויפֿיל זי האָט זיך נישט באַמיט צו זיין פֿריינדלעך מיט די ווייבער, האָט זי נישט געקענט אָנקניפּן קיין אמתע פֿריינדשאַפֿט. די ווייבער האָבן גערעדט וועגן קאָכן, שפּייז, קליידער און וועגן אַלערליי אַנדערע ווייבערשע ענינים, אין דער צייט ווען מיין מוטער איז געווען פֿאַראינעטרעסירט אין העכערע ענינים. אירע באַליבטע ספֿרים זיינען געווען דער "חובת הלבבות", דער "מסלת ישרים", דער "ראשית חכמה", דער "בחינות עולם", דער "ספֿר הישר" און אַנדערע. זי האָט אויך אָבער און ווידעראַמאָל געלערנט תורה, נביאים און כתובים, וואָס זי האָט געקענט אויסנווייניק.

מיין פֿאָטער, אַ חסיד, איז קיין גרויסער בקי אין נביאים און אין כתובים

נישט געווען. ער האָט בלויז געדענקט יעדן פסוק אין תורה, און יעדעס מאָל, ווען ער פלעגט דאַרפן וויסן וואו צו געפינען אַ פסוק אין אָט די ספרים, האָט ער געפרעגט מיין מוטער און זי האָט אים געזאָגט געַנוי אין וועלכן קאַפיטל עס געפינט זיך. זי האָט אויך ליב געהאַט צו לערנען די מאָדערנע ספרים, וואָס האָבן זיך פאַרוואַלגערט ביי אונדז, ווי: "ספר הברית", וואָס איז אַ געמיש פון וויסנשאַפט און בבא-מעשיות; "שבילי עולם", "יוסיפון" און ענלעכע אזעלכע ספרים. זייענדיק פאַרנומען מיט לומדות, האָט זי דעריבער גאָרנישט געהאַש וועגן וואָס צו רעדן מיט די ווייבער. קיין גרויסער בריה אין זאַכן איז זי אויך נישט געווען. ביי איר פאָטער אין הויז האָט זי קיינמאָל נישט געקאָכט, נישט גענייט, נישט גערוימט, און ווען זי האָט עס געמוזט טאָן ביי זיך, האָט זי עס געטאָן אָן קענטעניש, אָן חשק, ווי אויף יוצא צו זיין. מיין פאָטער האָט זיך קיינמאָל נישט געקלאָגט אויף די מאַכלים, וואָס זי האָט אים דערלאַנגט: אָבער איך פלעג מערקן, אַז ער האָט זיי נישט איבעריק ליב געהאַט. אַפילו איך, אַ קינד, מיט אַ היפּשן אַפּעטיט, האָב פונדעסטוועגן געפילט, אַז אַנדערע ווייבער קאָכן בע-סער ווי מיין מאַמע. יעדעס מאָל, ווען מיין פאָטער פלעגט מיך מיטנעמען אויף אַ ברית, צי אויף אַן אַנדער שמחה, האָב איך ערשט געפילט ווי באַטעמט עס קענען זיין געפילטע פיש, צי געפּרעגלטער מייערן-צימעס, געבראָטן פלייש און נאָך אַזעלכע זאַכן. איך האָב עס איינמאָל געזאָגט מיין מוטער פרייטיק-צו-נאַכט ביים טיש. מיין פאָטער האָט מיך געהייסן שווייגן, אָבער איך האָב באַמערקט ווי ער האָט בשעת-מעשה געשמייכלט, ווי ער וואָלט אויך געפילט דאָס אייגענע. כדי צו פאַרגלעטן די זאַך, האָט ער גענומען איבערזאָגן מיין מוטער אַ חידוש אויף דער פרשה פון דער וואָך, וואָס איז אים איינגעפאַלן. מיין מוטער האָט אויסגעהערט, אָבער קיין גרויס באַגייסטערונג האָט זי נישט אַרויסגעוויזן. וויפיל חידושים עס זיינען געווען אויף תורה אין די צוויי און דרייסיק פירושים פון אונדזערע חומשים, האָט זי זיי אַלע געקענט, און זי איז נישט נתפעל געוואָרן אַזוי גיך פון אַ נייעם חידוש. מיין פאָטער איז געווען אַ בעל-מאריך, ער האָט ליב געהאַט אויסצוטייטשן אַ זאַך מיט אַ סך ווערטער, אָפטמאָל איבערחזרנדיק די זעלבע זאַך אייניקע מאָל. דאָס איז געווען זיין שטייגער אי אין לערנען, אי אין טאָג-טעגלעכע זאַכן. דערביי פלעגט ער האָבן אַ טבע צו זאָגן "פאַרשטייט איר מיך", אַפילו ווען ער האָט גערעדט צו עמעצן, וועמען ער האָט געזאָגט "דו". מיין מוטער, ווידער, איז אַלעמאָל געווען קורץ און שאַרף, אַ רענדל אַ וואָרט, און יעדע אויסטייטשונג און אריכות איז איר געווען דערווידער.

- כ׳הער, כיהער, - האָט זי געזאָגט מיט אַ לייכטן אומגעדולד און קיין שפּור פון התלהבות נישט אַרויסגעוויזן, ווייל יעדע התלהבות איז איר געווען פרעמד, און זאָגן דאָס, וואָס זי האָט נישט געפילט, האָט זי נישט געקענט. דער אמת איז ביי איר דערגאַנגען ביז דער העכסטער שטופע.
און ווען זי האָט נישט געקענט זאָגן דעם פולן אמת, האָט זי בעסער געשוויגן. מיין פאָטער, דער ענטוזיאַסט, וואָס האָט ליב געהאַט זאָגן אַנדערע מענטשן גוטס און הערן גוטס, האָט זיך דערפילט אומהיימלעך פון מיין מוטערס שווייגן און שאַרפן בליק פון אירע גרויסע גרויע אויגן, וואָס האָבן געזען מענטשן דורך און דורך. ער פלעגט דעריבער איבערגיין צו זיינע זמירות.
"יה ריבון עלם ועלמיא", פלעגט ער זינגען מיט ברען די קבלהיסטישע זמירות, וואָס זיינען געווען צוגעפּאַסט צו זיין געמיט.
נאָך צוריקגעהאַלטענער איז מיין מוטער געווען מיט פרעמדע מענטשן.
די פּראָסטע שטעטלשע ווייבער האָבן ליב געהאַט צו באַרימען זיך מיט זייערע טאַטעס און זיידעס, וואָס זיינען געווען איינגייער ביי פריצים, מיט אַ מלמד אָדער אַ שוחט אין דער משפּחה, און זיי האָבן דערוואַרט פון דער רביצין התפּעלות פאַר זייערע מעלות און הערן וועגן איר יחוס און אירע מעלות. אָבער מיין מוטער האָט דאָס רוב געשוויגן. אַזוי האָט זי זיך נישט געקהלט אויף חתונות און בריתן, נישט געפירט די גרענדע אויף שול-פירענישן און אַנדערע שמחות, אויף וועלכע די ווייבער, זיצנדיק אין זייערע באַזונדערע חדרים, אָפּגעזונדערט פון די מענער, האָבן געפירט טיש מיט אַלע פיטשעווקעס, נישט אָפּצושטיין פון די מאַנסבילן ביי זייערע טישן.
די ווייבער האָבן זיך דערפילט אומהיימלעך מיט איר, אַנטוישט און פרעמד. דאָס האָט אויסגענוצט יידענע, וואָס מען האָט זי גערופן די טרייטעלעכע, אויפן נאָמען פון איר מאַן, ר׳, טרייטעל. אָט די טרייטעלעכע איז געווען אַ קורצע פעטע יידענע, ברייטער ווי לענגער, אַ שוואַרצע, אַ באַרעדעוודיקע.
דערצו האָט זי זיך געהאַלטן פאַר אַ שטיק רביצין, ווייל איר פאָטער איז געווען אַ דיין אין אַ שטעטעלע מיטן נאָמען פיאָנטעק. זי האָט דעריבער נישט אויפגעהערט צו דערציילן ניסים ונפלאות פון פאָטער אירן, דעם דיין אין פיאָנטעק. וויפיל מאָל זי פלעגט אַריינקומען צו מיין מוטער, פלעגט מען הערן די גאַנצע צייט איין געשיכטע - פיאָנטעק און פיאָנטעק. אָט די יידענע האָט דעריבער גענומען פירן די גרענדע צווישן די שטעטלדיקע ווייבער, זי האָט געזאָגט דעות, געמישט זיך, אַרויסגעזאָגט מבינות, גע-פּסקנט ווייבערשע שאלות, הגם זי האָט קוים געקענט דאַווענען, און אַזוי אַריינגענומען די ווייבער אין די קורצע פעטע הענט, אַז זי איז געוואָרן די

רביצין און מיין מוטער, די למדנית, האָט מען נישט געזען און נישט געהערט.

מיין מוטער פלעגט ליידן צוליב איר נישט קענען הויזן מיט מענטשן. זי איז געווען אַליין, עלנט, איינזאַם. חוץ דעם, האָט זי געוואוסט, אַז זי מאַכט אויך קאַליע די מערכה פון מיין פאָטער אין זיין רבנות, ווייל אָנשטאָט מאַכן פריינד, ווי אַ רביצין דאַרף, מאַכט זי שונאים. אָבער זי האָט נישט געקענט באַפריינדן זיך מיט מענטשן, וואָס זיינען איר געווען פרעמד. זי האָט פּרובירט באַקעמפן עס אין זיך, אָבער אָן דערפאָלג. די ווייבער פון שטעטל, גוטמוטיקע, פּראָסטע, דאָרפיש-געזונטע, האָבן נישט פאַרשטאַנען, פאַרוואָס די רביצין צאָלט זיי נישט אָפּ מיט פריינדשאַפט פאַר פריינדשאַפט און זיי האָבן זי אָנגענומען פאַר אַ בעל-גאווהניצע, אַ גרויס-האַלטערין, וואָס אין דער אמתן איז זי עס נישט געווען אויף קיין האָר. פאַרקערט, זי איז ביי זיך תמיד געווען געפאַלן. זי האָט קיינמאָל נישט געהאַלטן פון זיך און געהאַט טענות צו זיך. זי האָט זיך אויך קיינמאָל נישט גערימט, נישט אַרויסגעוויזן קיין לומדות, נאָר גראָד באַהאַלטן זיך מיט דעם, וואָס זי האָט געקענט. מער ווי פון איר דחקות און מוזן טאָן אַרבעט אין הויז, צו וואָס זי איז נישט צוגעוואוינט געווען און קיין כוח נישט געהאַט דערצו, האָט זי געליטן פון איר עלנט אין דעם העק. איר איינזאַם-קייט איז געווען נישט איבערצוטראָגן, און זי האָט דעריבער זיך נאָך מער פאַרטיפט אין די ספרים. זי האָט געלערנט אַלע ספרים, וואָס זיינען געווען אין מיין פאָטערס שטוב, פון מוסר-ספרים ביז אַלערליי דרוש-ספרים, מדרשים, עין-יעקב, און אַפילו קבלה-ספרים. ווען נאָר זי האָט געהאַט צייט, האָט זי זיך אַוועקגעלייגט אויפן בעט און געלייענט. פון צייט צו צייט פלעגט זי אַריינפאַלן אין אַ פרומער שטימונג און נישט אַרויסגעלאָזט דעם "שבט מוסר" פון דער האַנט. דער "שבט מוסר" איז געווען אַלט און געל און פול מיט סימנים פון טרערן, וואָס מיין מוטער האָט אַריינגע-וויינט אין אים. איך פלעג יינגלווייז אַמאָל אַריינקוקן אין אים, אין דעם עברי-טייטש טייל, וואָס איז געווען אונטער דעם לשון-קודש טעקסט. דאָס גאַנצע ספר איז געווען פול מיט מעשיות פון גיהנום, ווי מען בראָט דאָרט און מען ברענט און מען פרעגלט און מען לייגט אויף שטעך-בעטלעך די זינדיקע, וואָס היטן נישט אָפּ אַלע דיניט און מצוות. דער מחבר פון "שבט מוסר" האָט זיך געפילט אַזוי היימיש אין גיהנום, אין אַלע זיינע ווענן און שטעגן און אָפּטיילונגען, ווי ער וואָלט דאָרט געבוירן און דערצויגן געוואָרן. און זיינע שילדערונגען וועגן די פּיין און ענויים-קשים, וואָס מען טוט דאָרט אָן די רשעים, זיינען געווען די פאַנטאַסטישסטע. גענוג אַז אַ פרוי זאָל פאַרגעסן און אָפּדעקן די ברוסט פאַר אַ מאַנסביל בייט אָנזייגן איר קינד,

אַז מ´זאָל אין גיהנום זי אויפהענגען אויף אָנגעגליטע האַקנס אויף די בריסטן. פאַר איבערהיפּערן איין אות אין דאַווענען, בראָט מען אין פייער, וואָס איז טויזנטער מאָל טויזנט הייסער ווי אונדזער פייער. אַפילו פאַר טראַכטן זינדיקע געדאַנקען ווערט מען אויפגעהאַנגען אויף דער צונג און געוואָרפן אין כף-הקלע פון איין עק וועלט ביז דער צווייטן.

מיין מוטער פלעגט לערנען אויפן קול אויף לשון-קודש אָט די אַלע אכזריותן און זי פלעגט וויינען ביטער און באַדעקן די בלעטער מיט אירע הייסע טרערן. זי פלעגט זיין אַזוי פאַרטאָן אין אָט דעם "שבט-מוסר", אַז זי פלעגט אַפילו פאַרגעסן אָפּצוקאָכן עסן אין שטוב. איך בין געווען אַ דם-שונא אָט דעם מחבר פון "שבט-מוסר". איך האָב מיר אים אויסגע-מאָלט אַ בייזן שוואַרצן ייד מיט אַ נאָז פון אַ מכשפה, מיט אַ הויקער, אַ פאַרזעעניש, אַן אָפּגעריסענעם און אָפּגעשליסענעם פאַרשוין, וואָס הערט נישט אויף שילטן און זידלען און נאָכיאָגן מענטשן. איך האָב געהאַט חשק אים צוצערייסן אויף פּיצלעך, ווען איך זע אים. איבערהויפּט האָב איך אים נישט געקענט מוחל זיין דאָס, וואָס צוליב אים וויינט מיין מאַמע אַזוי אָפּט, און צוליב זיינע געשיכטעס וועגן די פּיין אין גיהינום פאַר איבער-היפּערן און דאַווענען. איך האָב געגוג געהיפּערט אין דאַווענען, וויפיל נאָר עס האָט זיך געלאָזט, און אויב פאַר איבערהיפּערן איין אות בלויז קומט אַזאַ שווערע שטראָף, איז דער גיהינום געווען צו-קליין פאַר מיר פאַר אי-בערהיפּערן גאַנצע זייטלעך.

פאַר כעס האָב איך אַמאָל גענומען מיין פאָטערס טינט און פעדער, מיט וועלכע ער פלעגט שרייבן זיינע חידושים, און אויסגעמאָלט אויפן שער-בלעטל פון אַ "שבט-מוסר" אַ קאָמיש מענטשעלע, וואָס טוט גאָר-נישט קיין שיינע זאַך, און איך האָב געזאָגט מיין מאַמען, אַז דאָס איז דער "שבט-מוסר". מיין מוטער איז פאַרביטערט געוואָרן

- דער שבט-מוסר איז געווען אַ צדיק, האָט זי געזאָגט. - מעק עס שוין אויס, ווייל ס´איז אַ זינד צו שרייבן אויף ספרים.

אַלץ איז געווען אַ זינד: זאָגן אויף מאיר דעם מלמד, אַז ער איז אַ משוגענער, איז געווען אַ זינד; כאַפּן פליגן אום שבת, איז געווען אַ זינד; לויפן איז געווען אַ זינד, ווייל עס איז נישט מעשה-ייד, נאָר מעשה-שייגעץ; שלאָפן אָן אַ יאַרמעלקע, אַפילו אין דער הייסטער זומער-נאַכט, איז געווען אַ זינד; אָנשפּאַרן זיך אויף די קניען אויף אַ בענקל, איז געווען אַ זינד; אויסמאָלן מענטשעלעך, איז אַ זינד. וואָס מען האָט נישט געטאָן, איז געווען אַ זינד. ליידיק-גיין איז אוודאי געווען אַ זינד.

- וואָס גייסטו אַרום ליידיק? - האָט מיך מיין פאָטער געמוסרט

יעדעס מאָל וואָס ער האָט מיך געזען זיך שפּילן. - אַ ייד טאָר נישט אַרומגיין ליידיק, נאָר בעסער לערנען.

דער "ייד" איז געווען אַ קינד, וואָס האָט צען שעה אַ טאָג זיך גע-שטיקט אין אַ חדר, אָבער דאָס איז נאָך אַלץ געווען ווייניק. אַפילו די עטלעכע פרייע שעהן האָט ער געדאַרפט זיין פאַרנומען מיט תורה. די תורה איז געלעגן ווי אַ משא אויף אונדזער הויז. פון איין זייט האָט מיין מוטער תמיד געלערנט תורה. פון דער צווייטער זייט האָט מיין פאָטער געלערנט תורה. גאַנצע טעג פלעגט ער זיצן אין זיין סאַמעטענעם וואַטע-נעם שלאָפראָק און לערנען אָדער שרייבן חידושים. ער האָט געשריבן די חידושים זיינע אויף בויגעלעך פּאַפּיר, אויף העפטן, און מער פון אַלץ אויף די גליונות, די ברעגען פון די בלעטער, פון אַלע ספרים. אומעטום זיינען געווען אָנגעשריבן זיינע קליינע פערלדיקע רבנישע אותיותלעך, געשריבן אין אויסגעבויגענע שורות, ווי האַלבע בויגנס. דערביי האָט ער אויסגעטרונקען ימים מיט טיי און געפּיפּקעט די ליולקע, אַ לאַנגע ליולקע מיט אַ גרויסן קאָפּ. בלויז ווען די ליולקע האָט זיך אים פאַרשטאָפּט, פלעגט ער בעטן ביי דער מאַמען אַ האָר-נאָדל פון איר העל ציגן-האָר-שייטל און אויסרייניקן דעם לאַנגן ציבעק.

און אַפילו אום שבת, אין טאָג פון מנוחה, איז נישט געווען קיין אָפּרו פון דער תורה און אירע געזעצן. פאַרקערט, דער שבת איז נאָך געווען מער פיין ווי אַ גאַנצע וואָך. אמת, מען איז נישט געגאַנגען אין חדר, וואָס דאָס איז געווען אַ גרויסע ישועה (איך בין געווען זיכער, אַז גאָט האָט געמאַכט דעם שבת און יום-טוב, כדי יידישע יינגלעך זאָלן נישט דאַרפן גיין אין חדר). אויך האָט מען געגעסן פיש און פלייש און צימעס און געטרונקען ראָזשינקע-וויין. אָבער דער שבת אין אונדזער הויז איז נישט געווען אַזאַ פריילעכער און גוטער, ווי אין אַנדערע שטובן. מיין מוטערס פיש זיינען נישט געווען איבעריקנס באַטעמט, דער צימעס נישט צוגעברוינט, דאָס פלייש נישט זאַפטיק. אויך פלעגן מיר קיינמאָל נישט נעמען אַהיים אַ זעלנער פון נאָענטן פאָרט, ווי אַנדערע באַלעבאַטים פלעגן אַהיימנעמען אַזעלכע געסט צום טיש. מיין קנאה צו די יינגלעך, וואָס האָבן געהאַט אַ זעלנער בייט טיש, איז געווען אין לשער שוין דאָס זען לעבן זיך אַ זעלנער, אָנרירן זיינע עפּאָלעטן, קנעפּ, איז געווען אַ גרויסער תענוג. דערצו נאָך פלעגן אַזעלכע סאָלדאַטן דערציילן אַלערליי וואונדער-לעכע מעשיות פון רוסלאַנד, פון וואַנען זיי פלעגן קומען, געשיכטעס פון דער אַרמיי, פון אָפיצערן און אָפיצערשעס. טייל פון זיי זיינען אויך גע-ווען מנגנים. מיין פאָטער האָט קיינמאָל קיין זעלנער נישט גענומען, ווייל

מערסטנס פלעגן זיי גיין מיט געגאָלטע בערד און עסן טריפות, און ער האָט נישט געוואָלט האָבן קיין "גאָלעבראָדניק" און "טריפהניאַק" ביי זיין טיש. בלויז איינמאָל האָט מיין פאָטער יאָ אַהיימגענומען אַ זעלנער; אָבער דאָס איז געווען אַ ישיבה-בחור מיט אַ בערדל, אַ שלים-מזלדיקער זעלנער, אויף וועמען דער אוניפאָרם איז גערונען און געשוואומען, און דערצו האָט ער נישט דערציילט קיין פריילעכע מעשיות, נאָר פעק מיט צרות, וואָס ער האָט אויסצושטיין אין פאָלק פאַר זיין נישט וועלן עסן קיין טריפות פון קעסל און נישט אַרבעטן אום שבת. ווען ער האָט אויפגעהערט קלאָגן איבער זיין גורל, האָט ער געשמועסט אין לערנען מיט מיין פאָטער. זיין זעלנערישקייט האָט קיין ברעקל טעם פאַר מיר נישט געהאַט.

די פרייטיק-צו-נאַכטן זיינען נאָך געווען צו דערליידן. אָבער דער שבת אין דער פרי פלעגט זיין פאַר מיר אַן אָפּקומעניש. מיין פאָטער פלעגט אויסטרינקען אַ גאַנצע "באַניע" מיט טיי, וואָס מען פלעגט שטעלן ביים בעקער אין אויוועון אויף שבת, און לערנען, לערנען און לערנען, און גאָר-נישט געטראַכט וועגן גיין דאַווענען. אין אונדזער בית-המדרש האָט מען געדאַוועט צוויי מאָל. די פּראָסטע יידן, די אַזוי-גערופענע "מתנגדים", האָבן זיך געשטעלט דאַווענען אַכט אין דער פרי. זיי האָבן תמיד געשיקט אַ שליח צו מיין טאַטן:

- רב, מיר בעטן אייך צום דאַווענען.

דער טאַטע האָט תמיד געענטפערט דאָס אייגענע:

- אַ יישר-כוח, שטעלט זיך דאַווענען אָן מיר.

ווען די "מתנגדים" האָבן אָפּגעדאַוונט, איז שוין געווען האַלב עלף אַזייגער. די חסידים האָבן געשיקט אַ שליח נאָך מיין פאָטער, ער זאָל קומען צום צווייטן דאַווענען, אָבער מיין פאָטער פלעגט נאָך אַלץ נישט זיין גרייט צום דאַווענען. ער איז נישט געווען פאַרטיק מיט זיינע "נקיות", נישט מיט זיין לערנען תיקוני-זוהר, מעביר זיין די סדרה און אָן אַ שיעור אַנדערע תפילות, וואָס ער האָט געהאַט צו זאָגן און זאָגן. מערסטנס פלעגט ער קומען צום לייענען די תורה. ערשט ווען אַלע יידן זיינען שוין אַהיימגעגאַנגען, האָט ער גענומען דאַווענען אַליין פאַר זיך, אַרום-גייענדיק הין און צוריק איבער דעם פוסטן בית-המדרש און פאַטשן מיט די הענט און פאַרגיין זיך אין התלהבות. דאָס איינזאַמע בית-חמדרש מיט דעם אָנגעטריפטן חלב אַרום די ששה-נרות האָבן אָנגעיאָגט אַן אומעט. איך בין געווען הונגעריק נאָך פון באַלד אין דער פרי. מיט קנאה האָב איך געקוקט אויף די יינגלעך פון די פּראָסטע יידן, וואָס זיינען נאָך דער פעטאר סעודה שוין אַרויסגעגאַנגען אויף דעם פעלד לעבן בית-המדרש

שפּילן זיך. אָבער מיין פּאָטער האָט נישט אויפגעהערט זאָגן און זאָגן.
ער האָט געהאַט אַ ריזיקן סידור, וואָס עס האָט מסדר געווען ר´ יעקב עמדין.
אָט דער סידור האָט געהאַט אַ וועלט מיט תפילות, וואָס זיינען אין קיין אַנדער סידור נישט געווען, און מיין פּאָטער פלעגט די אַלע תפילות זאָגן.
איך בין געווען אַ דם-שונא דעם ר´ יעקב עמדין, וואָס צוליב אים איז מיר צען מאָל אין טאָג דאָס האַרץ פאַרחלשט געוואָרן.

ווען מיר זיינען אַהיימגעקומען פון דאַוונען, איז שוין געווען האַלבער טאָג. דאָס טשאָלנט, נאָך וועלכן איך בין געגאַנגען צום בעקער, איז געווען אַרויסגענומען פון אויוון, ווייל דער בעקער-געזעלן האָט נישט געוואָלט וואַרטן אַזוי לאַנג. עס איז געווען קאַלט און קיין יידישן טעם נישט געהאַט.
מיין פּאָטער האָט געהאַלטן אין איין זינגען און זאָגן, און פאַרלאַנגט, איך זאָל אויך זינגען. איך האָב נישט געהאַט דעם מוט צו זינגען. ווי נאָר מען האָט אָפּגעבענטשט, האָט מיין פּאָטער זיך אַריינגעלייגט אין זיין בעט, מיין מוטער אין איר בעט, און פאַרלאַנגט, אַז אויך איך זאָל אַריינגיין צום טאַטן אין בעט אַריין, ווי דער מנהג איז, אַז מען דאַרף שלאָפן שבת בייטאָג, כדי צו האָבן תענוג. פאַר מיר איז דאָס געווען אַ גיהינום.

- אויב דו ווילסט זיך נישט לייגן, קוק אַריין אין אַ מוסר-ספר, - האָט מיין פּאָטער מיר געגעבן אַן עצה.

איך האָב אַריינגעקוקט אין די מוסר-ספרים, וואָס האָבן געהאַלטן אין איין רעדן וועגן דעם הבל-הבלים פון דער וועלט, און איך האָב זיי גע-האַסט דערפאַר. מיך האָט געצויגן צו שפּיל, צו די פרייע פעלדער, צו זון און ווינט און וואַסער און יינגלעך. די וועלט איז נישט געווען קיין הבל-הבלים, נאָר אומגעהויער שיין און פול מיט פרייד. יעדער בוים, יעדעס פערד וואָס האָט זיך געפּאַשעט אויף דער לאָנקע, יעדעס יונג לאָשאַקל יעדער סטויג היי, יעדער בושל, יעדע גאַנדז מיט גענדזעלעך האָט מיך גערופן, אָנגעפילט מיך מיט שמחה. מיט לעבן און לוסט. איך האָב אָפּגע-וואַרט די ערשטע מינוט ווען טאַטע-מאַמע זיינען אַנטשלאָפן געוואָרן און ווי אַ גנב זיך אַרויסגעשלייכט פון דער תפיסה פון תורה, יראת-שמים און יידישקייט.

גיך, טאַטע-מאַמע זאָלן זיך נישט אויפכאַפּן און אָפּהאַלטן מיך, בין איך געלאָפן צו דער פרייער, אָפענער, זון-באַגאָסענער וועלש, וואָס אַלע צדיקים האָבן זיך פאַרלייגט אויף איר צו פאַרמיאוסן זי אין מיינע אויגן, אָבער זיי האָבן זי בלויז שענער און אָנציענדיקער געמאַכט.

די יינגלעך אויפן פּאַשע-פעלד הינטערן שטעטל האָבן מיך באַגעגנט ווי אַן אייגענעם.

די מלחמות צווישן ישראל און עמלק שבת נאָכן טשאָלנט

מיינע חברים זיינען קיינמאָל נישט געווען די גוטע לייטישע יינגעלעך פון די באַלעבאַטישע-חסידישע שטובן, נאָר די קינדער פון באַלמעלאָכעס, באַלעגאָלעס און סתם פּראָסטע לייט, מיט וועלכע איך, דעם רבס בן-יחיד, האָב על-פּי יושר נישט געדאַרפט זיין קיין מחותן.

שוין אין בית-המדרש פלעג איך זיך אַוועקכאַפּן פון דער מזרח-וואַנט, וואו מיין פאָטער האָט געהאַט זיין שטענדער לעבן חזן און די שיינע יידן, און צושאַרן זיך צו מערב-זייט, און טאַקע לעבן דער טיר, וואו עס האָבן געדאַוונט די עמי-הארצים, די פּראָסטע לייט, די סאַמע אומבכבודיקסטע.

וואָרים אויבנאָן, ביי דער מזרח-וואַנט, האָבן די יידן געהאַט אַ טבע פאַרן דאַווענען, נאָכן דאַווענען און בעת די הפסקות, צווישן מנחה און מעריב, צו רעדן אָדער וועגן תורה אָדער וועגן חסידות. ביידע זאַכן האָב איך געהאַט גענוג. די יידן ביי דער טיר האָבן גערעדט וועגן קי, פערד, יאַרידים, געשלעגן, שריפות, מגיפות, גזלנים אין וועלדער, גיבורים וואָס האָבן אַ רייף אַרום ברוסקאַסטן, פערד-גנבים, זעלנער, ציגיינער און נאָך אַזעלכע זאַכן. ביי דער טיר פלעגן זיך אויך אויפהאַלטן אָרעמעלייט וואָס פלעגן אויסגיין אַ וועלט און דערציילן אָן אַ שיעור געשיכטעס און פּאַסירונגען. אַמאָל פלעגט אַריינפאַלן אַ יידישער זעלנער, אַ פּאַקנטרעגער, אַ דאָרפס-ענדלער פון אַ פרעמדער שטאָט. אויך פלעגן אָפט קומען צו פאָרן שטעטלשע בחורים, וואָס האָבן געאַרבעט אין וואַרשע און מען האָט זיי גערופן געזעלן. זיי פלעגן צוריקקומען אָנגעטאָן אין פּאַפּירענע שטייפע קעלנערלעך, הערצלעך און מאַנקעטן, מיט גלאַנציקע שיך, גענייט מיט פאַלשע שטעך. זיי האָבן דערציילט ניסים ונפלאות פון וואַרשע, וואו קאַרעטעס פאָרן אַרום אָן פערד, וואו מען צאַפּט וואַסער פון די ווענט, מען ברענט לאָמפּן אָן נאַפט און נאָך אַזעלכע וואונדער. איך פלעג שלינגען די רייד מיט מויל און אויערן צוגלייך מיט די באַלמעלאָכעשע יינגלעך. די גרעסטע הנאה האָבן מיר געהאַט פון יוסף שניידערס קונדסערייען און שטיקלעך. אַ ייד מיט אַ באָרד, אַ טאַטע פון אַ פולער שטוב קינדער, האָט אָט דער יוסף שניידער ליב געהאַט אַרומצושטיפן מיט יינגלעך און חברן זיך מיט זיי. צי דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס די גרויסע פלעגן אים תמיד מוסרן פאַר זיין גרינגן קאָפּ, פאַר זיין אַרומגיין פוסט-און-פּאַסט און נישט באַזאָרגן ווייב און קינדער מיט

פרנסה; צי דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס ער איז געווען נישט-דערבאַקן און געבליבן אַ ייִנגל ביי זיינע דרייסיק יאָר, ווייס איך נישט. אָבער איך געדענק, ווי אָט דער ייִד מיט דער באָרד, אַ טאַטע פון קינדער, האָט זיך תמיד געהאַלטן צווישן חדר-ייִנגלעך און האָט אָפּגעאַרבעט די סאַמע נאַרישסטע קונדסערייען סיי אין בית-המדרש ביים דאַווענען, סיי אויפן פעלד, וואו ייִנגלעך האָבן זיך געשפּילט.

אין בית-המדרש פלעגט ער אויסרעדן אין מיטן דאַווענען, מאַכן אַלערליי העוויות און גרימאַסן, כדי צו מאַכן לאַכן די ייִנגלעך. ער האָט אויך פאַרקניפּט ביי ייִדן די ציצית אין די טליתים, און דווקא אין מיטן שמונה-עשרה. אַזוי האָט ער ביים פאַרוואַרפן דעם טלית אויפן אַקסל תמיד אַזאַ שטיקל געמאַכט, אַז ער האָט אַ שמיץ געטאָן עמעצן מיט די ציצית אין די אויגן; אָדער ביים אַרומהילן דעם טלית איבערן קאָפּ, האָט ער שוין אין איין וועג אַרומגעהילט נאָך אַ פּאָר פרעמדע קעפּ. ער פלעגט אויך רעדן נישט-כשרע רייד, אָנצוהערענישן וועגן חתונות און בריתן. ייִדן האָבן אים געזידלט, מבזה געווען, קיין עליה אים קיינמאָל נישט געגעבן, אַ חוץ שמחת-תורה אונטער איין טלית עם כל הנערים. זיין ווייב פלעגט אים מאַכן שוואַרץ-שבת אויף דער גאַס, שילטן און זידלען אים פאַר זיין ליידיק-גיין, כאָטש ער איז געווען אַ גוטער שניידער, אַ בעל-מלאכה מיט גאָלדענע הענט. ער האָט זיך פון גאָרנישט נישט געמאַכט און אַרומגעפירט זיך מיט די חדר-ייִנגלעך און אָפּגעטאָן אַלערליי שקאָצערייען און שמד-שטיקלעך. עפּעס אַן אומדערשעפּלעכע שמחה און חשק צו שפּילן זיך איז געווען צין אָט דעם דערוואַקסענעם פליישיקען ייִד מיט דער געדיכטער טונקעלער באָרד און ברעמען, פון וואַנען עס האָבן אַרויסגעקוקט אַ פּאָר ממזרשע אויגן, פול מיט שפּאַס און קינדערשער צעשפּילטקייט. אַפילו אין די ימים-נוראים, ווען אַ פיש אין וואַסער ציטערט, האָט יוסף שניידער געמאַכט זיינע ליצנותן אין בית-המדרש. ער האָט איבערגעדרייט די ווערטער פון מחזור און פאַרוואַנדלט זיי אין די קאָמישסטע ייִדישע ווערטער, אָפּט נישט-בשרע. ער האָט ביים אויסגיין שמונה-עשרה אָנגעטראָטן עמעצן אויף די פיס, אָדער אָנשטאָט שלאָגן זיך על-חטא, האָט ער גאָר געשלאָגן על-חטא אַ שכן זיינעם. אַזוי פלעגט ער אויך נאָכשפּעטן די לומדים ווען זיי האָבן געלערנט אין בית המדרש, איבערדרייען די נעמען פון די תנאים אויפן קאָמישסטן שטייגער ווען די כוהנים האָבן זיך געגרייט צום דוכנען, האָט ער זיי אָנגעגאָסן וואַסער אויף די זאָקן, באַהאַלטן זייערע אויסגעטועטע שטיוול. שמחת-תורה, פּורים און תשעה-באָב האָט ער געקערט וועלטן. נישט איינמאָל האָבן דערצאָרנטע

באַלעבאַטים אים אַרויסגעוואָרפן פון בית-המדרש אין מיטן דאַווענען, אָבער ער פלעגט צוריקקומען און ווידער פראַווען זיינע שטיקלעך.

מיין פאָטער פלעגט אַרויס פון די כלים יעדעס מאָל, ווען ער פלעגט זיך כאַפּן, אַז איך געפין זיך ניט לעבן זיין שטענדער אויבנאָן, נאָר ביי דער טיר לעבן די שניידער און שוסטער-יינגלעך, וואו יוסף שניידער האָט געבו-שעוועט.

- שיעלע, וואו ביסטו? - האָב איך דערהערט זיין קול.

- שיעלע קוטנער, טאַטע רופט דיך, האָבן יידן פון אַלע זייטן מיר געלאָזט וויסן, כאָטש איך האָב אַליין גאַנץ גוט געהערט דעם טאַטנס רוף, פול מיט פאָרוואורף.

איך האָב פאַר די זאַכן געהאַט אויסצושטיין אַ וועלט מיט מוסר און פאָרוואורפן, אָבער קיין שטראָף האָט מיך נישט געקענט אָפּהאַלטן פון צו-שאַרן זיך ווידער צו דער טיר. מיט נאָך מער חשק און ברען בין איך געלאָפן צום הפקר-פעלד הינטערן שטעטל, וואו יידן, וואָס האַלטן בהמות, האָבן דאָרט געפּאַשעט זייערע קי און פערד און ציגן, און יינגלעך האָבן דאָרט אָנגעפירט זייערע שפּילערייען.

דאָס פעלד איז געווען גרויס, צעטראָטן, אָפּגעגריזשעט פון פּאַשענדיקע בהמות, באַמיסטיקט מיט סימנים פון פערד, קי, ציגן און גענדז, אָבער פול באַגאָסן מיט זון און געפלעקלט מיט געלע און ווייסע פעלד-בלימע-לעך, פּעכערלעך, מיט ווילדע געוויקסן, וואָס מיר האָבן גערופן משוגענע קאַשע, מיט גראָזן, וואָס האָבן וואַטע אין זיך, און מיט אַלערליי קרייטעכער פון יעדער פאָרם און קאָליר. באַלעבאַטים פון בהמות זיינען געלעגן אויס-געלייגט אויפן פעלד, מערסטנס מיטן פּנים אַראָפּ, און געשמאַק געשלאָפן אויפן פרייען פעלד. זייערע שבת-רוענדיקע פערדלעך האָבן זיך געפּאַשעט לעבן זיי, שפּרינגענדיק מיט געפּענטעטע פיס פון די אָפּגעגעסענע ערטער צו די גראָזיקע. קי האָבן געמעקעט צו זייערע קעלבלעך, וואָס האָבן זיך געלאָזט פאַרשייט לויפן, פול מיט קעלבערנער התפעלות, קליאַטשעס האָבן געהירזשעט צו זייערע לאָשאַקלעך, וואָס האָבן זיך געיאָגט איבערן פעלד אין ווילדער שמחה. כאָטש די באַלעבאַטים זיינען געלעגן מיט די פּנימער אַראָפּ, האָב איך לויט די שבתדיקע געהאַקטע קאַפּאָטעס זייערע דערקענט ווער עס איז ווער. אַזוי האָב איך געוואוסט, אַז די ברייטע פּלייצעס, וואָס צעשפּאַרן שיעור נישט די נעט פון דער שבתדיקער קאַפּאָטע, געהערן צו הערשל אַרענדאַר, וואָס ביי אונדז האָט מען גערופן אַזעלכע מיט דעם נאָמען "שווייגער". דאָס ליגט ער און שלאָפט זיין שבת-שלאָף נאָך אַ וואָך שווע-רער אַרבעט ביים פירן קיין וואַרשע זיין מילכיקס. זיינע פּאָר פערד,

אַזעלכע ברייטע און קרעפטיקע ווי ער אַליין, פּאַשען זיך דערלעבן. אַ ביסל אָפּגערוקט פון אים ליגן אַ פּאָר טוכענע הויזן, אַ ווייס העמד און אַ קליין ציצה-כנפותל, אָן אַ קאַפּאָטע. כאָטש מען זעט נישט קיין פּנים, און דער הינטערשטער טייל קאָפּ איז פאַרדעקט מיט אַ קליין טוכן היטעלע, האָב איך גאַנץ וואויל געוואוסט, אַז דאָס איז לייבוש בעקער, וועמעס געלע באָרד איז תמיד געווען פול מיט מעל. אַזוי פול מיט מעל איז אויך געווען דער "קאַשטאַן" זיינער, וואָס האָט געשמאַק געגעסן גראָז פון דער הפקרדיקער לאָנקע. אין אַ זייט ליגט יצחק שפּיליטער, וואָס מען רופט אים מיטן גאָמען "סאַמאָוואָליע", ווייל ער האָט אָפּט ליב צו באַנוצן אָט דאָס וואָרט, וואָס ער האָט זיך אויסגעלערנט אין דער צייט, ווען עד האָט געדינט פּאָניען. ער איז אַ דאַרער אויסגעמוטשעטער ייד פון שווערער אַרבעט ביי פּירן סחורות פון וואַרשע פּאַר סוחרים און קרעמער. אַזוי איז אויסגעמוטשעט זיין פערדל, וואָס איז באַדעקט מיט שטויב און מיסט און האָט תמיד פאַרקלעפּטע נאָז-לעכער. כאַסקל בעקער ליגט נישט אויפן גראָז, ווייל ער דאַוונט אַמאָל שחרית פאַרן עמוד און דעריבער שטייט אים נישט אָן אַזאַ זאַך. אָבער זיין פערד פּאַשעט זיך אונטער דער השגחה פון זיין זון נתן-מאיר, אַ הויכער בחור מיט אַ דין-צוגעשוירן העל בערדעלע און מיט לאַנגע געטאָקטע פּיס, איינגעפּאַסטע אין בלוילעך טוכענע הויזן און הויכע שטיוול מיט גלאַנציקע כאָליעוועס, ווי עס טראָגן אַזעלכע אָפּיצערן. אָט ליגט ער טאַקע איינגעגראָבן אין גראָז, פאַרדעקט דעם קאָפּ נישט מיטן היטל, גאָר מיש אַ קליין נאָז-טיכעלע, אויף יוצא-זיין. זיינע גלאַנציקע כאָליעוועס שפּילן זיך מיט דער זון. היפּשלעך אָפּגערוקט פון אים זיצט זיין הויכע, דאַרע, איבערגעבויגענע שוועסטער, נעכע, אַרומגערינגלט מיט אירע גענדז און גענדזעלעך, וואָס פּאַשען זיך אויפן גראָז. צווישן אַלע אירע שוועס-טער, אַ מנין אַמווייניקסטנס, מוידן געזונטע און פריילעכע און שיינע, איז זי די איינציקע געבויגענע און קרענקלעכע און תמיד פּאַשעט זי גענדז אין די זומערס. גאַנצע סטאַדעס מיט גענדז פּאַשעט זי אויף דעם הפקר-פעלד, שלייסנדיק דערביי פעדערן. אַ קנאָכיקע, אַ שפּיציקע, מיט לאַנגע הענט און פּיס, זיצט זי אַן איבערגעבויגענע, אַרומגערינגלט מיט אירע גענדז, גאָנערס און גענדזעלעך, אַזוי אַז עס איז נישט צוצוקומען צו איר. ווי נאָר מען דערנענטערט זיך צו איר, הייבן די גענדז און די גאָנערס אָן סיקען און יאָגן זיך מיט אויסגעשטרעקטע העלדזער אוןביידע שנאָכלען. די קליינע גענדזע-לעך, מאַכן אַ געוואַלדיקן ויצעקו. די שניידער-געזעלן, וואָס מאַכן שפּאַס מיט מיידלעך, וואַגן נישט צנצוטרעטן צו נעכען, אין מורא פּאַר אירע צאָרנדיקע גענדז. שבת פּליקט זי נישט קיין פעדערן. זי קלייבט אויך ניט

אויף די פעדערן, וואָס די גענדז פאַרלירן אויפן פעלד, וואָס דאָס איז גע-
וויינלעך איר אַרבעט אַ גאַנצע וואָך ביים זאַמלען פעדערן אויף בעט-
געוואַנד צו אַ חתונה-אויסשטייער, וואָס זי וועט אפשר קיינמאָל נישט דאַרפן
אין איר פאַרזעסנקייט. דערפאַר קנאַקט זי באַניע-קערן די גאַנצע צייט און
האָלערט צו די גענדז און גענדזלעך אירע.

- נתן מאיר - וועקט זי אָפּט דעם שיינעם ברודער אירן - נתן
מאיר, ס´פערד דערווייטערט זיך פון פעלד, יאָג עס צוריק ...

נתן מאיר הערט נישט אין זיין זיסן שלאָף דער שוועסטערס רייד,
אָבער די יינגלעך וואַרטן נישט ביז ער וועט צוריקיאָגן זיין פערד. זיי
יאָגן עס שוין צוריק אויפן הפקר-פעלד, וואָס איז די יידישע מלוכה. איך
לויף מיט און יאָג אויך כאַסקל בעקערס פערד, ווען עס ציט נאָר צו
די גויאישע פעלדער.

אַלע יינגלעך פון פראָסטן עולם זיינען דאָ אויפן פעלד. טייל פון זיי
טראָגן זייערע שבתדיקע קאַפּאָטקעלעך, אָבער מערסטנס טראָגן זיי זייערע
וואָכעדיקע כאַלאַטלעך און בלויז זייערע טוכענע היטלעך זיינען שבתדיקע.
צוויי יינגלעך גייען אַפילו באָרוועס אום שבת. דאָס זיינען די ברידערלעך
פייוועשל און שלמהלע, די יינגלעך פון אָרעמסטן און נבזהדיקסטן ייד אין
שטעטל, וואָס מען רופט אים הערשל סטאָק. קיינער פון די באַלעבאַטים
וויל מיט אָט דער משפּחה קיין עסקים נישט האָבן און פאַרווערן זייערע
קינדער צו חברן זיך מיט פייוועשלען און שלמהלען, וואָס מען רופט זיי
פאַרצויגן נישט צוליב ליבשאַפט, נאַר אין איראָנישן זין. עס איז אויף
זיי קיין סימן פון הייליקן טאָג נישט צו זען. זייערע כאַלאַטלעך זיינען
צעריסן, זייערע הויזן צעפליקט, זייערע ציצה-כנפותלעך זיינען שוואַרץ פון
שמוץ און אנשטאָט ציצית הענגען פון זיי צוזאַמענגעקלעפטע צויטן. זייערע
היטלען האָבן עטלעכע לעכער אין מיט קאָפּ, אַזוי אַז דורך זיי זעען זיך
אַרויס די שטייפע שוואַרצע האָר פון די קעפּ. זייערע באָרוועסע פיס
זיינען באַדעקט מיט בלאָטע, צעשניטן פון שטיקער גלאָז, אין וועלכע
זיי האָבן אָנגעטראָטן. זייערע פּנימער און הענט זיינען תמיד צעביסן און
צעדראַפּעט פון די אייביקע מלחמות, וואָס זיי פירן צווישן זיך אַליין און
מיט יעדן, מיט יינגלעך ווי מיט שקצים. אָבער די יינגלעך מוזן זיך חברן
מיט פייוועשלען און שלמהלען און אַריינעמען זיי אין קאָן, ווייל אויב נישט,
שלאָגן זיי מכנת-רצח. זיי זיינען אַזוי געשיקט אין שלאָגן זיך, אַזעלכע
מזיקים און בריות, אַז זי קאָנען אין צווייען זיך שטעלן קעגן אַלע יינגלעך
אין אַ געשלעג. זיי זיינען הפקר-קינדער, וואָס קאָנען כאַפּן קלעפּ און געבן
קלעפּ. זיי זיינען אויך גרויסע קינצלער אין שפּילערייען. זיי קאָנען

שטיין אויף די קעפּ, גיין אויף די הענט איבערן גאַנצן פעלד. זיי קאָנען שפּרינגען הויך איבער קלעצער, איבער די ברייטסטע קאַנאַוועס. ווען מען שפּילט זיך אין פערדלעך, לויפן זיי אַזוי שנעל, אַז קיינער קען זיי נישט דער-יאָגן. זיי האָבן אויך נישט קיין מורא פאַר קיין הינט, ווי מערסטנס יידישע יינגלעך: אַזוי האָבן זיי אויך נישט מורא פאַר די שקצים, וואָס פירן ביטערע מלחמות מיט די יידישע יינגלעך און ווילן זיי פאַרטרייבן פון הפקר-פעלד, וואָס איז פאַררעכנט פאַר דער יידישער מלוכה.

זיי גייען אָפּט נישט אין חדר, צוליב דעם וואָס דער פאָטער זייערער קאָן פאַר זיי נישט צאָלן פּינקטלעך קיין שכר-לימוד און ר׳ מאיר מלמד שיקט זיי אַהיים, ווייל ער קאָן נישט "אַקערן אומזיסט מיט קיין גויים". זיי זאָרגן זיך נישט איבעריק איבער דעם מלמדס שטראָף און לויפן אַרום פּוסט און פּאַסט ווי הפקר-הינט. אומעטום זיינען זיי פול. האַקט מען ביי עמעצן האָלץ, זיינען זיי די ערשטע אַוועקצונעמען די אָפּפאַלנדיקע שפּענער פון אונטער דער האַק. דאָס איז זייער חזקה און מען קאָן זיי נישט אַוועקיאָגן. בויט מען ערגעץ אַ הויז, טראָגן זיי אַוועק אַ ביסל שינדלען, אַ קלעצל, אַ ברעטל. זיי שפּרינגען אויך אַריבער איבער פּלויטלעך פון אַ גערטנדל און רייסן אויס אַרבעס-שויטן, גראָבן אויס קאַרטאָפּל, מייערן, רעטעכלעך און וואָס גאָר עס לאָזט זיך. זיי וואַרפן מיט שטיינער אַראָפּ עפּל און באַרן פון פרוכט-ביימער. טאָמער פאַרגעסט עמעצער אַ האַק פאַר דער טיר, אַ "מאָטיקע" צו גראָבן קאַרטאָפּל אין פעלד, אָן עמער ביי אַ ברונעם, מעג מען זאָגן קדיש דערנאָך. כאָטש מען כאַפּט זיי קיינמאָל נישט ביי דער האַנט, ווייס מען שוין, אַז פּייוועשל און שלמהלע האָבן עס אָפּגע-רוימט. פרייטיק גראָבן זיי אָן געל זאַמד און פאַרקויפן פאַר אַ גראָשן אַ קעסטל זאַמד צו שיינע באַלעבאַטים, וואָס שיטן דערמיט אויס די פּאָדלאָגעס לכבוד שבת. ווען דער הינט-שלעגער קומט אין שטעטל כאַפּן הינט, העלפן זיי אים אין דער אַרבעט. אַפילו פייגל קאָנען זיי כאַפּן מיט שטריקלעך, וואָס אַזוינס קאָן קיין יידיש יינגל נישט. מיט איין וואָרט, זיי זיינען ביי זיך נישט אַראָפּגעפאַלן, ניט מיט זייער נאָמען, ניט מיט זייער קרוע-בלועה-דיקייט, נישט מיט זייער עם-הארצות און נישט מיט זייער אָרעמקייט. זיי שפּילן זיך אָדער שלאָגן זיך ווי צוויי פריילעכע שפּילעוודיקע הינט, אָט קושנדיק זיך און אָט בייסנדיק זיך. זיי פירן אויך די גרענדע אויפן הפקר-פעלד ווען די יינגעלעך קומען אַרויס אין אַ פרייער צייט אין מיטן דער וואָך און אין שבתים און ימים-טוביט. צי מען שפּילט זיך אין באַ-העלטעניש, צי אין יאָגעלעך, אין זעלנער אָדער אין כאַפּעניש, אין פערדלעך, צי אין מלחמה, אומעטום זיינען זיי די ערשטע, די גרעסטע בריות, די אָנ-

פירער. מען מוז זיי פאָלגן, ווייל אויב נישט, ממיתן זיי. זיי האָבן אויך קנייפּערלעך, פּויערישע מעסערלעך אַזעלכע, וואָס כאָטש זיי האָבן זיי נאָך אין קיין געשלעג נישט באַנוצט, האָט מען אָבער מורא, אַז זיי קאָנען זיי נוצן אַמאָל, און מען מיידט אויס מיט זיי זיך אָנצוהייבן. זייער געלעכטער איז פול און אָנשטעקנדיק, זייערע רייד פעט און אָנציענדיק, זייערע מעשות פון גזלנים און וואַלד-רויבער שיין און פאַנטאַסטיש, זייערע באַרימערייען וועגן זייער פאָטערס גבורות צינדן אָן יינגלערישע געמיטער. נאָך פאַר-ביקער זיינען זייערע מעשיות וועגן זייער עלטסטן ברודער, ירמיה, וואָס איז אַ בעקער-געזעלן אין וואַרשע און קומט אַהיים נאָר אויף פּסח. זיי בעטן נישט קיין מוציא-חלה ביי אַ יינגל, וואָס האָט מיטגענומען פון דער היים שפּייז אין פעלד אַריין, נאָר זיי באַפעלן מען זאָל זיי געבן אַ שטיקל, און מען גיט זיי.

אָבער עס איז אַלץ ווערט צו האָבן זיי אויף אונדזער צד אין די מלחמות, וואָס מיר האָבן צו פירן קעגן די שקצים.

כאָטש דאָס הפקר-פעלד געהערט צום פּריץ כריסטאָווסקי, וואָס האָט עס אָפּגעגעבן די יידן פון שטעטל פאַר זייערע בהמות, קאָנען די שקצים פון די גויאישע פעלדער נישט ליידן, וואָס מיר, יידישע יינגלעך, פירן דאָ אָן אונדזערע שפּילערייען, און זיי באַפאַלן אונדז. זייער פירער, באָליעק, דער זון פון גויאישן שוסטער ראָסצאַק, וואַקסט תמיד אויס פּלוצלונג מיט זיין מחנה, באַגלייט פון עטלעכע הינט, און גרייפט אָן די מחנה פון ישראל. כאָטש זיין מחנה איז קלענער ווי די מחנה פון ישראל, באַזיגט ער אונדז. ווייל, ערשטנס, זיינען די שקצים גרעסערע שלעגערס; צווייטנס, האָבען זיי אַ פּאָר הינט צו הילף, פאַר וועלכע יידישע יינגלעך ציטערן אימת-מוות. אָבער זיי גייען אַוועק מיט חרפּה, ווען מיר האָבן מיט זיך פּייוועשלען און שלמהלען. אָט די יינגלעך ווערן נישט נתפּעל פון קיין שקצים, פון קיין הינט. זיי האָבן אויך אַ פעסטונג פאַר אונדז בייט געהילץ, וואָס ליגט אָנגעלייגט אויפן פעלד. ר׳ יהושע וואַלדהענדלער, דער נגיד פון שטעטל, האָט תמיד ליגן אויף אַ ליידיקן פּלאַץ אַ סך בוי-געהילץ, קלעצער, בעלקעס, ברעטער און שינדלען, אָנגעלייגט אין קופּעס. דער פּלאַץ צווישן געהילץ אין נישט קיין איבעריק ריינער, ווייל די באַלעבאַטים קומען דאָרט אַרויס פאַר זייערע מענטשלעכע באַדערפעניש, נישט געקוקט אויף אַלע טענות פון שטעטלשן נגיד. אָבער אָט דער נישט-ריינער פּלאַץ איז אַ זעלטענע פעסטונג קעגן די אָנגרייפנדיקע שקצים. פּייוועשל און שלמהלע האַלטן תמיד דאָרט גרייט בערג מיט שטיינער, גרייט צו מלחמה און יעדעס מאָל, ווען די שקצים באַפאַלן אונדז, שיצן מיר זיך אין דער פעסטונג, פון וואַנען מיר

וואַרפן שטיינער אויף דעם שונא. קיינער קאָן נישט וואַרפן אַ שטיין אַזוי ווייט און טרעפן אַזוי אין ציל ווי פּייוועשל און שלמהלע. זיי מאַכן אָן חורבנות אין די פֿיינטלעכע רייען. און אַפילו אַז די שקצים שיקן אַרויס זייערע הינט, ווערן די צוויי ברידער אויך נישט נתפּעל און באַגעגענען די כלבים מיט די בלויזע הענט, ווי זיי וואָלטן גאָר קיין קינדער פֿון ישראל נישט געווען. מיר שאַלן דערנאָך מיט גרויס יובל אונדזער זיג איבער עמלק און מיר לאַכן פֿון זיינע געטער, מיר זינגען הויך:

דער גויאישער גאָט איז פֿון שטיין,
פֿיס האָט ער און קען נישט גיין,
הענט האָט ער און קאָן נישט רירן,
פֿיר שיקסעס מוזן אים פֿירן

ווי אַ באַלוינונג פֿאַר זייער העלדישקייט גיבן מיר אָוועק די צוויי ברידערלעך אַלע מוציאס חלה און קיכלעך און קנעפּלעך און אַלערליי אַנדערע זאַכן. זיי נעמען אַלץ, ווי עס וואָלט זיי געקומען, זאָגן אַפילו קיין דאַנק נישט און לאָזן עס אַראָפּ אין די טיפֿע קעשענעס פֿון זייערע צע-פֿליקטע הויזן. אַלץ האבן זיי אין די טיפֿע קעשענעס שטיקער דראָט און טשוועקעס, שליסלען, קיזל-שטיינדלעך, אייזנדלעך, מעשענע הילזן פֿון אויס-געשאָסענע קוילן, וואָס זיי קלייבן-אויף אויף די שיס-פֿעלדער פֿון נאָענטן פֿאָרט, פֿאַרביקע שטיקלעך גלאָז און ווייכן קיט, וואָס גלעזערס באַנוצן ביים אַריינשטעלן שויבן, און שטיקלעך אָפּפֿאַל פֿון לעדער, און וואָס נישט. מער פֿון אַלץ פֿאַרלאַנגען זיי ביי אונדז מוציאס חלה, וואָס זיי עסן אויף מיט אַ וואָלפֿישן אַפּעטיט, און שוועבעלעך, וואָס זיי דאַרפֿן צום שיסן. זיי האָבן אייגענע "רעוואָלווערן", געמאַכט פֿון אַ שליסל, וואָס איז צוגעבונדן צו אַ טשוואָק. זיי פֿילן אָן דעם הוילן שליסל מיט שוועבל פֿון אָפּגעקראַצטע שוועבעלעך, זיי זעצן אַריין דעם טשוואָק אין שליסל-לאָך און גיבן אַ קנאַק אין אַ וואַנט, וואו נאָר זיי טרעפֿן אָן אַזעלכע. דער שוועבל שיסט אויס מיט אַ גוואַלדיקן קנאַל, אויסשפּייענדיק פֿייער און רויך. ווייבער ווערן דערשלאָקן פֿון דעם קנאַל, עופֿות, הינט און אַפילו פֿערד דערשרעקן זיך און לאָזן זיך לויפֿן. דאָס איז זייער, די ברידערלעכס גרעסטער תענוג.

איך בין געווען דער איינציקער צווישן די בעל-מלאכישע ייִנגלעך מיט אַ סאַמעטן היטעלע, מיט אַ רבניש זשופּעצל און מיט אַ פּאָר גרויסע העל-בלאָנדע פּאות, וואָס זיינען מיר נישט אַראָפּגעהאנגען איבער די באַקן, ווי די פּיאות ביי מיין טאַטן, נאָר זיי זיינען געשטאַנען איבער די אויערן ווי צוויי בינטלעך פֿלאַקס. איך האָב מיך נישט אַריינגעפּאַסט צווישן דער חברה

באַלמעלאָכישע יינגלעך מיט געשוירענע פּיאות, טוכענע היטלעך און צייגענע כאַלאַטלעך. איך האָב אויך אָפּט געהאַט צרות איבער די פּיאות מיינע, ווייל יעדעס מאָל, וואָס איך האָב זיך צעשלאָגן מיט אַ יינגל, האָט יענער געהאַט אַ גוטע געלעגנהייט מיך אָנצוכאַפּן ביי די בינטלעך פלאַקס און רייסן זיי מיט אַלע כוחות. די לאַנגע זשופּעצע איז מיר אויך געשטאַנען אין וועג ביים לויפן. איך האָב אויך געהאַט צרות צוליב מיין צונאָמען שיעלע קוטנער. איך האָב געוואוסט, אַז מיין אָרט איז נישט מיט אָט דער חברה שניידער און שוסטער יינגלעך, און אַוודאי נישט מיט פּייוועשלען און שלמהלען, וואָס זיינען געווען די חרפּה פון שטעטל. זיי האָבן אַפילו נישט אָפּגעהאַלטן זיך אום שבת פון רייסן גראָז, גראָבן גריבער אין דער זאַמדיקער ערד און הרגענען קרעטן, וועלכע זיי האָבן אויסגעפונען אין די באַהאַלטענע לעכער אין דער ערד און זיי אַרויסגעצויגן פון דאָרטן. איך האָב געוואוסט, אַז איך זינדיק דערמיט, וואָס איך בין מיט זיי, וואָס איך הער זייערע מיאוסע רייד, וואָס איך יאָג זיך אַרום אין הייליקן טאָג, שפּיל קליפּע, וואַרף שטיינדלעך און ריר אָן מוקצה-זאַכן; אָבער איך האָב מיך נישט געקאָנט אָפּהאַלטן פון פאַרברענגען די פרייע עטלעכע שעה אויף גאָטס שיינער, זוניקער און פרייער וועלט.

צוריקקומען פלעג איך שפּעט, ווען די חסידים, וואָס האָבן געפּראַוועט שלוש-סעודות אין אונדזער הויז, האָבן געהאַט אָפּגעדאַוונט מעריב און מיין פאָטער האָט זיך געגרייט צו הבדלה. ווי אַ פאַרברעכער פלעג איך זיך מיט מורא אַריינשאַרן אין שטוב, אַ צעהיצטער, אַ צעיאַכמערטער, אַ צעפלאַמטער פון אַ גאַנצן טאָג לויפן, שפּרינגען, יאָגען, מושטירן, שלאָגן זיך און וואויעווען איך האָב קיינמאָל נישט געקאָנט פאַרלייקענען מיינע מעשים, ווייל מיינע באַקן פלעגן ברענען ווי פייער פון לויפן. דאָס איז געווען מיין שוואַכע זייט, וואָס יעדער שפּיל איז מיר אַרויס אויפן פּנים און מיך פאַרמסרט. מיין פאָטער האָט געוואָלט וויסן, וואו אַ שטייגער איך האָב געדאַוונט מנחה. מילא מעריב האָב איך נאָך געקאָנט דאַוונען אַ גאַנצע האַלבע נאַכט, אָבער מנחה האָט מען שוין מער נישט געטאָרט דאַוונען אַזוי שפּעט.

- מנחה? - האָב איך איבערגעזאָגט און פּרובירט זאָגן ליגן, אָבער עס איז נישט געגאַנגען.

מיין מוטער האָט געוואָלט וויסן, וואו איך האָב געגעסן שלוש-סעודות. איך האָב טייער באַצאָלט פאַר מיינע עטלעכע שעה גליק. אמת, נישט מיט קלעפּ וויל מיין פאָטער האָט זעלטן אויפגעהויבן אויף מיר אַ האַנט; אָבער די שטראָף-רייד זיינען געווען ערגער ווי קלעפּ. און נישט

בלויז האָבן טאַטע-מאַמע געשטראָפט דערפאַר, וואָס איך לויף אַרום מיט די ערגסטע יינגלעך און ברענג דערמיט בזיונות אויף זיך און אויף טאַטע-מאַמע, נאָר אויך פרעמדע יידן האָבן מיך געמוסרט.

- שיין, שיין פאַר אַ רבס אַ יינגל האָט מען געטענהט וואַקסט אַ תכשיט, שיעלע קוטנער ...

מיין פאָטער פלעגט באַטראַכטן מיינע צעפלאַמטע באַקן, דורך וועלכע ס׳גאַנצע בלוט האָט אַרויסגעקוקט, און ער האָט ביי קיין אופן נישט גע-קאָנט פאַרשטיין, פון וואַנען עס נעמט זיך צו אים, אַ זון און אייניקל פון דורות רבנים, מחברים און צדיקים, אַזאַ יורש.

- רחמנא ליצלן! דער יונג האָט גאָר קיין צורה נישט פון קיין ייד - פלעגט ער זאָגן צו דער מאַמען. - קוק אים אָן, דעם עשיו ...

אַ דייטש מאַכט אַן עלילת-דם און מען שמייסט אים לעבן באַד פאַר גאַנץ קהל אין די אויגן

ווי קליינע טייכלעך, וואָס זומער זיינען זיי פלאַך, נישט-אָנזעעוודיק, טריקענען אַפילו אויס אין די גרויסע היצן, נאָר צו פרילינג ווערן זיי פלוצלונג אָנגעשוואָלן, פאַרוואַנדלען זיך אין שטורמישע טייכן, וואָס רייסן אויף בריקן און פאַרפלייצן דערפער - אַזוי איז געווען דאָס קליינע שטעטעלע לענטשין, וואָס פלעגט לאַנג דרימלען אין לאַנגווייליקייט און אין מאָנאָטאָניע, ביז עס האָט פלוצלונג אויפגעריסן מיט אַ קנאַק.

דעם סאַמע ערשטן טומל אין שטעטעלע, געדענק איך, האָבן מיר געהאַט מיט אַן עלילת-דם. פאַרשטייט זיך, אַז ער איז אויסגעפאַלן פאַר פּסח, ווען דער סעזאָן איז געווען פאַר די זאַכן. אָנגעהויבן האָט עס זיך צוליב דער מקוה.

אין אַ שיינעם טאָג צווישן פורים און פּסח האָט דער בעדער, אַ הינקענדיקער ייד, וואָס האָט געהייסן מיטן מאָדנעם נאָמען "עבער", איינגעהייצט די מקוה, ווייל אַ ווייבל האָט געדאַרפט גיין טבילה. מיטאַמאָל האָט דאָס פייער זיך אַרויסגעכאַפּט פון אויוון און די מקוה האָט גענומען ברענען. ר׳ עבער האָט דעריבער גיך גענומען שעפּן עמערס וואַסער פון דער מקוה און געלאָשן די שריפה, איידער זי פאַרשפרייט זיך. אַזוי ווי ער האָט צופיל וואַסער אויסגעשעפּט פון דער מקוה, האָט ער אָנגעגאָסן אין איר אַנדער וואַסער פון שכנהשן שטייענדיקן זומפּ, אין וועלכן קאַטשקעס פלעגן זיך טובלען. ווען מיין פאָטער האָט זיך צומאָרגנס דערוואוסט דערפון, האָט ער געאַסרט די מקוה, ווייל אין דער אויסגעשעפּטער מקוה איז נישט געבליבן גענוג קוועלנדיק וואַסער און דאָס אַריינגעגאָסענע זומפּ-וואַסער איז נישט כשר, אַז ווייבער זאָלן גיין דערין טבילה. וואָס עס איז געוואָרן מיטן ווייבל, וואָס האָט זיך געטובלט אין דער נישט כשרער מקוה, ווייס איך נישט. איך בין נאָך געווען צו יונג צו וויסן וועגן אַזעלכע זאַכן. אָבער איך ווייס יאָ, אַז מען האָט געדאַרפט אויסשעפּן די מקוה. אין איין וועגס האָט מען שוין געלייגט אַ נייע פּאָדלאָגע אויפן באָדן פון דער מקוה. וואָס אַזוינס עס איז דאָרט פאָרגעקומען מיט דער מקוה ווייס איך נישט, אָבער איך ווייס, אַז מען האָט זי געמוזט כשרן און דאָס כשרן האָט פאַרלאַנגט,

אַז מען זאָל אַריינגיסן אין איר מילך. אַזוי ווי די קי אין שטעטל זיינען אין דער צייט מערסטנס געווען קעלביק און קיין מילך נישט געגעבן, האָט מען געמוזט קויפן ביי שכנהשע פויערטעס עמערס מילך צו כשרן די מקוה. דאָס האָט ביי די גויים אַרום אַרויסגערופן גרויס חידוש. ווען די מקנה איז שוין געווען כשר, האָט מען זי אויך שוין אַ ביסל איבערגעפאַרבט און אָפּגעשמירט מיט רויטער פאַרב, אַזוי אַז די שקצים און די חדר-יינגלעך זאָלן נישט קאָנען זען דורך די שויבן ווי ווייבער גייען טבילה.

צו דער זעלבער צייט האָט מען אָנגעהויבן באַקן מצות ביי כאַסקל בעקער, און אַזוי ווי די חסידים אין שטעטל האָבן געוואָלט נוצן פאַר דעם פסחדיקן מעל "מים שלנו", דאָס הייסט אַזאַ וואַסער, וואָס מען שעפּט נאָך דעם ווי די זון גייט אונטער, האָבן זיי איינגעשפּאַנט אַ פערד און וועגעלע, אַרויפגעלייגט אַ פּסחדיק פעסל דערויף און אַרויסגעפאָרן צום נאָענטסטן לויפנדיקן טייך און אָנגעשעפּט וואַסער דערין. געפירט האָט מען דאָס הייליקע וואַסער מיט גרויס פּאָמפּע. דאָס פעסל איז געווען איינגעהילט אין פסחדיקע טישטעכער און מען איז נאָכגעגאַנגען נאָכדעם מיט גרויס פייערלעכקייט. עטלעכע גויים האָבן נאָכגעקוקט מיט גרויס חידוש אָט די יידישע צערעמאָניע. צווישן די גויים, וואָס האָבן זיך גע-דרייט צווישן די יידן, זיינען געווען די צוויי שוואַבן-ברידער שמידט, אָרעמע דייטשן פון צווישן די דייטשע קאָלאָניסטן, וואָס האָבן געוואוינט אין אונדזער געגנט. צווישן אָט די צוויי ברידער שמידט פלעגט אָנגיין אַ גרויסע קאָנקורענץ איבער דעם פּאָסטן פון אַ שבת-גוי. יעדער פון זיי האָט געוואָלט טאָן די אַרבעט פון אַראָפּנעמען די לייכטער, איינהייצן דעם אויוון, ווי אויך אָנצוהאַקן האָלץ אין באַלעבאַטישע יידישע הייזער. אָבער דער עלטערער ברודער שמידט, אַ גוי אַ ריז, מיט אַ פוס וואָס איז ביי אים תמיד געווען אָנגעשוואָלן ווי אַ באַרג, האָט פאַרכאַפּט אַלע יידישע הייזער און דעם יינגערן ברודער זיינעם נישט צוגעלאָזט קיין גראָשן פאַב-דינסט. יידן האָבן בעסער געטומען דעם עלטערן שמידט, ווייל ער האָט נישט מער גערעדט שוואַביש, ווי די אַנדערע דייטשע קאָלאָניסטן, נאָר יידיש מיט אַלע יידן צוגלייך. ער האָט אויך געקענט אַלע יידישע מנהגים און ימים-טובים און ער פלעגט אַפילו שאַכן די ברכה "שהכל" איבער יעדער גלעזל בראַנפן, וואָס מען האָט אים געגעבן. ער האָט אויך געוואוסט דעם דין פון יין-נסך, און ער פלעגט וואָרענען ווייבער, זיי זאָלן אַראָפּנעמען דעם קידוש-וויין פון טיש, ער זאָל אים נישט טריפה מאַכן מיטן אויג.

- ווייבער, באַהאַלט דעם וויין, - פלעגט ער וואָרענען הינטער דער טיר - אַן ערל גייט ...

דער יינגערער שמידט האָט געהאַט ע בייז האַרץ אויף די שטעטלשע
יידן, וואָס זיי נוצן אים נישט פאַר אַ שבת-גוי, און ער האָט דעריבער
גענומען פאַרשפּרייטן צווישן די גויים אַ געשיכטע, אַז די יידן האָבן
פאַרנאַרט אַ קריסטלעך קינד אין מקוה, וואו גאַנץ קהל האָט זיך פאַרזאַמלט,
צוזאַמען מיטן רב. דער שוחט, ר׳ איטשע, האָט דאָרט מיטן חלף דאָס
קינד געשאָכטן און דער בעדער, עבער, האָט אַוועקגעטראָגן דאָס קריסטלעך
בלוט אין אַ כלי צו באַסקעלע בעקער, וואו מען האָט עס אויסגעמישט מיט
הייליק וואַסער, וואָס מען האָט ספּעציעל געשעפּט אין טייך, און פאַרקנאָטן
מצות. אָט די געשיכטע האָט ער פאַרשפּרייט נישט נאָר צווישן די שוואַבן
אין די קאָלאָניעס, נאָר אויך אין די פּוילישע דערפער. די ידיעה האָט
זיך גענומען טראָגן מיט אַ ווילדער גיכקייט פון דאָרף צו דאָרף. גראָד
איז עס געווען ערב דעם קריסטלעכן פּסח, ווען די גויים זיינען באַזונדערס
געווען אויפגעהעצט אויף די יידן פאַר קרייציקן זייער גאָט, און דאָס
פּויערישע בלוט האָט אָנגעהויבן קאָכן. באַלד האָבן זיך געפונען יאָר-
עדות, גויעס, וואָס האָבן אויך געזען ווי מען האָט פאַרנאַרט דאָס קריסטלעכע
קינד. אין איינעם אַ טאָג איז יעקל דאָרפס-גייער, אַ ייד וואָס פלעגט
אומגיין איבער די דערפער אויפקויפן חזיר-האָר, צוריקגעקומען אין שטעטל
אַריין מיט אַן אָפענעם קאָפּ. דאָס האָבן אים גויים אין וועג צורעכט געמאַכט
פאַר דעם קריסטלעכן בלוט. ווען לייבוש בעקער איז אַרויסגעפאָרן מיט זיין
וואָגן ברויט אין די דערפער, האָט מען אים באַוואָרפן מיט שטיינער. ר׳
איטשע שוחט האָט מורא געהאַט זיך צו באַווייזן אין די דערפער אַרום,
וואו יידן אַרענדאַרן האָבן אים אַרויסגערופן שעכטן אַ קעלבל אָדער אַן
עוף. די גויים האָבן געדראָט, אַז אויף דעם יאַריד, וואָס פאַלט אויס פאַר
פּסח, וועלן זיי קומען מיט שנייד-מעסערס און קוילן די יידן, וואָס טרינקען
קריסטלעך בלוט.

יידן האָבן געלעבט אין גרויס פּחד. ביינאַכט האָט מען פאַרהאַקט
טיר און טויער. די חשובע באַלעבאַטים זיינען אַוועק צום פּריץ כריסטאָווסקי
זוכן שוץ. דער פּריץ, וואָס איז אויך געווען דער ריכטער, האָט געלאַכט
פון דער גאַנצער געשיכטע. ער איז געווען אַן אַפּיקורוס, פלעגט קיינמאָל
נישט גיין אין קירכע און פלעגט זאָגן די יידן, אַז יעדער וויל געלט, נאָר
נישט דעם יויזל, ווייל ער האָט צוגענעגלטע הענט ... ווי אַ ריכטער, האָט
ער אויך געוואָלט וויסן צי עס פעלט ביי עמעצן פון די קריסטן אַ קינד.
ביי קיינעם האָט קיין קינד נישט געפעלט. דאָך האָבן די גויים געהאַלטן
זיך ביי זייערס, אַז די יידן האָבן געקוילעט אַ קריסטלעך קינד. די לאַגע
איז געווען אַ געפערלעכע. האָט דעריבער דער נגיד פון שטעטל, ר׳ יהושע

וואַלדהעגדלער, איינגעשפּאַנט זיין בריטשקע אין די פּאָר פערד, ער האָט אָנגעטאָן אַ ברייטע נגידישע בורקע מיט אַ קאַפּישאָן איבערן קאָפּ, און אַוועקגעפאָרן גיך קיין סאָכאַטשאָוו צום רוסישן נאַטשאַלניק פון שטאָט, ער זאָל אַראָפּקומען קיין לענטשין מיט סטראַזשניקעס און באַשיצן די יידן פון המון.

דער נאַטשאַלניק מיט דער רויטער באָרד האָט זיך נישט געאיילט. אָבער ר׳ יהושע האָט אים אַריינגערוקט אַ פּעטע מטבע אין דער האַנט אַריין איז ער געוואָרן ווייכער. ער האָט זיך גלייך אַרויפגעזעצט אויף ר׳ יהושעס בריטשקע, געהייסן אַ צענדליק פּאָליציאַנטן אויפזעצן זיך אויף אַ וואָגן און געלאָזט זיך אין וועג. אָנגעקומען זיינען זיי ערב דעם יאַריד. אין שטעטל זיינען שוין געווען פאַרזאַמלט גרופּעס פּויערן. דער נאַטשאַלניק איז אַוועק צו דער מקוה, ביי וועלכער עס האָט זיך פאַרזאַמלט אַ המון פון גויים. אויך אַלע יידן זיינען געקומען. אַלע זיינע געשטאַנען מיט אָפּגע- דעקטע קעפּ פאַר דעם רויט-בערדיקן נאַטשאַלניק. מען האָט געבראַכט דעם דייטש שמידט, דעם יינגערן, און מען האָט אים געגומען אויספאָרשן.

דער שוואַב האָט דערציילט גלאַטיק, מיט אַלע סימנים, ווי ער האָט אַליין געזען ווי עבער האָט געטראָגן אַן עמער מיט אַ רויטער פליסיקייט.

- וואו איז דער עמער? - האָט דער נאַטשאַלניק געפרעגט שטרענג.

- דאָס איז ער, ליכטיקער פריץ - האָט עבער געזאָגט, ברענגענדיק מיט זיך דעם עמער, וואָס איז געווען רויט פון דער פאַרב, מיט וועלכער מען האָט געפאַרבט די שויבן.

דער נאַטשאַלניק האָט לאַכנדיק געוויזן דעם עמער דעם המון.

- פּויערן, איז דאָס בלוט, צי פאַרב? - האָט ער געפרעגט.

- פאַרב, ליכטיקער האַר! - האָבן די פּויערן געזאָגט.

- פעלט ביי עמעצן אַ קינד, פּויערן? - האָט דער נאַטשאַלניק ווײ- טער געפרעגט.

- ביי קיינעם נישט, ליכטיקער האַר! - האָבן די פּויערן געענטפערט אין אַ כאָר.

- ווי אַזוי האָט מען געקאָנט שעכטן אַ קינד, אַז אַלע קינדער זיינען לעבעדיק און געזונט, פּויערן? - האָט דער נאַטשאַלניק געפרעגט.

- מיר ווייסן נישט, ליכטיקער האַר! - האָבן די פּויערן געענטפערט דערשראָקן. - אָבער דער שוואַב שמידט האָט געזאָגט, אַז ער האָט אַליין מיט די אייגענע אויגן געזען, ווי די יידן האָבן דאָס קריסטלעכע קינד געשאָכטן, אין מקוה ...

דער נאַטשאַלניק האָט אָנגענומען דעם לאַנגן דאַרן דייטש ביי די לאַצן פון אויסגעוואַקסן רעקל און אים דורכגעשאָקלט:

- וואָס האָסטו געזען, הינטישער זון? ווען האָסטו געזען? וואָס האָסטו געזען?

דער גוי האָט באַלד גענומען שטאַמלען. דער נאַטשאַלניק האָט אים דערלאַנגט אַ פייערדיקן פּאַטש, פון וואָס דער לאַנגער דייטש האָט זיך גלייך איבערגעקערט.

- פּאַסן וועל איך שניידן פון דיר, הינטישער זון, אַז דו וועסט נישט זאָגן דעם אמת! - האָט דער נאַטשאַלניק געדונערט.

דער דייטש האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף די קני און גענומען שלאָגן זיך מיט די פויסטן צין האַרץ.

- כ´האָב אויסגעטראַכט, ליכטיקער האַר! - האָט ער געזאָגט וויינענדיק ווייל זי גיבן מיר קיין אַרבעט נישט, די יידן. אַלץ גיבן זיי מיין ברודער און איך שטאַרב פון הונגער.

דער נאַטשאַלניק האָט אויסגעגלייכט די ברוסט, וואָס איז געווען באַדעקט מיט מעדאַלן.

- אין סיביר וועל איך דיך פאַרשיקן פאַר בונטעווען דאָס פאָלק!

- האָט ער געשריגן. - אין קייטן וועסטו ביי מיר פאַרפוילט ווערן, הינטישער זון! ...

די סטראַזשניקעס זיינען געשטאַנען גרייט מיט שטריק צו בינדן דעם קניענדיקן דייטש. אָבער דער נאַטשאַלניק האָט זיי געהייסן אַוועקלייגן די שטריק.

- אַריבערלייגן אים, דעם הינטישן זון, און אים אַריינציילן אַ טוץ שמיץ איבערן הוילן הינטן - האָט ער באַפוילן די סטראַזשניקעס - דער-נאָך קאָן ער גיין.

איידער מיר האָבן זיך אומגעקוקט, איז דער לאַנגער גוי געלעגן מיטן דאַרן נאַקעטן הינטן פאַר דעם גאַנצן המון.

- יעזוס! - האָט ער געדופן אין דייטש.

די סטראַזשניקעס האָבן מיט חשק אַראָפּגעלאָזט די "ראַפּניקעס" איבער זיין קנאָכיקן הינטן, ציילנדיק לאַנגזאַם די שמיץ.

דער נאַטשאַלניק האָט צו יעדער שמיץ צוגעלייגט אַ פּאָרציע מוסר.

- אַזוי וועל איך טאָן מיט יעדן, וואָס וועט בונטעווען דאָס פאָלק, ליגנס פאַרשפּרייטן - האָט ער געוואָרנט. - איך פאַרלאַנג, אַז עס זאָל זיין אָרדענונג אין מיין "אויעזד", פּויערן.

קוים רירנדיק מיט די פיס, וואַקלענדיק זיך הין און צוריק, איז דער געשמיסענער שוואַב געגאַנגען אַהיים צו זיין געדונגענער שטוב, וואָס ער האָט געהאַט ביי אַ פויער. דער נאַטשאַלניק האָט שוין אויך באַזוכט דאָס בית-המדרש, די קראָמען, צו זען אויב רייניקייט ווערט געהאַלטן אין שטעטל. נאָך קיינמאָל איז לענטשין נישט געווען אַזוי ריין, ווי דאָס מאָל. אויף גיך האָבן יידן פאַרדעקט מיט ערד דאָס אומריייניקייט אַרום די ווענט. ווייבער האָבן אויסגעשאָטן געל זאַמד פאַר די טירן, וואו זיי פלעגן גאַנץ יאָר אויס-גיסן זייערע פאָמעשאַפס. עבער דער בעדער, וואָס איז אויך געווען שמש פון בית-המדרשל, האָט צו דער צייט אויסגעקערט דעם מקום-קודש, אָפּגע-פוצט די ששה-נרות, די פאַררויכערטע לאָמפּ-גלעזלעך אויסגעווישט מיט דער פאָלע פון זיין כאַלאַטל. דער נאַטשאַלניק האָט זיך געאיילט צו גיין צום פריץ כריסטאָווסקי אויף מיטאָג. דערצו האָט ר׳ יהושע וואַלדהענדלער אים נישט אָפּגעטראָטן אויף קיין מינוט און אים געשמייכלט אין פנים אַריין, אַ סימן, אַז ער זאָל זיין גנעדיק און מען וועט צו קיין דין תורה נישט גיין. ער איז געווען גנעדיק, דער נאַטשאַלניק.

- אָרדענונג דאַרף זיין – האָט ער געוואָרנט, גלעטנדיק זיין רויטע באָרד.

בלויז איין מאָל האָט ער געפרעגט קשיות. פון דער אויספאָרשונג איז ער דערגאַנגען, אַז אין שטעטעלע איז דאָ אַ רב, און ער האָט געוואָלט וויסן ווי אַזוי דאָס קאָן זיין אָן דעם וויסן פון דער מאַכט, וואָרעם אָפיציעל געהערט די קהילה לענטשין קיין סאָכאַטשאָוו און זי פאַלט אַרונטער אונטער יענעם רב.

מיין פאָטער, מיט די פיאות אַרונטערגעמאַכט אונטער די אויערן, ווייל אָפיציעל איז ער קיין רב נישט געווען און ער האָט דעריבער לויטן געזעץ נישט געטאָרט גיין מיט קיין רבנישע קליידער און פיאות, איז גע-שטאַנען אַ דערשראָקענער. דערצו האָט ער קיין וואָרט גויאיש נישט פאַרשטאַנען, נישט רוסיש, נישט פויליש. ר׳ יהושע וואַלדהענדלער האָט פאַרענפערט די זאַך.

- מיר רופן אים רב, ווייל ער קען פסקענען שאלות, אייער הויכגעבורט

- האָט ער געגעבן צו פאַרשטיין דעם רויט-בערדיקן נאַטשאַלניק. - קיין אָפיציעלע זאַכן טוט ער נישט. דערמיט פאָרן מיר צום רב אין סאָכאַטשאָוו ... זאָל דער ליכטיקער פריץ נישט זיין בייז דערפאַר. מיר קענען נישט פאָרן מיט אַ יידישער שאלה קיין סאָכאַטשאָוו, ווייל עס איז צו ווייט און דאָס עסן קאָן דערווייל קאַליע ווערן ...

רער ליכטיקער פּריץ האָט אַ ממזרישן קוק געטאָן אויף ר׳ יהושע וואַלדהענדלער; אַ קוק, וואָס האָט געזאָגט, אַז די זאַך איז נישט אינגאַנצן כשר, אַז דאָס איז יידישער שאַכער-מאַכער, אָבער אַז ער קאָן עס פאַרקוקן, אויב מען וועט גלאַטיק פאַרשמירן.

- דיין יידישע תורה מעגסטו לערנען וויפל דו ווילסט - האָט ער געזאָגט צו מיין פאָטער - אָבער קיין אָפיציעלע זאַכן נישט טאָן ... דערפאַר וועל איך באַשטראָפן. פאַרשטאַנען?

מיין פאָטער איז געשטאַנען אין דער בלויזער יאַרמעלקע און איז גע-ווען איין שטיק מורא.

קיינמאָל אין מיין קינדהייט בין איך נישט געווען אַזוי פאַרשעמט צוליב מיין פאָטער און זיין הכנעה. אָבער איך האָב עס גיך פאַרגעסן אין דעם פריילעכן פסח, וואָס יידן האָבן געפּראַוועט מיט אַ באַזונדער שמחה צוליב דעם גוטן אויסגאַנג פון עלילת-דם.

די פּויערן, וואָס זיינען געווען גרייט אַלעמען אויסצוקוילן, האָבן צוריק גענומען האַנדלען מיט די יידן, ווי גאָרנישט וואָלט געשען. אינגיכן זיינען אַנדערע געשעענישן געקומען.

אַ ייד אַ מלמד פֿאַרגלוסט זיך צו ווערן אַ מלאך אום פּורים און פֿאַרלירט, נעבעך, אַן אויג

יעדן זמן אויפֿסניי, חול-המועד סוכּות אָדער חול-המועד פּסח, בין איך געווען זייער האָפֿערדיק, וואָס מען האָט מיך גענומען פֿון איין מלמד און אָנגעדונגען צו אַן אַנדערן, גלייבנדיק, אַז דער נייער וועט זיין בעסער ווי דער אַלטער. יעדעס מאָל אויפֿסניי האָב איך זיך אַנטוישט אין מיינע האָפֿענונגען. די נייע זיינען מערסטנס נישט געווען בעסער ווי די אַלטע. די ערשטע עטלעכע טעג פֿון אַ נייעם זמן איז יעדער פֿון זיי געווען גוט, האַלטנדיק זיך, אַפֿנים, ביים כּלל, אַז אַ נייער בעזעם קערט גוט. ווי נאָר די ערשטע טעג זיינען אַריבער, האָבן זיי באַוויזן ווער זיי זיינען

ניין, אונדזער שטעטל האָט נישט געהאַט קיין מזל צו קיין לייטישע מלמדים. צי דאָס איז געווען דעפּאַר, וואָס לייטישע מלמדים פֿלעגן נישט קומען אין אַזאַ העק; צי דערפֿאַר, וואָס עס זיינען בכלל קיין לייטישע מלמדים נישט געווען, ווייל נאָר אַ שלים-מזל און אַ טויגעניכטס, וואָס האָט צו קיין אַנדער זאַך נישט געטויגט, איז צו יענער צייט געוואָרן אַ מלמד. ווי עס זאָל נישט זיין, האָב איך זייער שלעכטע דערפֿאַרונגען געהאַט מיט מיינע מלמדים.

דער ערשטער מלמד, ר׳ מאיר, איז געווען נישט ביי די קלאָרע גע-דאַנקען. די חדר-יינגלעך האָבן עס גלייך געזען און דערציילט וועגן דעם זייערע עלטערן, אָבער די עלטערן האָבן זיך נישט געמאַכט דערפֿון, וואָס קינדער רעדן, און ווייטער געלאָזט די דערציאונג פֿון זייערע זין אונטער דער השגחה פֿון אַ קראַנקן מענטשן.

שוין אין זיינע אויגן, די גרויסע, שוואַרצע און טרויעריקע, איז געלעגן אַ שווערע מעלאַנכאָליע, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט משוגעת. נאָך מער האָט עס דער מלמד באַוויזן מיט זיינע מעשׂים. ער פֿלעגט רעדן אָפּט צו זיך אַליין, נוצנדיק דערביי משונהדיקע ווערטער מיט אַ ווילד קול, וואָס האָט דערמאָנט אין מיאַוקען פֿון קעץ. אין סאַמע מיט לערנען, פֿלעגט ער זיך פֿאַרטראַכטן, גלאָצן גלייך פֿאַר זיך, ווי ער וואָלט געזען פֿאַנטאַסטישע זאַכן, וואָס קיינער זעט נישט, און ווילד זיך פֿאַנאַנדערלאַכן. דערביי פֿלעגט ער אָפּט אַרויסרעדן די זעלבע אומפֿאַרשטענדלעכע רייד.

- מיניוטין, מיקוטין ... מיקוטין, מיניוטין ...

מיר פלעגן זיך שיר נישט דערשטיקן פון געלעכטער פון אָט די משונהדיקע רייד, און מער נאָך פון דעם ניגון, מיט וועלכן זיי זיינען אַרויסגערעדט געוואָרן אָבער מיר האָבן נישט געוואַגט צו לאַכן, ווייל מיר האָבן געוואוסט, אַז ר׳, מאיר איז אין אַ צערייצטן געמיט, ווען ער רעדט און לאַכט זיין משוגע געלעכטער. זיינע אַרומרייסענישן מיטן ווייב און דעם בן-יחיד כתריאל האָבן אין זיך געהאַט סימנים פון משוגעת. וואָס זיין ווייב האָט נישט געזאָגט, האָט אים אויפגערעגט, נישט אַזוי די רייד, ווי דער ניגון, מיט וועלכן זי האָט גערעדט. אַזוי פלעגט אים אויפרעגן דעם זונס שאַרפער קנאָפּ אין האַלדז, וואָס האָט געהאַט אַ טבע אַרומצולויפן אַרויף און אַראָפּ.

- משוגע יידל, גערגעלע! - פלעגט ער רופן דעם אומגליקלעכן בן-יחיד זיינעם.

ווילד פון צאָרן פלעגט ער ווערן, ווען די שכנטע, עבער דעם בעדערס ווייב, וואָס האָט געוואוינט אין אַ בוידעם-שטוב קעגנאיבער, האָט געלאָזט הערן איר קול. אָט די יידענע, וואָס איז אויף געווען אַ טיקערין אין מקווה, האָט געהאַט אַ קוויטשיק קול. זי פלעגט באַזונדערס שרייען מיט אַ קוויטשל, ווען זי פלעגט רופן פון הויף איר טאָכטער, חוה, אַ יונגע מויד, שוואַרץ ווי אַ ציגיינערין, וואָס פלעגט נישט וועלן העלפן אין דער שטוב-אַרבעט, נאָר אַרומלויפן און שפּילן זיך.

- חוה, אַ בראָך נאָך דיר, וואו ביסטו? חוה, קום אַרויף, חוה! - האָט די טוקערין געהאַלטן אין איין שרייען.

און יעדעס מאָל אויפסניי פלעגט ר׳ מאיר מלמד אָנכאַפּן זיך ביי די אויערן און שפּרינגען פון אָרט, ווי מען וואָלט אים געשטאָכן מיט אַ נאָדל.

- חוה, קאַווע, פּאַווע, לאַווע, יאַווע, קאַנאַווע - פלעגט ער נאָכקוויטשען צום גראַם דער טוקערינס קול.

אינגאַנצן פלעגט ער אַרויס פון די כלים, ווען דער הויכער דאַרער טוקערין פלעגט כאַפּן אַמאָל איר שלוקערץ. אין שטעטל האָט מען געזאָגט, אַז די יידענע ליידט פון אַ "קראָפּ" און דערפאַר מוז זי שלוקערצן מיט הויכע קולות, ווען אָט דער "קראָפּ" כאַפּט זי אָן. וואָס אַזוינס אַ "קראָפּ" איז, הייב איך נישט אָן צו וויסן. אָבער דער טוקערינס שלוקערץ געדענק איך ביז היינט. זי פלעגט אַרויסלאָזן לאַנגע היסטערישע קוויטשערייען, אַ מין ספּאַזמע, וואָס איז געווען האַלב געוויין, האַלב געלעכטער. אָט דער ווייבערי-שער שלוקערץ פלעגט טרייבן מאיר מלמד צו אָפענער משוגעת. ער פלעגט

מאַכן די ווילדסטע העוויות, ציטערן און פלאַטערן אַזוי לאַנג, ביז דער מאָגן פלעגט אים אַ כאַפּ טאָן און ער האָט זיך אַראָפּגעלאָזט פון די טרעפּ אין הויף. דערביי פלעגט ער הייסן אַלע תלמידים אַריינקוועטשן זיך אין אַ משופּע שטיבעלע, וואָס איז געווען אַ צומשעפּעניש צו דער בוידעם-שטוב. אין דעם שטיבעלע איז געווען ענג און שטיקנדיק, אָבער מיר האָבן זיך דאָרט אַלע אַריינגעפּאַקט און געוואַרט, ביז דער רבי וועט צוריקקומען צון זאָגן "אַשר-יצר". מיר זיינען באמת געווען דאַנקבאַר דער טוקערין פאַר איר "קראָפּ", וואָס צוליב דעם זיינען מיר פון צייט צו צייט פּטור געוואָרן אויף אַ שטיקל צייט פון רבין און זיין תורה.

מיט דער צייט האָט דער מלמד אָנגעהויבן אַרויסווייזן זיין משוגעת אָפּענער און אָפּענער. אַפילו זיין זון האָט שוין מער נישט געקאָנט אויסהאַלטן פון אים און איז אַוועק קיין וואַרשע און געוואָרן אַ שמוקלער.

איינמאָל, נאָך סוכות, האָט דער רבי אָנגעטאָן זיין שבתדיקע קאַפּאָטע, גענומען דעם שירעם אין דער האַנט און געגאַנגען פון איין באַלעבאָס צום צווייטן זיך געזעגענען. ווען די באַלעבאַטים האָבן אים געפרעגט, וואוהין ער פאָרט דאָס אַזוי ווייט, וואָס ער קומט זיך אַזש געזעגענען, האָט ער געענטפערט, אַז ער פאָרט אַרויס צום וואַלד קויפן האָלץ אויף ווינטער פאַר דער שטוב.

דער וואַלד איז געווען אַ האַלבע שעה גאַנג צופוס פון שטעטל.

אַן אַנדערש מאָל האָט ער מיך געשיקט מיט אַ מחנה "פראַנצויזן" צום נגיד פון שטעטל, ר׳ יהושע וואַלדהענדלער.

"פראַנצויזן" האָט מען גערופן ביי אונדז ברוינע ווערעם, וואָס די פּאָ - ליאַקן רופן זיי "פּרייסן" און די דייטשן רופן זיי "רוסן" און דאָ אין אַמעריקע רופט מען זיי קאקרוטשעס. אָט די "פראַנצויזן" האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין ריזיקע מחנות אין חדר, און דער רבי פלעגט פירן העלדישע מלחמות קעגן זיי. ער פלעגט זיי הרגענען מיט גרויס לוסט. ער פלעגט אויך אַוועק-שטעלן פאַר זיי צעבראָכענע פלעשער, אָנגעפילט מיט "סערוועטקע", אַ ווייס וואַסער, וואָס רינט אָפּ פון זויערמילך, ווען מען מאַכט דערפון קעז. די "פראַנצויזן" פלעגן זיך לאָזן טרינקען און דערטרונקען געוואָרן. איין מאָל האָט דער רבי געהאַט גרויס דערפאָלג אין פאַנגען "פראַנצויזן" אין אַ פלאַש, און ער האָט דעריבער באַשלאָסן צו שיקן אָט די פלאַש מיט די "פראַנצויזן" צום נגיד ר׳ יהושע וואַלדהענדלער, וואָס איז געווען דער באַלעבאָס פון הויז, וואו ער, דער מלמד, האָט געוואוינט. פאַר דעם שליח האט ער אויס-געקליבן מיך.

עס איז געווען גראָד אין מיטן טאָג, ווען דער נגיד, צוזאַמען מיט זיין ווייב, טאָכטער, זין און שנורן זיינען געזעסן ביים טיש, וואָס איז געווען געגרייט מיט כל-טוב, און געגעסן מיטאָג. איך געדענק נאָך דער טעם פון דער געבראָטענער גאַנדז, וואָס האָט געשמעקט אין מער נגידישער קיך, וועלכע איז געווען באַהאָנגען מיט גלאַנציקע מעשענע טעפּ און פאַנען. ווי קליין איך בין געווען, האָב איך געוואוסט, אַז עס פּאַסט נישט אַריינצוגיין מיט דעם רבינס מתנה אין אָט דער צייט. אָבער איך האָב אויסגעפירט דעם רבינס באַפעל און בין אַריין אין עס-צימער. דער נגיד ר׳ יהושע האָט געמיינט, אַז איך בין געקומען מיט אַ שליחות פון מיין פאָטער, דעם רב.

- וואָס ווילסטו זאָגן עפּעס גוטס, שיעלע? - האָט ער מיך געפרעגט.

- דער רבי, ר׳ מאיר מלמד, האָט אייך געשיקט "פּראַנצויזן" - האָב איך געזאָגט און אַוועקגעשטעלט אויפן טיש די פלאַש מיט די דערטרונקענע ווערעם.

די נגידיתטע, תירצה, אַ הויכע בכבודיקע יידענע, מיט אַ הויך אָנקאַרבירט שייטל, האָט געמאַכט אַ געוואַלד פון שרעק. די טאָכטער, די שנורן האָבן געקוויטשעט. די זין האָבן געלאַכט. ר׳ יהושע איז געוואָרן אויפגעקאָכט. ווען איך וואָלט נישט געווען דעם רבס יינגל, וואָלט מיך די דינסט מיטן בעזעם אַרויסגעטריבן פאַר דער שיינער מתנה.

יידן האָבן אָנגעהויבן מורמלען, אַז דער מלמד איז, אַפּנים, טאַקע נישט ביי די געדאַנקען. דערצו האָט ר׳ מאיר אויך גענומען היילן זיך ביי אַ זאַקראַטשינער סופר דעם מאָגן און ער האָט אויפגעהערט עסן ברויט, נאָר שפּייזן זיך מיט קאָרענע פּלעצלעך, וואָס ער האָט אַליין געקנאָטן און געבאַקן. צו דעם האָט ער צוגעטרונקען ריצן-אייל, באַלעקנדיק זיך דערביי, ווי ער וואָלט געטרונקען וויין. דערביי האָט ער דעם ריצן-אייל גערופן פּאַרצויגן: ריצינאייילכען. ער האָט בכלל פּאַרענדיקט ווערטער מיט אַ דייטשמערישן "כיען". אַ שיסעלע איז ביי אים געווען שיסלכען, אַ מיידל - מעדכען, אַ קאַפּאָטקע - קאַפּאָטכען. אַפילו זיין קאַנטשיק האָט ער פּאַרצויגן: פוקסן-פיסלכען ... די מעשה מיט די "פּראַנצויזן" האָט איבערגעפילט די מאָס און מען האָט גענומען אָפּנעמען די תלמידים פון אים.

די אַנדערע מלמדים מיינע זיינע קיין משוגעים נישט געווען; אָבער משוגעתן האָט זיך יעדער געהאַט זיינע אייגענע.

איין מלמד, ר׳ דוד, וואָס איז אַראָפּגעקומען מיט זיין זון פון ווישעגראָד, האָט געהאַט אַ טבע צו באַהאַנדלען די תלמידים זיינע לויט דעם עסן וואָס ער האָט געקראָגן ביי זייערע עלטערן. ער האָט געהאַט איבערגעלאָזט

ווייב און קינדער אין ווישעגראַד און בלויז געקומען מיט זיין זון אויף אַ זמן אין אונדזער שטעטל. ער האָט דעריבער געגעסן ביי די באַלעבאַטים זיינע. אויב ער האָט געהאַט אַ "גוטן טאָג" מיט געשמאַקע מאכלים, האָט ער באַ-האַנדלט דעם תלמיד פון "גוטן טאָג" מיט זיידענע הענטשקעס, אַפילו ווען יענער האָט קיין וואָרט תורה נישט געקענט. אויב ער האָט געהאַט אַ "שלעכטן טאָג", פלעגט ער דעם תלמיד פון "שלעכטן טאָג" דערגיין די יאָרן, טשעפּען זיך צו אים. מיין מוטער איז קיין גרויסע בריה´טע אין קאָכן נישט געווען, און איך האָב דעריבער געהאַט אַ שלעכטע מערכה ביי אים. איינער פון זיינע אומבאַליבטסטע מאכלים איז געווען בעבלעך. דער ייד איז ממש געווען אַ דם-שונא פון בעבלעך. אָבער אין שטעטל איז דאָס מאכל פון קליסקעלעך מיט בעבלעך געווען אַ פּאָפּולערע זאַך. ר´ דוד פלעגט ווערן אַן אָנגעצונדענער, דערזעענדיק פאַר זיך די בעבלעך, און ער פלעגט זייער גיך אויסקלייבן זיי פון די טייגלעך אַרויס און אַריבערוואַרפן זיי אין טעלער פון זיין זון, ועמען ער האָט מיטגענומען פאַר אַן אורח אויף זיינע "טעג". אַפנים, צוליב די בעבלעך האָט ער זיך בלויז געהאַלטן איין איינציקן זמן און אַן אַנדער מלמד איז אָנגעקומען אויף זיין אָרט.

דער נייער מלמד, אַ הויכער ייד, וואָס מען האָט אים גערופן ר´ אשר, איז געווען אַ שטילער ייד, אַ שווייגנדיקער, וואָס אַ וואָרט איז ביי אים געווען אַ רענדל. ער פלעגט אַ סך בריוולעך שרייבן צו זיין ווייב צון קינדער אין אַ שטעטל. די בריוולעך פלעגט ער שיקן מיטן שפּיליטער יצחק "סאַמאָוואָליע". ער פלעגט די בריוולעך אַזוי קונציק אויסקנייטשן און פאַרמאַכן, אַז זיי האָבן אויסגעזען, ווי זיי וואָלטן געלעגן אין אַ קאָנווערט. דערביי האָט ער אויף דער דרויסנדיקער זייט אָנגעשריבן מיט געציקלטע אותיות "לכבוד זוגתי היקרה והצנועה מרת ... "און די פיר אותיות "חדר"ג", וואָס האָט געמאַכט "חרם דרבנו גרשום", וואָס מיינט, אַז רבנו גרשום האָט פאַרווערט צו עפענען און לייענען פרעמדע בריוו. דער ייד איז געווען זיכער, אַז מיט דעם צושריפט איז זיין בריוו זיכער ווי פאַרזיגלט מיט ליאַק.

אָט דער ר´ אשר, וואָס איז דאָס ערשטע מאָל געווען אַ מלמד, דאָס ערשטע מאָל אַוועק פון זיין היים, איז געווען אַ ייד, וואָס האָט קיין האַנט נישט אויפגעהויבן אויף קיין תלמיד. באַלעבאַטיש האָבן געטענהט, אַז יינגלעך קריכן אים אויפן קאָפּ און אַז ער איז גאָר קיין מלמד נישט. דער ייד האָט אויך געהאַט אַ טבע, אַז ער פלעגט אָפט פאַרלירן די קנעפּלעך פון זיינע מלבושים און תמיד אונטערהאַלטן זיך מיט ביידע הענט די הויזן און די צעפּאָרענע פּאָלעס פון זיין כאַלאַטל. איך האָב וועגן דעם מלמד די בעסטע

עראינערונגען. איך געדענק נאָך מיין שרעק, ווען מיט אַ יאָר שפּעטער, ווען איך בין געפאָרן מיט מיין מוטער צו מיין זיידן קיין בילגאריי, האָב איך פּלוצלינג אין איינעם פון די אָרעמעלייט, וואָס זיינען געגאַנגען בעטן נדבות, דערקענט מיין געוועזענעם מלמד ר׳ אשר. עס איז געווען זומער און ער איז געגאַנגען באָרוועס איבער די הייזער. זיינע באָרוועסע פיס האָבן מיך דערשיטערט. ער איז געווען אַזוי שטיל און אומגעשיקט ביי זיין בעטלעריי, ווי ביי זיין מלמדות.

שפּעטער איז אָנגעקומען אַ מלמד, וואָס זיין נאָמען געדענק איך נישט, ווייל ער איז אַוועק אַזוי גיך ווי ער איז געקומען, נאָך אין אָנהייב זמן. ער איז געווען אַ בלאַסער יונגערמאַן מיט אַ פּעך שוואַרצער באָרד, אַ דאַרער, אַ שוואַרצאויגיקער. ער האָט געקענט לערנען און יידן האָבן געהאַלטן פון אים. ער האָט אויך נישט געשלאָגן. אָבער ער האָט געהאַט אַ טבע צו פאַרהענגען דאָס פענצטער פון זיין חדר אין מיטן טאָג און הייסן די יינגלעך זיך אַריבערלייגן איבערן בענקל, הגם ער האָט קיין שלעכטס נישט געטאָן. דערביי האָט ער נישט געשמיסן די אַריבערגעלייגטע יינגלעך, נאָר פאַרקערט, געגלעט און געצערטלט זיי, קוקנדיק דערביי מיט הייסע שוואַרצע אויגן פאַר זיך. די יינגלעך האָבן גענומען דערציילן אין דער היים וועגן דעם מאָדנעם מלמד, וואָס גלעט אַנשטאַט שמייסן. יידן האָבן גענומען מורמלען צווישן זיך, סודען זיך. אין איינעם אַ פרימאָרגן איז דער בלאַסער שוואַרצן-בערדיקער יונגערמאַן אַוועק. עטלעכע טעג זיינען מיר געווען פריי. אָבער באַלד האָט מען אַראָפּגעבראַכט אַן אַנדער מלמד, ר׳ משה מאַקאָווער, צוזאַמען מיט אַ זון, אַ קורצן בלאָנדן געפּאַקטן בחור, וואָס איז געווען אַ באַהעלפער ביים פאָטער.

ר׳ משה מאַקאָווער איז געווען אַן אַלטער ייד, מיט אַ ווייסער באָרד, וואָס ער האָט געהאַט אַ טבע צו צופּן זי, בייסן און רייסן און קייען. דער ייד האָט ממש נישט געקענט אויפהערן מתעסק זיין זיך מיט זיין באָרד. ער פלעגט זי עסן מיט אַ געוואַלדיקן אַפּעטיט, וואַרפנדיק די אויסגעביסענע האָר אין אַלע ספרים אַריין. די באָרד האָט אויסגעזען אָפּגעפליקט, אַרומגעצופּט, ווי אַ קאָרן-פעלד נאָכן אָפּשניידן. די גרעסטע צרות פלעגט דער ייד האָבן מיט זיין באָרד אין די שבתים. אַלעמאָל אויפסניי האָט ער פון אַלטער געוואוינהייט געכאַפּט די באָרד, גרייט זי צו בייסן, אָבער אַלעמאָל אויפסניי האָט ער זיך דערמאָנט, אַז אום שבת טאָר מען אַזאַ זאַך נישט טאָן, און ער פלעגט זי אַראָפּלאָזן מיט כעס. יידן פלעגן קוקן אויף זיין באָרד מיט חידוש. ר׳ משה האָט זיי נישט געלאָזט האָבן קיין שלעכטע מחשבות.

- ס´איז נישט געשווירען, חלילה, ס´איז אָפּגעביסען - האָט ער געזאָגט גיך.

דאָס איז געווען אַ ייד אַ ברען, וואָס האָט אַלץ געטאָן מיט שטורעם. ער האָט געדאַווענט מיט קולות, געראַנגלט מיט די ליוקע מיט טאַראַראַם, אָנ-פּיפּקענדיק אַלעמען פולע אויגן מיט ביטערן רויך. ער האָט געלערנט מיט אַזאַ ברען און טומל, אַז ער האָט פאַרשריגען די תלמידים און זיך אַליין. געברענט ווי אַ פייער האָט ער, ווען ער פלעגט מיט אונדז לערנען מוסר. ער האָט שטאַרק געהאַלטן פון מוסר, און ער פלעגט אונדז ניט קאַרגן די סחורה. אין זיין געניטקייט אין גיהנום, האָט ער נאָך איבערגעשטיגן דעם שבט מוסר. דער ייד מיט דער אָפּגעריסענער באָרד האָט געקענט יעדער ווינקעלע אין גיהנום, ווי ער וואָלט דאָרטן געבוירן און דערצויגן געוואָרן.

- הערט אויס, איר פאַרשטאָפּטע הערצער און שאַקלהאַפּטע ווידער-שפּעניקער! - האָט ער געשריגען, פאָכנדיק מיטן רויכערדיקן ציבעק - מיינט נישט, אַז די וועלט איז הפקר און מען קאָן אַרומגיין און טאָן בייזוויליקייט און אומרעכט, דען דאָס גיהנום שטייט אָפן און שרייט: האַוו, האַוו, דערלאַנגט די רשעים, וואָס טוען ווידערשפּעניקן אין גאָט און אין זיינע געבאָטן. און די מלאכי-חבלה, וואָס יעדער פון זיי האָט טויזנט אויגן און זעען און הערן אַלץ, שטייען גרייט און פעדערן זיך צו כאַפּן די רשעים און אַריינוואַרפן זיי אין מויל פון גיהנום, וואָס איז פיר הונדערט מייל אויף פיר הונדערט מייל ברייט. דאַרום באַזינט זיך, איר שאַקלאַפּהאַפּטע לייט ...

די שאַקלאַפּהאַפּטע לייט, יינגלעך פון זיבן ביז צען יאָר, האָבן אויסגענוצט דעם מלמדס פאַרטועקייט אין גיהנום און דערווייל געשפּילט קוויטלעך בגנבה מיט גרויס לוסט. איינגעשטעלט אין קאָן האָט מען קנעפּלעך, וואָס מען האָט געפונען אין גאַס, אָדער מען האָט אָפּגעשניטן פון די הויזן און כאַלאַטלעך. אַ זעלנערישער קנאָפּ (אַ מאָניאַק) איז ווערט געווען ווי אַ טוץ פּראָסטע קנעפּ-לעך.

- כ´האָב אַן איין און דרייסיק - האָט זיך געהערט אַ שטילער מורמל אין סאַמע מיט, ווען דער רבי האָט געגוואַלדעוועט וועגן מלאך דומה, וואָס שטייט מיט אַ פייערדיקער רוט איבער אַ קבר פון אַ נאָר-וואָס באַגראָבענעם מת און שרייט: רשע, ווי איז דיין נאָמען?

אין זיין פאַרטועקייט אין גיהנום, האָט ער נישט געזען וואָס די יינגלעך טוען אים אָפּ אונטער דער נאָז. זיין ליולקע האָט גערויכערט ווי דאָס מויל פון גיהנום. דער זון זיינער האָט אונדז נישט געמסרט, ווייל מיר פלעגן אים אָפּקויפן מיט מוציאס ברויט, וואָס דער חברה-מאַן האָט געקאָנט אַריינ-שלינגען אָן אַ צאָל.

- איי, געוואַלד, געוואַלד, געוואַלד! - האָט דער מלמד געליאַרעמט און געדראָט מיטן ציבעק און פאַרגאַנגען זיך אין התלהבות, ביז ער איז מיד געוואָרן און אַ דערשעפּטער אַראָפּגעלאָזט זיך אויף זיין פּאָטער-שטול, אַ צעריסענער פּאָטעל, וואָס אַלע האָר און שפּרינגפעדערן זיינען אַרויסגעקראָכן פון געזעסל. ערשט דעמאָלט האָט ער זיך געכאַפּט, אַז מיר זיינען פאַרקאָכט אין קוויטלעך און ער האָט אונדז געדראָט מיטן ציבעק, אַז אָט הייבט ער זיך אויף, וועט ער אונדז אַלעמען דורסן. אָבער ער האָט זיך נישט געקאָנט אַרויסהייבן פון צעריסענעם געזעסל, ווייל ער האָט, נעבעך, געהאַט היפּשן געבריך, און ווען ער האָט זיך אַריינגעזעצט אין דער נידעריקער פּאָטער-שטול, איז אים נישט אָנגעקומען אַזוי לייכט אַרויסצוקריכן. מיר האָבן גע-וואוסט פון זיין שוואַכער זייט. איבריקנס, האָט ר´ משה זיך דערמיט נישט באַהאַלטן. ער האָט אַפילו אָוועקגעלייגט אויפן טיש זיין לעדערנעם ברוך-גאַרטל, אויסגעפּוצט מיט מעשענע ניטלעך ... מיר האָבן דעריבער נישט מורא געהאַט פאַר זיין דורסן.

יידן אין שטעטל האָבן פון ר´ משהן געהאַלטן אַ וועלט, אי פון זיין לערנען, אי פון זיין פרומקייט. ער פלעגט אויך יעדן שבת צונויפרופן די פּראָסטע יידן אין בית-המדרש און דערציילן זיי וועגן גיהנום און די פּייני-קונגען. די יידן פלעגן באַוויינען זיך, הערנדיק וואָס זיי שטייט פאָר איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר, אָבער זיי פלעגן פונדעסטוועגן קומען אויף זיינע דרשות און אים נאָך צאָלן דערפאַר. יעדן פרייטיק פלעגט ר´ משה אַרומשיקן צוויי תלמידים איבער די הייזער פון זיינע צוהערער און אויפמאָנען, ביי יעדן וויפל מען האָט געקאָנט, פון אַ זעקסער ביז אַ דרייער אָדער אַ צווייער. מיר פלעגט אויך אויסקומען פון צייט צו צייט אַרומצוגיין נאָך דעם רבינס האָנאָ-ראַר, און דאָס איז ביי מיר געוועזן דער גליקלעכסטער טאָג ...

גאָרנישט אַזוי גליקלעך בין איך געווען. ווען איך פלעג שבת ביינאַכט, איידער דער רבי האָט געזאָגט מוסר פאַר די פּראָסטע לייט, קומען אין חדר אַריין, צוזאַמען מיט אַלע איבעריקע תלמידים, און לערנען ביי ר´ משהן פּרק. אַרומדרייענדיק זיך אין זיין סערזשענער קאַפּאָטע, וואָס ער האָט געהאַט נאָך פון זיין חתונה - און זי איז געווען אַזוי שטייף. אַז מען האָט זי געראָפּן נישט סערזשענע, נאָר בלעכענע קאַפּאָטע האָט ער געלערנט פּרק מיט אַ ניגון, פון וואָס עס פלעגט ווערן קיל אין דיביינער. באַזונדערס האָט ער הנאה געהאַט ביים זאָגן פאַר אונדז די רייד פון עקביה דעם זון פון מהללאל.

"מאַין באת, פון וואַנען קומסטו, מטיפּה סרוחה, פון אַ טיפּה סרוחה ... לאָן אתה הולך, וואוהין גייסטו, למקום, צו אַן אָרט רמה, ווערעם, ותולעה און ווערעם ..." - האָט ר´ משה געיאָמערט.

צו דעם האָט ער נאָך געלערנט דעם פּירוש פון בר-טנורא, אַזוי איז מען גאָרנישט אַרויסגעקראָכן פון פּרק. מיר, יינגלעך, זיינען געווען דם-שונאים דעם ר׳ משהן, וואָס האָט ביי אונדז די איינציקע עטלעכע פרייע שעה אין דער וואָך אויך צוגערויבט. אַזוי זיינען מיר געווען דם-שונאים דעם בר-טנורא פאַר, זיינע פּירושים צום פּרק ...

אַן אָפּרו פלעגט זיין פאַר אונדז, ווען ר׳ משה פלעגט האָבן סכסוכים מיט זיינע קינדער. ערשטנס, פלעגט ער אָפט האָבן סכסוכים מיטן זון זיינעם. דעם בלאָנדן געפּאַקטן יונג, וואָס האָט געהאַט גרויס אַפּעטיט צו עסן און קיין ברעקל אַפּעטיט נישט צו דער תורה. חוץ דעם פלעגן פון צייט צו צייט קומען צו פאָרן צו אים פון אַן אַנדער שטעטל די טעכטער זיינע, וואָס האָבן געדינט אין באַלעבאַטישע הויזער און וואָס טאָג און נאַכט האָבן זיי געהאַט עסקים מיט שידוכים, תנאים, אָפּגעלאָזענע שידוכים, און אַזוי ווייטער און ווייטער. כאָטש טעכטער פון אַ מלמד, האָבן זיי, אין זייער פאַרזעסנקייט, שוין געוואָלט התונה האָבן אַפילו מיט בעלי-מלאכות, שוסטערס און שניידערס; אָבער עס איז זיי מיט קיין שידוכים נישט געגאַנגען, אַפּנים דערפאַר, וואָס זיי האָבן קיין נדן נישט געקאָנט אָפּשפּאָרן פון דינען אין באַלעבאַטישע הייזער. בסדר האָבן זיי געהאַט זעענישן, אַפילו וואָרט שוין געמאַכט, נאָר מיטאַמאָל איז עפּעס קאַליע געוואָרן און עס איז געוואָרן אויס. יעדעס מאָל אויפסניי פלעגן זיי קומען צום פאָטער קיין לענטשין, רעדן, וויינען, האָבן טענות, פאָדערן, און דווקא פאַר אונדז, יינגלעך, אין די אויגן. ר׳ משה פלעגט נאָך נערוועזער בייסן די באָרד און ליאַרמען, אַז דאָס אַלץ איז דערפאַר, וואָס די קינדער זיינע גייען נישט אין גאָטס וועגן ... פון צייט צו צייט פלעגט ער אויך מוזן אַוועקפאָרן אויף אַ טאָג אָדער צוויי, כדי צו מאַכן אַ וואָרט מיט אַ נייעם חתן פאַר איינער פון זיינע טעכטער. ער פלעגט דערביי איבערלאָזן די מלוכה ביי זיין זון, דעם געפּאַקטן בלאָנדן בחור מיטן גרויסן אַפּעטיט. מיר פלעגן דעמאָלט איבערקערן דאָס חדר מיטן קאָפּ אַראָפּ און די פיס אַרויף. דעם רבינס זון האָט דערביי רואיק אויפגעגעסן אַלע מוציאס ברויט, מיט וועלכע מיר האָבן אים אָפּגעקויפט ...

ר׳ משה וואָלט זיך ביי אונדז לאַנג געהאַלטן, ווען ניט דאָס געבריך, וואָס איז אים אַזוי באַפאַלן, אַז ער איז אַוועקגעפאַלן און מען האָט אים געמוזט אַרויפלייגן אויף אַ פור שטרוי און אַוועקפירן אים אַהיים אין זיין שטעטל.

נאָך אים איז אָנגעקומען דער מלמד ר׳ מיכל דוד פריילעך יידל, וואָס האָט, נעבעך, גאָרנישט פריילעך פאַרענדיקט דעם זמן.

ר´ מיכל דוד איז געווען אַ קליין, לעבעדיק פּאַרשוינדל, מיט אַ שיטער, בלאָנד בערדל, אַ יידל אַ שטיק קוועק-זילבער. ביים לערנען האָט ער ליב געהאַט צו שניצן מיט אַ מעסערל. אָדער ער האָט אויסגעשניצט טאַבאַק-שקעטעלעך פון קאָרע, וואָס ער האָט אַוועקגעשאָנקען מתנות צו אַלטע יידן, גרויסע טאַבאַק-שמעקער; אָדער ער האָט אויסגעשניצט פון האָלץ אַן אתרוג-פושקע. היינט האָט ער געהאַט גאָלדענע הענד צו יעדער זאַך. ער האָט פאַרריכט זייגערלעך, צוגעלייט אַ קייטעלע, אויב עס האָט זיך איבערגעריסן. פון ליים האָט ער אויסגעקנאָטן פיגורן פאַר די בית-המדרש בחורים, וואָס האָבן געשפּילט שאַך. אַ באַזונדער שוואַכקייט האָט ער געהאַט צו שניצן ציגאַרן-שפּיצלעך פאַר זיינע געוויקלטע פּאַפּיראָסן, וואָס ער האָט נישט אויפגעהערט צו רייכערן. זיינע געשיקטע הענט זיינען געווען געל פון טיטון און רויך. ער האָט אויך פאַר אונדז אויסגעאַרבעט פאַרביקע לאמטערנדלעך, מיט וועלכע מיר פלעגן אַהיימגיין אין די ווינטער-נעכט פון חדר. געלערנט האָט ער מיט אַ פריילעכן ניגון, אָפּטמאָל צוקנאַקנדיק מיט די פינגער פאַר שמחה. די באַלעבאָסטעס, ביי וועלכע ער האָט געגעסן טעג, האָבן אָנגעקוואָלן פון אים, ווייל אַלץ האָט ער ליב געהאַט, פון יעדן מאכל הנאָה געהאַט.
די חסידים האָבן געלעקט די פינגער פון אים ווייל ער האָט געקענט דער-ציילן די וואונדערלעכסטע מעשות פון צדיקים און גוטע-יידן. אויף חסידישע סעודהלעך און ימים-טובים האָט ר´ מיכל געקערט וועלטן. ער האָט געזונגען מיט אַ הויך קוויטשיק קולכל, געקאָנט מאַכן אַ סך "לחיימס", ווי פאַר אַ חסיד פאַסט, און ער האָט געטאַנצט גאָרנישט מיד צו ווערן. דער עיקר האָט ער ליב געהאַט צו טאַנצן אויפן טיש.
אויך פאַר אונדז, יינגלעך, פלעגט ער דערציילן אַ וועלט מיט מעשות, די פאַנטאַסטישסטע מעשות פון צדיקים און בעל-שמס, וואָס האָבן געהאַט קפיצת-הדרך, געווען רואה-ואינו-נראהס און באַוויזן נאָך אַזעלכע קונצן. אָט די בעל-שמס האָבן תמיד געהאַט צו פירן מלחמות מיט גויאישע מכשפים און כומרס, וואָס האָבן זיך פאַרשטעלט פאַר וואלקאלאקעס און געוואָלט יידן רשעות טאָן; אָבער די צדיקים האָבן זיי אַרומגערינגלט מיט הייליקע שמות און עיגולים (קרייזן) און זיי בייגעקומען. מיר האָבן געלעקט די פינגער פון אָט די מעשות. שבת בייטאָג פלעגט ער אויך לערנען מיט אונדז אַ שעה אָדער צוויי, אָבער זיין לערנען איז געווען אַ פאַרגעניגן. ער האָט דערציילט פאַר אונדז פאַנטאַסטישע זאַכן וועגן די העלדישקייטן פון די שבטים. נפתלי פלעגט אַזוי גיך לויפן איבער פעלדער, אַז אַפילו אַ הירש פלעג אים נישט קאָנען דעריאָגן. שמעון און לוי, די ברידער פון איין געדאַנק, האָבן

מיט די הוילע שווערדן געקאָנט בייקומען אַלץ שונאים פון זייער פאָטער יעקב. יהודה האָט געברומט ווי אַ לייב. ווען יוסף האָט פאַרהאַלטן בנימינען אין מצרים און אים נישט געוואָלט אָפּגעבן צוריק, האָט יהודה געטאָן געגענען צו אים און אַזוי געזאָגט: "איך בעט דיך, מיין האַר, און זאָל נישט צאָרנען דיין גרימצאָרן, דען דו ביסט ווי פּרעה, אַזוי ווי איך טו מיך נישט פאָרכטן פאַר פּרעהן, ווייל איך קאָן אים אומברענגען מיטן קלענסטן פינגערל, אַזוי קאָן איך דיך אומברענגען". און יהודה האָט אויפגעריסן זיין העמדל און באַוויזן זיין מעכטיק האַרץ, וואָס איז געווען שטאַרק ווי ביי אַ לייב, און די האָר אויף זיין האַרץ האָבן זיך אויפגעשטעלט ווי שפּיזן, און ער האָט אַ געשריי געטאָן מיט אַ מוראדיק קול, און פּרעהס קנעכט און ראָטהאַרן האָבן געמיינט, אַז אַ לייב ברילט, און ווען זיי האָבן געזען, אַז דאָס איז יהודה, זיינען זייערע הערצער צעגאַנגען פון פורכט און זיי האָבן געקניט און געבוקט זיך פאַר אים און געפאַלן מיט זייערע פּנימער צו דער ערד ...

אַזעלכע מעשיות האָט ער געהאַט אַלע שבת.

אַ פרייד איז געווען צו לערנען ביי אָט דעם מיכל דוד. אָבער די פרייד האָט נישט לאַנג געדויערט.

פאַר פּורים האָט ר´ מיכל דוד אינגאַנצן אָפּגעלאָזט די גמרא און גע-גרייט זיך צום פריילעכן יום-טוב. ערשטנס, האָט ער אויף דער מזרח-וואַנט פון בית-המדרש אָנגעצייכנט מיט אַ חלבן ליכט גרויסע אותיות און געמעלעכטסן. פריער האָבן מיר נישט געקאָנט זען, וואָס אַזוינס ער האָט אָנגעצייכנט, ווייל דער ווייסער חלב האָט זיך נישט אָנגעזען אויף דער ווייסער וואַנט. אָבער דער מלמד האָט איינגעטונקען אַ שמאַטע אין אַש פון בית-המדרש אויוון און דערמיט איבערגעגאַנגען איבער דעם חלב, און גלייך זיינען די אותיות און צייכענונגען געוואָרן שוואַרץ און אָנזעעוודיק, און מיר האָבן דערזען אַ גרויסן אויפשריפט: "משנכנס אדר מרבין בשמחה", וואָס מיינט, אַז ווי נאָר עס הייבט זיך אָן דער חודש אדר, דאַרף מען אָנהייבן זיך משמח צו זיין. אונטער דעם שיינעם אויפשריפט פון געכתיבהטע אותיות איז געווען אויסגעמאָלט אַ פלעשל בראַנפן און צוויי הענט גיבן זיך לחיים. געטריי צו זיין אויפשריפט, האָט ר´ מיכל דוד געמאַכט אמתן "לחיים" מיט די חסידים. אין חדר האָט ער מיט אונדז געלערנט די מגילה שניצנדיק דערביי די שענסטע גראַגערס פאַר אַלע תלמידים.

אין יידע טעג פון פּורים און שושן-פּורים האָט ר´ מיכל דוד ממש איבערגעקערט דאָס שטעטעלע. ווען מען האָט געלייענט אין בית-המדרש די מגילה, האָט ער צונויפגענומען אַלע ייִנגלעך, נישט נאָר די תלמידים זיינע, נאָר אַפילו פרעמדע, און קאָמאַנדעוועט מיט אונדז בייט גראַגערן

יעדעס מאָל, ווען מען האָט דערמאָנט המנען. ער אַליין האָט געהאַט גע-
מאַכט פאַר זיך דעם גרעסטן גראַגער. ער האָט אויך געטופּעט מיט די
פיס, און נישט נאָר ביי המנס נאָמען, נאָר אויך ווען מען האָט דערמאָנט
המנס ווייב זרש און זייערע צען זין. געאַרבעט מעשים האָט ער ווען מען
האָט דערמאָנט המנס בן-זקונימל, ויזתא ... דאָס וואָס אַ ייד מיט אַ באָרד
גראַגערט אין בית-המדרש האָט אַרויסגערופן גרויס שמחה ביי אונדז, יינגלעך.
מיר האָבן שיר נישט דאָס בית-המדרש צעלייגט. מיין פאָטער איז אַפילו
געווען אומצופרידן, ווייל מיר האָבן געשטערט דעם בעל קורא אין לייענען
די מגילה, אָבער ער האָט זיך נישט געבייזערט. מען האָט אויף דעם פריי-
לעכן מיכל דוד זיך נישט געקאָנט בייזערן. חוץ דעם איז עס דאָך געווען
פּורים, ווען מען דאַרף זיך משמח זיין.

נאָך דער מגילה האָט מיכל דוד גענומען גיין איבער די הייזער, פון
איין באַלעבאַטישער שטוב צו דער אַנדערער, און מאַכן "לחיימס". אין שושן-
פּורים האָט ער צונויפגענומען די חסידים און געמאַכט הוליאַנקעס. די
חסידים האָט מען אַזעלכע זאַכן נישט געדאַרפט בעטן. זיי זיינען אַלע מאָל
גרייט געווען צו אַ סעודהלע, צו אַ שמחה. זיי האָבן געקויפט אַ פאַס ביר
און געטרונקען אויף וואָס די וועלט שטייט. זיי האָבן אויך אַרויסגעגנבעט
ביי די באַלעבאָסטעס די געבראָטענע גענדזלעך און די קוכנס און די מאַרי-
נירטע פיש און אַלע אַנדערע גוטע זאַכן. זיי זיינען געגאַנגען פון הויז
צו הויז, וואו זיי האָבן געגעסן און געטרונקען און געטאַנצט. די יינגלעך
זיינען נאָכגעלאָפן און האָבן זיך אָנגעטשעפּעט אין די גאַרטלען פון זייערע
טאַטעס, אַריינגעשלייכט זיך אין ראָד פון האָפּסענדיקע יידן. די פּראָסטע
לייט, די מתנגדים, האָבן געקוקט קרום אויף די חסידישע הוליאַנקעס, אָבער
די חסידים האָבן זיי געהערט ווי המן דעם גראַגער און זיי אויך צו-להכעיס
נאָך העכער געזונגען און געטאַנצט. מיכל דוד האָט געטאַנצט אויף דער
גאַס. ער איז גאָרנישט מיד געוואָרן פון טרינקען און האָפּסען צון זינגען
און פרייען זיך. צום-לעצט זיינען די חסידיט אַריינגעקומען צו מיין פאָטער
אין שטוב.

- רביצין, דערלאַנגט פלוימען-צימעס - האָט מיכל דוד געשריגן.
- יידן ווילן עסן, אַ רוח אין המנען. זרשן און אין זייערע צען ממזרים ...

מיין מוטער האָט דערלאַנגט פלוימען-צימעס. מיכל דוד האָט געשריגן,
אַז מען דאַרף אַ ניי פעסל ביר. די צוויי הוליאַקעס צווישן די חסידים,
טרייטל שניט-קרעמער און משה מענדל קצב, וואָס האָט זיך געריבן צווישן
חסידים, זיינען אַוועק און געבראַכט אַ ניי פעסל ביר. דערנאָך האָבןביידע
יידן איבערגעקערט די היטלען אויף דער לינקער זייט, גענומען שטעקנס

אין די הענט אַריין, אַוועקגעזעצט זיך אויף דער ערד און געזונגען בעטלער-לידער, און דוקא אויף פויליש. ווען זיי האָבן דערנאָך צויסגעשטעלט אַ טעלער אויף נדבות, האָבן די יידן אַריינגעוואָרפן זיי געלט צושטייער אויף דעם פעסל ביר. טרייטל און משה מענדל האָבן דאָס געלט גענומען און געדאַנקט ווי גויאישע בעטלער, איבערקרימנדיק דערביי די היילִיקע ווערטער פון אַ גויאישער ברכה. דאָס האָט אַרויסגערופן גרויס געלעכטער. מיכל דוד איז פייל אויס בויגן אַרויף אויפן טיש און גענומען טאַנצן אַ קאָזאַצקל. מיין מוטער האָט געוואָלט אַראָפּנעמען דאָס טישטעך, אָבער מיכל דוד האָט נישט געלאָזט.

- רביצין, פּורים מעג מען טאַנצן אויפן טישטעך. עס זאָל אַ רוח המנען אין זיין טאַטנס טאַטן אַריין ביז עמלקן! - האָט ער געשריגן און געטופּעט מיט די פיס.

דערנאָך איז ער אַראָפּגעשפּרונגען פון טיש, איינגעהילט זיך אין טיש-טעך ווי אין אַ טלית און זיך פאַרשטעלט פאַר אַ מלאך.

- רביצין, איך בין דער מלאך מיכאל - האָט ער געשריגן - גיט מיר צוויי פלעדערווישן, וועל איך מאַכן פליגל.

מיין מוטער, אַ מתנגדישע טאָכטער, האָט דעם צעקאָכטן חסיד קיין פלעדערווישן נישט געוואָלט געבן. אָבער ער איז נישט געווען פויל און אַליין אַריין אין קיך. ער האָט אויסגעזוכט צוויי גענדזענע פליגל, וועלכע ער האָט מיט שטריקלעך צוגעבונדן צום טישטעך, אַזוי אַז ער זאָל אויס-זען ווי אַן אמתער מלאך. דערנאָך האָט ער גענומען אַ הויפן מעל און זיך אויסגעמעלט דאָס פנים. פאַרוואָס אַ מלאך דאַרף האָבן אַן אויסגעמעלט פנים ווייס איך נישט, אָבער אַזוי האָט ר׳ מיכל דוד געטאָן. אין אָט דעם הילוך איז ער אַריין אין מיין פאָטערס שטוב און גענומען טאַנצן אַ מלאכים-טאַנץ. דער ייד האָט געשוועבט ווי אַ רוח. יידן האָבן צוגעפּאַטשט מיט די הענט און געררופן פריילעך:

- לעבעדיק, מלאך מיכאל!

מיטאַמאָל האָט דער מלאך מיכאל צעשפּרייט זיינע הענט ווי פליגל און אַ פלי געטאָן גלייך דורכן פענצטער אין דרויסן אַרויס.

אַריין אין שטוב צוריק איז ער שוין נישט אויף די אייגענע פיס. מען האָט אים געטראָגן. זיינע לעבעדיקע אויגן זיינען געווען געשלאָסן. פון איין אויג האָט גערונען בלוט.

עס איז נישט געווען דער פאַל, וואָס האָט אים פאַרוואונדעט, ווייל דאָס פענצטער איז געווען נידעריק, כמעט ביי דער ערד. אָבער אַ שויב האָט

זיך צעבראָכן פון דעם יידנס שפּרונג און אַ שטיק גלאָז האָט אים געטראָפן אין לינקן אויג אַריין. אַ צעקנאדערטן, ווי אַ בינטל טויטע אברים, האָט מען אים געטראָגן אין זיין טישטעך מיט די פלעדערווישן מיטן אויסגעמעלטן פּנים, און מען האָט אים אויסגעלייגט אויף אַ בעט, וואָס איז געווען איבער-געדעקט מיט אַ גרינער קאָלדרע מיט געלע פאַנטאַסטישע לייבן. מען האָט גלייך אַריינגערופן דעם גויאישן פעלדשער פאַוולאָווסקי, וואָס האָט געוואוינט אין שכנות. דער פעלדשער, וואָס האָט זיין מעדיצינישע חכמה געלערנט אויף דער טערקישער מלחמה ביי פּאָניען, און געוואוסט פון צוויי רפואות פאַר אַלע קראַנקהייטן - מאַכן אַ קאַנע און אויסשמירן מיט יאָד, איז געשטאַנען אָנגעבויגן איבער דעם אויסגעצויגענעם מענטש מיטן פאַר-מעלטן פּנים און אַוועקגעמאַכט מיטביידע הענט.

- איך קאָן גאָרנישט טאָן, דאָס אויג רינט אים אויס - האָט ער געזאָגט.

אַלע יידן אַרום, אויסגעניכטערטע אין איין רגע, זיינען געשטאַנען מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ. מיין פאָטער האָט זיך געבעטן ביים אויסגעצויגענעם מלמד:

- ר׳ מיכל דוד, איר זעט מיך, ר׳ מיכל דוד? ... ענטפערט, ר׳ מיכל דוד ...

ר׳ מיכל דוד האָט נישט געענטפערט. זיין פּנים, אויסגעשמירט אין מעל, האָט אויסגעזען ווי אַ מת. פון לינקן אויג איז אַלץ גערונען אַ דין שנירעלע בלוט. די פּראָסטע יידן, וואָס זיינען זיך אָנגעלאָפן, האָבן גע-מוסרט די חסידים:

- חסידאַקעס, שיכורים זענט איר, נישט קיין יידן - האָבן זיי געמורמלט - אַזאַ אומגליק ...

מיין פאָטער איז געווען חושך. מיין מוטער האָט געוויינט. אין מיטן וויינען האָט זי זיך דערמאָנט, אַז מען דאַרף צינדן ליכט, ווייל שושן-פּורים איז דעמאָלט אויסגעפאַלן אין פרייטיק. זי האָט אַ וויינענדיקע געבענטשט די שבתדיקע ליכט ווי תמיד, היפּש פריער פאַר דער צייט.

איך האָב געקוקט אויף דעם מלמד מיינעם, וואָס איז געלעגן אויס-געצויגן אויף דער גרינער קאָלדרע מיט די געלע פאַנטאַסטישע לייבן, גע-לעגן אַ שווייגנדיקער, מיט אַן אויסגעמעלט פּנים, איבער וועלכן אַ דין שנירעלע בלוט האָט זיך געשלענגלט, און איך האָב געהאַט תרעומות צו

גאָט, וואָס האָט געקאָנט אָפּטאָן אַזאַ אומגערעכטיקייט, און אין יום-טוב דערצו.
דאָס איז געווען שוואַרץ-שבת.
מיין פאָטער האָט געהייסן איינעם פון די בעקער-יונגען איינשפּאַנען
פערד און וואָגן אום שבת און אַוועקפירן דעם פאַרוואונדעטן מלמד קיין
זאַקראָטשין, וואו עס איז געווען אַ דאָקטאָר.
מער איז ר׳ מיכל דוד נישט צוריקגעקומען אין שטעטל. ווי מיר
האָבן געהערט פון יידן, וואָס האָבן אים דערנאָך געזען, איז ער געבליבן
בלינד אויפן לינקן אויג.

איך פֿאָר דאָס ערשטע טאָל אויף אַ באַן און די ניסים ונפלאות, וואָס פֿאַרלויפֿן זיך מיט מיר

אַ גרויס געשעעניש פלעגט זיין פֿאַר אונדז, פֿאַר מיר און מיין עלטערער שוועסטער, ווען די מאַמע פלעגט זומער פֿאָרן מיט אונדז באַזוכן אירע עלטערן אין בילגאַריי.

ערשטנס, פלעגט די מאַמע וועלן זען איר משפּחה; צווייטנס, פלעגט זי וועלן באַפרייען זיך פון איר עלנט און איינזאַמקייט אין לענטשין; דריטנס, פלעגט אַזאַ נסיעה אַרויסהעלפן אין דער אָרעמער פּרנסה. די מאַמע פלעגט געוויינלעך פאַרברענגען ביים זיידן עטלעכע חדשים, און דער טאַטע איז אימשטאַנד געווען צו שפּאָרן פון זיינע פיר רובל אַ וואָך שכירות און אָפּצאָלן חובות, וואָס מען האָט געמאַכט איבערן ווינטער.

דער טאַטע האָט זעט אויס, גאָרנישט געהאַט קעגן אונדזער אַוועקפאָרן. אים פלעגט שוין צו-שווער אויספאַלן אי די דאגת-פּרנסה, אי דער מאַמעס אייביקער מוסר פאַר זיין נישט באַלייגן עקזאַמען. און ער האָט געוואָלט כאָטש אויף עטלעכע חדשים אַראָפּוואַרפן פון זיך דעם עול. די ווייבער אין שטעטל האָבן מיט פאַרגעניגן געקאָכט און געגרוימט פאָרן טאַטן, ווען ער איז געבליבן אַליין. וואָרעם פּונקט ווי זיי האָבן נישט געקענט אויסקומען מיט דער מאַמען צוליב איר צוריקגעהאַלטנקייט און פרעמדקייט, אַזוי האָבן זיי אָנגעקוואָלן פון טאַטן פאַר זיין גוטמוטיקייט און צוגעלאָזנקייט. דער טאַטע פלעגט גיין אויף יעדער שמחה וואָס מען האָט אים געבעטן, אפילו צו די אומבכבודסטע מענטשן ער האָט מיט יעדן גערעדט, פריינדשאַפט אַרויסגעוויזן. און דאָס נישט צוליב געפעלן ווערן און מאַכן זיך באַליבט, נאָר צוליב זיין גרענעצלאָזער פּשטות, גוטמוטיקייט און נאַאיוויטעט. און מענטשן האָבן אים אָפּגעצאָלט מיט דער זעלבער מטבע. די ווייבער האָבן אויך אָנגעקוואָלן פון טאַטן צוליב זיין חנעוודיקן אויסזען און קינדערישער אומבאַהאָלפנקייט, און זיי פלעגן אים קעכלען און צוזען, ווען די מאַמע איז נישט געווען אין דער היים. די חסידים, וואָס האָבן זיך נישט געפילט היימיש אין אונדזער שטוב מיש דער מאַמען, דער מתנגדישער טאָכטער, האָבן מין איר אַפּוועזנקייט געפּראַוועט אַלעמאָל נייע סעודהלעך אין טאַטנס שטוב. טרייטל דער שניט-קרעמער און משה מענדל דער קצב, וואָס האָבן

זיך געריבן ביי חסידים, האָבן געקאָכט חסידישע גריצן און קנאָבל-באָרשטשן. דער נגיד פון שטעטל, ר´ יהושע וואַלדהענדלער, האָט ממש געצוואונגען דעם טאַטן צו זיין יעדן שבת זיין גאַסט אין הויז, וואו ער האָט אים אָפּגעגעבן דעם אויבנאָן.

די מאַמע האָט געוואוסט, אַז זי לאָזט איבער דעם טאַטן אין גוטע הענט, און זי האָט דעריבער אָפּט געמאַכט אירע נסיעות קיין בילגאריי אין די זומערס. ווי נאָר עס פלעגן זיך שטעלן די שיינע זומערדיקע טעג, פלעגט די מאַמע דינגען אַ פור, וואָס האָט אונדז צוגעפירט ביז דער ווייסל. דאָרט האָבן מיר זיך אַריבערגעשיפט מיט אַ פויעריש שיפל צום צווייטן ברעג, וואו עס האָבן געוואַנקערט די דאַמפשיפן, און מיט איינער פון זיי געפאָרן ביז וואַרשע. פון דאַנען זיינען מיר געפאָרן מיט דער באַן ביז לובלין, אָדער גאָר ביז ראַיוועץ, אַ שטעטל אין לובלינער גובערניע, פון אָט-דער באַן-סטאַנציע האָבן מיר זיך געשלעפּט מיט באַלעגאָלישע בוידן ביז בילגאריי. אין בילגאריי, ווי אין מערסטנס שטעטלעך אין לובלינער גובערניע, איז קיין אייזנבאַן נישט געווען, ווייל די געגנט איז געווען נאָענט צו דער עסטרייכישער גרענעץ, און די צאַרישע גענעראַלן האָבן געהאַלטן, אַז כדי אָפּצושטעלן די עסטרייכער אין פאַל פון אַ מלחמה, איז בעסער צו לאָזן די געגנט אָן באַנען. פון ראַיוועץ אָן איז דעריבער מער קיין באַן-ליניע אין לובלינער גובערניע נישט געווען. די וועגן פאַר פורן זיינען אויך געווען שלעכטע, פול מיט גריבער און לעכער, אַזוי אַז מען פלעגט מיט נסים אַרויס פון אַ נסיעה איבער די שלעכטע שאָסייען פון לובלינער גובער-ניע, וואָס יידן האָבן זי גערופן "דעם מלך אביונס גיטער". אָבער איך האָב זיך ווייניק געמאַכט פון די אַלע זאַכן און געווען אין זיבעטן הימל פון שמחה, וואָס מיר פאָרן.

שוין דער ערשטער אַרויספאָר פון לענטשין צו דער דאַמף-שיף איז געווען ווערט אַלע אוצרות אין דער וועלט. פון קינדווייז אָן האָב איך געהאַט אַן אומגעהויערע ליבשאַפט צו פערד. דער ריח פון אַ פערד-שטאַל האָט מיר געשמעקט בעסער ווי די בעסטע ריחות. און איך פלעג ממש פילן דאָס גרעסטע גליק אין מיינע הענט, ווען איך פלעג קענען גלעטן די ווייכע ציטערנדיקע נאָזלעכער פון אַ פערדישן קאָפּ, איבערגיין מיט די פינגער איבער אַ פערדישער גריווע. גלייך ווי דער באַלעגאָלע פלעגט צופאָרן צו אונדזער הויז, בין איך צוגעפאַלן צום פערד און געגלעט און געצערטלט עס. דער ריח פון היי, מיט וועלכן די געזעסן זיינען געווען אויסגעבעט, איז געווען טעם גן-עדן. אוודאי, אַז יצחק "סאַמאָוואָליע"

איז געווען דער באַלעגאָלע, האָט ער מיך נישט געלאָזט אַוועקזעצן זיך אויפן באַלעגאָלישן געזעסל און נעמען די לייצעס אין די הענט אַריין, ווייל ער האָט געטענהט, אַז אַזאַ זאַך פּאַסט ניט פאָרן רבס זון. אָבער אַז דער באַלעגאָלע פלעגט זיין הירשל שווייגער, אַ פליישיקער מילך-ייד מיט רויטע באַקן, פלעגט ער מיך לאָזן אָנטרייבן. דאָס האַלטן די פאַרדאַרטע לעדערנע לייצעס אין די הענט, דאָס קוקן אויפן פערד, וואָס שאָקלט מיט די אויערן, מיט דער גריווע, מיטן געשפּאַן, מיטן עק ביים לויפן - איז געווען זיס, ווי האָניק. היינט ווי גוט איז געווען צוצופייפן דעם פערד, ווען עס שטעלט זיך אָפּ טאָן אַ קלייניקייט, אָדער צוצוטראָגן עס אַן עמער וואַסער, ווען עס ווערט דורשטיק. אַ וועלט מיט לעבן איז געלעגן אין ד שנירלעך וואַסער, וואָס זיינען צוריקגערונען פון די ווייכע פערדישע נאָזלעכער. די מאַמע האָט נישט געקענט צוזען מיין שמחה איבערן פערד, נישט הערן מיין פייפן, אין וואָס איך בין, אגב, קיין גרויסער בריה ניט געווען.

- *שיע, שעמען מעגסטו זיך!* - האָט זי מיך געשטראָפט. - *אַ גמרא-בחור* ...

איך האָב מיך נישט געשעמט. איך בין גרייט געווען אַוועקצוגעבן אַלע גמרות אין דער וועלט פאַר איין הירזשע פון אַ פערדל.

די זאַמדיקע פּוילישע וועגן זיינען געווען אָרעמע, פלאַכע; אָבער אין מיינע אויגן האָבן זיי געהאַט אַלע חנען אין דער וועלט. איבערן גאַנצן וועג האָבן קי זיך געפּאַשעט, יונגע לאָשאַקלעך זיינען אַרומגעלאָפן איבער לאָנקעס. פּויערן האָבן געאַרבעט אויף די זון-באַגאָסענע פעלדער. מיר האָבן זיי באַגריסט מיט הויכע ברכות אין פּויליש:

שטשענשטש באָזשע! (גאָט העלף!)

און זיי האָבן געענטפערט:

- בוג זאַפּלאַטש! (גאָט זאָל באַצאָלן!)

די רויטע טיכלעך איבער קעפּ פון פּויערטעס, די ווייסע גענדז, די געקרייזלטע שעפעלעך, די געפלעקטע קעלבלעך, חי הינט, די פייגל, אַלץ האָט זיך געבאָדן אין דער זון. פון נידעריקע פּויערשע הייזלעך מיט שטרויענע דעכער זיינען געקרייזלטע רויכלעך געגאַנגען. אין פיל כאַטעס זיינען די שייבלעך געווען פון אַלערליי קאָלירן. אַפילו די פייגל-שרעקער וואָס זיינען געשטאַנען אויף די פעלדער צו פאַרטרייבן קראָען, האָבן אין מיינע אויגן טויזנט חנען געהאַט. בלויז די צלמים מיט די הענגענדיקע נאַקעטע יויזלעך, באַצירטע מיט פאַרטריקנטע בלומען, און די הייליקע

מאַמעס, וואָס זיינען געשטאַנען אויף די וועגן, זיינען געווען פרעמד מיט זייער עבודה-זרה אין גאָטס שיינער וועלט.

- מאַמע, זע דאָרט, - האָב איך געהאַלטן אין איין אָנווייזן, - זע, אַ בושל אויף איין פוס; זע, אַ וועווריקל שפּרינגט איבער אַ בוים.

די מאַמע האָט געקוקט מיט גרויסע גרויע אויגן, וואָס אָנשטאָט שמחה, איז טרויער געווען אין זיי.

- ווייסט, אַז אַמאָל, אין ארץ-ישראל, איידער דער בית-המקדש איז חרוב געוואָרן, האָבן מיר געהאַט אונדזערע אייגענע פעלדער. יידן האָבן געאַקערט און געזייט, ווייבער האָבן געפּאַשעט שעפעלעך ... אונדזערע אָבות און אמהות זיינען געווען פּאַסטעכער, אַזוי איז געווען משה רבינו; ס´רוב יידן אין ארץ-ישראל. היינט זיצן די גויים, יעדער אונטער זיין ווייַנשטאָק און פייגנבוים, און מיר, יידן, זיינען, נעבעך, אין גלות, צו שאַנד און שפּאָט ביי די פעלקער ...

אַזוי האָט זי גערעדט מיט אַ ווייטיק אין איר קול און פון אירע גרויסע גרויע אויגן זיינען געבונען גרויסע טרערן.

קיינמאָל האָב איך נישט געזען מיין מאַמעס גרויע דורכדרינגלעכע אויגן אַזוי ווייך, ווי דעמאָלט, ווען זי האָט, זיצנדיק אויף דער פור, שיין אויסגעמאָלט פאַר אונדז די פעלדער און שעפעלעך אין לאַנד פון ישראל. אָבער איך האָב נישט געקענט פאַרגעסן אין מיין פרייד, וואָס האָט מיך באַוועלטיקט. באַלד האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אין דאָרף סענצעמין, וואו עס האָבן געוואוינט עטלעכע דאָרפס-יידן, פּאַכטער ביי פּריצים. אויס-געהונגערט נאָך אַ ייד, האָבן זיי אונדז באַגעגנט מיט פרייד, אויסגעפרעגט זיך וועגן משפּחה אין לענטשין און אַרויסגעטראָגן פאַר אונדז פרישע מילך און ליימענע טעפּעלעך.

- זאָל די רביצין מיט די קינדער טרינקען געזונטערהייט, - האָבן זיי זיך געבעטן. - אַז מיר האָבן די זכיה צו האָבן אַזעלכע געסט ...

די ווייסל, איבער וועלכער מיר האָבן געדאַרפט אַריבערשיפן זיך, איז געווען כוואַליענדיק און באַגאָסן מיט זילבער. די מאַמע האָט געמורמלט שטילע תפילות יעדעס מאָל, וואָס דאָס פויערישע שיפל האָט זיך געגעבן אַ בויג אָדער אַ הוידע איבער די כוואַליעס, אָבער מיר איז דערפון געוואָרן אומגעהייער גוט. עס האָט דערמאָנט אין חומש, וועגן ים-סוף, וואָס די יידן זיינען אַריבערגעגאַנגען. אומגעהייער איז געווען מיין באַגייסטערונג, ווען מיר זיינען אַרויף אויף דער דאַמפשיף, וואָס איז געווען פול מיט אַלערליי פּאַרשוינען, גויים און יידן. נאָך עטלעכע שעה האָבן מיר דערזען

וואַרשע, די הויכע הייזער, די בריקן. אונדזער שיף איז געגאַנגען אונטער אַ בריק. אַ ווײַלע האָב איך געציטערט, ווײַל עס האָט אויסגעזען פון דער-ווייטנס, אַז מיר וועלן אָנשלאָגן די קוימענס פון דער שיף אין דער בריק אָבער מיר האָבן נישט אָנגעשלאָגן און דורכגעגליטשט זיך אונטער דער בריק, וואָס האָט געציטערט פון פורן, אָמניבוסן, טראַמווייען און מענטשן. ביי די ברעגן האָבן מיר געזען טשערקעסן רייסן אויף זייערע פערד, זייערע שוואַרצע לאַנגע מאַנטלען און פוטערנע היט האָבן פאַנטאַסטיש אויסגעזען אין דער זוניקער לופט.

דאָס ערשטע מאָל בין איך געווען אַ ביסל אומרואיק, ווען מיר האָבן זיך דערנענטערט צו וואַרשע. תמיד, ווען מיר פלעגן וועלן פאָרן קיין וואַרשע, האָבן די גרויסע אונדז געזאָגט, אַז ייִנגלעך טאָרן אַהין נישט פאָרן, ווײַל ביי דעם טויער פון דער שטאָט שטייט אַ גרויסע נקבה, געמאַכט פון אייזן, און יעדער ייִנגל, וואָס גייט איר פאַרביי, מוז איר אַ קוש געבן, און דווקא נישט אין קיין שיין אָרט ... איך האָב דעריבער געהאַלטן אין איין פרעגן דער מאַמען, וואו די אייזערנע נקבה איז. די מאַמע האָט געשמייכלט צון געזאָגט, אַז דאָס רעדט מען בלויז איין ייִנגלעך, זיי זאָלן נישט וועלן מיטפאָרן. איך האָב זיך דערפילט לייכטער. ווען מיר זיינען אַראָפּ פון דער שיף און גענומען אַ דראָזשקע צו דעם "נאַדוויסליאַנסקע" וואָקזאַל, בין איך ממש צעטומלט געוואָרן פון די שיינקייטן פון דער גרויסער שטאָט. איך האָב געדרייט דעם קאָפּ אין אַלע זייטן, נישט וויסנדיק וואָס פריער צו זען. אויפן וואָקזאַל איז געווען אַ בהלה, אַ טומל. מענטשן האָבן זיך געשטופּט, געשטויסן, געשריגן. גרויסע זשאַנדאַרמען האָבן זיך אַרום-געדרייט מיט פּאַראַדנע טריט. איך האָב געציטערט פאַר זייער בליק. איבערהויפּט האָב איך מורא געהאַט פאַר מיינע פלאַקסענע בינטלעך פּיאות, ווײַל עס פלעגט טרעפן, אַז זשאַנדאַרמען פלעגן אָפּשניידן ייִדישע פּיאות, וואָס איז געווען פאַרבאָטן צו טראָגן לויטן געזעץ. עס האָט מיך נישט געאַרט די פּיאות, ווײַל איך האָב זיי נישט איבעריקנס ליב געהאַט; אָבער מען פלעגט זאָגן, אַז די זשאַנדאַרמען שערן זיי נישט אָפּ, נאָר שניידן זיי אָפּ מיט אַ מעסערל, וואָס טוט שטאַרק וויי. אָבער די זשאַנדאַרמען האָבן מיר די פּיאות נישט אָפּגעשניטן. די מאַמע האָט אונדז, מיך און מיין שוועסטער, געוואָרנט צו האַלטן זיך ביי די הענט און נישט אַראָפּגיין אויף אַ ווײַלע פון די פּעקלעך פאַר דער צייט, וואָס זי וועט שטיין אין דער רייע ביים קויפן בילעטן.

טאָמער וועט איך עמעצער וועלן ווייזן עפּעס, אָדער שיקן אַ גאַנג, זאָלט איר נישט גיין, ווײַל די שטאָט איז פול מיט גנבים, האָט זי אונדז

אָנגעזאָגט. - און האַלט זיך ביי די הענט, איר זאָלט נישט פאַרלוירן ווערן אין גרויסן טומל ...

פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב מיך נישט געקענט איינהאַלטן און בין יאָ געגאַנגען קוקן אין אַלע ווינקעלעך און לעכער, נישט צוהערנדיק זיך צו די וואָרענישן פון מיין שוועסטער. ביים איינשטייגן אין דריטן קלאַס האָט זיך געטאָן חושך. אַלע האָבן זיך געשטופּט, געוואָרפן פּעק, געמאַכט קולות. די זשאַנדאַרמען און קאָנדוקטאָרן האָבן געזידלט. ווייבער האָבן כסדר פאַרלוירן קינדער און געשריגן היסטעריש. אין די וואַגאָנען האָבן די פּאַסאַזשירן געאַרבעט מעשים. מען האָט פאַרכאַפּט פּלעצער, אויבער-שטע בענק. גויים און יידן האָבן זיך דורכגעווערטלט איבער אַ פּלאַץ. דייטש-געקליידעטע ליטווישע יידן, וואָס ביי אונדז האָט מען אַזעלכע נישט געזען, האָבן געשלעפּט אָן אַ שיעור וואַליזעס, טשאַיניקעס מיט קאָכעדיק וואַסער. ווייבער האָבן געזויגן קינדער, געגעסן. יידן האָבן גלייך גענומען מאַכן אַ מנין און דאַוונען בציבור אין וואַגאָן. די ליטוואַקעס האָבן געשפּילט אין קאָרטן, געטרונקען טיי און געלאַכט פון די פּוילישע "טשמייערס". די פּוילישע האָבן זיי צוריקגערופן "צלם-קעפּ". מיין מוטער פלעגט עס נישט ליידן. אָבער ביי מיר האָט דאָס אַלץ געהאַט טויזנט חנען. איך האָב אויך נישט דורכגעלאָזט צו כאַפּן אַ בליק אין דרויסן דורך די וואַגאָן-פענצטערלעך און זען ווי די וועלדער, פעלדער, דערפער, טעלעגראַף-סלופּעס און פויערישע הייזלעך לויפן צוריקוועגס מיט משונהדיקער גיכקייט.

תמיד פלעגט די מאַמע האָבן סכסוכים מיט די "שמייסערס" אין דער באַן. די "שמייסערס" זיינען געווען יידן, וואָס האָבן אָפּגעמאַכט מיט די קאָנדוקטאָרן און פאַרקויפט זיי פּאַסאַזשירן, וואָס פאָרן אָן בילעטן. איינעם אַזאַ "שמייסערס" געדענק איך, ווי ער וואָלט מיר נאָך איצט געשטאַנען פאַר די אויגן. דאָס איז געווען אַ יידל מיט אַ געל בערדל, אָנגעטאָן אין אַ געל כאַלאַטל, איבער וועלכן עס איז געווען פאַרוואָרפן אַ געלער לעדערנער בייטל. אָט דאָס געלע יידל האָט זיך רק געאיילט און גיך אויסגעשטרעקט זיינע געל-האָריקע באַוואַקסענע הענט, ביים אויפמאָנען באַן-געלט.

- אַ סוף, אַ סוף, אַ האַלב קערבל פון אַ פּאַרשוין אַהער, יידן, ווייבער. שטאָ קאַ צאַאַט, שטאָ קאַ צאַאַט ... - האָט ער געזאָגט און געזאַמלט האַלבע קערבלעך.

מיט דעם זעלבן טומל האָט ער גיך איבערגעציילט מיין מאַמען, די שוועסטער און מיך, און געהייסן זיך באַצאָלן אַ קערבל און אַ האַלבס ...

- גיכער, ווייבל, שנעלער, שטאָ קאַ צאַאַט, דער מלאך-המוות עט באַלד אָנקומען ... אַרויס מיט די ממתקים ...

ווען מיין מאַמע האָט אים געוויזן אַז זי האָט בילעטן, אַ גאַנצן בילעט פאַר זיך און צוויי האַלבע פאַר די קינדער, האָט דאָס יידל זי געזידלט מיט דער בלאָטע צוגלייך.

- אַ מיצווה אין פאָניע גנב! - האָט ער געמאַכט קולות. - שעמען מעגט עץ זיך. ביי אַ ייד צונעמען די פינוסע ...

דער קאָנדוקטאָר, וואָס מען האָט אים גערופן דער "מלאך-המוות", האָט בייז געשטעמפלט די בילעטן אונדזערע און געטשעפּעט זיך, אַז מיר, קינדער, זיינען צו-גרויס פאַר האַלבע בילעטן ...

די איבעריקע פּאַסאַזשירן, וואָס האָבן קיין בילעטן נישט געקויפט, האָבן קיין עסקים מיט אים נישט געהאַט. בלויז די, וואָס האָבן זיך אויס-באַהאַלטן אונטער די בענק, האָבן געהאַט צרות פון אים. מיין מאַמע פלעגט מורמלען, אַז יידן דאַרפן אַזעלכע זאַכן נישט טאָן, ווייל עס איז אַ חילול-השם. די יידן אָן בילעטן האָבן געלאַכט פון איר.

- איר האָט זיך געקענט איינברענגען אַ פּאָר קערבלעך, - האָבן זיי געטענהט. - פאָניע גנב עט נישט בדלות ווערן ...

די מאַמע האָט אונדז כסדר געוואָרנט, מיר זאָלן נישט אַוועקגיין פון אָרט, מיר זאָלן זיך האַלטן ביי די הענט, מיר זאָלן נישט פאַרלוירן ווערן. אָבער ביי אַלע וואָרענישן זיינען מיר איינמאָל יאָ פאַרלוירן געוואָרן. איך געדענק נישט גענוי, וואָס עס איז געווען, צי מען האָט געדאַרפט איבער-שטייגן, צי דער לאָקאָמאָטיוו איז קאַליע געוואָרן; אָבער פלוצלונג האָבן אַלע גענומען שטויסן זיך און לויפן. עפּעס אַ ייד האָט געהייסן מיין מוטער נעמען אירע פעקלעך און ער אַליין האָט אונדז, קינדער, גענומען פאַר די הענט און געשטופּט זיך אין אַ וואַגאָן אַריין. ווען די באַן האָט זיך שוין גערירט, האָבן ריר זיך אַרומגעזען, אַז די מאַמע איז נישטאָ. מיין שוועסטער האָט גענומען וויינען. איך האָב נישט געוויינט, ווייל דאָס מין וויינען איז מיר פרעמד אפילו אין דער גרעסטער צרה. יידן זיינען צוגעקומען און גענומען אונדז אויספרעגן. ביי איינער אַ סטאַנציע האָט מען אונדז אַראָפּ-גענומען פון וואַגאָן און איבערגעגעבן צו אַ הויכן זשאַנדאַרם. איך האָב געציטערט פאַר מיינע פּיאות און פאַר מיין גאַנצן לייב און לעבן, ווייל פון קינדווייז אָן פלעגט מען מיך שרעקן מיט פּאָליציאַנטן. אָבער דער זשאַנ-דאַרם האָט גאָר אָנגענומען אונדז ביי די הענט, געפירט אונדז איבער רעלסן, איבער וועלכע רויטע און גרינע פייערלעך האָבן געפינקלט. דערנאָך האָט

ער אונדז אַרײַנגעפּירט אין אַ שטוב, וואו מענטשן מיט קנעפּ האָבן געקלאַפּט ביי מאַשינדלעך און פיל מאָל דערמאָנט דעם נאָמען פון דער מאַמען שוואַ זינגער. דערנאָך האָט מען אונדז ווידער אײַנגעזעצט אין אַ באַן. אויף איינער אַ סטאַנציע האָט דער זשאַנדאַרם געפירט אונדז אין דער פינצטערער נאַכט און גערופן לעבן אַ פּאַראַלעלן שטייענדיקן צוג:

"שוואַ זינגער! שוואַ זינגער!"

פלוצלונג האָבן מיר דערזען די מאַמען. זי האָט אונדז אַרומגעכאַפּט, געווינט און געלאַכט צוזאַמען.

אַז מען איז אָנגעקומען קיין ראַיוועץ, האָבן די בילגארייער באַלאַגאָלעס אונדז גלייך איבערגענומען אין זייער רשות. אַ מחנה יידן מיט בייטשן אין די הענט זיינען אונדז באַפאַלן, געריסן די פּעקלעך פון די הענט און יעדער האָט געשלעפּט אונדז צו זיין בויד.

- ווען פאָרט מען?

- שוין, מ´עט נאָר "אָנפויען" די פערד און היידאַ! - האָבן די באַלע-גאָלעס געטענהט, אַריינוואַרפנדיק אונדזערע פעקלעך אין דער בויד אַריין, וואָס איז שוין געווען אָנגעשטאָפּט מיט פּעק און זעק, פּעסער און פּעסלעך.

- קומט, קינדער, אַריין אין איינפאָרהויז, - האָט די מאַמע געזאָגט, נישט גלויבנדיק די באַלעגאָלישע הבטחות, אַז מען וועט באַלד פאָרן ווי נאָר מען וועט אָנטרינקען די פערד.

אין דער אכסניה האָבן זיך געדרייט אַלערליי יידן און ווייבער, וואָס נישט מען האָט זיי געפרעגט וואָס זיי ווילן און ווער זיי זיינען. אַ ייד האָט געבלאָזן מיט אַ כאָליעווע ביי אַ רויכערדיקן סאַמאָוואַר. די מאַמע האָט געפרעגט אַ ווייבל, צי מען קען קריגן אַ לעפל געקעכטס פאַר אונדז. דאָס ווייבל, זויגנדיק אַ קינד, האָט געענטפערט, אַז אויב מען וויל אַ יאַיכל, קען זי שיקן צום שוחט שעכטן אַן עוף.

- איר האָט גענוג צייט, האָט דאָס ווייבל אונדז באַרואיקט. - זיי וועלן נישט אַרויסרירן זיך מיט די בוידן פאַר זון-אונטערגאַנג ...

זי האָט קיין ליגן נישט געזאָגט, דאָס ווייבל. די באַלעגאָלעס האָבן געהאַלטן אין איין אַריינפּאַקן נייע זעק און פּעק און פעטער. דערנאָך זיינען זיי געלאָפן רופן די פאַרשוינען, ווידער אַוועק און ווידער צוריקגע-קומען. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן אַ געשיכטע פון קאָוועַן אַ פערד, ביי וועלכן די פּאָדקאָווע איז לויז געוואָרן; פון פאַרריכטן אַ געשפאַן; פון בינדן און פּאַקן און איבערפּאַקן. די בויד איז געווען לאַנג און גרויס און געלאַטעט און באַהאַנגען מיט עמערס און לאַמטערנעס, און אַזוי אָנגעפּאַקט,

אַז עס האָט אויסגעזען אַז מען קען מער קיין שפּילקע ניט אַריינפּאַקן. אָבער די באַלעגאָלעס האָבן אַריינגעפּאַקט פּאַרשוינען און פּעק. די פערד, דריי אין דער ברייט, זיינען געווען קנאָכיק און באַלייגט מיט לעדערס און שטריק און פּאַסן. נאָך גרויסע הכנות האָט מען דערהערט ענדלעך די באַלעגאָלעס הייזעריקן רוף:

- וויאָ, נבילות, העיטאַ, בלינדער, געגאַנגען!

די בויד האָט זיך גלייך גענומען טרייסלען איבער דעם שלעכטן שאָסיי, פול מיט גריבער און לעכער און בערגלעך און טאָלן. אַ ווייסער שטויב האָט זיך אויפגעהויבן און אַלץ איינגעהילט. די פּאַרשוינען, איינגעקוועטשטע איינער אין אַנדערן, האָבן זיך געטרייסלט, געהעצקעט, געהאַט טענות צו זיך, געזיפצט, געקרעכצט. די פעסער גאַפּט האָבן צוגעשמעקט, פון די זעק מעל און זאַלץ איז געגאַנגען אַ שטויב. די מאַמע האָט מיך אָפּט געפרעגט, צי עס איז מיר נישט האַרט. מיר האָט זיך געגלוסט לאַכן פון אירע רייד. ווער האַרט? וואָס האַרט? איך בין גרייט געווען זיצן אויפן האַרטסטן זעקל, זאַלץ, אויף אַ שפּיץ פון אַ פּאַס, אַבי פאָרן מיט אָט דער בויד, הערן דאָס קנאַקן פון די פערדיקע פּאָדקאָוועס, דאָס רייבעניש פון די רעדער, דאָס פייפן פון באַלעגאָלע און זיינע אָפּטע הייזעריקע קולות:

- וויאָ, נבילות, אַ רוח אין אייערע געפּגרטע מאַמעס, די קאָבילעס ... ווישטאַ, בלינדער, עסט כאַפּן אין דער פעל, אַז עסט נישט גיין גלייך אין געשפּאַן ... העיטאַ, העיטאַ, גערירט זיך ...

דעם גאַנצן וועג האָט ער געהאַט טענות צו דעם בלינדן פערד און געזידלט עס אויף וואָס די וועלט שטייט.

באַלד איז מען אַריין אין די וועלדער, אין די געדיכטע וועלדער פון גראַף פּאָטאָצקי. און כאָטש מען האָט גערעדט, אַז אין אָט די וועלדער האַלטן זיך אויף גזלנים, איז צוזאַמען מיט דער מורא, געווען אַ חיות דורכ- צופאָרן דורך זיי, איינאָטעמען אין זיך די געשמאַקע ריחות, הערן דאָס פּישטשעריי פון פייגל. די סודותדיקייט פון וואַלד האָט אָנגעפילט מיט זיסן פּחד.

פּאַרטאָג האָט מען זיך אויפגעכאַפּט ערגעץ אין אַ שטעטל, איבער וועלכן יידן זיינען געגאַנגען מיט טלית-זעקלעך אין שול אַריין. דאָס טרינקען טיי אין אַ קרעטשמע און צובייסן הייסע פּלעצלעך מיט מאָן און ציבעלעס, וואָס אַזעלכע געשמאַקע באַקט מען נאָר אין לובלינער גובערניע, האָט געהאַט אַלע טעמים אין דער וועלט.

דערנאָך איז מען ווידער געפאָרן. געהאָצקעט זיך; אַראָפּ פון דער בויד, ווען עס איז געגאַנגען באַרג-אַרויף, און צוריק אַריין אין דער בויד, ווען עס איז געגאַנגען באַרג-אַראָפּ. דערנאָך האָט זיך גאָר די בויד געגעבן אַ דריי און זיך איבערגעקערט מיטן קאָפּ אַראָפּ און די רעדער אַרויף. יידן האָבן געקרעכצט; ווייבער, פאַרפּלאָנטערט אין זייערע קליידער, האָבן געיאָמערט. איך בין געווען אין זיבעטן הימל פון דער איבער-קערעניש. דערנאָך האָט מען ווידער געלאָדן און געבונדן און איינגע-שטיגן און דער באַלעגאָלע האָט דערלאַנגט דעם בלינדן אין דער פעל פּאַר איבערקערן די בויד. אין אַלץ איז שולדיק געווען דער בלינדער ...

אַזוי שלעפּנדיק און האָצקענדיק זיך און איבערדרייענדיק זיך און אויפהויבן זיך, איז מען פאַרבייגעפאָרן אַלערליי יידישע שטעטלעך, וואָס יעדע פון זיי האָט זיך געהאַט אַ באַזונדערן צונאָמען. די באַלעגאָלעס האָבן יעדעס שטעטל באַגעגנט מיטן צונאָמען, ווען זיי זיינען אַרויס פון ראַיוועץ, האָבן זיי געשריען: "העי, שטיל ווי אין ראַיוועץ. ווייל אַזוי האָט מען גערופן דאָס שטעטל. די ראַיוועצער לייט האָבן זיי צוריק-גערופן: בילגאָרייער פערד-ווײַדלען, צוליב דעם, וואָס אין בילגאָריי אַרבעט מען אויס פערדישע האָר. אויב עס איז אויסגעקומען פאַרביי-צופאָרן פּיוסק, האָט זיך גאָר געטאָן חושך. די בילגאָרייער באַלעגאָלעס האָבן געמאַכט קולות: "פּיוסקער גנבים", "פּיוסקער מה-יקר´ניקעס". דאָס איז געווען אַן אָנצוהערעניש, אַז אין פּיוסקער בית-המדרש טאָר מען קיין מה-יקר נישט זאָגן ביים אַרומהילן דעם טלית איבערן קאָפּ, ווייל איידער מען זאָגט אָפּ דעם מה-יקר גנבעט מען דערווייל צו די תפילין. די פּיוסקער באַלעבאַטים האָבן נישט פאַרשוויגן די בילגארייער און גערופן זיי "בילגאָרייער מוילעכער" (קאָנטראַבאַנדיסטן). דאָס אייגענע איז פּאָר-געקומען אין אַנדערע שטעט, אין קראַסנאָסטאַוו און אין שעברעשין, אין זאַמאָשטש און אין יונעוו. די באַלעגאָלעס האָבן אויך דורכגעוואָרפן זיך מיט צונעמען מיט אַנדערע באַלעגאָלעס אויף די וועגן, אַרומגעריסן זיך איבער כבוד, ווער ווען עס דאַרף אָפּטרעטן דעם וועג. שמייסערס האָבן געקי בעצט פאַרבייפאָרנדיקע פּויערימלעך, געטשעפּעט פאַרבייפאָרנדיקע פּויער-טעס. דערפאַר אָבער האָט מען אָפּגעטראָטן דעם וועג פאַרביירייטנדיקע קאָ-זאַקן און מען האָט געדאַנקט גאָט ווען מען איז זיי אַריבער בשלום. נישט אַלע מאָל אָבער פלעגט מען קענען דאַנקען גאָט דערפאַר. אַז עס האָט זיך זיי געגלוסט, פלעגן די קאָזאַקן מכבד זיין די באַלעגאָלעס, און אפילו די פאַרשוינען, מיט זייערע ראַפּניקעס.

פֿאַרשיידנס פֿלעגט טרעפֿן אויף אָט די צעבראָכענע שטויביקע וועגן, איבער וועלכע מיר האָבן זיך געשלעפּט אַ נאַכט און אַ טאָג. ענדלעך זיינען מיר אָנגעקומען קיין בילגאָריי. ווייבער האָבן דערקענט די מאַמע און באַגעגנט זי מיט שמחה.

- ווי איז מיר נישט, ווען איך זע, שבעלע דעם רבס! - האָבן זיי אויסגערופֿן, קנייפּנדיק זיך אין די באַקן פֿאַר התפּעלות.

חדר-יינגלעך האָבן זיך געלאָזט לויפֿן צו דער באָבען אָנזאָגן איר אַ בשורה, אַז זי האָט געסט.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ קושעניש און אַ האַלדזעניש. אַלע האָבן מיך געקושט, די באָבע, מומעס, קרובות, אפֿילו עטל נעכע, די אייביקע דינסט אין זיידנס הויז. דערנאָך איז דער זיידע אַריינגעקומען פֿון בית-דין שטוב אין קיך אַריין און מיר געגעבן שלום און מיך געפֿרעגט צי איך קען עפּעס לערנען. באַלד זיינען אָנגעקומען פֿעטערס און מומעס און געשוועסטער-קינדער. אַלע האָבן גערעדט און אויסגעפֿרעגט זיך. און די באָבע, אַ קליינע, מיט אַ זיידן טיכל אויפֿן קאָפּ, מיט לאַנגע באָמבלענדיקע אויערינגלעך און מיט אַ פּאַק קלינגענדיקע שליסלען און שליסעלעך אַריינגעשטעקט אין פֿאַרטעך, האָט נישט אויפֿגעהערט קאָכן זיך און אַרומשמייען און עפֿענען שאַפֿעס און אַרויסנעמען אַלערליי גוטע זאַכן, לעקעך און קאָמיס-ברויט און קיכעלעך און האָניק-טייגלעך און סלאָיען מיט איינגעמאַכצן און פֿלעשער מיט זאַפֿט ... און איך האָב זיך געלאָזט וואוילגיין מיט די גוטע זאַכן, און די מאַמע האָט מיך געוואָרנט איך זאָל האָבן דרך-ארץ און נישט עסן אַזויפֿיל, ווייל עס קען מיר נאָך שאַדן און איך קען מיר קאַליע מאַכן דעם אַפּעטיט צו דעם וואַרעמעס, דער קאַשע מיט יויך. אַן איינפֿאַל פֿון אַ מאַמען! איך האָב געקענט נאָך אָט דער לאַנגער נסיעה און טרייסלעניש אויפֿעסן וועלט ...

דערנאָך זיינען אָנגעקומען געסט, אַלערליי ווייבער מיט זיידענע טיכ-לעך אויף די קעפּ, וואָס זיינען געקומען זען די מאַמע ... און שבת האָט זיך ערשט אָנגעהויבן די אמתע חתונה. אַלע ווילע איז אַריין אַ מיידעלע מיט אַ טעלער קוגל, אָדער מיט אַ טעלער ראָזשינקעס, מאַנדלען און שטרודל, און אַ זאָג געטאָן:

- ליב אייך, רביצין, מיט אייער גאַסט, די מאַמע האָט געשיקט כיבוד ...

און די באָבע האָט דעם שליח געגעבן זיסע זאַכן פֿאַרן וועג און געוואונטשן צוריק:

- מיט מזל זאָלסטו לעבן. אם ירצה השם אויף שמחות ביי דיר, מיידל ...

און דאָס מיידל איז רויט געוואָרן ווי אַ פייער און גיך אַנטלאָפן ...
און פעטערס און מומעס האָבן געמאַכט ביי זיך אין די היימען קידוש פאַר אונדז, און איך האָב געהאַלטן אין איין נאַשן און נאַשן און נאַשן.
און דערנאָך האָבן די פעטערס געפרעגט ביי דער מאַמען, וואָס עס מאַכט פּינחס מענדל, דאָס הייסט דער טאַטע מיינער. דערביי האָבן זיי געשמייכלט ווי מען שמייכלט איבער איינעם, ועמען מען האַלט פאַר אַ נישט-געראָטענעם אין דער משפּחה. און מיך האָט פאַרדראָסן דאָס, וואָס זיי רופן מיין טאַטן, דעם רב, בייט היימישן נאָמען, פּינחס מענדל, וואָס קיינער פלעגט אים אַזוי נישט רופן; און נאָך מער דאָס, וואָס זיי האָבן דערביי געשמייכלט זייער חוזקדיק שמייכעלע איבער אים. אָבער איך האָב לאַנג נישט געקענט זיך אָפּעסן דאָס האַרץ דעריבער, ווייל איך בין געווען איבערוועלטיקט פון שמחה איבער דער נייער שטאָט, איבער די נייע יינגלעך, וואָס האָבן מיך אויפ-גענומען אין זייער סביבה, און מער פון אַלץ איבער דעם זיידנס הויז, וואָס איז געווען פול מיט קינדער און קינדס-קינדער און קרובים און געסט און גלאַט-מענטשן. תמיד האָט אין אָט דעם רבנישן הויז געקאָכט און באַוועגט זיך און דער סאַמאָוואַר האָט געזאָטן און מענטשן האָבן געטרונקען טיי און צוגעביסן עפּעס.
נאָך אונדזער אומעטיקער שטוב אין לענטשין איז אָט די זאַטע, געפּאַקטע שטוב געווען אַ באַלוינונג. די קליינע באָבע האָט געהאַלטן אין איין אַרומ-לויפן מיט קורצע גיכע טריטעלעך ,שאָקלענדיק מיט די לאַנגע אויערינגלעך און קלינגענדיק מיט די שליסלען, און כסדר געגרייט כיבוד און עסן פאַר מענטשן.
- עטל נעכע! – האָט זי גערופן די דינסט. - עטל נעכע, כאַפּ אַ בליק צום אויוון ...
אין גרויסן אויוון האָט זיך שטענדיק עפּעס געבאַקן אָדער געקאָכט.

מיין זיידע, דער מושל, און מיין באָבע, וואָס בונטעוועט זיך קעגן מלכות ...

פון ערשטן בליק האָט דער זיידע מיך געפּאַנגען מיט זיין פּער-זענלעכקייט, וואָס, הגם, איך האָב דעמאָלט נישט פאַרשטאַנען דעם מיין דערפון, האָב איך עס אָבער דערפילט.

ער איז געווען אַ הויכער ייד מיט טונקעלע דורכדרינגלעכע אויגן, מיט אַן אײדל, אָבער שטרענג פּנים, מיט אַ גרויער באָרד און פּיאות, אַ ביינערדיקער, ע שאַרפער, אַ ווירדיקער, אַ שווייגער. אין ווייס נישט פאַרוואָס דאָס איז געווען, נאָר פון ערשטן אויגנבליק האָב איך פאַר אים מורא געקראָגן און גלייכצייטיק אים ליב געהאַט. איך בין נישט געווען דער איינציקער, וואָס האָט געהאַט דעם געפיל. מערסטע יידן אין שטאָט האָבן פאַר אים מורא געהאַט און אים ליב געהאַט. אַזוי איז עס אויך געווען מיט זיינע אייגענע אויסגעגעבענע קינדער. נישט נאָר די טעכטער האָבן נישט געוואַגט אַרויסצורעדן אַ וואָרט צו אים, אויב ער אַליין האָט נישט פריער גערעדט צו זיי, נאָר אַפילו נישט די זין, אַפילו נישט דער עלטסטער זון זיינער, יוסף, וואָס איז סך-הכל געווען מיט זעכצן יאָר יינגער פון פאָטער, און איז געווען דיין אין דער אייגנער שמאָט. וויפל מאָל דער פעטער יוסף האָט געדאַרפט אַריינגיין צום זיידן אין בית-דין שטוב, איז ער אַריינגעגאַנגען מיט מורא און דרך-ארץ, ווי ער וואָלט זיך געדאַרפט באַוויזן פאַר אַ גערעכטן און שטרענגן ריכטער.

דער איינציקער מענטש אין שטוב, און אפשר אין דער גאַנצער שטאָט, וואָס איז אַריינגעגאַנגען אין זיידנס בית-דין שטוב אָן מורא, איז געווען די באָבע, אָט די קליינע פלינקע יידענע מיטן זיידענעם טיכל אויפן קאָפּ, וואָס די שפּיצן אונטער איר קין האָבן שטענדיק געפלאַטערט דערפון.

- וואָס איז ער, אַ קאַיסער? - האָט זי געהאַט טענות צום פעטער יוסף, ווען ער פלעגט אַרומדרייען זיך אין קיך און אויסמיידן אַריינצוגיין צום פאָטער. - גיי, גיי, ר´עט דיך נישט אָפּשמייסן.

אַ גאַנץ לעבן האָט זי זיך געבונטעוועט קעגן דער גרויסקייט פון איר מאַן, וועמען איר פאָטער, אַ באַלעבאַטישער ייד, האָט פאַר אַ גרויסן נדן איינגעהאַנדלט, ווען זי איז נאָך געווען אַ מיידעלע פון אַ יאָר צוועלף. אַ

פּשוטע יידענע, וואָס אַחוץ דאַוונען, זאָגן תּחינות און אָנשרייבן אַ גרייזיק יידיש בריוול, האָט זי גאָרנישט נישט געקענט, איז זי געווען דערדריקט פון איר מאַן מיט זיין למדנות, שכל און מאַנסבילשער שטרענגקייט. דעם גרעסטן פּאַרדרוס האָט זי געהאַט אויף אים צוליב זיין שווייגן. דער זיידע האָט ממש קיין וואָרט נישט אויסגערעדט מיט דער קליינער באַוועגלעכער יידענע זיינער, מיט וועלכער ער האָט געהאַט אַ האַלבן טוץ קינדער. שוין פון ערשטן טאָג פון זייער חתונה, ווען ער איז אַלט געווען פופצן יאָר און זי פערצן יאָר, האָבן זיי קיין געמיינזאַמס נישט געהאַט. ער איז שוין דעמאָלט געווען באַרימט ווי דער "מאַציעווער עלוי", מיט וועמען רבנים האָבן געפירט ויכוחים אין לומדות, און זי איז געווען אַ קליין, פּראָסט מיידל, וואָס נאָך דער חתונה האָט זי נאָך אַלץ געמאַכט זיך ליאַלקעס פון שמאַטעס און געשפּילט זיך מיט זיי, צום שרעק פון איר מוטער, וואָס האָט געטענהט, אַז אַ יונג ווייבל טאָר זיך נישט נאַריש מאַכן מיט אַזעלכע קינדערישע זאַכן. מאַן און ווייב האָבן גאָרנישט געהאַט וועגן וואָס צו רעדן. וועגן וואָס האָבן זיי געקענט רעדן? וועגן לומדות? יידישקייט? און אַזוי נישט רעדנדיק, האָט די באָבע גענומען קינדלען, ביי פופצן יאָר געבוירן איר ערשטן זון, דערנאָך מיט יעדן יאָר אַן אַנדער קינד. ביי אַכצן יאָר איז שוין דער זיידע געווען רב, צוערשט אין פּורציק, דערנאָך אין מאַציעוו, שפּעטער אין בילגאָריי. ער איז געוואַקסן אַלץ מער און מער אין לומדות, אין ידיעות, אין חכמה, זי איז געבליבן די אייגענע פּראָסטע יידענע, וואָס אַחוץ קאָכן, באַקן, אַרומגיין אַרום קינדער, זאָגן תּחינות און דאַוונען, פון וואָס זי האָט קיין וואָרט נישט פאַרשטאַנען, האָט זי קיין זאַך נישט געוואוסט. דער זיידע האָט געהאַט די בית-דין שטוב, תּמיד מיט תּורה, דין-תּורות, קהל-זאַכן, אורחים, געסט. דו באָבע האָט געהאַט די גרויסע קיך מיטן באַק-אויוון, מיט איז אַלמערס, שפּייכלערס, קעמערלעך. צווישן דער בית-דין שטוב און דער קיך איז בלויז געווען אַ פּאָרהויז, וואו אַ גרויס פאַס וואַסער איז געשטאַנען. אָבער דאָס שמאָלע פּאָרהויז האָט אָפּגעטיילט מאַן און ווייב מער ווי אַ ים טיילט אָפּ מענטשן פון זיך. די וועלט אין בית-דין שטוב האָט גאָרנישט געהאַט צו טאָן מיט דער וועלט אין קיך. דער זיידע האָט אויף אַן עקשנותדיקן אופן איגנאָרירט די ווייבערשע וועלט. מען האָט גערעדט אין שטוב, אַז פאַר די לעצטע פּאָר צענדליק יאָר האָט ער ממש קיין וואָרט צו דער באָבען נישט אויסגערעדט, סיידן, ווען ער האָט געדאַרפט איר ענטפערן אויף עפּעס. און די קליינע רירעוודיקע באָבע האָט דערפון געליטן, געשעמט זיך און געבונטעוועט זיך קעגן איר מאַן. אָבער איר בונטעווען זיך איז געווען הינטער דעם זיידנס פּלייצעס. נישט זי האָט געקענט האָבן טענות צום

מאַן פאַר נישט רעדן מיט איר, ווייל זי האָט נישט געוואוסט, וואָס אַזוינס ער האָט צו רעדן מיט איר; נישט אירע טענות האָבן געקענט האָבן אַ פּעולה, ווייל דער זיידע האָט זיי איגנאָרירט און קיין איין וואָרט אויף זיי נישט געענטפערט. ווען זי האָט יאָ אַמאָל גערעדט, האָט ער אַריינגעקוקט בשעת-מעשה אין אַ ספר און געשוויגען. זי האָט דעריבער געבונטעוועט אירע קינדער קעגן אים, דער עיקר איר בכור, יוסף, וואָס איז סך-הכל געווען מיט פופצן יאָר יינגער פון איר און איז אַליין געווען אַ כלי-קודש, אַ דיין אין בילגאַריי.

- וואָס איז ער, אַ קאַיסער? - האָט זי געהאַלטן אין ציין טענהן צו אים, ווען ער האָט מורא געהאַט אַריינצוגיין צום זיידן אין בית-דין שטוב. - גיי, גיי, ר׳עט דיך נישט אָפּשמייסן.

דער פעטער יוסף האָט אויסגעהערט די רייד פון זיין מוטער, מיט וועמען ער האָט זיך געפילט צו-היימיש, ווי גאָרנישט מיט קיין אייגענער מאַמען, און געבליבן ביי זיין מורא.

- ווער האָט מורא, מאַמע? – האָט ער געטענהט. - נאָר גלאַט אַזוי האָב איך נישט קיין חשק אַריינצוגיין אין בית-דין שטוב ...

מער פאַרן פעטער יוסף, האָבן די איבעריקע קינדער מורא געהאַט אַריינצוגיין צום פאָטער זייערן. זיי זיינען מערסטנס געזעסן ביי דער באָבען אין איר מלוכה, אין דער גרויסער קיך. טאָמער פלעגט דער זיידע אַמאָל אין אַ יובל אַריינקומען אין קיך, כדי צו רופן שמואל שמש, וואָס תמיד איז ער געזעסן אין קיך און געטרונקען אַ וועלט מיט טיי מיט איין שטיקל צוקער - פלעגן אַלע קינדער און אייניקלעך ווערן אומרואיק, ווי סאָלדאַטן, ווען אַ גענעראַל באַווייזט זיך פלוצלינג אין קאַזאַרמע. אַלע האָבן זיך אויף-געהויבן פון די ערטער, אַפילו דער פעטער יוסף, וואָס איז שוין אַליין געווען יאָרן-לאַנג אַ דיין אין שטאָט.

מיט די טעכטער פלעגט דער זיידע רעדן אַזוי ווייניק ווי מיט זייער מוטער. אַן אויסנאַם צווישן אַלע איז געווען מיין מוטער, מיט וועמען ער פלעגט אַמאָל יאָ רעדן, דער עיקר ווען זי פלעגט קומען צוגאַסט פון לענטשין. צווישן אַלע ווייבער אין שטוב, דער אייגענער מוטער און די שוועסטער, איז זי געווען די איינציקע למדנית און קאָפּ-מענטש. דער זיידע האָט אָפט באַדויערט, וואָס די מאַמע מיינע איז נישט געבוירן געוואָרן קיין מאַנסביל.
- בת-שבע האָט אַ מאַנסבילשן קאָפּ - האָט ער געזאָגט. - אַ שאָד, וואָס זי איז אַ נקבה.

מיט איר האָט ער געקענט רעדן וועגן ספרים, וועגן העכערע ענינים.
די מאַמע מיינע איז געווען שטאָלץ דערמיט און די שוועסטער אירע האָבן זי מקנא געווען דערפאַר אָבער אַפילו מיט דער מאַמען האָט דער זיידע אין קיין מחזקות זיך נישט אַריינגעלאָזט. זי איז פאָרט געווען אַ יידענע נאָך אַ היפשן געשפּרעך האָט ער זי געפרעגט וועגן פרנסה, וועגן די קינדער. דערנאָך האָט ער שמייכלענדיק געפרעגט אויף מיין טאַטן.

- וואָס מאַכט ער, פּינחס מענדל, ער וויל נאָך אַלץ נישט רעדן מיטן גובערנאַטאָר? - האָט ער געפרעגט מיט באַהאַלטענעם חוזק

- ניין, טאַטע - האָט די מאַמע געזאָגט מיט אַ זיפץ.

- מילא, מ׳דאַרף גיין לערנען - האָט דער זיידע געזאָגט, כדי נישט אַרויסצוכאַפּן זיך מיט קיין שלעכט וואָרט אויפן איידעם. גענוג צייט געבטלט ...

די מאַמע איז אַוועק אין קיך, צו דער ווייבערשער מלוכה, וואו די באָבע האָט געקיניגט.

איך האָב אויך חשק געהאַט צו זיצן אין דער קיך וואָס איז געווען פול מיט ווייבער און גוטע זאַכן, אָבער דער זיידע האָט מיך נישט געלאָזט דאָרט זיצן, נאָר געצויגן מיך צו זיין בית-דין שטוב, צום אָרט פון תורה און יידישקייט.

- אַ יינגלס אָרט איז נישט אין קיך, יהושע - האָט ער געזאָגט, און איך האָב נישט געוואַגט נישט צו פאָלגן אים, ווי איך פלעג עס וואַגן אין דער היים, ביי מיין פאָטער אין שטוב.

באַלד דעם צווייטן טאָג נאָך מיין אָנקומען, האָט ער געשיקט שמואל שמש נאָך דעם גמרא-מלמד ר׳ יהושעלע און מיך אָנגעדונגען צו אים אין חדר פאַר דער צייט, וואָס איך וועל פאַרברענגען אין בילגאריי. געשלאָפן בין איך אין זיידנס בית-דין שטוב, אויף דעם באַנק-בעטל, וואָס בייטאָג איז עס געווען אַ באַנק, אויף וועלכער באַלעבאַטים פלעגן זיצן, ווען זיי פלעגן קומען מיט עפּעס אַן ענין, און אויף ביינאַכט האָט מען אַרויסגערוקט דאָס אייבערשטע ברייטע ברעט און מען האָט מיר דערין אויסגעבעט אַ געלעגער. דער זיידע פלעגט איינטיילן דעם מעת-לעת פּינקטלעך, לויטן זייגער. אַרום צען, האַלב עלף אַ זייגער פלעגט ער גיין שלאָפן אין זיין שלאָף-צימער, וואָס ער האָט געהאַט צוזאַמען מיט דער באָבען. צו דער זעלבער צייט האָב איך געמוזט גיין שלאָפן אין זיין בית-דין שטוב אויפן באַנק-בעטל. פונקט דריי אַזייגער פאַרטאָג האָט ער זיך אויפגעהויבן פון זיין געלעגער, אָפּגעגאָסן נעגל-וואַסער, געשטעלט אַליין דעם סאַמאָוואַר און דערנאָך אַוועקגעזעצט זיך

לערנען און שרייבן חידושים אויפן לאַנגע שעהן, ביז אַזש אין דער פרי.
ביי דעם לערנען האָט ער אַזוי פאַמעלעך אויסגעטרונקען דעם סאַמאָוואַר
טיי. איך פלעג זיך אָפט אויפכאַפּן אין מיטן שלאָף און זען אים זיצן ביים
טיש לערנענדיק און טרינקענדיק. איך האָב קיינמאָל נישט געקענט פאַר-
שטיין ווי אַזוי דער ייד האָט געקענט אַריינגעמען אין זיך אַזויפיל טיי און
תורה. כאָטש די גרויסע בית-דין שטוב, אָנגעפּאַקט מיט ספרים ביי אַלע
ווענט פון באַלקן ביז דער ערד, איז געווען איינגעהילט אין שווערע שאָטנס
און בלויז דעם זיידנס פּנים און זיין אָפן ספר זיינען געווען שוואַך באַלויכטן
אין דער אַרומיקער טונקלקייט, האָב איך זיך געפילט זיכער אין דער גאַכט,
געשיצט פון מיין זיידן, און צוריק אַ זיכערער אַריינגעפאַלן אין מיין שלאָף.
פּונקט האַלב אַכט האָט דער זיידע מיך אויפגעוועקט, געהייסן מיך אָפּגיסן
נעגל-וואַסער און אָנטוען זיך. די באָבע, וואָס פלעגט אויך אויפשטיין פאַרטאָג
און צוגעגרייט אָנבייסן פאַר דער גאַנצער שטוב, האָט מיך געהייסן אַריינגיין
אין קיך און אויסטרינקען אַ גלאָז טיי מיט מילך, ברוינע מילך, וואָס האָט
אַ גאַנצע נאַכט געבריט זיך אין גרויסן אויוון. פּונקט אַכט, צו דער מינוט,
איז דער זיידע געגאַנגען דאַוונען אין דער שול, וואָס האָט זיך געפונען טאַקע
לעבן זיידנס הויז. די הויכע אַלטע שול מיט די שווערע מעשענע הענג-
לייכטער און רונדע פענצטער, דורך וועלכע פייגל פלעגן ליב האָבן אַריין
און אַרויס פליען, איז געווען פול מיט פּראָסטע יידן, באַלמעלאָכעס, וואָס
דאַוונען פרי. יעדער פון זיי האָט צוגעטראָגן דעם זיידן דעם "גוט-מאָרגן,
רב". דער זיידע האָט געדאַוונט הויך, מיט התלהבות, וואָס האָט גאָרנישט
געפּאַסט צו זיין מתנגדישער שטרענגקייט. די פּראָסטע יידן האָבן געקוקט
אויף אים מיט ליבשאַפט, שטאָלץ דערמיט, וואָס ער גייט נישט דאַוונען צו
די חסידים און שיינע יידן אין זייערע חסידים-שטיבלעך, נאָר ער דאַוונט
מיטן פאָלק אין שול, און נוסח אשכנז דערצו. די פריע תפילות פון די דאַוונער
האָבן אָנגעשלאָגן אין דער הויכער אַלטער שול און אַרויסגערופן לאַנגע ווידער-
קולות. איך האָב נישט געוואַגט אַוועקצוגיין פון זיידנס שטענדער. גלייך
נאָכן דאַוונען, נישט אָפּשטעלנדיק זיך אויף קיין איבעריקע מינוט, פלעגט דער
זיידע אַהיימגיין עסן אָנבייסן. די באָבע האָט אים געגרייט אָנבייסן אין בית-
דין שטוב - ברויט מיט פּוטער און אַ מילך-גרייץ. שטילערהייט, די באָבע
זאָל נישט וויסן, פלעגט דער זיידע מיר געבן אַ צענער. מיט דער קופּערנער
גרויסער מטבע פלעג איך אַוועקגיין אין מאָנאָפּאָל און קויפן אַ קליין פלעשעלע
בראַנפן מיט אַ גרין קוויטעלע אויפן פלעשל. דער זיידע האָט ליב געהאַט
צו טרינקען אַ לחיים ביים אָנבייסן, אָבער ער האָט זיך דערמיט אויסגעהיטן

ווי מיט אַ שוואַכקייט, וואָס מען שעמט זיך דערמיט. קיין אַנדערע שוואַכ-קייטן האָט ער נישט געהאַט. נישט ער האָט געגרויכערט, נישט ער האָט געשמעקט טאַבאַק. איך בין געווען שטאָלץ דערמיט, וואָס דער זיידע האָט מיך אַריינגעצויגן אין אַ סוד, וואָס קיינער ווייס נישט, נאָכן אָנבייסן פלעגט דער זיידע זיך צולייגן אויף צוויי שעה. דאָס האָט ער געטאָן, ערשטנס, ווייל ער איז נישט געשלאָפן געגנוג ביינאַכט; צווייטנס, ווייל ער האָט נישט גע-וואָלט פסקענען קיין שאלות נאָך דעם גלעזל בראַנפן. טאָמער פלעגט עמעצער קומען מיט אַ שאלה, האָט מען אים אָפּגעשיקט צום פעטער יוסף, דעם דיין. גענוי נאָך צוויי שעה שלאָפן, האָט דער זיידע זיך אויפגעהויבן און גענומען פירן זיין רבנות. די בית-דין שטוב איז תמיד געווען פול מיט ווייבער, וואָס פלעגן קומען פרעגן שאלות אָדער מזכיר זיין אַ חולה. הגם דער זיידע איז געווען אַ מתנגד, פלעגט ער זיך וואַשן די הענט און זאָגן אַ תפילה פאַר אַ חולה, אָנרופנדיק דערביי דעם נאָמען פון קראַנקן און פון זיין מוטער. די קצבים פלעגן ברענגען צו טראָגן פאַרבלוטיקטע לונג און לעבערס, וואָס האָבן געהאַט אַ סירכא אויף זיך און דער רב האָט געדאַרפט אויסגעפינען צי זיי זיינען כשר אָדער טריפה. אויך די שוחטים פון שטאָט פלעגן קומען אים ווייזן זייערע חלפים פאַר דער שחיטה.

צוויי שוחטים האָט די שטאָט געהט: ר׳ ליפּע און ר׳ אברהמלע. ר׳ ליפּע איז געווען אַ ברייטער ייד מיט אַ ברייטער באָרד און ברייטע פּיאות, מיט ברייטע טריט, אַ ייד אַ געלאַסענער. און בכבודיקער און אַ לאַנגזאַמער און אַ זיכערער אין זיך אַליין. זיינע חלפים, וואָס ער האָט געטראָגן אין ברייטע בכבודיקע שיידלעך, זיינען געווען אַזוי שיינענדיק און רחבותדיק ווי ער אַליין. מיט גרויס חשיבות פלעגט ער געלאַסן עפענען דאָס שיידל, אָפּפּוצן דעם גלאַנציקן חלף מיט אַ צעריסענעם ווייבערשן זאָק און דורכגיין מיט דער שאַרף איבער זיין גרויסן שוחטישן נאָגל. אַזוי ווי ר׳ ליפּע איז געווען ברייט און רונדיק און געלאַסן און זיכער, אַזוי איז ר׳ אברהמלע געווען הויך און דאַר און צעטראָגן און צעקנעפּלט און פאַרזאָרגט. זיין בערדל איז געווען שיטער און צעיאַכמערט, זיינע לאַנגע הענט אומרואיק, זיין שטים קוויטשיק און דערשראָקן. ווי לאַנג דער ייד איז געווען אין זיין הויך, האָט ער געטראָגן אַ קאַפּאָטע וואָס איז נאָך לענגער געווען פון אים אַליין. די קאַפּאָטע זיינע האָט זיך ממש געשלעפּט אים אונטער די פיס. זי איז אויך געווען פאַרבלוטיקט און באַדעקט מיט פעדערן פון עופות. ער האָט די קאַפּאָטע, אַפּנים געגוצט צום שעכטן, ווייל זי איז געווען פאַר-דאַרט פון בלוט און זי האָט געקלאַפּט איבער זיינע פיס, ווי די פּאָלעס וואָלטן

געווען פון בלעך. פון זיינע הינטערשטע קעשענעס האָט תמיד ביי אים ערויסגעקוקט אַ גאַנצע יאַטקע, ווייל ער פלעג אַריינוואַרפן אין די גרויסע קעשענעס אַלע מילצן און לעבערס, וואָס די קצבים פלעגן אים געבן פאַר זיין ווייב, דער שוחטקע. מיינע פעטערס, די אפּלאַכער, פלעגן רופן ר׳ אברהמלען "דער האָן", דערפאַר, וואָס ער איז געווען באַפּעדערט פון קאָפּ ביז פיס, און ער האָט אויך מיט זיין דאַרקייט און האַסטיקייט דערמאָנט אין אַ האָן. אָבער ער האָט נישט געהאַט אין זיך די קריגערייען פון אַ האָן. פאַרקערט, דער ייד איז געווען אַן עניו, געפּאַלן ביי זיך, קיינמאָל נישט זיכער מיט זיין חלף, קיינמאָל נישט זיכער צי ער מאַכט, חלילה, נישט טריפה אַ בהמה אָדער אָן עוף. אויף אים האָט תמיד געציטערט די הויט, צי ער איז יוצא געווען אין זיין הייליקער אַרבעט. ער איז אויך געווען אַ גרויסער מכניס-אורח, און ביי זיין גאַנצער בלוטיקער אַרבעט, האָט ער געהאַט אַזאַ ווייך האַרץ, אַז ער האָט ממש נישט געקאָנט צוזען קיין קרומע מינע ביי אַ מענטש. דער זיידע האָט פון אָט דעם ר׳ אברהמלען געהאַלטן אַ וועלט צוליב זיין געוואַלדיקער פרומקייט און אייביקער מורא פאַר זיין שחיטה.

נאָך די שוחטים פלעגן קומען יידן מיט דין-תורות, קהלשע ענינים. די בית-דין שטוב האָט קיינמאָל נישט גערוט. אָפט פלעגט דער זיידע אויך אָנטאָן די שבתדיקע מלבושים און, באַגלייט פון שמואל שמש, גיין אין שול אויף בריתן, אויף וועלכע מ׳האָט אים מכבד געווען מיט סנדקאות. די בריתן אין שטאָט פלעגן ווערן געפּראַוועט אין שול אויף אַ ספּעציעלער באַנק, אויסגעבעט מיט זייד, אויף וועלכער עס איז געווען אָנגעשריבן "כסא של אליהו". דער זיידע איז געווען סנדק אויף יעדן ברית אין שטאָט. אָבער ער פלעגט קיינמאָל נישט גיין אויף דער סעודה נאָכן ברית, אַפילו נישט צום גרעסטן למדן אָדער נגיד. די בעלי-שמחות פלעגן מיט-געבן שמואל שמש האָניק-לעקעך, באַצירט מיט מזל-טובס, פאַר דעם זיידנס אייניקלעך. איך פלעג זיך מחיה זיין מיט אָט די זיסע האָניק-לעקעכער, הגם שמואל שמש פלעגט זיי האַלטן ביי זיך אין דער הויזן-קעשענע, וואו ער האָט געהאַלטן זיין טאַבאַק, און זיי פלעגן דעריבער שמעקן פון טוטין ...

מיט נישט קיין גרויס חשק פלעגט דער זיידע גיין צין שטאָטישן גע-ריכט איינשווערן יידישע עדות ביי דער תורה. אויפן ריכטערס טיש פלעגן שטיין צלמים און יויזלעך, און דער זיידע האָט נישט געקענט רואיק קוקן אויף דער עבודה-זרה לעבן זיך. אָבער ער האָט עס געמוזט טאָן, ווייל דאָס איז געווען זיין רבנישע פליכט.

- איי, רבונו של עולם פלעגט ער דערנאָך טענהן ביי זיך אין בית-דין שטוב איי, פאָטער אין הימל, וויפל איז דער שיעור צו זיין אין גלות?

איך פלעג גיין צו ר´ יהושעלען אין חדר בלויז ביז דריי אַזייגער. ער איז געווען אַ שטיל אַלט יידעלע, וואָס האָט שטיל גערעדט, שטיל געלערנט, קיינמאָל קיין יינגל נישט אָנגערירט און מיט גוטן אַלץ ביי די תלמידים אויסגעפירט. זיין ווייב איז געווען אַזאַ שטילע טויב, ווי איר מאַן. זי האָט אים גערופן יהושעלע און ער האָט זי גערופן רבקהלע. אין מיטן לערנען פלעגט דער אַלטער זאָגן ווייך:

- רבקהלע, גיב מיר אַ גלאָז טיי, צו דערכאַפּן דאָס האַרץ.

און זי פלעגט ענטפערן נאָך ווייכער:

- שוין, יהושעלע, תיכף-זאַראַז ...

צוליב זיין אַלטקייט האָט ער מער נישט געלערנט ווי ביז דריי אַזייגער. דאָס איז געווען פאַר די תלמידים דאָס גרעסטע גליק. מיר פלעגן אַרויסלויפן צו די זאַמדן, וואו אַ פּאָלק קאָזאַקן מיט רויטע לאַמפּאַסן אויף די הויזן, מיט איין פּיאָה ביי דער זייט, און אָפּט מיט איין אויערינגל אין אויער. איז געווען איינגעשטעלט אין די לאַנגע קאַזאַרמעס. א תלמיד פון אונדזער חדר האָט געוואוינט דאָרט אויף די זאַמדן, וואו זיינע עלטערן האָבן געהאַט אַ קרעמל פון אַלערליי זעלנערישע זאַכן, פון קערלעך ביז שרייבגעצייג, ביז קוואַס, שו-וואַקס, סאָדע-וואַסער, צוקערלעך און נאָך אַזעלכע אַנטיקן. מיר פלעגן דעריבער מיטגיין מיט אים צו די זאַמדן אַרויס און צוקוקן זיך ווי אָפיצערן מושטירן די קאָזאַקן, ווי רייטער, מיט הויכע פּיקעס אין זייערע הענט, צעלאָזן זיך גאַלאָפּ אויף זייערע פערדלעך, ווי זיי שפּרינגען אַראָפּ פון די פערד און כאַפּן זיך צוריק אַרויף אויף זיי אין סאַמע מיט לויפן. זיי פלעגן אויך זינגען אָפּט און שפּילן. ביי די הייזלעך פון די אָפיצערן פלעגן שטיין וואַכן מיט די שווערדן אין די הענט. פאַר די שטאַלן האָבן קאָזאַקן געפּוצט זייערע פערד, אָפּט פלעגן אויך אָפיצערשעס, אָנגעטאָן אין לאַנגע קליידער צון אין לאַקירטע שטיוועלעך, דורכרייטן אויף פערד. נאָך זיי פלעגן מיטרייטן זייערע קאָזאַקישע דינער, עטלעכע טריט הינטער זייערע האַרנטעס. איך האָב גאָרנישט געקענט אָפּרייסן די אויגן פון אָט די אַלע זאַכן.

אַ חוץ די קאָזאַקן, איז איינגעשטאַנען אין שטאָט אַן אָפּטיילונג פון דער גרענעץ-וואַך, "אָביעשטשיקעס", באַוואָפנטע לייט אין גרינע אוניפאָרמען. זיי פלעגן אַרומקריכן איבער דער שטאָט, וואָס איז געלעגן נישט ווייט פון דער עסטרייכישער גרענעץ, און זוכן גרענעצ-שוואַרצער און קאָנטראַבאַנד,

געשמוגלט פון עסטרייך. זיי פלעגן אָפּט באַפאַלן יידישע הייזער, מיט די שפּיז-לען אויפגראָבן די ערד און זוכן באַהאַלטענע סחורות. פאַרשטייט זיך, אַז זיי פלעגן זוכן נאָר ביי די, וואָס האָבן זיי קיין כאַבאַר נישט געגעבן. די וואָס זיינען מושווה געוואָרן מיט זיי, האָבן געפירט מסחר מיט קיר"ה אָפן און פריי. נאָך די קאָזאַקן, האָבן אָט די גרענעץ-וואַכן באַצויבערט אונדז מיט זייערע גרינע אוניפאָרמען. מיט זייערע שפּיזלען, וואָס זיי האָבן תמיד גע-טראָגן מיט זיך, גרייט אַריינצושטעקן זיי אין יעדער זאַק, אין יעדער שטיקל פאַרדעכטיקטער ערד, כדי צו דערטאַפּן קאָנטראַבאַנד.

ר´ יחיאל, דער ווייבערשער לערער. - ביי מיין
זיידן אין בית-דין שטיבל.

אַ חוץ דעם חדר ביי ר´ יהושע´לען, האָב איך אויך געלערנט זיך שרייבן אַ שורה-גריזל ביי יחיאלן, דעם ווייבערשן לערער פון שטאָט.

אויף ווי ווייט די געלערנקייט פון אָט דעם לערער, יחיאל, האָט גע-גרייכט קען איך נישט זאָגן. אָבער אין זייער שטוב האָבן זיך געלערנט שרייבן אַלע יידישע ייִנגלעך און מיידלעך פון שטאָט. צוזאַמען מיט די קינדער, פלעגן אויך זיצן ביים טיש עטלעכע דערוואַקסענע מוידן, נייטאָרינס אָדער דינסטן, וואָס האָבן זיך געגרייט צו תנאים-שרייבן און זיי זיינען געקומען אויסלערנען זיך אונטערשרייבן זייערע נעמען. יחיאל לערער האָט אַליין געמאַכט העפטן פאַר אַלע זיינע שילער און שילערינס. ער האָט צונויפגע-נייט מיט אַ נאָדל-פאָדעם לאַנגע בויגנס פאַפיר, צעשניטן זיי, אויסגעווירעט זיי מיט אַ ווירע און בלייפעדער אין גלייכע ליניעס, אָנגעשריבן מיט אַ בלייפעדער אותיות אויף די שורות און געהייסן איבערציען מיט טינט און פעדער די אָנגעצייכנטע אותיות. פאַר די, וואָס האָבן שוין געקענט שרייבן און אויסלייגן, האָט ער פאָרגעלייענט בריוו פון אַ בריוונשטעלער. איך געדענק נאָך ביז היינט דעם בריוו, וואָס איך האָב געדאַרפט שרייבן פון איינעם אַן אַלפרעד צו זיין האָכגעשעצטער בראָט, עליזאַבעט. די ווערטער זיינען גע-ווען הוילע דייטש און אונטערגעשריבן האָב איך זיך "האָכאכטונגספאָל, דיין ברויטיגאַם אַלפרעד". איך האָב ביי קיין פאַל נישט פאַרשטאַנען, פאַרוואָס מען רופט אָן די עליזאַבעט "בראָט", וואָס האָט אין מיינע אויערן געקלונגען ווי ברויט. אָבער יחיאל לערער האָט געהייסן נישט פרעגן קיין קשיות, נאָר שרייבן, און שרייבן מיט אַ שיינער האַנטשריפט.

- דער עיקר איז די האַנטשריפט, קינדער, - האָט ער געזאָגט, אַרומדרייענדיק זיך איבער דער אָנגעמושבטער געדיכטער שטוב זיינער, וואָס איז געווען פול מיט טעכטער, און איינע אַ טויב-שטומע צווישן זיי, אָבער דערביי זייער אַ פריילעכע און טומלדיקע. קיין שום טומל אין שטוב האָט אים נישט געשטערט, דעם יחיאל לערער. מיט צעוואָרפענע פּאָלעס פון זיין צייגן כאַלאַטל, מיט הענט פאַרלייגט אויפן רוקן, צי אַביסל נידע-ריקער, האָט ער ארומגעשפּאַנט הין און צוריק און דיקטירט זיינע דייטש-

מערישע בריוו, אָדער געהאָרעוועט מיט די כלה-מוידן ביים לערנען זיי אונ-טערשרייבן די נעמען. אין מיטן לערנען פלעגט ער אָפט איבעררייסן, ווייל ער האָט געדאַרפט אַריינגיין אין זיין קרעמעלע, וואָס האָט זיך פאַראייניקט מיט זיין קלאַס-צימער, און פאַרקויפן עפּעס צו אַ קונה. דאָס קרעמעלע איז געווען גרויס ווי אַ גענעץ. די גאַנצע סחורה איז באַשטאַנען פון אַ זעקל באַניע-קערן, וואָס מען פלעגט דערפון פאַרקויפן אַ פאַרבייגייענדיקן קאָזאַק פאַרן פּרייז פון אַ גראָשן פאַר אַ מעסטל מיט אַ צולאָג; פון אַ פעסל טרראָן, מיט וועלכן גויים אָדער פּראָסטע יידן פלעגן אויסשמירן זייערע שטיוול אויפן אָרט און באַצאָלן אַ דרייער פאַר אַ קוואַרטירל שמירעכטס; און פון עטלעכע זעקלעך "בשמים", לאָרבער-בלעטלעך און קאַפּער, וואָס ווייבער פלעגן קויפן צו באַווירצן זייערע איינגעזויערטע אוגערקעס און אַנדערע מעדנים. פון צייט צו צייט פלעגט אַ מיידעלע אַריינלויפן צום לערער און זאָגן מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם:

- ר´ יחיאל, גיט מיר מ´האַלבן גראָשן באָבקע-בלעטלעך און מ´האַלבן גראָשן געווירץ ...

- תיכף-זאַראַז גיב איך דיר, - האָט יחיאל לערער געזאָגט און איבערגעריסן די לעקציע.

אין בילגאָריי פלעגן יידן זאָגן אָנשטאָט פאַר אַ גראָשן אָדער פאַר אַ האַלבן גראָשן "מ´גראָשן" אָדער "מ´האַלבן גראָשן", און אָנשטאָט באַלד - "תיכף-זאַראַז" ...

איך האָב זייער הנאה געהאַט פון אָט די לעקציעס ביי יחיאל לערער. איך האָב ליב געהאַט צו באַטראַכטן די כלה-מוידן, ווען די פען האָט ביי קיין פאַל נישט געוואָלט האַלטן זיך אין זייערע האָרעפּאַשנע הענט און צעבראָכן זיך אָדער פאַרגאָסן דאָס פּאַפּיר מיט טינט. איך האָב ליב געהאַט צו הערן די ליבע-לידער פון יחיאלס טעכטער, וואָס רק זיי האָבן געהאַלטן אין איין זינגען. זיי האָבן גענייט מיליטערישע העמדער פאַר קאָזאַקן, און כאָטש די אַרבעט איז געווען אַ שווערע און אַ נודנע און אַ שלעכט-באַצאָלטע, האָבן זיי פונדעסטוועגן נישט אויפגעהערט זינגען זייערע אייביקע ליבע-לידער. צווישן די באַליבטסטע לידער זייערע איז געווען דאָס ליד פון פייגע-לעס טויט; דאָס ליד פון דער משומדת, וואָס איז אַנטלאָפן מיט אַ שייגעץ, אָבער זי האָט געהאַט אַ שלעכטן סוף און זי האָט געמוזט וואַשן גרעיט ביי יידן; און דאָס ליד פון אַ פרום שניידער-מיידל:

אַמאָל איז געווען אַ שניידער-מיידעלע,
אַ שניידער-מיידעלע,
איז זי געזעסן אין שטוב.

פאַרבייגעגאַנגען אַ ראָטנע-אָפיצער
און האָט זיך אין איר פאַרליבט.
מיידעלע, מיידעלע, ביסט דאָך זייער שיין,
ביסט מיר שטאַרק געפעלן,
מיידעלע, מיידעלע, ביסט מלא-חן,
לאָמיר אַ חופה שטעלן.
אַ חופה, אָפיצער, וועלן מיר נישט שטעלן,
ווייל דיינע רייד זיינען אומזיסט,
אַ חופה און אַ חופה קענען מיר נישט שטעלן,
ווייל דו ביסט אַ קריסט.
ווי דער אָפיצער האָט עס דערהערט,
האָט עס אים זייער פאַרדראָסן,
אַרויסגעכאַפּט האָט ער דעם פיסטויל
ער האָט זי, נעבעך, דערשאָסן ...
אַזוי ווי די קויל האָט איר געטראָפן,
געבליבן איז זי ליגן ווי אַ שטיין,
אַרויסגעכאַפּט האָט דער אָפיצער דעם פיסטויל
צון זיך דערשאָסן אַליין ...

די כלה-מוידן, וואָס האָבן זיך געלערנט אונטערשרייבן זייערע נעמען, פלעגן פאַרגיסן אַ טרער איבער דעם גורל פון פרומען שניידער-מיידעלע און פאַרפלעקן דאָס ריינע אויסגעווירעטע פּאַפּיר פון יחיאל לערערס צו-זאַמענגענייטע העפטן. גיכער פון אַלעביים נייען די העמדלעך און העכער פון אַלע ביים זינגען די ליבע-לידער איז געווען יחיאלס שטומע מויד. זי האָט געוואָיעט מיט אויסטערלישע קולות, ווילדע און הייסע, ווי אַ צויג אין פרילינגס-צייט, ווען מען לאָזט זי נישט אַרויס צו די הינטישע זכרים.

אַז איך פלעג פריי ווערן פון חדר און פון יחיאל לערער, פלעג איך זיך פאַרקלייבן אין בית-דין שטוב און צוקוקן זיך מיט נייגעריקייט ווי אַזוי דער זיידע פלעגט פירן זיין רבנות.

תמיד איז דעם זיידנס שטוב געווען פול מיט מענטשן. תמיד זיינען דאָרט פאָרגעקומען דין-תורות און אסיפות, און אַלערליי יידן פון דער פרעמד פלעגן קומען: אַ נשרף, אַ שיינער ייד, אַ געלט-זאַמלער, אַ מחבר מיט אַ ספר. אַמאָל פלעגט אַריינפאַלן אַ ירושלמי, אַ ייד מיט אַ זשופּיצע מיט פאַסן, ווי אַ נקבה, און פלעגט רעדן לשון-קודש, צי גאָר תרגום-לשון, צווישן די אַלע מענטשן האָבן זיך געפונען טשיקאַווע לייט, וואָס האָבן

גערעדט טשיקאַווע רייד. מער ווי פון אַלץ, האָב איך הנאה געהאַט פון די גטן, וואָס פלעגן אָפט געפּראַוועט ווערן אין זיידנס הויז צווישן פּאָרפעלקער, וואָס האָבן ניט געקענט הויזן צוזאַמען. מען פלעגט קומען מיט גטן נישט נאָר פון דער שטאָט און דער אומגעגנד, נאָר אויך פון שכנישע שטעטלעך, וואָס האָבן קיין טייכן נישט געהאַט, און צוליב דעם האָט מען אין זיי קיין גטן נישט געטאָרט שרייבן. לויט דעם יידישן דין מוז מען אין אַ גט אָנגעבן אַ נאָמען פון אַ קהילה, וואָס ליגט ביי אַזאַ און אַזאַ טייך. בילגאָריי האָט גע-האַט אַ טייך, און מען פלעגט קומען מיט גטן פון פיל טייכלאָזע שטעטלעך. דער סופר מיט עדות פלעגן זיצןביים זיידנס טיש. דאָס גטנדיקע פּאָרל פלעגט שטיין. דער זיידע פלעגט פרעגן צום ווייפלטן מאָל די זעלבע פראַגן ביי מאַן און ווייב:

- דו, זאב צבי, וואָס מען רופט דיך וואָלף הירש, ווילסטו גטן דיין ווייב אסתר הדס, וואָס מען רופט זי עטל האָדל?

- אַוודאי, זי שטייט מיר שוין ווי אַ ביין אין האַלדז, רבי! - פלעגט דער ייד ענטפערן.

- זאָג בלויז יאָ, קיין איין וואָרט נישט מער, ווייל דו וועסט פסול מאַכן דעם גט, - האָט שמואל שמש זיך געבייזערט אויף דעם ייד, וואָס האָט גערעדט מער ווי מען דאַרף.

מיין זיידע האָט געפרעגט ביי דער יידענע, וואָס איז געשטאַנען מיט אַ פאַטשיילע איבער די אויגן, כדי נישט צו ווייזן איר פּנים פאַר מאַנסבילן:

- דו, אסתר הדס, וואָס מען רופט דיך עטל האָדל, ווילסטו מיטן גוטן ווילן נעמען גט פון דיין מאַן זאב צבי, וואָס מען רופט אים וואָלף הירש, אָדער ביסט געצוואונגען דערצו דורך אים אָדער דורך זיינע קרובים אָדער דורך וועמען עס איז? ... אויב דו האָסט חרטה, אויב דו האָסט דעם מינדסטן קלער פון חרטה, אויב דו האָסט אַ מודעה, אַ מודעה דמודעה, אַ מודעה דמודעה דמודעה, דעם מינדסטן געדאַנק פון חרטה בלויז, פאַרבאָרג עס נישט און זאָג עס פאַרן בית-דין ...

- זאָג ניין, אשה, בלויז איין וואָרט, ווייל אַ נישט וועט דער גט ווערן פסול, האָט שמואל שמש געוואָרנט די יידענע.

- ניין, - האָט די יידענע געזאָגט.

אָבער דאָס פלעגט נישט אַלע מאָל צוגיין אַזוי גלאַטיק. אָפט האָט די יידענע, קעגן אַלע וואָרענישן, גענומען עפענען אַ מענה-לשון, שילטן דעם מאַן אירן מיט טויטע קללות, און דאַן פלעגט דער גט פסול ווערן און מען האָט געמוזט אָנהייבן די גאַנצע צערעמאָניע אויפסניי.

דער זיידע פלעגט נישט לייכט געבן קיין גט. ער פלעגט פּרובירן אַלץ אין דער וועלט צו מאַכן שלום. גאָר ווען קיין זאַך האָט נישט צע-פּועלט, האָט ער געגעבן גט אַ פּאָרפאָלק, וואָס האָט זיך אַרומגעריסן, אָדער אַ פּאָרפאָלק, וואָס האָט צען יאָר נאָך דער חתונה קיין קינדער נישט געבוירן. אַן אָפטער גאַסט אין זיידנס בית-דין שטוב איז געווען אַ פּאָרפאָלק פון אַ נאָ-ענטן דאָרף, וואָס פלעגט אָפט קומען גטן זיך און צוריק חתונה האָבן און ווידער זיך גטן, אַזוי אָן אַ סוף. איך געדענק נישט מער ווי אָט דאָס פּאָרפאָלק האָט געהייסן און פון וועלכן דאָרף זיי פלעגן קומען. אָבער איך געדענק, אַז דער ייד פלעגט מאַכן טעפּ פון ליים און פאַרקויפן זיי אויפן מאַרק. ער איז שוין געווען אַ ייד אין די יאָרן; אַזוי איז אויך געווען זיין ווייב. זיי האָבן שוין אַלע קינדער געהאַט אויסגעגעבן, אָבער זיי האָבן זיך נאָך געהאַלטן אין איין אַרומרייסן און פלעגן קומען צום זיידן זיך גטן. דער זיידע פלעגט זיי אָפּשיקן אַהיים אויף אַ וואָך, זיי זאָלן זיך מיישב זיין. אָבער נאָך דער וואָך פלעגן זיי ווידער קומען און פאָדערן אַ גט.

- רבי, איך קען נישט זיין מיט דער אַרורה קיין איין טאָג מער! - האָט דער טעפּער געשריגן.

איך על בעסער גיין אין די הייזער איידער עסן ברויט ביי דעם פעלד-גזלן! - האָט די טעפּעריכע געטענהט.

עס איז נישט געווען קיין אַנדערע ברירה ווי אָפּגטן זיי.

מיט זיי האָט שמואל שמש קיין אַרבעט נישט געהאַט ביים לערנען זיי ענטפערן אויף די פראַגעס. זיי האָבן שוין געקענט די זאַכן פון אויסנווייניק. זיי פלעגן אויך קומען צום גט אָנגעטאָן אין די שבתדיקע מלבושים, ווי צו אַ שמחה. איבערהויפּט פלעגט ער, דער טעפּער, זיך אויספּוצן צום גט.

די הויזן האָט ער דווקא נישט איבערגעביטן. ער האָט געטראָגן די וואָכע-דיקע תחתונים, אויסגעשמירטע אין ליים; אָבער אויף אָט די וואָכעדיקע הויזן האָט ער אַרויפגעצויגן אַ שבתדיקע קאַפּאָטע, אמת, אַן אויסגעוואַקסענע און אַן ענגע, ווייל ער האָט זי מסתמא נאָך געהאַט פון דער חתונה זיינער, אָבער פאָרט אַ שבתדיקע, אַ קאַפּאָטע מיט טאַשמעלעך אַרום די ברעגן און מיט ווייסע ביינערנע קנעפּ. מען האָט שוין געוואוסט אין זיידנס שטוב, אַז ווען דער טעפּער קומט אין זיין שבתדיקער קאַפּאָטע, גייט ער זיך גטן. אין דער זעלבער קאַפּאָטע, פלעגט ער מיט אַ וואָך שפּעטער קומען צוריק חתונה האָבן מיט דער געגטער יידענע זיינער. שמואל שמש, וואָס איז אויך געווען אַ שטיקל שדכן, האָט שוין געזען, אַז עס זאָל קומען צוריק צו אַ שידוך. זיצנדיק ביי דער באָבען אין דער קיך און אויסטרינקענדיק אָן אַ שיעור גלעזער טיי מיט איין שטיקל צוקער, פלעגט ער, שמואל שמש, דערציילן מיט הנאה,

ווי אַזוי ער מאַכט עס. די ערשטע עטלעכע טעג טשעפּעט ער אים נישט, דעם טעפּער. שפּעטער גייט ער אַרויס צו אים הינטער דער שטאָט. ער טרעפט זיין שטוב נישט צוגערוימט, דעם אויוון קאַלט, די בעטן נישט פאַרבעט. דער טעפּער איז אַליין, אומעטיק און הונגעריק.

- וואָס מאַכט אַ ייד? - פרעגט אים שמואל שמש.

- איי, ביטער פאַר אַ מאַנסביל צו זיין אַליין, אָן אַ יידענע, - קלאָגט זיך דער אַלטער. נישטאָ ווער ס׳זאָל אָפּקאָכן אַ קאַרטאָפליע, ווער עס זאָל צורוימען. אַ הקדש אין שטוב.

- איר דאַרפט חתונה האָבן, - זאָגט אים דער שמש.

- וועלכע לייטישע יידענע וועט וועלן חתונה האָבן מיט מיר, אַ ייד אַן אָרעמאַן? - טענהט דער טעפּער. - און ווידער אַריינגעמען אַ שלאַק אין שטוב, וועט זי מיר דערגיין די יאָרן, קיין מנוחה נישט געבן אויף דער עלטער.

- איר ווייסט גאָר וואָס: נעמט צוריק אייער אַלטע יידענע, - טענהט שמואל שמש. זי איז שוין צוגעוואוינט צו אייער שטוב, ווייסט וואָס איר האָט ליב און וואָס נישט, קען אַלע אייערע משוגעתן ... איר זענט צו איר אויך צוגעוואוינט. וואָס קען זיין אַ גלייכערער שידוך? ...

פאַרשטייט זיך, אַז אין אָנהויב קווענקלט זיך דער אַלטער. עס שטייט אים נישט אָן זי צוריקצובעטן. אָבער שמואל שמש, אַ ייד מיט אַ גלאַטער צונג, ווייזט אים אויף מיט אותות ומופתים, אַז עס איז אַ באַשערטע זאַך, און ער פּועלט ביי אים. פּונקט אַזוי פּועלט ער ביי דער אַלטער. ווידער טוט אָן דער טעפּער זיין שבתדיקע קאַפּאָטע, קומט צום זיידן זיך אויסגלייכן און שטעלן אַ חופּה. דאָס קידושין-רינגל איז דאָ נאָך פון דער ערשטער חתונה. שמואל שמש רופט אַ מנין בטלנים פון בית-המדרש, דער חתן שטעלט לעקעך און בראָנפן און ער איז גליקלעך.

- אָבער פון איצט אָן זאָל שוין זיין שלום, - זאָגט מיין זיידע, - נישט גטן זיך מער!

- רבי, נאַט אייך תקיעת-כף! - שרייט דער טעפּער, - זאָל איך אַזוי ...

דער זיידע נעמט נישט ביים טעפּער קיין תקיעת-כף, ווייל ער איז זיכער פריער-אויס, אַז ער וועט עס נישט האַלטן. אין עטלעכע וואָכן שפּעטער קומט דער ייד ווידער אין זיין שבתדיקער קאַפּאָטע. מען ווייס שוין פריער-אויס, אַז ער קומט זיך גטן ...

אָט דאָס פאָרפאָלק, ווי אַנדערע גטנדיקע פאָרפאָלקן, זיינען געווען פאַר מיר אַ קוואַל פון יינגלערישן תענוג. איך האָב מיך נייגעריק צוגעקוקט

צו זייערע תנועות און העוויות, צוגעהעדט זיך צו זייערע טענות און מענות און קללות און געשרייען. איך בין גאָרנישט מיד געוואָרן אויסצוהערן אַלע-מאָל אויפסניי די אייביקע דין-תורות, גטן פון פּטורים אויסגלייכעניש און לאָדעניש. איינמאָל, געדענק איך, איז אַ באַהעלפער פון אַ חדר געקומען אָפּ-לאָזן אַ שידוך מיט זיין כלה, ווייל דער מחותן האָט אים נישט מסלק געווען דעם נדן, וואָס ער האָט אים צוגעזאָגט. די דין-תורה איז געווען אַ שטורמישע. דער מחותן האָט זיך געקאָכט, די כלה האָט געוויינט, די מחותנתטע האָט געיאָמערט. די באָבע מיינע האָט נישט געקענט צוזען די טרערן פון כלהס צד און זי האָט זיך אַריינגעלייגט אין שלום, הגם דאָס איז געווען אַ זאַך פון דער בית-דין שטוב און נישט פון איר מלוכה אין דער קין.

- מעג מען אַזוי מבייש זיין אַ יידישע טאָכטער? - האָט זי געמוסרט דעם באַהעלפער פאַר ווען אָפּלאָזן דעם שידוך. - מעג אַ ייד טאָן אַזאַ הימל-שרייענדיקע עוולה?

דערביי האָט זי אים געבראַכט אַ ביישפּיל פון יעקב אָבינו און לאהן, וועגן וואָס זי האָט געלייענט אין איר טייטש-חומש: "ווען לבן האָט אָפּ-גענאַרט יעקבן און אים געגעבן לאהן אָנשטאָט רחלען, זאָגט דער רבינו בחיי, אַז יעקב האָט געוואוסט אַז דאָס איז לאה, נישט רחל, אָבער ער האָט זיך אויפן אָרט נישט וויסנדיק געמאַכט, ווייל ער האָט לאהן נישט געוואָלט פאַרשעמען". אַזוי דאַרף אַ ייד טאָן, נישט מבייש זיין אַ יידישע טאָכטער, - האָט די באָבע אויסגעפּירט.

דער באַהעלפער האָט אויסגעהערט די גאַנצע געשיכטע און זיך פאַנאַנ-דערגעלאַכט.

- יעך בין נישט אַזאַ יאָלד ווי יעקב אָבינו, - האָט ער געזאָגט, - מיך קען מען נישט אָפּנאַרן ...

די באָבע האָט זיך פאַרשטאָפּט ביידע אויערן, הערנדיק די פאַרשווע-כנדיקע רייד וועגן יעקב אָבינו.

- ביסט אַ גראָבער יונג און אַ מחוצף, - האָט זי אים געזאָגט און מיט גיכע טריטעלעך אַריינגעלאָפן אין איר קיך, קלינגענדיק מיט אַלע שליסלען און שליסעלעך.

איינמאָל געדענק איך, האָט דער זיידע און זיין שמש געהאַט צרות-צרורות מיט אַ ווייבל, וואָס האָט נישט געקענט אַרויסזאָגן דאָס אות "צדיק". אָט דאָס ווייבל האָט געדאַרפט נעמען חליצה פון איר שוואָגער, ווייל איר מאַן איז געשטאָרבן אָן קינדער. וואָכן-לאַנג האָט זי געהאַט דין-תורות מיטן שוואָגער אירן צוליב דער חליצה. דער שוואָגער, אַ ביטערער אָרעמאַן, האָט פאַרלאַנגט, אַז די שוועגערין זאָל אים באַלוינען פאַר דער חליצה, וואָס ער

וועט איר געבן, אַזוי אַז זי זאָל מעגן חתונה האָבן ווידער. דאָס ווייבל האָט געטענהט, אַז זי האָט קיין פּרוטה נישט ביי דער נשמה, ווייל זי האָט אַלץ פאַרזעצט ביי דעם מאַנס קראַנקהייט. מיין זיידע האָט גערעדט מיטן שוואָגער, אַז עס איז אַן עוולה, וואָס ער פאָדערט געלט פאַר אַ מצווה אויפצובינדן אַ יידישע טאָכטער. אָבער דער יונגערמאַן האָט זיך געהאַלטן ביי זיינס, אַז אויב די שוועגערין וויל חתונה האָבן, זאָל זי זיך לאָזן קאָסטן. אומזיסט וועט ער איר קיין חליצה נישט געבן. עס איז געווען אַ ביטערער סכסוך צווישן צוויי אָרעמע און אומגליקלעכע מענטשן. ענדלעך האָט דער זיידע געפּועלט, אַז דאָס ווייבל זאָל געבן איר שוואָגער הונדערט גילדן, וואָס איז געווען אַ סומע פון 15 רובל, אויב איך האָב קיין טעות נישט. ער האָט געהאַט געפאָדערט הונדערט רובל. עס איז אָפּגערעדט געוואָרן דער טאָג פון דער חליצה.
אָבער ווען שמואל שמש האָט גענומען לערנען דאָס ווייבל צו זאָגן דעם פּסוק "חלוץ הנעל", ווי מען דאַרף זאָגן די ווערטער ביי דער צערעמאָניע, האָט דאָס ווייבל נישט געקענט אַרויסזאָגן דעם "צדיק" פון וואָרט "חלוץ", נאָר אָנשטאָט דעם געזאָגט "חלוס", מיט אַ סמך. צוליב דעם האָט מען איר קיין חליצה נישט געקענט געבן. דער זיידע האָט אַוועקגעלייגט זיין תורה, וואָס ער האָט געלערנט מיט זיין תלמיד טודרוס, אַ בחור אַ למדן, און גע-נומען לערנען מיט דעם ווייבל.
- זאָגט "חלוץ", האָט ער זי געלערנט, - חלוץ, חלוץ ...
- חלוס, - האָט דאָס ווייבל געזאָגט.
שמואל שמש האָט געאַרבעט מעשים.
- זאָג: גריץ, סיטץ, היץ, שוויץ ... - האָט ער זיך געקאָכט.
דאָס ווייבל האָט די אַלע ווערטער ריכטיק אַרויסגערעדט, אָבער ווי נאָר עס איז געקומען צום וואָרט "חלוץ", האָט זי געזאָגט גרייזיק. דער שמש האָט געברענט ווי פייער.
- נאַריש ווייבל! אַז דו קענסט זאָגן גריץ און היץ, פאַרוואָס זאָלסטו נישט קענען זאָגן חלוץ? - האָט ער נישט פאַרשטאַנען.
מיין זיידע האָט דעם כעסנדיקן שמש אָפּגעשטעלט און גערעדט צום ווייבל מיט גוטן, מיט שכל.
- זעט צו זאָגן ריכטיק דאָס וואָרט. ווייל אַ נישט וועט איר קיין חליצה נישט קריגן און איר וועט מוזן אָפּפינצטערן אייערע יאָרן. איך האָב קוים געפּועלט ביי אייער שוואָגער, ער זאָל אייך געבן חליצה.
דאָס ווייבל האָט געפלאַמט פון בושה, געוויינט, אָבער זי האָט ביי קיין אופן נישט געקענט נאָכזאָגן ריכטיק דאָס וואָרט, ווי מען האָט עס פון איר פאַרלאַנגט.

אַפּנים, אַז שמואל שמש האָט זי גלייך איבערגעשראָקן ביים ערשטן מאָל, ווען זי האָט על-פּי טעות אַרויסגעזאָגט חלוס אָנשטאָט חלוץ. ער האָט זי געמוזט אָנשרעקן, אַז צוליב דעם אות קען זי בלייבן אומאויפגעבונדן אַ גאַנץ לעבן, און דאָס האָט דאָס אומגליקלעכע דערשראָקענע ווייבל אַזוי צערודערט, אַז ביי איר האָט זיך אַנטוויקלט אַ קאָמפּלעקס און פון גרויס שרעק פאר דעם "צדיק" איז זי געבליבן געליימט ביים אַרויסברענגען אים. שמואל שמש האָט די זאַך אויסגעטייטשט אויף זיין פשוטן אופן.

- זי איז אַ יידענע אַ בהמה, - האָט ער געזאָגט פאַר מיין באָבען, וואָס האָט געאַרבעט מיטן ווייבל ביים אַרויסזאָגן ריכטיק דאָס וואָרט.

- אַ שאָד אייער טירחה, רביצן, זי וועט שוין בלייבן אַן אַלמנה ביזן טויט אַריין.

מיין זיידע האָט נישט אָפּגעלאָזט. ער פלעגט זיך תמיד שטאַרק מתעסק זיין, ווען עס איז געקומען אויפצובינדן יידישע טעכטער, וואָס זיינען גע-בליבן עגונות, אויסגעפאָרשט עדות און געשריבן בריוו און שאלות-ותשובות, אַזוי אַז עס זאָל, חלילה, נישט קומען צו קיין זינד צווישן יידן. און אויך איצט האָט ער געאַרבעט מעשים, אַזוי אַז דאָס ווייבל זאָל קענען נעמען חליצה און נאָכאַמאָל חתונה האָבן. ער האָט אָוועקגעלייגט זיין תורה און געהאַלטן טאָג נאָך טאָג אַליין לערנען מיט דעם ווייבל, גערעדט צו איר, באַרואיקט זי מיט גוטן, ביז ער האָט זי איינגענומען און זי האָט ענדלעך אָנגעהויבן אַרויסזאָגן דעם "צדיק" ריכטיק. צו דער חליצה איז זיך צו-נויפגעקומען קינד און קייט אין דער ווייבער-שול, וואו די צערעמאָניע איז פאָרגעקומען. דער שוסטער, דער גרעסטער פּאַרטאַטש פון שטאָט, האָט געבראַכט צום זיידן צו באַטראַכטן דעם חליצה-שוך, וואָס ער האָט געמאַכט, אַ גרויסן אומגעלומפּערטן שוך מיט לעדערנע בענדלעך. דאָס איז אפשר געווען דער איינציקער נייער שוך, וואָס דער לאַטוטניק האָט געמאַכט אין זיין לעבן. דער זיידע האָט געפונען, אַז ער איז געמאַכט על פּי דין, און ער האָט געהייסן נעמען זיך צו דער צערעמאָניע. שמואל שמש האָט געבראַכט אַ שיסל מיט וואַרעם וואַסער און זייף און ער האָט אין דער ווייבער-שול, פאַר אַלעמען אין די אויגן, אָפּגעוואַשן ביי דעם חליצה-געבער איין פוס, אויף וועלכן מען וועט אים דאַרפן אָנטאָן דעם חליצה-שוך. ער האָט אים געוואַשן לאַנג און פּינקטלעך, אָפּגעשניטן די נעגל, גערייניקט ווי ביי טהרה. דער יונגערמאַן האָט דאָס וואַשן נויטיק געדאַרפט, און נישט פאַר איין פוס, נאָר טאַקע פאַר ביידע. אָבער שמואל שמש האָט געהאַט אַ באַפעל אָפּצוואַשן יענעם איין פוס און אַזוי האָט ער

געטאָן; דער צווייטער פוס איז נישט זיין עסק. דער חליצה-געבער, מיט איין געוואַשענעם און איין נישט געוואַשענעם פוס, האָט געלאָזט זיך אָנטאָן דעם חליצה-שוך און געפּילט זיך געהויבן, וואָס מען וואַשט אים און מען טוט אים אָן. דערנאָך האָט דער קבֿרן געבראַכט דאָס טהרה-ברעט און אַוועקגעשטעלט אין ווינקל. דורך דעם עולם איז אַ פּחד דורכגעגאַנגען. מען האָט געזאָגט, אַז הינטער דעם טהרה-ברעט געפינט זיך די נשמה פון פאַרשטאָרבענעם קינדער-לאָזן מאַן, וואָס קומט צו דער חליצה פון זיין אַלמנה, און מען טאָר דעריבער נישט קוקן אין דעם ווינקל, ווייל מען קען, חלילה, גענוזקט ווערן. ווי תמיד, האָט מיך געצויגן מיט סכנת-נפשות צו קוקן דאָרט, וואו מען טאָר נישט, הגם איך האָב געציטערט פאַר פּחד. דער זיידע האָט געהייסן זיין שטיל און גענומען זיך דורכפירן די חליצה. דאָס ווייבל, איבערגעדעקט מיט אַ שאַל דאָס פּנים צווישן מאַנסביל, האָט ציטערנדיק נאָכגעזאָגט די ווערטער און געוויינט. אַ ווײלע איז געווען אַ געפאַר, אַז זי זאָל ווידער זיך נישט דערשרעקן פאַר דעם "צדיק" און קאַליע מאַכן די גאַנצע חליצה. אָבער זי איז דורך בשלום. מיין זיידנס פּנים האָט זיך אויסגעלייטערט. דאָס ווייבל האָט צויסגעשפּיגן פאַר איר שוואָגער. עמעצער האָט אַ וואָרף געטאָן דעם חליצה-שוך. אַלע האָבן זיך גלייכצייטיק שנעל אָפּגעקערט, ווייל מען האָט געגלויבט, אַז ווער עמען דער געוואָרפענער שוך רירט אָן, לעבט נישט אויס דאָר יאָר.

אַזעלכע און אַנדערע זאַכן האָב איך זיך אָנגעזען גענוג אין מיין זיידנס הויז אין די זומערס, ווען איך פלעג קומען מיט מיין מוטער קיין בילגאָריי. ווי אין זיידנס בית-דין שטוב, אַזוי זיינען אין דער באָבעס מלוכה, דער קיך, געקומען אַלערליי ווייבער מיט זייערע צרות און נחת, סכסוכים און דאגות. איך האָב אָפּט זיך אַרויסגעכפּאַט פון זיידנס בית-דין שטוב און פאַרבראַכט אין דער גרויסער קיך, אין דער ווייבערישער מלוכה.

כאָטש דער באָבעס מלוכה איז געווען אין דער קיך, נישט קיין איבע-ריק אָנגעזען אָרט פֿאַר אַ קעניגרייך, האָט זי, די באָבע, דאָרט געפֿירט איר ווײַבערישע ממשלה מיט גרויס ווירדע.

דאָס רבנישע הויז איז תמיד געווען אָנגעשטאָפּט. קודם-כל האָט זיך אויפֿ-געהאַלטן אין שטוב דער פֿעטער איטשע מיט זײַן ווײַב רחלע און זייערע צוויי קינדער. דער פֿעטער איטשע איז געווען אַ יונגערמאַן, וואָס האָט געראַנקערט אַ סך פּאַפּיראָסלעך, געקענט שרײַבן רוסיש מיט אַ געוואַלדיק שיינער האַנטשריפֿט, געהאַט סמיכה אויף חבנות, און אפילו אַרײַנגעקוקט אין אַן אַלט-געבאַקענער רוסישער צײַטונג, וואָס ער פֿלעגט אַמאָל לייען בײַ איינעם פֿון די שטאָטישע באַאַמטע. ער פֿלעגט אויך פֿירן פֿאַרן זיידן די קאַזיאָנע ביכער צון אויסשרײַבן מעטריקעס. מיט איין וואָרט, ער איז גע-ווען אַ יונגערמאַן אַ מושלם, וואָס קען אַלץ. אָבער ווי גרויס מושלם ער איז געווען, אַזוי גרויס שלים-מזלניק איז ער געווען. ער האָט זיך צו קיין שום פּרנסה נישט געקענט דערשלאָגן. און ער איז דעריבער צעזעסן מיט ווײַב און קינדער און געגעסן אייביקע קעסט בײַם זיידן. אַזוי ווי ער איז געווען דער ייִנגסטער צווישן די ברידער און שוועסטער זײַנע און דער ליבלינג בײַ דער באָבען האָט ער זיך געפּעטשעטשעט ווי אַ ייִנגל אַ בן-יחיד, און ער האָט געטאָן דער באָבען אַ טובה, אַז ער האָט געגעסן. אין דער שטוב האָבן זיך אויך אויפֿגעהאַלטן צוויי דערוואַקסענע מיידלעך, טעכטער פֿון דער מומע שׂרה, וואָס איז געבליבן אַן אַלמנה נאָך איר ערשטן מאַן און חתונה געהאַט מיט אַן אַנדער מאַן פֿון שטעטל טאַרנאָגראָד. אירע דרײַ קינדער פֿון ערשטן מאַן זײַנען דעריבער געווען בײַם זיידן אין הויז. דער זיידע האָט עס געהאַלטן פֿאַר אַ מצווה צו דערציִען די צוויי יתומות, סימעלע און טויבעלע, ווי אייגענע טעכטער און אויסגעבן זיי פֿאַר וואויל-לערנערס, ווען מען דאַרף געבן נדן, מתנות און קעסט. צוזאַמען מיט זיי איז געווען אין שטוב זייער ברודער עליע, אַ בחור, וואָס איז געזעסן און געלערנט. אָפֿט פֿלעגט אויך קומען אויף אַ צײַט אַ טאָכטער פֿון דער מומע טויבע, וואָס האָט גע-וואוינט אין שטעטל גאָרשקאָוו אויף די זומערס פֿלעגט מײַן מאַמע קומען מיט מיר און מײַן שוועסטער. די אַלע האָט מען געדאַרפֿט שפּײַזן, קליידן און שוכן, און די באָבע, דאָס קליינע ייִדנקעלע מיטן גרויסן בונט שליסלען,

האָט געהאַט אַ סך אַרבעט און קאָפּדרייעניש צו באַזאָרגן אַלעמען און אַלץ. צו דעם איז איר קיך גלאַט אַזוי געווען תמיד פול מיט געסט, אורחים, גבאיטעס, צדקה-קלייבערינס, אָרעמעלייט און סתם מענטשן, וואָס זיינען אַריינ-געקומען צום רב אין הויז, צי זיי האָבן עס יאָ געדאַרפט, צי נישט.

דעם זיידנס הויז האָט געהערט צו קהל און איז געשטאַנען אויף קהלישן באָדן, לעבן דעם שול-הויף, וואו עס האָבן זיך געפונען אויך די בתי-מדרשים, קלויזן, דאָס הקדש און אַלע איבעריקע גוטע זאַכן. יידן האָבן דעריבער באַטראַכט דעם זיידנס הויז פאַר אַ מין קהלישע אינסטיטוציע, ווי אַ בית-המדרש, שטייגער, וואוהין מען קען אַריינגיין ביי יעדער געלעגנהייט. איז אַ ייד געווען דורשטיק, איז ער אַריינגעגאַנגען צום רב אין גרויסן פאָרהויז, וואו עס איז געשטאַנען אַ פאַס וואַסער, האָט אָנגעשעפּט אַביסל וואַסער אין דער גרויסער שווערער קופּערנער שעפּ, און אין איין וועגס שוין אַריינגע-גאַנגען צו דער באָבען אין קיך זאָגן "גאָט-העלף, רביצין". האָט אַ ייד אַ בטלן פאַרחלשט דאָס האַרץ אין בית-המדרש ביי דער תורה, איז ער אַריינ-געגאַנגען צו דער רביצין אין קיך און געבעטן אַ גלאָז טיי. צום זיידן אין בית-דין שטוב האָט מען נישט געהאַט די העזה אַריינצוגיין. געווײנלעך, פלעגט אַזאַ ייד טענהן, אַז אַ שטיקל צוקער האָט ער מיט זיך, אָדער אַז ער טרינקט טיי אָן צוקער. אָבער די באָבע פלעגט נישט וועלן הערן פון אַזאַ זאַך, אַ ברום געבן "חס וחלילה" און צוטראָגן דעם יידן טיי מיט אַ קלעצל צוקער. תמיד האָט עס זיך נישט געענדיקט מיט איין גלעזל, נאָר מיט עטלעכע גלעזער. פון אורחים איז אָפּגערעדט. בילגאריי האָט געהאַט גרויס דערפאָלג ביי אורחים, וואָס פלעגן זיך אָנקומען פון אַלע עקן פוילן. און תמיד פלעגט מען טרעפן אין דער באָבעס קיך זיצן אַ פאַרקאָלטנטן אָפּגערי-סענעם הייזער-גייער ביים קיך-טיש און עסן אַ גריץ אָדער אַ שיסעלע קאַר-טאָפל מיט באָרשטש. אָט די מדינה-גייער האָבן געהאַט גוואַלדיקע אַפּעטיטן און זיי פלעגן תמיד בעטן, מען זאָל זיי צוגיסן נאָך אַ פּאָר לעפל. איינעם אַזאַ בעטלער געדענק איך, ווי ער וואָלט מיר נאָך איצט געשטאַנען פאַר די אויגן. דאָס איז געווען אַ באַוואַקסענער שוואַרצבערדיקער ייד מיט אַ גרויסער טאָרבע איבערן אַקסל, און אַ גוואַלדיקער שטאַמלער. ער פלעגט אָפט קו-מען קיין בילגאריי און יעדעס מאָל אָפּשטאַטן אַ וויזיט ביי דער באָבען אין קיך. אים פלעגט תמיד עפּעס פעלן צום עסן. געווײנלעך פלעגט אים די באָבע געבן צוויי היפּשע שיסלען, איינע מיט קאַרטאָפל, די אַנדערע מיט באָרשטש. דער בעטלער פלעגט עסן גיך, ראַשיק. איידער מען האָט זיך אומגעקוקט, פלעגט ער זאָגן:

- רררררביצין, ס׳פעלט מיר צו אַ בבבביסל באָרשטש צו די קאַר-טאָפליעס ...

די באָבע האָט אים צוגעגאָסן אַ נייע שיסל באָרשטש. אין אַ מינוט אַרום האָט מען ווידער געהערט זיין שטאַמלען:

- רררררביצין, ס׳פעלט מיר צו אַביסל קאַרטאָפליעס צום באָרשטש ...

אַזוי איז עס געגאַנגען אַ מעשה אָן אַ סוף.

פון נישט-ווייטן הקדש פלעגן קומען קראַנקע אָרעמע ווייבער נאָך אַ דערקוויקעניש. תמיד האָט זיי פאַרחלשט דאָס האַרץ, "געקלעמט ביים לע-פעלע", "געגנאָגט ביים גריבל", און די באָבע האָט זיי געדאַרפט מחיה זיין מיט אַביסל קאַרשן-זאַפט אָדער איינגעמאַכטס. אַנדערע האָבן געדאַרפט יאַיכלעך, אָדער גלאַט אַ לעפל געקעכטס. די ווייבער פלעגן רעדן און ווינטשן און וויינען און זיפצן און יאָכצן, אַז מען פלעגט האָבן וואַסער אין די אוי-ערן פון זיי. גבאיטעס מיט זיידענע טיכלעך אויף די קעפּ, וואָס תמיד זאַמ-לען זיי פאַר אַ דבר-טוב, פאַר קימפּעטאָרינס, פאַר פאַרזעסענע כלות, פאַר מתים אָן תכריכים און פאַר נאָך אַזעלכע זאַכן, זיינען אויך געווען אָפטע געסט ביי דער באָבען אין קיך. מיט אָט די בכבודיקע באַלעבאָסטעס האָט מען געדאַרפט זיך אַוועקזעצן שמועסן, שטעלן פאַר זיי אַ כיבוד, וואָס זיי האָבן געשריגן געוואַלד, אַז זיי ווילן אים נישט, אָבער די באָבע האָט ענד-לעך געפּועלט ביי זיי, זיי זאָלן זיך דערקוויקן מיט עפּעס, און עס איז ווידער אַוועק אַ סדרה פון ברכות און ווינטשענישן און זיפצערייען און קרעכצענישן. עס פלעגן אויך אָפט זיצן אין קיך ווייבער, וואָס זיינען געקומען האָבן דין-תורות מיט זייערע מאַנען; ווייבלעך עגונות און גרושות, וואָס האָבן זיך אויסגערעדט זייערע ביטערע הערצער, געטרונקען טיי און געוואונטשן און געזיפצט און געקרעכצט.

ווייבער, וואָס פלעגן קומען פרעגן אַ שאלה ביים זיידן אויף טעפּל-לעפל; ווייבלעך, וואָס זיינען געקומען מיט ווייבערישע שאלות, - אַלע פלעגן געפינען פאַר נייטיק אַריינצוגיין אין קיך, כדי צו זאָגן בלויז "גאָט-העלף, רביצין", אָבער דערביי האָבן זיי זיך שוין פאַרהאַלטן און אָנגערעדט אַ וועלט. די טוקערין, וואָס איז אויך געווען אַ שמשטע, פלעגט אָפט קומען בעטן די באָבען אויף אַ שמחה אין שטאָט, זי פלעגט אַריינקומען זייער פייערלעך, אָט די יידענע, און אַ זאָג טאָן הויך:

- רביצין, קרוין, ביילע שרה טשיפּע לאהס האָט זייער שיין געלאָזט בעטן אויף דער חתונה פון איר טאָכטער ...

- די באָבע איז זעלטן געגאַנגען אויף אַ חתונה, אָבער זי האָט תמיד גע-געבן דער טוקערין אַ פּאָר גראָשן פאַרן וועג און זי מכבד געווען מיט איינ-

געמאַכטס. די יידענע האָט ראשיק געפּאַטשט מיט דער צונג דאָס איינגעמאַכטס און דערציילט וועגן אַלע אירע שמשישע און טוקערישע פּאַסירונגען אין שטאָט. אָט די יידענע פלעגט אויך קומען אַלע פּאָר וואָכן צו מיין באָבען אָפּגאָלן איר דעם קאָפּ, פאַר וואָס די באָבע פלעגט שטעלן פאַר איר כיבוד.

פון לוויות פלעגן טייל יידן און ווייבער אויך זיך פאַרהאַלטן ביי דעם רבס הויז, אָפּוואַשן די הענט אין פּאָדערהויז, ווי דער מנהג איז, און אַריינ-קומען זאָגן דער באָבען, אַז גאָט זאָל אויסהיטן די שטאָט פון צער. דערביי האָבן די ווייבער אָנגעזיפצט אַ וועלט, כסדר געזאָגט "נישט דאָ געדאַכט, נישט פאַר קיין שום יידיש הויז געדאַכט, עס זאָל פאַלן אויף אַלע וויסטע פעלדער און וועלדער", אָפּגעשפּיגן אַ שלעכט אויג, און דערקוויקט זיך מיט אַ גלעזל טיי. אָבער דאָס אַלץ איז געווען גאָרנישט מיט נישט קעגן דעם, וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אין דער באָבעס קיך ווען מען פלעגט שטעלן חופּות אויפן שול-הויף און ווען כלות פלעגן קומען צום זיידן אין הויז מיט "לאַשטשינעס".

די חופּות פלעגן געפּראַוועט ווערן געוויינלעך אין אָוונט, און מיט גרויס שמחה. גימפּל קלעזמער מיט זיין קאַפּעליע פלעגט שפּילן פריילעכע מאַרשן. מחותנתטעס, מיט פלאַקערנדיקע "הבדלות" אין די הענט, האָבן געטאַנצט איבער דעם גאַנצן וועג. אין אַלע פענצטער פון הייזער, פאַר וועלכע חתן-כלה זיינען פאַרבייגעגאַנגען, האָט מען אַרויסגעשטעלט אָנגע-צונדענע ליכט. די באָבע האָט נישט גאָר אַרויסגעשטעלט ליכט אין די פענצ-טער, נאָר זי האָט זיך אוין אָנגעטאָן דאָס שבתדיקע זיידענע טיכל אויפן קאָפּ און געוואונטשן מזל-טוב די מחותנים און מחותנתטעס, וואָס פלעגן קומען רופן דעם זיידן-שסדר-קידושין זיין. צו דער ווינטשעניש און קושעניש און וויינעריי האָט גאָר קיין סוף נישט געגומען. אָבער פריילעכער דערפון זיינען געווען די "לאַשטשינעס". עס איז געווען אַ מנהג אין שטאָט, אַז צומאָרגנס נאָך דער חתונה איז גימפּל קלעזמערס קאַפּעליע געקומען צו דער כלה אין הויז און מיט מוזיק זי געפירט צו מחותנים און צום רב.
די כלה פלעגט גיין אויסגעפּוצט אין אירע שענסטע קליידער. מחותנתטעס און משפּחה זיינען מיטגעגאַנגען. די באָבע פלעגט זיך אָנטאָן אין אירע שבתדיקע קליידער און אויפנעמען די כלה מיט גרויס כבוד און צערעמאָניעס. דערביי האָט זי געשטעלט לעקעך און וויין. אָט די צערעמאָניע האָט זיך גע-רופן "לאַשטשינעס", און איך האָב געקוואָלן אי פון די גוטע זאַכן, וואָס איך האָב דערביי געקראָגן, אי פון אויסהערן די אַלע ווייבערישע ברכות און ווינטשענישן און קושערייען און געוויינען, צוזאַמען מיט דער מוזיק פון גימפּל קלעזמערס קאַפּעליע.

קינד און קייט פלעגט זיך אָנקומען צו דער באָבען אין קיך. און אפילו פראַנצישעק דער באָד-גוי פלעגט זיך אַוועקשטעלן ביי דער טיר, בעטן אַ מוציא חלה, אָדער אַ גלעזל בראַנפן, פאַרוואָס ער האָט אָפּגעצאָלט מיט אַ וועלט מיט ברכות, און דווקא אין יידיש.

אָט דער פראַנצישעק, וואָס האָט געדינט אין מרחץ אַלס געהילףביים בעדער, איז געווען אַ פאַרביקער פאַרשוין.. אָנגעטאָן אין אַן אַלטן צערי-סענעם מונדיר, וואָס עס האָט אַרויסגעוואָרפן אין מיסט דער רוסישער פּאָל-קאָווניק פון קאָזאַקישן פּאָלק, איז ער דערביי געגאַנגען באָרוועס, און זיין שיכור פּנים איז געווען אויסגעשמירט מיט ריס און בלאָטע. פאַרוואָס דער מענטש, וואָס האָט געאַרבעט און געוואוינט אין באָד, האָט קיינמאָל נישט געפונען פאַר נייטיק זין אַרומצוואוואַשן, איז געווען שווער צו פאַרשטיין, אָבער אַזוי איז עס געווען. דער באָד-גוי אין מונדיר פון אַ פּאָלקאָווניק האָט אויך קיינמאָל נישט געקעמט זיינע קאָלטענעס פון קאָפּ און דער באָרד. אָבער צוזאַמען דערמיט האָט ער זייער גדולהדיק אַרומפּאַראַדירט אין זיין פאַר-ביקן מונדיר, איבערהויפּט ווען ער פלעגט פויקן אין מאַרק יעדן מיטוואָך, אַ סימן, אַז גויים און זעלנער קענען גיין זיך פאַרען אין יידישן מרחץ. דער פראַנצישעק פלעגט אויך רעדן יידיש מיט אַלע לשון-קודשדיקע רייד און ער פלעגט זיך האַלטן נאָר צווישן יידן. ער פלעגט אויסרעדן אַלדאָס בייז אויף די גויים, פאַרוואָס זיי נעמען אים נישט פאַר אַן אורח, ווי יידן נעמען פאַר אורחים יידישע אָרעמעלייט. "זיי האָבן גויאישע הערצער", פלעגט ער זאָגן אויף זיי. דאָס האָט אים נישט אָפּגעהאַלטן צו זידלען יידן און דראָען זיי מיט דער נקמה פון די ברידער-קריסטן יעדעס מאָל, ווען ער פלעגט כאַפּן אַ צו-גרויסע כוסה, און דאָס האָט זיך געטראָפן ביי אים יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק. אָט דער פראַנצישעק פלעגט זיך רייבן אַרום אַלע יידישע שמחות און ביי יעדער חתונה און לאַטשינעס איז ער אויך געקומען און געשטאַנען ביי דער טיר, גרייט צו כאַפּן עפּעס פון די רחמנים בני רחמנים.

די באָבע פלעגט פאַלן פון די פיס פון אָט די אַלע שמחות, אָבער זי האָט נישט געהאַט קיין צייט זיך אָפּצורוען. די גרויסע שטוב האָט תמיד געפּאָדערט, און זי פלעגט אַרומלויפן מיט קליינע גיכע טריטלעך, קלינגען מיט די שליסלען און פּאָרקען זיך ביי אַלמערס, שאַפעס, קעמערלעך און מער פון אַלץ ביים גרויסן אויוון, וואו תמיד האָט זיך עפּעס געבאַקן אָדער געקאָכט.

אָבער שווערער פון אַלץ איז געווען פאַר ציר די אייביקע קנאה-שנאה, וואָס איז אָנגעגאַנגען אין איר הויז צווישן די קינדער און אייניקלעך און קרובים.

קודם-כל האָט נישט געהערשט קיין שלום צווישן אירעביידע זין און זייערע משפחות. דער פעטער יוסף, דער בכור, וואָס איז געווען דיין אין שטאָט, האָט תמיד געהאַט פאַרדרוס דערפאַר, וואָס דאָס גאַנצע "דאָברע-מזל" לייגט מען אַריין אין זיין ייִנגערן ברודער, איטשע, וואָס טוט גאָרנישט און עסט אייביקע קעסט, אין דער צייט, ווען ער, יוסף, דאַרף זיך אויס-דאַרן דעם קאָפּ פאַר שפּייזן ווייב און קינדער. ער האָט געהאַט סיבות צו זיין אייפערזיכטיק, דער פעטער יוסף. ערשטנס, איז ער געווען דער עלט-סטער; צווייטנס, איז ער געווען מער למדן און קאָפּ-מענטש פון זיין ייִנגערן ברודער. אמת, דער פעטער איטשע האָט אויך געהאַט סמיכה אויף רבנות, אָבער קיין גרויסער למדן איז ער דערביי נישט געווען. דער פעטער יוסף האָט געשמט פאַר אַן אייזערנעם קאָפּ. דערצו האָט מען אים אויך געהאַלטן פאַר אַ חכם און ייִדן פלעגן קומען צו אים פרעגן עצות. ער איז געווען אַ קענער און אַ געוואַלדיקער בעל-חשבון. אַליין, בלויז פון אַריינקוקן אין ביכלעך, האָט ער זיך אויסגעלערנט רוסיש און העכערע מאַטעמאַטיק, און ער פלעגט תמיד אַרומגיין מיט אַ שטיקל קרייד אין דער האַנט און מאַכן מאַטעמאַטישע אויפגאַבן אויף אַלע ווענט, טישן און בענק. די באָבע האָט געטענהט, אַז פאַר אַזאַ מענטש, אַ דיין אין שטאָט, פּאַסט נישט ער זאָל זיך אַרומרייסן מיט זיין ייִנגערן ברודער, מקנא זיין אים און אַריינקוקן צו אים אין די טעפּלעך. אַ ייִד, אַ דיין, דאַרף זיך פירן בכבוד, עוסק זיין אין תורה און נישט האָבן אין זינען קיין קנאה און שנאה, וואָס פּאַסט פאַר אַ ייִדענע. אָבער דער פעטער יוסף האָט נישט געוואָלט עוסק זיין אין תורה און פירן זיך בכבוד, ווי פאַר אַ דיין פּאַסט, נאָר ער האָט גאָר ליב געהאַט אַריינצוקומען צו דער באָבען אין קיך, מישן זיך אין אַלץ, אַריינשטעקן או-מעטום די געבויגענע נאָז און האָבן טענות, וואָס מען גיסט זיין ייִנגערן ברודער איטשע גאָלד צין האַלדז אַריין.

מער נאָך ווי די באָבע, האָט דער זיידע געקוקט קרום דערויף, וואָס זיין בכור, וועלכער וועט איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר דאַרפן איבער-נעמען זיין רבנות, גייט נישט אין זיינע, דעם פאָטערס, וועגן, נאָר פאַר-ברענגט זיין צייט מיט זיצן אין קיך צווישן די ווייבער.

- יוסף, ביסט זיך מבזה, - האָט ער אים געמוסרט. - געדענק, דו ביסט אַ דיין ביי ייִדן, האַלט דיך בכבוד, ווי אַ מענטש ...

דער פעטער יוסף האָט נישט געוואָלט זיך האַלטן בכבוד. אָנשטאָט

זיצן און לערנען אָדער קהלן זיך אין שטאָטישע ענינים, האָט ער גאָר ליב געהאַט צו זיצן אין קיך און חשבונען. אַלץ האָט ער געחשבונט, הויכע מאַטעמאַטישע חשבונות און קליינע חשבונות. וויפיל, אַ שטייגער, זיין ברודער איטשע קאָסט אָפּ דעם זיידן אַ יאָר, וויפיל הינדעלעך די באָבע האָט געלאָזט אויסקוילען פאַר די יאָרן פון אייביקער קעסט פאַר אָט דעם איטשען און זיין הויזגעזינד, וויפיל אייער, אַשטייגער, זיינען אויסגענוצט געוואָרן פאַר די פיינקוכענס, וואָס מען האָט פאַר אַ צענדליק יאָר צייט געמאַכט פאַר אָט דעם איטשע און זיין ווייב, רחלע, און די קינדער, משה און יחזקאל.

אַ קליינער און אַ רירעוודיקער, ווי די באָבע, מיט אַ הויכן שטערן, האָט דער פעטער יוסף תמיד געראָכערט פּאַפּיראָסלעך, אַרומגעגאַנגען הין און צוריק, געקנייטשט דעם שטערן, געחשבונט און געחשבונט צון געחשבונט. די חשבונות, די הויכע אַלגעברייאישע, ווי די קליינע שטוביקע, האָט ער געמאַכט גלייך שנעל און גלייך אויפן קול:

- אויב מיר זאָלן אָננעמען, אַז איטשע מיט ווייב און קינדער קאָסטן אָפּ דאָס וויניקסטע אַ קערבל אַ טאָג פאַר עסן, דירה, מלבושים, שיך און אַנדערע הצטרכותן, קומט אויס, אַז אין משך פון אַזויפיל און אַזויפיל יאָר, מאַכט עס אויס אַ קיימא-לן פון ... אַז מען זאָל צורעכענען דערצו פּראָצענט פון אַזויפיל און אַזויפיל אַ יאָר, מאַכט עס אויס אַ קיימא-לן פון ... און אויב מען זאָל רעכענען פּראָצענט פון פּראָצענט, מאַכט עס קיימא-לן פון ...

דערביי פלעגט ער זיך אַריינלאָזן אין אַ נעץ פון ציפערן, וועלכע ער האָט אָנגעוואָרפן מיט אַן אויסטערלישער גענויקייט און גיכקייט. די באָבע פלעגט ווערן גרין און געל פון אָט די חשבונות איבער איר ליבלינג איטשע.

- יוסף, גענוג געחשבונט, - האָט זי געבעטן זיך ביי דעם בכור אירן, וואָס איז סך-הכל געווען מיט בלויז פופצן יאָר יינגער פון איר. - יוסף ביסט אַ דיין און דאַרפסט זיצן אין דער היים פסקענען שאלות אָדער אָננעמען דין-תורות.

דער פעטער יוסף האָט נישט אויפגעהערט רויכערן און קנייטשן דעם שטערן און חשבונען. ער האָט נישט נאָר געחשבונט אייגענע זאַכן, נאָר אויך פרעמדע. עס איז רעכט געווען, אַז פאַר דעם הויז זאָלן פאַרבייפאָרן פורן מיט קלעצער פון נאָענטן וואַלד, וואָס האָט געהערט צו אַ שטאָטישן וואַלד-הענדלער, אַז דער פעטער יוסף זאָל גלייך נעמען חשבונען:

- אויב מיר זאָלן אָננעמען, אַז דער וואַלד-הענדלער האַקט אויס הונדערטער קלעצער אַ טאָג, קומט אויס, אַז אין אַ וואַלד וואָס האָט צוויי וויאָרסט

די לענג און אַ האַלבן וויאָרסט די ברייט, דאַרף זיין אַ קימא-לן פון ... פון ביי-
מער, וואָס אין משך פון טאָג מאַכט עס אויס אַ קימא-לן ... וואָס אין משך
פון אַ יאָר איז עס אַ קימא-לן ... און אַזוי ווייטער און ווייטער ...

אַלץ האָט ער גערעכנט, אַלץ איז געווען אויף זיין קאָפּ. וועגן אַלץ האָט
ער זיך אויסגעפרעגט ביי שמואל שמש, וואָס פלעגט תמיד זיצן אין קיך,
וויקלען פּאַפּיראָסלעך און טרינקען אַ סך גלעזער טיי מיט איין שטיקל צו-
קער. אַ למדן און אַן אייזערנער קאָפּ, האָט אָבער דער ייד קיין ברעקל
חשק נישט געהאַט צו לערנען און צו קהלן זיך און צו כבוד פון אַ כלי-קודש.
ער האָט ביי קיין פאַל נישט געוואָלט אָנטאָן קיין רבנישע זשופּיצע, ווי אַ
דיין דאַרף, אפילו נישט קיין סאַמעטן היטל, נאָר ער האָט געטראָגן אַ קאַפּאָ-
טע ווי אַלע יידן און אַ צעקנייטשט זיידן היטל. זיינע פּיאות זיינען אויך געווען
קוים-קוים יוצא צו זיין. ביים דאַווענען אין בית המדרש פלעגט ער אויס-
גיין שמונה-עשרה פריער פאַר אַלע יידן. שטאַרק פרומע ווייבער האָבן דע-
ריבער נישט געהאַט קיין חשק צו גיין פרעגן אים שאלות. ווי זיינען בעסער
געגאַנגען צום זיידן. אָבער דערפאַר איז מען געקומען צו אים מיט דין-
תורות, איבערהויפּט מיט אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַט צו טאָן מיט פאַרוויקלטע
חשבונות. יידן פלעגן אויך קומען צום פעטער יוסף פרעגן עצות. דער
פעטער פלעגט זיצן מיט אַ שטאַרק פאַרקנייטשטן שטערן, אָנלאָזן געדיכטע
וואָלקנס מיט רויך, אַזוי אַז מען האָט געמיינט, אַז ער איז פאַרטאָן פון קאָפּ
ביז די פיס אין דעם עצה-פרעגערס שווערן פּראָבלעם; אָבער אַז יענער
פלעגט ענדלעך ענדיקן און וואַרטן אויף דעם דיינס עצה, פלעגט רער פעטער
יוסף מיטאַמאָל אָנשטעלן אויף אים די אויגן און זאָגן גיך:

- איר וועט מיר מוחל זיין איבערדערציילן נאָכאַמאָל, ווייל דער קאָפּ
איז מיר געווען פאַרטאָן אין אַ חשבון ...

יידן האָבן אים מוחל געווען, ווייל מען האָט געוואוסט, אַז דאָס טוט
ער נישט צוליב גאווה אָדער שלעכטקייט, נאָר צוליב צעטראָגנקייט און
אייביקער פאַרטועוונקייט אין חשבונות. פאַרקערט, מען האָט געוואוסט, אַז
ביי זיין אייביקן חשבונען און אין טראָגן די גאַנצע שטאָט אויף זיין קאָפּ,
איז ער בטבע אַ גוטמוטיקער מענטש, אַ בעל טובה און אַ מכניס-אורח.

- ר´ יוסף, הערט זשע וואָס איך רעד צו אייך, - האָט מען אים גע-
מוסרט. - צו וועמען דען זאָל מען גיין אַן עצה פרעגן, אויב נישט צו אַזאַ
קלוגן ייד, ווי איר, ר´ יוסף!

דער פעטער יוסף האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט שוין הערן יעדעס וואָרט,
פאַררויכערט אַ נייעם פּאַפּיראָס, פאַרקנייטשט דעם גרויסן שטערן און ווידער
פאַרטראַכט זיך אין זיינע אייביקע חשבונות.

דער פעטער יוסף האָט אויך קיינמאָל נישט געהערט וואָס עס האָט גע - רעדט צו אים זיין ווייב, אַ הויכע שוואַרצע יידענע מיטן מאָדנעם נאָמען שרה שזשיזשע, אָדער די קינדער, אַ פולע שטוב מיט יינגלעך און מיידלעך, וואָס איינער איז געווען רויטער פון צווייטן. די שטוב האָט אַזש געבלענדט פון זייערע רויטע קעפּ. די מומע שרה טזשיזשע האָט תמיד געקאָכט און געבאַקן פאַר איר היפּש הויז-געזינד. איך האָב זי שטענדיק געזען שטייןביים אויוון צוזאַמען מיט די קאָטשערעס און לאָפּעטעס. אַ הויכע, אַ דאַרע, אַ שוואַרצע, האָט זי שוין אַליין שיר ניט אויסגעזען ווי אַ קאָטשערע. פון איר האָט אויך תמיד געשמעקט מיט געקעכטס און געבעקס. ווי זי איז גע-ווען פאַרנומען ביים אויוון, זיינען די קינדער געווען פאַרנומען ביים אויס-שטאָפּן פּאַפּיראָסן פאַרן פאָטער. ווי גיך זיי האָבן די פּאַפּיראָסן געמאַכט, אַזוי גיך האָט זיי דער פעטער יוסף אויסגערויכערט. ער האָט נישט אויפ-געהערט רויכערן און הוסטן און ווייטער רויכערן. ווען אים פלעגט טרוקן ווערן אין האַלדז, פלעגט ער אַ ברום טאָן צו דער מומען ביים אויוון:

- בעימע, מאַך מיר אַ גלאָז טיי ... דאָס האָט ער אין זיין וואָלינער לשון אַרויסגערעדט דאָס וואָרט "בהמה".

די מומע שרה טזשיזשע האָט זיך נישט באַליידיקט פון דעם נאָמען. זי האָט געוואוסט, אַז דאָס זאָגט ער נישט צוליב שנאה, אָדער צו באַליידיקן זי, חלילה, נאָר אַז אַזוי רעדט ער שוין צו אַ יידענע. דערצו איז זי געווען פון אַ קלענערן יחוס ווי איר מאַן און דאָס צווייטע ווייב זיינס. אמת, אַז דער פעטער יוסף איז סך-הכל געווען אַ יונגערמאַנטשיק פון אַ יאָר צוואַנ-ציק, ווען ער האָט חתונה געהאַט מיט דער מומע שרה טזשיזשע, אַ מיידל, אָבער ער האָט שוין געהאַט פאַר איר אַ ווייב, וואָס איז געשטאָרבן און אים איבערגעלאָזט אַ טעכטערל, וואָס האָט זיך אויפגעהאַלטן ביי אירע עלטערן אין דער שטאָט נאָוואָגראָד וואָלינסק, וואָס יידן רופן זי זוויהיל. און כאָטש די מומע איז געווען אין איין עלטער מיט איר מאַן, ווען זי האָט געבוירן אַ היפּש ביסל קינדער, האָט זי זיך תמיד געפילט אַביסל געפאַלן דערמיט, וואַס זי איז זיין צווייט ווייב און אַרויפגעקוקט צו אים, ווי אַ קינד צו אַ דערוואַקסענעם. ווי מערסטנס פּאָרפאָלקן אין לומדישע הייזער, האָבן זיך מאַן און ווייב, ביים בעסטן לעבן, ווייניק אָנגעהערט. דער פעטער

יוסף איז געווען אָ למדן, אַ קאָפּ-מענטש; די מומע - אַ פּשוטע יידענע, וואָס האָט געוואוסט בלויז פון קאָכן, באַקן און קינדלען. און דער פעטער יוסף האָט קיין אַנדער נאָמען נישט געהאַט פאַר זיין ווייב ווי "בעימע". זי איז שוין געווען צוגעוואוינט צו אָט דעם נאָמען, ווי ער וואָלט געווען אירער פון געבוירן אָן.

- בעימע, בעימע - פלעגט דער פעטער יוסף רופן גיך.

- וואָס איז, יוסף?- פלעגט די מומע שרה טזשיזשע ענטפערן גע-מיטלעך.

די מומע פלעגט אָפט וועלן דורכרעדן זיך מיטן פעטער וועגן פּרנסה-זאַכן, וועגן שפּייזן די שטוב מיט קינדער. דער פעטער יוסף איז געווען פאַרטאָן אין זיינע חשבונות.

- האַ, וואָס, וואָס?- פלעגט ער פרעגן גיך און נישט וויסן איין וואָרט, וואָס זי האָט גערעדט צו אים

די קינדער פלעגן אויך האָבן וואָס צו רעדן. זיי האָבן געדאַרפט שיך, קליידער. דער פאָטער האָט זיי אַזוי געהערט, ווי זייער מוטער.

- גיי, גיי, בעימע, גיי, - האָט ער זיי אָפּגעענטפערט, נישט וועלנדיק מפסיק זיין אין זיינע אייביקע חשבונות.

אַן אויסנאַם איז געווען מיין מאַמע, מיט וועלכער דער פעטער יוסף פלעגט ליב האָבן אויסצוטענהן זיך. ער האָט אונדז אָפט געבעטן צו זיך אין שטוב און גערעדט וועגן אַלץ און וועגן אַלעמען. איך האָב ליב געהאַט דעם פעטערס שטוב, ליב געהאַט דעם פעטערס כאַליאַסטרע מיט קינדער, וואָס איינער איז געווען רויטער פון אַנדערן; ליב געהאַט דער מומע שרה טזשישעס מאָן-קיכלעך און קאָמיס-ברויטלעך, מיט וועלכע זי פלעגט מיך מכבד זיין, און מער פון אַלעמען האָב איך ליב געהאַט דעם פעטער יוסף, וואָס איז געווען אַן אויסנאַם צווישן אַלע יידן און קיינמאָל קיין מוסר נישט געזאָגט, קיינמאָל נישט געהייסן לערנען, ער האָט אַליין נישט געלערנט און נישט פאַרלאַנגט עס פון אַנדערע. אים האָט אויך נישט געאַרט, ווען איך האָב אָנגעשטאָפּט זיך אַ פּאַפּיראָס און פרובירט פאַררויכערן, שטיקענדיק זיך פון רויך. איין זאַך, וואָס האָט מיך געאַרט, איז געווען דעם פעטערס חוזק-דיקער טאָן, ווען ער האָט גערעדט וועגן מיין פאָטער.

- אַזוי, אַזוי, אַזוי, שבע, ער וויל טאַקע נישט באַלייגן קיין עקזאַמען, דיין פּנחס מענדל?- האָט ער געפרעגט מיט חוזק אויף דער געבויגענער נאָז. - ער זיצט און שרייבט חידושים, הע, חידושים, חידושים? ...

איך האָב דעם פעטערס חוזק איבער מיין פאָטער נישט געקענט רואיק הערן, אָבער איך האָב פונדעסטוועגן קיין איבעריקע תרעומות אויף אים

נישט געהאַט. איך האָב אים אַלץ מוחל געווען פֿאַר זיין גוטסקייט צו מיין מוטער, פֿאַר זיין לייכטקייט, פֿאַר זיין טאָלערירן אַלעמען און אַלץ. נישט אַזוי לייכט האָב איך געקענט פֿאַרגעבן דעם פעטער איטשע, ווען ער האָט געחוזקט איבער מיין פֿאָטער.

אויך דער פעטער איטשע האָט נישט געדרייט קיינעם קיין קאָפּ מיט מוסר, תורה און פרומקייט. ער איז אַליין נישט געווען קיין מתמיד און פרו-מער און ער האָט עס נישט פֿאַרלאַנגט פֿון אַנדערע. אָבער ער איז געווען אַ פֿאַרביטערטער און אַ שטעכיקער און ער פלעגט אַרויסווייזן אַ געוויסע אומצופרידנקייט אונדז און אַלע אַנדערע קינדער און אייניקלעך אין זיידנס הויז, גלייך אַלץ אין זיידנס הויז וואָלט געהערט צו אים און די אַנדערע נע-מען צו זיין אייגנס.

אַ הויכער, אַ דינער, מיט אַ שיטער העל בערדל און מיט דינע ליפּן, אויף וועלכע עס איז תמיד געלעגן אַ סאַרקאַסטישער שמייכל, האָט ער זיך תמיד אַרומגעטראָגן מיט דער אומצופרידנקייט פֿון איינעם, וואָס עס גייט אים נישט אין לעבן. צו קיין מסחר האָט ער זיך נישט אויסגעטויגט און אפילו נישט פּרובירט נעמען זיך דערצו. צו קיין רבנות האָט אים נישט געצויגן, כאָטש ער האָט געהאַט סמיכה, ווייל ער איז נישט געווען קיין איבעריקער פרומער, און ער האָט אויך נישט געקענט מאַכן דעם אָנשטעל פֿון אַ פרומאַק. צו לערנען תורה האָט ער קיין חשק נישט געהאַט. ער האָט גאָרנישט אי-בערגענומען פֿון זיידנס התמדה, נאָך ווייניקער אפילו ווי דער פעטער יוסף. צוליב קנאַפּן חשק צו תורה און פרומקייט, האָט ער אפילו נישט געקענט אויסזיצן די עטלעכע יאָר קעסט ביי זיין שווער, ר׳ ישעיהלע ראַכעוווער אַ רב אין שטעטעלע וויסאָקע. וואָרים אָט דער ר׳ ישעיהלע ראַכעוווער איז געווען אַ ייד, וואָס האָט זיך געווייקט מין תורה און אין יראַת שמים. ער האָט אויך אָנגעשריבן אַ וועלט מיט ספרים, אין וועלכע ער האָט אויפגעוויזן, אַז אַלץ אין דער וועלט איז פֿאַרבאָטן. עס איז גאָרנישט געווען די זאַך, וואָס אַ ייד האָט געמעגט טאָן, לויט ר׳ ישעיהלע ראַכעווערס ספרים. אי-בערהויפּט האָט זיך ר׳ ישעיהלע פֿאַרלייגט אויף דעם הייליקן טאָג שבת. קיין זאַך האָט מען נישט געטאָרט טאָן אום שבת, ווייל וואָס מען האָט נישט געטאָן, האָט מען געטאָן אַן עבירה. איינע פֿון זיינע פֿאַרבאָטן איז געווען אָפּ-צו טאָן אַ מענטשלעכע זאַך אויפֿן שניי אום שבת, ווייל דאָס איז ווי מען וואָלט געאַקערט אין הייליקן טאָג ... מיט איין וואָרט, בויט ר׳ ישעיהלען, האָבן אַלע יידן געדאַרפֿט שבת זיך בינדן הענט און פיס און נישט באַוועגן זיך, אַזוי אַז זיי זאָלן זיין זיכער, אַז זיי וועלן, חלילה, נישט מחלל שבת זיין;

אָבער אַפילו דעמאָלט וואָלטן זיי נאָך אויך נישט געווען אינגאַנצן זיכער קעגן אַן עבירה. פאַרשטייט זיך, אַז דער פעטער איטשע האָט נישט גע-קענט אויסהאַלטן לאַנג אין הויז ביי אָט דעם פרומען שווער זיינעם און ער איז אַהיים געלאָפן צו טאַטע-מאַמע קיין בילגאריי. מיט אים איז מיטגעקומען זיין ווייב די מומע רחלע, וואָס איז געווען אַזוי פרום ווי דער פאָטער אירער. זיצנדיק אַזוי ביים זיידן, איז דער פעטער איטשע געוואָרן ע טאַטע פון איין קינד, פון אַ צווייט קינד, און אַלץ געבליבן אַ קעסט-קינד. די באָבע האָט אים געקעכלט, געמאַכט פאַר אים די בעסטע יאַיכלעך, געבאַקן פאַר אים די געשמאַקסטע קיכעלעך. ער האָט זיך דעריבער צוגעוויינט צו אַ ליידיש-גיי-עריש גוט לעבן; אַ לעבן, וואָס איז באַשטאַנען פון עסן, טרינקן, רויכערן פאַ-פּיראָסלעך, גיין אין טריסקער שטיבל דאַווענען און בטלענען מיט די חסידישע יונגעלייט, פון וועלכע ער האָט שטילערהייט חוזק געמאַכט, און ברוגזן זיך תמיד מיט זיין עלטערן ברודער און אַלע איבעריקע אין הויז, וואָס זיינען אים מקנא זיין גוט און לייכט לעבן. האָבנדיק אַ ווידערווילן צו אָט דעם לייכטן לעבן, פילנדיק זיך געפאַלן דערמיט, וואָס ער איז אַן אייביקער קעסט-עסער, האָט ער אָבער נישט געהאַט נישט קיין כוח און נישט קיין ווילן אַרויסצורייסן זיך פון אָט דעם ליידיק-גייערישן לעבן. ער האָט דעריבער אָפט געשפּילט אויף דער לאָטעריע, טאָג און נאַכט געזוכט די טאַבעלן, צי ער האָט נישט אַמאָל געפאַקט דאָס גרויסע געווינס, געקרעכצט פון אַנטוישונג, וואָס אָט דאָס גרויסע געווינס וויל נישט קומען צו אים, און ווידער געשפּילט, אין דער האָפענונג געהאָלפן צו ווערן.

די באָבע האָט צוליב דעם פעטער איטשע געהאַט אויסגעריסענע יאָרן. ווי פאָרזיכטיק זי האָט זיך נישט אויסגעהיטן פאַר דעם פעטער יוסף און פאַר אירע אייניקלעך מיט אירע יאַיכלעך און פוטער-קיכלעך, וואָס זי האָט ספּעציעל געמאַכט פאַר איר ליבלינג, איטשעלע; ווי געשיקט זי האָט נישט אונטערגערוקט אים אַלערליי גוטע מאכלים, וואָס אַזעלכע האָט דער זיידע קיינמאָל פאַר די אויגן נישט געזען, האָבן עס די מענטשן אין שטוב אויסגעפּו-נען און גערעדט וועגן דעם גאָלד, וואָס די באָבע גיסט איר ליבלינג אין האַלדז אַריין. פאַר די אַלע צרות אירע, האָט זי אַפילו ניט געקראָגן קיין באַלוינונג פון איר בן-זקונימל. דער פעטער איטשע, ווי יעדער צעפּיעש-טשעטער ליבלינג, האָט זיך געוואָרפן תמיד, געטאָן אַ טובה מיטן עסן. מער ווי פון זון, האָט די באָבע געהאַט אויסצושטיין קאָלט און וואַרעמס פון איר שנור רחלע, דעם פעטער איטשעס ווייב. די מומע רחלע איז געווען אַ שוואַרץ ווייבל, מיט אַ זיידן טיכל פרום אַראָפּגערוקט איבער די אויגן,

אַ געוואַלדיק צעקראָכענע, אַ געוואַלדיק פֿרומע און אַ געוואַלדיקע יחסנטע ביי זיך דערמיט, וואָס זי איז אַ טאָכטער פון ר׳ ישעיהלע ראַכעוור, דעם וויסאָקער רב און מחבר פון אָן אַ שיעור ספרים, אין וועלכע אַלץ אין דער וועלט איז פֿאַרבאָטן, זי פלעגט גיין לאַנגזאַם; אין קעגנזאַץ צו דער פלינקער, רירעוו-דיקער באָבע, וואָס איז געווען אַ שטיק קוועקזילבער. זי האָט אויך אַלץ פאַרצויגן. אַ יויך איז ביי איר געווען אַ יאַיכעלע, אַ פלעצל - אַ פלעצעלע, אַ גלאָז טיי - אַ טראָפּן וואַסער, אַ טעלער גריץ - אַ לעפל וואַרעמס. זי איז קיינמאָל נישט געווען הונגעריק, נאָר ס׳הערצעלע האָט איר פאַרחלשט; זי האָט קיינמאָל נישט געגעסן, נאָר טועם געווען; קיינמאָל נישט געשלאָפן נאָר געכאַפּט אַ דרימל. וואָס זי האָט נישט גערעדט, האָט זי צוגעגעבן דער-ביי תמיד אַ "נעבעך" און פרום געזיפצט. אַז דער מאַן האָט אויפגעגעסן אַ יאַיכל מיט אַ פערטל הון, האָט זי געזיפצט, אַז איטשעלע האָט נעבעך, צו גאָרנישט זיך צוגערירט. אַז די קינדער האָבן געריבן אויף אַלע ציין, האָט זי געיאָמערט, אַז זיי נעמען, נעבעך, קיין לעפל נישט אין מויל אַריין. זי האָט אויך געהאַט אַ טבע צו באַהאַלטן זיך מיט יעדער זאַך. זי האָט קיינמאָל נישט געגעסן עפּעס אין קעגנוואַרט פון די מענטשן מין שטוב, נאָר אויסבאַ-האַלטנדיק זיך אין ווינקעלעך. אַפילו אַ גלאָז טיי פלעגט זי פאַרשטעקן הינ-טערן טיכל. זי איז געווען פול מיט סודות און אירע פרומע שוואַרצע אויגן. מיט אַזאַ פרומקייט אין די אויגן האָט זי אויך נאָכגעקוקט איר מאַן, ביי וועמען זי האָט געזוכט אייביקע ליבשאַפט און קיינמאָל זי נישט געפונען. דער פעטער איטשע האָט נישט געקענט פאַרטראָגן איר פרומקייט און זיפצעניש און היי-ליקע ריידעלעך און איר שאָקלען מיטן געגאָלטן קעפל, וואָס איז געווען פרום פאַרהילט אין אַ גרוי טיכל ביז צו די אויגן און איבער די אויערן. וואָס מער ער האָט איר אַרויסגעוויזן זיין ווידערווילן און חוזק, אַלץ פרימער האָט זי אים געקוקט אין די אויגן אַריין, נאָכגעגאַנגען ווי אַ שאָטן זיינע טריט אונטערגעשטופּט אים דערקוויקענישן פון באַהעלטענישן אַרויס אין אים באַקרעכצט מוט פרומע לאַנגזאַמע רייד:

- איטשעלע, וועסט אפשר דערכאַפּן זיך ס׳האַרץ מיט אַ קיכעלע? ...

מיר האָבן אַלע געלאַכט פון דער מומע רחלע, געהיטן זיך פאַר איר; ווייל יעדן האָט זי חושד געווען אין קנאה, אין נישט פאַרגינען איר, אין אָפּטאָן אַ בייז אויג. איך האָב געציטערט צו שפּילן זיך מיט איר משהלען, וואָס איז געווען אַ קאָפּיע פון דער מוטער. טאָמער האָט מען אים אָנגערירט, איז ער גלייך געלאָפן צו דער מאַמען זיינער מיט אַ יללה, ווי מען וואָלט אים דערהרגעט. איינמאָל האָב איך זיך צעשלאָגן

מיט אים איבער עטלעכע מאַלינעס און אַגרעסן. אין זיידנס הויף, וואָס איז געווען פאַרבויט מיט שטעלעכלעך, קעמערלעך, מיט אַ געבויטער סוכה מיט אַ פליגל-דאַך, וואָס האָט זיך געעפנט און פאַרמאַכט, און באַליגט תמיד מיט אַ סך האָלץ, - אין אָט דעם געדיכטן הויף זיינען געוואַקסן מאַלינעס און אַגרעסן און וויינפּערלעך אויף קליינע פאַרלאָזענע בוימלעך און קוסטעס. די עטלעכע ביימלעך זיינען געווען אַרומגערינגלט מיט אַ סך דערנער און בריעכטס, אַזוי אַז מען האָט זיך אַפּגעבריט די פינגער, ווען מען האָט זיך צוגערירט צו זיי. אויך האָבן זיי זיך געפונען אויף נישט קיין איבעריק בכבודיק אָרט, טאַקע ממש לעבן אָפּטריט און אַרום די געלאַטעטע הויף-צוימען. אָבער דאָס האָט מיך נישט אָפּגעהאַלטן פון זוכן באַהאַלטענע מאַ-לינעס, אַגרעסן און וויינפּערלעך, וואָס האָבן זיך באַהאַלטן צווישן די בלעט-לעך. משהלע דעם פעטער איטשעס האָט אויך חשק געהאַט צו אָט די פירות און עס פלעגט אָנגיין אַ געיעג צווישן אונדז ביים רייסן די פאַרבאָטענע פרוכט. מיר פלעגן נישט איינמאָל פאַרקריכן איינער דעם אַנדערן מיט די נעגל אין פנים, אָדער מיט די פינגער אין די פיאות. משהלע פלעגט גלייך זיך לאָזן לויפן מיט אַ געוואַלד צו דער מוטער. די מומע רחלע פלעגט מיר אָפּוויינען די יאָרן, אַז איך האָב מיט מיינע גויישע לאַפּעס איר משהלעס הענ-טעלעך, נעבעך, צעבראָכן.

מער ווי צו יעדן אין שטוב, האָט די מומע רחלע געהאַט טענות צו דער באָבען. וויפיל די באָבע האָט נישט געטאָן פאַר איר איטשעלען און זיין הויז-געזינד, איז עס פאַר דער מומע רחלען געווען ווייניק. די גרעסטע מחלוקות זיינען אָנגעגאַנגען צווישן שוויגער און שנור איבער דעם בעזעם, וואָס איז געשטאַנען אין ווינקל ביי דעם אויוון. די מעשה איז געווען, וואָס נישט די באָבע, נישט די מומע רחלע האָבן ביים קאָכן און באַקן געוואָלט שטיין אויף דער זייט פון אויוון, וואו דער בעזעם שטייט. די באָבע האָט געטענהט, אַז זי, די בילגאָרייער רביצן, אַ מענטש אין די יאָרן, קיין עין-הרע, דאַרף פאַר-נעמען דאָס בכבודיקע אָרט ביים אויוון, נישט ביי דעם ווינקל, וואו דער בעזעם שטייט. די מומע רחלע האָט געטענהט, אַז זי איז די טאָכטער פון ר´ ישעיהלע ראַכעווער, דעם וויסאָקער רב און דעם מחבל פון אָן אַ שיעור ספרים, און עס איז דעריבער נישט פאַר איר כבוד צו שטיין אין דעם ווינקל, וואו דער בעזעם שטייט. אָט די מחלוקות איבערן בעזעם האָבן זיך געצויגן יאָרן און יאָרן,

איך געדענק, ווי איינמאָל ביי אַזאַ מחלוקת, האָב איך געפונען אַן עצה אַז מען זאָל אינגאַנצן אַוועקנעמען דעם בעזעם פון לעבן אויוון און עס וועט מער נישט זיין קיין סיבה צו קריגן זיך. די באָבע איז אַ ווײלע געבליבן

שטיין אַ פּאַרגליווערטע. אויף אַזאַ פּשוטער זאַך איז זי קיינמאָל נישט גע-
פאַלן. אָבער באַלד האָט זי געגעבן אַ קוק מיט פּאַרדרוס אויף מיר, דעם
חדר-יינגל, וואָס האָט געוואָלט לייזן אַ פּראָבלעם פון יאָרן מחלוקות, און זי
האָט מיך געהייסן גיין.

- גיי בעסער לערנען און מיש זיך נישט אין דער קיך, - האָט
זי געזאָגט. - דער בעזעם איז אַלעמאָל געשטאַנען אין ווינקלביים אויוון
און ער וועט ווייטער אַזוי שטיין ...

די אייביקע מחלוקה איבערן בעזעם האָט ווייטער אָנגעהאַלטן צווישן
שוויגער און שנור ...

אויב די באָבע איז געווען אַ גאַנצע וואָך פֿאַרנומען אין קיך מיט איר היפּש הויזגעזינד און מיט גאַנץ קהל, איז זי נאָך מער באַשעפֿטיקט געווען ערב שבתים און ימים טובים.

ערב-שבת האָט זיך ביי דער באָבען נישט אָנגעהויבן פרייטיק, נאָר מיט אַ טאָג פריער, דאָנערשטיק נאָכמיטאָג. גלייך נאָך וואַרעמס, האָט עטל נעכע, די אייביקע דינסט, אַריינגעשלעפּט אין קיך די צוויי זעק מעל, וואָס זיינען תמיד געשטאַנען גרייט אין הויז, און איינגעשאָטן צוויי גרויסע מולטערס מיט מעל, איינע אויף באַקן חלות און קיכלעך און די צווייטע אויף באַקן ברויט אויף אַ גאַנצער וואָך. די באָבע האָט גענומען דאָס מעל אין דער האַנט, געריבן עס צווישן די פינגער, געשמעקט דערצו, פאַרזוכט עס, און געהאַט די שטענדיקע טענה, אַז דער מעל-הענדלער נאַרט זי, אַז דאָס מעל זיינס איז נישט אַזוי שיין און זיס און גוט, ווי מעל פלעגט אַמאָל זיין. אַז זי איז פאַרטיק געוואָרן דערמיט, האָט זי אָפּגעשאַצט דאָס מעל אין די מולטערס, געקומען צום באַשלוס, אַז מען נוצט צופיל מעל אַ וואָך און, כדי איינצושפּאָרן אין דער הוצאָה, האָט זי אָנגענומען אַ האַנט מעל און אַריינ- געשיט עס צוריק אין זאַק אַריין מיט אַזאַ ענערגיע, ווי זי וואָלט דערמיט איינגעשפּאָרט אַ פאַרמעגן. דערנאָך האָט זי צוריק אַרויסגענומען אַ האַלבע האַנט מעל פון זאַק, צוריקגעשאָטן עס אין דער מולטער אַריין און אַ זאָג געטאָן:

- נו, מילא, מוחל, נו, זאָל זיין לכבוד שבת ...

עטל נעכע האָט פאַרקאַשערט די אַרבל און גענומען גיסן וואַסער אין מעל אַריין. די באָבע האָט איר געהאָלפן ראָשטשינען און תפילה זאָגן, אַז דאָס געבעקס זאָל געראָטן.

אַ גאַנצן דאָנערשטיק ביינאַכט איז די קיך געווען פול מיט טייג, ריחות פון הייוון. דער באַק-אויוון האָט געפלאַקערט. עטל נעכע האָט געאַרבעט מעשים מיט די קאָטשערעס און לאָפּעטעס די באָבע האָט איר צוגעהאָלפן. עס איז גאָרנישט געווען קיין שיעור צו די פילע ברויטן, חלות, פלעצלעך, מאָן-קיכלעך, קאָמיס-ברויטלעך, אייער-קיכלעך און אַלערליי אַנדערע גע- בעקסן, וואָס מען האָט אָנגעבאַקן אין דער באָבעס שטוב. די באָבע פלעגט

גיין שלאָפֿן אין מיטן דער נאַכט. פֿאַרטאָג איז זי שוין פֿונדעסטוועגן אויפֿ-געשטאַנען, געגאַנגען אין ווייבער-שול דאַוונען, און צוריקקומענדיק, האָט זי גענומען צוגרייטן די פֿרייטיקדיקע סעודה פֿון געדישעכץ און הייסע ביל-קעס. אָט דאָס מאכל איז אָפּגעהיטן געוואָרן יעדן פֿרייטיק ווי אַ געזעץ.

און עס איז געווען אַ קלוג געזעץ. וואָרים סאַי דאָס איינגעדעמפּטע פֿלייש און סאַי די פֿרישע בילקעס זיינען געווען טעם גן-עדן. אַוודאי האָט איר אויך געוואָלט אַ שטיקל פֿון "וויסקראָבעק" - אַ בילקע, וואָס איז געמאַכט געוואָרן פֿון לעצטן טייג, וואָס מען קראַצט אויס פֿון דער מולטער, און וואָס האָט אין מיינע אויגן געהאַט דעם זיבעטן חן. אָבער די באָבע האָט מיר דעם "וויסקראָבעק" נישט געוואָלט געבן, ווייל ער האָט געהערט צו חיים וואַסערטרעגער, וואָס פֿלעגט יעדן טאָג אין דער וואָך אָנפֿילן מיט וואַסער דאָס גרויסע פֿאַס אין פֿאָדער-הויז. אָט דער חיים וואַסערטרעגער איז געווען אַ ייד אַ תם, וואָס האָט אַ גאַנצע וואָך פֿון פֿאַרטאָג ביז שפּעט אין אָוונט געטראָגן וואַסער פֿאַר באַלעבאָסטעס, אָבער ער האָט קיינמאָל ניט געוואוסט וויפֿיל עמערס וואַסער ער האָט געטראָגן און וויפֿיל עס קומט אים פֿאַר דער וואָך.

- חיים, וויפֿיל פֿעסער וואַסער האָסטו אָנגעגאָסן די וואָך?- האָט די באָבע אים געפֿרעגט, געבענדיק אים אַ מתנה דעם וויסקראָבעק.

- כ׳ווייס ניט, רביצין, - האָט דער ייד געזאָגט, באַהאַלטנדיק די בילקע אין בוזעם.

די באָבע האָט געפֿרעגט ביי דעם וואַסערטרעגערס ווייב אָבער זי, אַ נישט-גרעסערע חכמה פֿון איר מאַן, האָט אויך נישט געוואוסט.

די באָבע האָט געמוסרט דער חיים׳עכע:

- סטייטש, ווי גיט דאָס נישט אַ ווייב אַכטונג אויף איר מאַנס פֿאַר-דינסט? מען קען דאָך אים אָפּנאַרן!

- וואָסי, זיינע פֿלייצעס קאָסטן מיך דען געלט, - האָט די יידענע געענטפֿערט מיט אַ נאַריש געלעכטער. - אַלצאיינס טראָגט ער, זאָל ער שוין אָנטראָגן נאָך אַ פּאָר פֿעסער ...

כאָטש איך האָב דעם תמעוואַטן ייד ליב געהאַט פֿאַר זיין אייביקן שמייכלען, האָב איך אים אָבער נישט געקענט מוחל זיין דאָס,וואָס ער האָט ביי מיר צוגערויבט דעם "ווישקראָבעק" יעדן פֿרייטיק. אַ באַלוינונג דערפֿאַר זיינען געווען די קאָמיס-ברויטלעך, וואָס די באָבע האָט מיר גע-געבן פֿאַר אַ צובייס נאָכן געדישעכץ. גלייך נאָכן געשמאַקן אָנבייסן, האָט די באָבע גענומען רוימען די שטוב לכבוד שבת. קודם-כל איז געווען אַ וועלט מיט זילבער אין דער באָבעס אַלמער, זילבערנע לייכטער און גאָפּל און לעפֿל

און זאַלצמעסטלעך און בשמים-ביקסלעך. דאָס אַלץ איז געשייערט און גע-
פּוצט געוואָרן. עטל נעכע האָט געוואַשן די טישן און בענק, געפּוצט, געריי-
ניקט יעדעס מאָל אויפסניי האָט מען געמוזט פירן מלחמה מיט דער קאַץ?
וואָס האָט געהאַט אַ טבע צו זיצן אויף אַ שטול לעבן זיידנס כסא-רבנות
אין בית-דין שטוב. די קאַץ האָט ביי קיין שום אופן נישט געוואָלט אָפּטרעטן
פון זיידנס שטוב. די באָבע האָט געוואָלט האַלטן די קאַץ אין קיך. ווייל,
ערשטנס, האָט זי זי געוואָלט האָבן פאַר אַ שומר פאַר די מייז; צווייטנס,
דאַרף אַ קאַץ בכלל נישט זיין אין קיין בית-דין שטוב, נאָר אין אַ קיך.
אָבער די קאַץ האָט ביי קיין פאַל נישט געוואָלט פאַרלאָזן די בית-
דין שטוב. אַ מאָדנע קאַץ געווען. דאַכט זיך, אַז די קיך האָט איר געדאַרפט
בעסער שמעקן, וואָרים דאָרט איז געווען אַן אייביקע מחיה פון הינערשע
קישקעלעך, פון פלייש און מילך און פעטס און אַלערליי אַנדערע גוטע זאַכן.
אין דער בית-דין שטוב איז געווען בלויז ספרים צון תורה און דין-תורות,
אַלץ זאַכן, אין וועלכע אַ קאַץ דאַרף, לויטן שכל הישר, קיין גרויס אינטערעס
- נישט האָבן. אָבער זי האָט ביי קיין פאַל נישט געוואָלט אַריינשמעקן אין דער
קיך, נאָר געזעסן לעבן זיידן, געדרימלט אויף אַ שטול און צוגעהערט זיך
צו תורה און יידישקייט.
- נישט אַנדערש, נאָר אין דער קאַץ איז אַ גלגול אַריין, - האָט די
באָבע געטענהט און מיטן עלנבויגן געטריבן די איינגעשפּאַרטע קאַץ פון
דער שטול, וועלכע מען האָט געדאַרפט אָפּוואַשן לכבוד שבת.
די באָבע האָט נאָך געהאַט אַ באַזונדערן ווידערגעפיל צו דער קאַץ,
ווייל דער זיידע האָט מער צערטלעכקייט אַרויסגעוויזן דער קאַץ, ווי איר,
זיין ווייב, להבדיל. דער זיידע האָט די קאַץ, אמת, נישט אָנגערירט, ווייל
עס איז נישט אַ גלייכע זאַך פאַר אַ ייד אָנצורירן אַ באַשעפעניש, אָבער ער
האָט זי געלאָזט זיצן לעבן זיין שטול און נישט געלאָזט קיינעם אַוועקטרייבן
זי. דאַקעגן האָט די באָבע קיינמאָל נישט געהאַט די זכיה צו זיצן לעבן
זיידנס טיש, אַ חוץ איין מאָל אַ יאָר, ביים סדר. אין די איבעריקע טעג פון
יאָר, נישט אין דער וואָכן, נישט אפילו אום שבת און יום-טוב, פלעגט
די באָבע זיצן ביי דער סעודה צוזאַמען מיטן זיידן. בלויז צו קידוש פלעגט
זי אַריינקומען אין זיידנס שטוב, צוזאַמען מיט די טעכטער און אייניקלעך.
איך האָב די שבתים און ערב-שבתים אין בילגאָריי זייער ליב געהאַט.
אין אָט דער פרומער אַלט-יידישער שטאָט האָט זיך דער הייליקער טאָג גע-
פילט פון פרייטיק פרי אָן אויפן מאַרק האָבן מאַרק-זיצערקעס פריילעך
אויסגערופן זייערע פיש, גרינסן און פרוכט. דער בעדער האָט געפּויקט,
אַ סימן, אַז יידן זאָלן זיך צואיילן מיט גיין אין מרחץ אַריין. די באַלעבאַטים

פלעגן פאַרבייגיין דעם זיידנס הויז, יעדער מיט זיין פעקל וועש. אָרעמע יידן פלעגן גלייך פון שוויץ-באָד פאַרהאַלטן זיך לעבן יחיאל לערערס קרעמל און אויסשמירן זיך די שטיוול מיט טראָן לכבוד שבת. פון אָט דעם טראָן פלעגן די כאָליעוועס ווערן בלוי. ווייבער און מיידלעך האָבן זיך געאײלט, געיאָגט מיטן אַריינפירן דעם שבת אין הויז. אַ שטיק פאַר ליכט-צינדן האָט שוין דער שמש זיך באַוויזן מיט זיין הילצערנעם האַמער, מיט וועלכן ער האָט אָנגעקלאַפּט אין יידישע הייזער, רופנדיק מיט אַ ניגון:

- יידן, ווייבער, צייט באַלד ליכט צו צינדן ...

אָט דער האַמער פלעגט אָנוואַרפן אַ מורא אויף באַלעבאָסטעס.

פריער ווי אין אַלע אַנדערע הייזער איז דער שבת אַריינגעפירט געוואָרן אין זיידנס הויז. די באָבע האָט זיך אָנגעטאָן אין אַ זיידן קלייד, וואָס האָט שימערירט מיט אַלע קאָלירן. אָט איז עס געווען געל, באַלד גרין, באַלד בלוי, באַלד ווידער געל און אַזוי ווייטער און ווייטער. זי האָט אויך אויסגע-טאָן דאָס וואָכעדיקע טיכל און אָנגעטאָן אַן אַטלאַסענע קאָפּקע, וואָס איז גע-ווען באַדעקט מיט אַ גאַנצן גאָרטן פון קאַרשן, ווײַנפּערלעך, ווײַנטרויבן און אַלערליי אַנדערע פּירות, פאַרפּוצט מיט קאָלירטע סטענגעלעך און שליי-פעלעך. פון אירע אויערן האָבן זיך געבאָמבלט לאַנגע אויררינגלעך, אויס-געזעצטע מיט דימאַנטן. זי האָט אויך אָנגעטאָן אויפן האַלדז עטלעכע שניר-לעך פּערל, וואָס מען האָט געזאָגט, אַז זיי זיינען ווערט אַ פאַרמעגן, אַחוץ אַלערליי שפּילקעס און בראַסלעטן און אַנדערע צירונג וואָס זי האָט געהאַט פון איר חתונה. זי האָט אָנגעשטעלט אַ סך זילבערנע לייכטער מיט ליכט, וועלכע זי האָט געבענטשט מיט אָן אַ שיעור ברכות און תחינות.

דער זיידע אז צוריקגעקומען פון מרחץ אַ פאַררויטלטער, אַן אויסגע-צוואָגענער, מיט פּיאות, וואָס זיינען געווען טאָפּלט לאַנג פון וואַסער. זיין ווייס העמד האָט געהאַט ברייטע אַרבל און דער ברייטער קאָלנער האָט זיך נישט פאַרקנעפּלט, נאָר געווען פאַרבונדן מיט בענדלעך. זיינע זאָקן ביז די קני זיינען געווען אַזוי ווייס, ווי דאָס העמד, באַזונדערס ווייס אַרום דער שוואַרצקייט פון דער שבתדיקער אַטלעסענער קאַפּאָטע און שטריימל.

- שבת, שבת! - האָט ער געהאַלטן אין איין צו-יאָגן אין שטוב און געאײלט זיך אין שול אַריין.

די אַלטע שול, אונטערגעהאַלטן מיט זיילן, באַהאַנגען מיט מעשענע הענג-לייכטער און העסעס, איז געווען העל פון די פיל ליכט. אַרום די אָפענע פענצטער אין דער הייך האָבן פייגעלעך געפלאַטערט און געזונגען. די צוועלף אויסגעמאָלטע מזלות, מיט אַ בלימל אָנשטאָט אַ מיידל אויף מזל-בתולה, האָבן פייערלעך אַראָפּגעקוקט פון די ווענט, ווי די לייבן פון איבער דעם ארון-

קודש. קאָפּל חזן, אַ צעוואָקסענער ייד, וואָס אַ גאַנצע וואָך האָט ער געמאַכט שטריק, האָט, צוזאַמען מיט זיינע בחורים די משוררים, הויך מקבל שבת געווען. יעדער וואָרט זיינס האָט זיך אָפּגעשלאָגן מיט אַ סך ווידער-קולות אין די ווענט פון דער אַלטער שול. דער געפּאַקטער עולם האָט אונטערגעכאַפּט זיינע ווערטער מיט אַ ראַשיקייט פון ביימער אין וואַלד בעת אַ שטורעם. איך ווייס נישט ווי ווייט מנגן עס איז געווען דער צעוואָקסענער ייד ר׳ קאָפּל, וואָס האָט אַ גאַנצע וואָך געמאַכט שטריק אָבער איך געדענק נאָך ביז היינט דאָס זיסע ווידער-קול פון זיין "לכו-נרננהיי.

"אַרבעים שנה אָקוט בדור ואומר עם תועי לבב הם והם לא ידעו דרכי" , האָט פייערלעך געדאַוונט ר׳ קאָפּל, און אַלע יידן, אויסגעוואַשענע, אויסגעצוואָגענע, צעפלאַמטע פון שבת, האָבן אונטערגעכאַפּט דעם "שירו לאדני שיר חדש" מיט אַזאַ ברען, אַז די ווענט און די זיילן און די מעשענע הענג-לייכטער און די אויסגעמאָלענע מזלות און די לייבן אויפן אָרון-קודש האָבן געציטערט פון גערויש. העכער פון אַלע האָט געדאַוונט מיין זיידע. כאָטש אַ מתנגד און אַ שווייגער, איז דער ייד אַריין אין אַ געוואַלדיקער התלהבותביים דאַווענען, באַזונדערס פרייטיק-צו-נאַכטס. ער האָט געדאַוונט מיט ברען, מיט הנאה, ווי אַ שטיק געזונט וואָלט אים צוגעקומען פון די תפילות, פון דער שול, פון דער פרומער עדה דאַוונענדיקע יידן, ווענענס פּאַסטעך ער איז געווען. די שול-באַלעבאַטים, מערסטנס אָרעמע יידן, באַלמעלאָכעס, ווייל די נגידים און חסידים האָבן מערסטנס געדאַוונט אין זייערע חסידים-שטיבלעך, האָבן געקוקט מיט שטאָלץ אויף זייער רב, וואָס גייט קיינמאָל נישט דאַווענען ערגעץ אַנדערש, נאָר דאַוונט נוסח אַשכנז אין שול, אין זייער שול, און זיך נאָך פרימער צעלאָזט אין זייערע פרייטיק-צו-נאַכטיקע תפילות, לויבנדיק גאָט פאַר דעם הייליקן טאָג שבת, מיט וועלכן ער האָט מזכה געווען זיין פאָלק ישראל. נאָכן דאַווענען האָט קאָפּל חזן געמאַכט קידוש אופן באַלעמער פאַר גאַנץ קהל און שמואל שמש האָט געגעבן די יינגלעך צו טרינקען וויין פון גרויסן זילבערנעם קידוש-בעכער. די יינגלך האָבן זיך שיר נישט צעריסן ביים כאַפּן אַ ביסל וויין פון קידוש. פאַרשטייט זיך, אַז איך בין געווען ביי דעם זיידנס שמש דער ערשטער צו פאַרזוכן פון בעכער. נאָכדעם איז דער זיידע דורכגעגאַנגען די שול און אַלע יידן האָבן אים מיט שמחה אַנטקעגנ-געטראָגן דעם גוט-שבת.

אין בית-דין שטוב איז שוין דער טיש געווען געגרייט. די פיל ליכט אין די זילבערנע לייכטער האָבן געפינקלט. דער בליץ-לאָמפּ האָט העל באַלויכטן די געלע בלעטער אויף די אויסטאַפּעצירטע ווענט. דער וויין

אין דעם גלעזרנעם קאַראַפין, די טישטעכלעך אויף די חלות, די זילבערנע לעפל און מעסערס, די בעכערס און בעכערלעך, אַלץ האָט געפינקלט אין די שבתדיקע ליכט. פינקלענדיקער פון אַלץ זיינען געווען דער באָבעס אויערינגלעך און שפּילקעס און פּערל און אַלע אַנדערע צירונג, וואָס האָבן געבליצט מיט אַלע פייערן און קאָלירן. דער זיידע האָט געמאַכט קידוש און געגעבן צו טרינקען פון בעכער דער באָבען און אַלע איבעריקע ווייבער פון שטוב, ביז עטל דער דינסט. דערנאָך האָב איך אים צוגעטראָגן די שווערע קופּערנע שעפ צו וואַשן די הענט. פאַר דער צייט צווישן קידוש און מאַכן "המוציא", האָט די באָבע דורכגעפירט אַ שטילע פּאַנטאָמינע. קוקנדיק אויף די געפלאָכטענע קוילעטשן, האָט זי געוואונקען צו די ווייבער אַרום און מיט אַלע איברים אַרויסגעוויזן איר שמחה, ווען די חלות זיינען געראָטן, און איר צער, ווען די חלות זיינען נישט געראָטן. איך האָב קיינמאָל נישט פאַרשטאַנען דער באָבעס עגמת-נפש איבער די נישט-געראָטענע חלות. פאַר-קערט, איך האָב גאָר געפילט אַ באַזונדערן טעם אין שווערע נישט-געראָטענע חלות. אָבער די באָבע האָט זיך דערפון שטאַרק דאָס האַרץ אָפּגעגעסן. צום גליק, האָט דאָס געטראָפן זעלטן, און די באָבע האָט געקוואָלן פון די גע-ראָטענע קוילעטשן. ווי נאָר דער זיידע האָט געמאַכט די ברכה איבער דעם גרויסן קוילעטש און איינגעטיילט "מוציאס" דער באָבען און די אי-בעריקע ווייבער ביז עטל נעכען דער דינסט, - אַזוי האָבן אַלע ווייבער גע-מוזט פאַרלאָזן דעם זיידנס שטוב און אַריינגיין עסן אין קיך. זיי האָבן בלויז אַריינגעטראָגן עסן פאַרן זיידן, מיר, מיין געשווועסטערקינד עליע און פאַר די איבעריקע אורחים, וואָס דער זיידע פלעגט כמעט תמיד האָבן ביי זיין טיש. אָט טאַקע צוליב די אורחים האָבן די ווייבער נישט געטאָרט זיצן ביים טיש. דער זיידע האָט שטאַרק אָפּגעהיט, אַז פרעמדע מאַנסבילן זאָלן זיך נישט געפינען ביי איין טיש צוזאמען מיט פרעמדע ווייבער. די באָבע איז געווען אויסער זיך פון פאַרדרוס, וואָס צוליב בעטלער דאַרף זי און אירע טעכטער און אייניקלעך עסן אין קיך ווי אַ דינסט. עס האָט איר שוין נישט אַזוי פאַרדראָסן ווען דער זיידע האָט געהאַט בכבודיקע אורחים, ווי אַ מחבר, אַ ישיבה-בחור, אַ מגיד אָדער אַ ירושלמי, ווייל זי האָט פאַר-שטאַנען, אַז צוליב אַזעלכע לייט מעגן נקבות אַוועקגיין פון טיש. פול מיט פאַרדרוס איז זי געווען, ווען זי האָט געמוזט אַוועקגיין פון טיש צוליב פּראָסטע קבצנים, הייזער-גייער, וואָס דער זיידע פלעגט אָפט מיטברענגען פון שול.

דער זיידע האָט געהאַט אַ טבע אויסצוזוכן די געמיינסטע צווישן די בעט-לער, די ערגסטע פאַרזעענישן און קאַליקעס, וואָס קיין באַלעבאָס האָט נישט

געהאַט קיין חשק אַהיים צו נעמען, כדי נישט צו פֿאַרשטערן ווייב און קינדער דעם שבת. די באָבע האָט נישט געקענט קוקן ווי אָט די שמוציקע צעקאָלטנטע הייזער-גייער זעצן זיך אַוועק ביים קלאָרן טישטעך, נוצן די זילבערנע לעפל און מעסער, טרינקען פון די זילבערנע בעכערלעך.

- כ׳זאָל נישט זינדיקן מיט די רייד, - האָט זי געמורמלט אין קיך,

- דאָס גאַנצע הקדש האָב איך אין שטוב ...

דער זיידע האָט נישט געלאָזט פאַלן קיין קרום וואָרט אויף די קבצנים זיינע.

- עסט, יידן, - האָט ער זיי אונטערגעגעבן חשק, - לאָזט זיך נישט בעטן.

די קבצנים האָבן אפילו נישט אין זינען געהאַט זיך צו לאָזן בעטן זיי האָבן געריבן מיט אַזאַ בהלה, ווי אויסגעהונגערטע פערד ביי אַ קאָרעטע מיט האָבער. זיי האָבן געפּאַטשט מיט די ליפּן ,געריבן מיט די ציין, גע-כליעפּטשעט ביים טרינקען. אין אַלץ האָבן זיי געטונקען די מוציאס חלה: אין דער פיש-יויך, אין דער הינער-יויך, אין וויין, אין כריין, אין דער פלוי-מען-יויך. זיי האָבן אָפּגערוימט אַלע קו?ן פון טיש, אויסגעניינגט די טעלערס, אויפגעשאַרט די ברעקלעך פון טישטעך און פון די אייגענע בערד. מיר פלעגט שלאָגן צו דער גאַל פון זייערע שמוציקע הענט, מיט וועלכע זיי האָבן אָנגענומען די קוילעטשן, פון זייערע רויטע אויגן און שמאַטענע מלבושים און פאַרשימלטע ריחות. עס פלעגן מיר נישט באַקומען דער באָבעס געשמאַקע פיש, יויכן און הינער און צימעסן. איבערהויפּט פלעגט מיר פאַר-גיין דער אַפּעטיט, ווען טייל פון די אורחים פלעגן נישט נוצן די מעסערס פון טיש, נאָר זייערע אייגענע בעטלערישע קנייפּערלעך, שמוציקע און פאַר-ראָסטעטע, מיט וועלכע זיי האָבן געריסן שטיקער פון די קוילעטשן. אָבער דערפאַר איז מיר צוגעקומען אַ שטיק געזונט פון זייערע וויסטע העויות און ברומערייען און רייד און מעשות, וואָס זיי האָבן נישט אויפגעהערט צו דערציילן זיך איינער דעם אַנדערן. די פאַנטאַסטישע מעשות און פּאַסירונגען האָבן זיי געהאַט צו דערציילן, מעשות פון וועגן, שטעט, באַלעבאַטים און באַלעבאָסטעס. מערסטנס האָבן זיי גערעדט וועגן די גוטע און שלעכטע שבתים, וואָס זיי האָבן אין די שטעט, אין וועלכע זיי גייען דורך אין פאַר-לויף פון יאָר פון זייערע בעטלערישע מאַרשרוטן.

- תזריע-מצורע אין טורבין האָב איך אַ פעטן, - פלעגט איין בעט-לער באַרימען זיך פאַרן אַנדערן. מ׳גיט מיר דאָרט פיש און פלייש און פּעטשאַ און ציבעלעס מיט שמאַלץ און אפילו מלוה-מלכה גיט מען מיר,

באָרשט מיט קאַרטאָפּליעס ... כ´על דיר מיין תזריע-מצורע פּאַר קיין צוויי גילדן נישט אַוועקגעבן.

- מיין בחוקותי אין איזשביצע זאָל אַ פייער נעמען, - פלעגט אַ צווייטער בעטלער זיך קלאָגן. - חלה גיט מען בלויז צו דער מוציא, דער-נאָך מוז מען עסן ברויט ... קיין שלוש-סעודות גיט מען אינגאַנצן נישט, אַ בראָך זיי אין די געדערעם ...

דער זיידע האָט נישט געקענט הערן די וויסטע רייד און קללות ביים שבתדיקן טיש, אָבער נישט וועלנדיק פאַרשעמען די בעטלערס, האָט ער זיי געגעבן אָנצוהערענישן, אַז זיי זאָלן אויפהערן.

- עסט, יידן, עסט, - האָט ער זיי געמונטערט, אַזוי אַז זיי זאָלן זיך אָנשטויסן, אַז זיי דאַרפן בלויז עסן און נישט רעדן.

אָבער די בעטלערס האָבן זיך נישט וויסנדיק געמאַכט און געטאָן ביי-דע זאַכן מיטאַמאָל, געקייט און גערעדט.

די באָבע האָט יעדעס מאָל, וואָס זי האָט אַריינגעטראָגן נייע מאכלים, געכאַפּט אַ בליק אויף דעם זילבער אויפן טיש, נישט זיכער זייענדיק צי די הייזער-גייער וועלן נישט עפּעס אַראָפּלאָזן אין קעשענע אַריין.
איך האָב אָנגעקוואָלן פון אָט די בעטלערישע מעשיות און געשיכטן און די מסחרים, וואָס זיי האָבן געפירט אום שבת. אין הייליקן טאָג האָבן זיי גע-פירט אַן אויסטויש, געמסחרט מיט צוקער, וואָס זיי פלעגן קריגן פון קאַר-גע באַלעבאָסטעס, אָנשטאָט גראָשנס; פאַרקויפט זיך שמאַטעס, אַ פּאָר אַל-טע באָליעוועס און נאָך אַזעלכע אַנטיקן. דער זיידע האָט זיי געשטראָפט:

- יידן, נו-אָ, שבת!

אָבער זיי האָבן נישט געהערט און אָנגעהאַלטן זייערע בעטלערישע מסחרים. זיי האָבן אויך נישט געוואָלט אָנטרויען דעם זיידן די פּעק מיט גראָשנס, וואָס זיי האָבן געטראָגן מיט זיך אום שבת. דעם זיידן איז עס געגאַנגען אין לעבן, אַז די קבצנים זאָלן אים געבן צו באַהאַלטן זייערע געלדער איבער שבת, כדי זיי זאָלן נישט טראָגן מיט זיך קיין געלט אין הייליקן טאָג.

- יידן, איך בין, ברוך-השם, אַ בטוח, - פלעגט ער זיי פאַרזיכערן.
- די גאַנצע שטאָט האַלט ביי מיר געלט, צירונג ...

דאָס איז קיין באַרימעריי נישט געווען. די גאַנצע שטאָט האָט איינגע-לייגט ביים זיידן אין הויז שלוש-געלטער ביי דין-תורות, צירונג פון כלות. דאָס אַלץ איז געלעגן אין אַ גרויסן שווערן קופערט, אַ געשמידטן מיט אייזן, אַ געדעקטן מיט פעל און אַ פאַרשלאָסענעם אויף זיבן שלעסער. דער קו-פערט איז געשטאַנען אין זיידנס שלאָף-שטוב, אַזוי אַז ער זאָל זיין זיכער

קעגן אַ גנבה. דער זיידע האָט מבטיח געווען די בעטלערס, אַז אויך זיי מעגן אים אָנטרויען זייערע טאָרבעלעך מיט גראָשנס און פּרוטות ביז איבער שבת. אָבער די בעטלערס האָבן נישט געוואָלט הערן דערפון.

- מיר האָבן גאָרנישט, רבי, - האָבן זיי געזאָגט פינצטערע, פאַר-דעכטיקנדיקע, - מיר זאָלן אַזוי לעבן, רבי ...

- נו, נו, נישט שווערן, - האָט דער זיידע זיי געבעטן. - יידן טאָרן נישט שווערן ... עסט, עסט, יידן ...

די יידן האָבן געפאָלגט. מער ווי פרייטיק-צו-נאַכטס האָבן זיי געאַרבעט מעשים ביים טיש שבת אין דער פרי, ווען מען האָט דערלאַנגט דעם הייסן פּעטשאַ, באַלייגט מיט חלה און צעשלאָגענע געלעכלעך פון אייער, די ציבעלע מיט שמאַלץ, די פיש, די קאַשע מיט יויך, קוגל און קישקע און צימעס און אַלערליי אַנדערע מטעמים. די בעטלערישע בערד האָבן געגלאַנצט פון פעטס. די פרומע קאַץ, וואָס האָט זיך צוגעהערט צום זיידנס זמירות, האָט אַלעמאָל אויפגעעפנט אַן אויג, אַ וויסטן בליק געטאָן אויף די רוישיקע קבצנים, און ווידער איינגעטוליעט זיך אין איר געזעס לעבן זיידנס פאָטער-שטול.

פראַדל, דער, "פּלעק" אין דער משפּחה

נאָכן בענטשן פלעגט דער זיידע גלייך גיין שלאָפן. איך פלעג זיך אַוועקלאָזן צום פעטער יוסף אין שטוב, וואו מען האָט נישט געפילט אַזוי שטאַרק די שטרענגקייט פון שבת ווי אין זיידנס הויז, און איך האָב געקענט זיך שפּילן מיט דער כאַליאַסטרע פון מיינע שוועסטער-קינדער, יינגלעך און מיידלעך, וואָס איינער איז געווען רויטער פון אַנדערן. וואָס מיר האָבן נישט צעאַרבעט אין היילקן טאָג, האָט עס דעם פעטער יוסף נישט געאַרט. מיר האָבן געמעגט שפּילן אין ניס, אַרומיאָגן זיך אין באַהעלטעניש-שפּיל און טאָן אַלערליי אַנדערע נישט-שבתדיקע זאַכן. אַזוי ווי דער פעטער האָט נישט געקענט טאָן זיינע צוויי באַליבטע מלאכות פון שרייבן חשבונות און רויכערן פּאַפּיראָסלעך, האָט ער נישט אויפגעהערט טרינקען שבתדיקע טיי, וואָס די מומע שרה-טזשיזשע האָט אים געהאַלטן אין איין צוטראָגן. דערביי האָט ער גערעדט, אויסגעפרעגט זיך אויף אַלעמען און אַלץ, וועגן אַלץ געדאַרפט וויסן. גערעדט האָט ער גיך, וויציק, פול מיט שאַרפע שפּאַסן און ליצנות. די אייביקע טעמע איז געווען - זיין עלטסטע טאָכטער פראַדל, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיין ערשט ווייב. אָט די טאָכטער זיינע, אַ מאַט-הויטיקע ברונעטקע, די איינציקע שוואַרץ-האָריקע צווישן אַלע אירע רויט-האָריקע שוועסטער און ברידער, האָט זיך געוויינטלעך אויפגעהאַלטן אין זוויהיל, וואו זי האָט געלערנט אין אַ פּרויען-גימנאַזיע און זי האָט ליב געהאַט צו רעדן רוסיש און גיין אָנגעטאָן ווי אַ פּריצהלע. אָבער זי פלעגט פון צייט צו צייט קומען קיין בילגאָריי צום פאָטער. אַזוי גיך ווי זי איז געקומען, האָט זי זיך גענומען קריגן מיטן פאָטער.

אָט די פראַדל איז געווען דער פלעק אין דער משפּחה. יידן חסידים, קעגנער פון זיידן צוליב זיין מתנגדות, האָבן געטענהט, אַז טאַקע צוליב דעם מתנגדות זיינעם האָט ער זיך דערלעבט צו האָבן אַ אייניקל אַ גויע, אַ משומדת, אַ כל-בוניצע וואָס רעדט גויאיש, טראָגט אַ הוט אויפן קאָפּ און לאַקירטע שטיוועלעך אויף די פיס. פאַר מיר איז די פרעמד-שטאָטישע פראַדל געווען אַ פאַנטאַסטישע דערשיינונג פון אַ פרעמדער, צויבערנדיקער וועלט. דער גרעסטער צויבער איז געווען אין דעם וואָס פלעגט אָפּט אַרויסנעמען אַ פּאַפּיראָס פון פאָטערס פּודלע מיט אויסגעשטאָפּטע פּאַפּיראָסן, פאַררויכערן.

אַרויסלאָזן דעם רויך אי דורכן מויל, אי דורך די נאָז-לעכער,
און דערביי קריגן זיך העפטיק מיטן פאָטער, אַלץ איבער ירושה-געלטער,
וואָס זינען געבליבן נאָך איר פאַרשטאָרבענער מוטער, און ער, דער פאָטער,
האָט זיי פאַרטאַכלעוועט; וועגן דעם וואָס ער זאָרגט ניט פאַר איר און וועגן
נאָך אַזעלכע זאַכן. דער פעטער פלעגט איר קיין מוסר פאַר איר רוסיש
און לאַקירטע שטיוועלעך און אַנדערע גויאישע זאַכן ניט זאָגן. ער האָט בכלל
קיינעם קיין מוסר ניט געזאָגט. אָבער ער האָט געטענהט, אַז איר זיצן דאָרטן
אין די שקאָלעס אין זוויהיל איז קיין תבלית נישט און אַז זי זאָל בלייבן אין
בילגאריי און טאָן אַ שידוך מיט אַ לייטישן בחור.

פראַדל האָט זיך פאַנאַנדערגעלאַכט מיט אַ קליגענדיק געלעכטער, וואָס
אַזעלכעס האָט מען קיינמאָל אין פרומען בילגאריי נישט געהערט פון אַ
יידישער טאָכטער, און פאַרצויגן מיט פאַפּיראָסל.

- חתונה האָבן מיט אַן איטשע-מייער און באַזעצן זיך אין בילגאריי?

- האָט זי געזאָגט מיט עקל. כ´וואָלט בעסער אַראָפּשפּרינגען פון דער בריק.

- וואָס דען ווילסטו? – האָט דער פעטער זי געפרעגט, אָנלאָזנדיק
איר אַ פול פּנים מיט רויך.

- שטודירן און ווערן אַ צאָן-דאָקטאָר - האָט פראַדל געענטפערט,
אָנלאָזנדיק דעם פאָטער אַ פול פּנים מיט רויך.

דאָס וואָרט דאָקטאָר האָט אויף מיר אָנגעוואָרפן אַזאַ מורא און שטאָלץ
גלייכצייטיק, אַז איך האָב אַזש נישט געוואַגט צו אָטעמען. איך האָב
בלויז געקוקט אויף אָט דעם פרעמדן רויכערנדיקן מיידל און נישט
געקענט זיך צו גלייבן, אַז זי איז טאַקע מיינס אַ לייבלעך שוועסטער-קינד.

אין די שבתים פלעגן פאָטער און טאָכטער זיך קריגן העפטיקער ווי
אַ גאַנצע וואָך, ווייל זיי האָבן ביידע נישט געטאָרט רויכערן. איך פלעג מיט
הנאה אָפּזיצן אַ גאַנצן שבת-נאָכמיטאָג אין פעטערס טומלדיקער שטוב, וואו
אַפילו דאָס קריגן זיך האָט נישט געהאַט אין זיך קיין ביטערניש, נאָר
היימישקייט און לייכטקייט. די מומע שרה-טזשיזשע, די הויכע יידענע, וואָס
תמיד האָט געשמעקט פון איר מיט אויוון און געבעקס, האָט מיר כסדר
צוגעטראָגן קיכעלעך, ראָגעלעך און קאָמיסברויטעלעך. צו שלש-סעודות
פלעג איך צוריקגיין צום זיידן. די באָבע פלעגט זיצן אין דער גרויסער
קיך, וואָס איז געווען איינגעהילט אין שבת-צו-נאַכטיקע שאָטנס און זאָגן
אירע תחינות און תפילות. דערביי האָט זי געזאָגט נישט נאָר לשון-

קודשדיקע תפילות, נאָר אויך יידישע. און אַריינגעלייגט אַ סך האָבן אין "גאָט פון אברהם". איך געדענק נאָך ביז היינט איר אָוונטיקן ניגון:

גאָט פון אברהם און יצחק און יעקב,
היט אָפּ דיין פאָלק ישראל פון יעדער שלעכטס ...

נאָך דעם "גאָט פון אברהם" פלעגט זי איבערגיין צו אַ ליד אין גראַמען וועגן אליהו הנביא, וואָס דאַרף אָנזאָגן די בשורה פון משיחס קומען. טייל שורות געדענק איך נאָך:

אויף אַ באַרג ווייט ערגעץ, ווייטער
שטייט צווישן הימל און ערד אַ לייטער,
אליהו דער חשבי שטייט אויף דער לייטער
און זאָגט אָן פאָלק ישראל א בשורה מיט אַ טראָמייטער
אליהו הגלעדי, טראָמייטער נאָך,
משיח בן דוד זאָל קומען די וואָך ...

ווען די באָבע פלעגט פאַרטיק ווערן דערמיט, פלעגט זי איבערגיין צו אַזאַ ליד:

חנה האָט געהאַט זיבן טעכטער אין אירעס לייב,
האָט זי זיי נישט געהאַט צו געבן קיין פּיצעלע ברויט.
היט אונדז אָפּ, גאָט פון נויט,
און פון אַ פריצייטיקן טויט.
קומען זאָל אויף אונדז אַ מזלדיקע וואָך,
ברכה און הצלחה נאָך און נאָך,
קומען זאָל די גאולה נאָך די וואָך,
גיך, גיך, גיך,
אליהו, זיי מצליח! ...

מיינע פעטערס פלעגן אָפּט שמייכלען איבער דער באָבעס עברי-טייטש גראַמען, אָבער די באָבע איז נישט נתפּעל געוואָרן און געזאָגט זיי יעדן שבת-צו-נאַכטס פאַר הבדלה. מיינע צוויי שוועסטער-קינדער, די יתומות סימעלע און טויבעלע פלעגן שטיל אונטערברומען אָ מיידלעריש לידל וועגן אַ ליבע צווישן אַ מלך און אַ בת-מלכה.

דער פויגל איז געפלויגן אַ טאָג מיט אַ נאַכט,
אַ טאָג מיט אַ נאַכט.
געקומען צו דער מלכה, געטראָפן די לאָדנס פאַרמאַכט.
אוי, שטיי שוין אויף, גילדענע צירה,
כ׳האָב דיך געבראַכט פון מלך אַ בשורה ...

כאָטש אין זיידנס הויז האָבן ווייבער נישט געטאָרט זינגען, איז אָבער
דאָס דאָזיקע ליבע-ליד טאָלערירט געוואָרן. ווייל דאָס איז נישט געווען סתם
אַ ליבע-ליד, נאָר אַ משל אויף גאָט מיט זיין פאָלק ישראל. מיט דעם
מלך האָט מען געמיינט גאָט, און מיט דער בת-מלכה - די כנסת-ישראל.
מיט דעם פויגל האָט מען געמיינט דעם שליח פון גאָט צו ישראל וועגן
דער גוטער בשורה פון דער אויסלייזונג. צי די מיידלעך די יתומות האָבן
טאַקע געמיינט די פרומע אויסטייטשונג אָדער די פּשוטע ליבע צווישן
אַ מלך און אַ בת-מלכה ווייס איך נישט. אַלנפאַלס האָבן זיי אין אָט דעם
ליבע-ליד אַ סך האַרץ און געפיל אַריינגעלייגט. אין זיידנס בית-דין שטוב
האָט מען געזונגען אַנדערע געזאַנגען: אין דער גרויסער בית-דין שטוב,
וואָס איז געווען איינגעהילט אין שווערע, געדיכטע שאָטנס, זיינען געזעסן
אויסגעזעצט ביים טיש און געשטאַנען עטלעכע מנינים יידן, די אָרעמסטע
פון שטאָט, די זיפּן-מאַכערס, און פרום געזונגען זמירות צו שלש-סעודות.
בילגאָריי האָט זיך באַשעפטיקט מיט אויסאַרבעטן זיפּן, וועלכע זיינען
געגאַנגען איבער גאַנץ רוסלאַנד און אפילו געשיקט געוואָרן קיין אויסלאַנד.
די פויערים אַרום פלעגן מאַכן זיפּן נאָר אין ווינטער, ווען זיי האָבן נישט
געהאַט קיין אַרבעט אין די פעלדער. די בילגאָרייער יידן האָבן געאַרבעט
ביי זיפּן אַ גאַנץ יאָר. עטלעכע הונדערט יידישע משפחות האָבן זיך באַשעפ-
טיקט מיט אָט דער מלאכה. די ווייבער האָבן געקליבן די פערדישע האָר,
פון וועלכע מען האָט די זיפּן געוועבט, גערייניקט און געוואַשן זיי. אָט די
ווייברישע אַרבעט האָט זיך גערופן "מיעטן" און די אַרבעטאָרינס האָט מען
גערופן "מיעטערקעס". די מאַנסבילן זיינען געזעסן אין וועבשטולן איינ-
געפלאָכטן צווישן שטאַנגען און שטריק, ווי אַ פליג אין שפּינוועבס, און גע-
וועבט די זיפּן. דאָס איז געווען אַ שעדלעכע אַרבעט, ביי וועלכער מען פלעגט
געוויינלעך קריגן שווינדזוכט נאָך אַ פּאָר צענדליק יאָר, אָדער אפילו פריער.
מערסטע זיפּערס האָבן געאַרבעט פון פאַרטאָג ביז שפּעט אין דער נאַכט.
זיי זיינען געוואָרן אויסגעהויקערט און האַלב-בלינד און געהוסט און פאַרלוירן
יעדן טראָפּן בלוט אין פּנים. אַזוי האָבן אויך אויסגעזען די "מיעטערקעס".
אָבער פון דער שווערער אַרבעט האָבן די מענטשן אפילו נישט געקענט
אויסאַרבעטן קיין ברויט און קאַרטאָפל צו עסן צו דער זאַט, קיין שטיקל
מלבוש צו פאַרדעקן דאָס לייב. די עטלעכע גבירים, וואָס האָבן אַרויסגע-
געבן די אַרבעט, האָבן געצאָלט גראָשנס פאַר שווערער האָרעוואַניע. עס איז
דערגאַנגען דערצו, אַז יידן, וואָס האָבן געאַרבעט אַ גאַנצע וואָך צוזאַמען
מיט זייער הויזגעזינד, האָבן נישט געהאַט מיט וואָס שבת צו מאַכן, און אפילו

זיפּערס און זיפּערקעס פלעגן פּרייטיק-צונאַכטס אַרומגיין איבער באַלעבאַטי-שע הייזער בעטן חלה אָדער ברויט. איך פלעג זיי זען ווען זיי פלעגן אַריינ-קומען פאַרשעמטע. די באָבע פלעגט זיי אַוועקגעבן גאַנצע חלות, האַלבע ברויטן. זיי פלעגן בענטשן און ווינטשן. די באָבע פלעגט דערנאָך שאָקלען מיט די חסידים, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען זייערע בלוט-זויגנדיקע דערצו. די יינגערע און שטאַרקערע, וואָס האָבן נאָך געהאַט כחות, האָבן געקענט אַליין באַזאָרגן זיך מיט ברויט. אָבער אפילו זיי האָבן געלעבט אין דער גרעסטער נויט און דחקות. זייערע געסלעך זיינען געווען נעסטן פון דלות, שמוץ און קראַנקהייטן. זייערע באַלעבאַטים, וואָס האָבן זיי אַרויסגעגעבן די אַרבעט, זיינען געוואָרן רייכער מיט יעדן טאָג.

אָט די אָרעמע, צעבראָכענע יידן פלעגן דאָס קומען אין זיידנס הויז יעדן שבת פאַרנאַכט, וואו זיי האָבן געגעסן שלוש-סעודות, חלה מיט הערינג, און געזונגען זמירות, אין זייער נויט און דערשלאָגנקייט האָבן זיי זיך געטוליעט צום רב זייערן, וואָס האָט זיך אָנגענומען פאַר זיי, מכבד געווען זיי. דער זיידע האָט גערעדט מיט זיי, געטרייסט זיי, געשאַפן צדקה פאַר זיי. ער האָט אויך יעדן פון זיי, דעם סאַמע קלענסטן, גערופן מיט אַ "רב" און באַגעגנט מיט אַ "ברוך הבא" ווען ער איז אַריינגעקומען אין זיין בית-דין שטוב. און זיי זיינען געווען שטאָלץ מיט זייער רב, שטאָלץ דערמיט וואָס ער דאַוונט נישט מיט די חסידים, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען זייערע בלוט-זויגנדיקע באַלעבאַטים, נאָר צווישן די פּראָסטע לייט אין שול; שטאָלץ דערמיט וואָס ער רופט זיי יעדן מיט אַ "רב", באַגעגנט זיי מיט אַ "ברוך-הבא". זיי פלעגן אויך קומען אויסוויינען זיך פאַר אים, רופן צו דין-תורהס זייערע באַלעבאַטים, מער פון אַלע אַנדערע - דעם גביר פון שטאָט, ר׳ יהושע מיימון, וואָס כמעט אַלע האָבן געאַרבעט פאַר אים.

די מערסטע דין-תורהס, אַזעלכע פלעגן פּאָרקומען שבת-צו-נאַכטס. דער זיידע פלעגט אַריינרופן שמואל שמש און אים שיקן נאָך די צדדים.

- גיי נאָך ר׳ יהושען, - פלעגט דער זיידע זאָגן, - און זאָג, אַז איך רוף אים צו אַ דין-תורה.

שמואל שמש האָט שוין געוואוסט וועלכן ר׳ יהושע מען מיינט. ערגער איז געווען, ווען דער זיידע פלעגט אים שיקן נאָכן צווייטן צד, דעם זיפּער. די מעשה איז געווען, וואָס קיינער האָט נישט געוואוסט די פאַמיליע-נעמען פון אָט די אָרעמע באַלמעלאָכעס, זיי האָבן געהאַט צו-נעמען, וואָס לצים אין שטאָט האָבן זיי געגעבן. דער זיידע האָט נישט געוואָלט אָנרופן אַ יידן מיט אַ צו-נאָמעלן, און ער פלעגט בלויז זאָגן.

- גיי, שמואל, און רוף ר׳ בערל זיפּער.

- ס׳זיינען דאָ אַוודאי אַ מנין בערל זיפּערס אין שטאָט, רב, - האָט דער שמש געזאָגט.

- ער וואוינט אין זיפּער געסל.

- זיי וואוינען אַלע אין זיפּער-געסל, רב.

- ער איז, נעבעך, אַ דאַרער ייד, אַ צעבראָכענער.

- זיי זיינען אַלע דאַרע און צעבראָכענע, רב ...

- דער וואָס אַרבעט פאַר ר׳ יהושען ...

זעענדיק, אַז עס וועט נישט קומען צו קיין טאָלק, האָט דער שמש פּרו-בירט טרעפן.

- בערל לאָקש? בערל הויקער? בערל צאָפּ? בערל די נקבה? בערל פּאַרך?

נו, גיי שוין, גיי ... – האָט דער זיידע געזאָגט מיט אַ זיפץ פון וואָס שמואל שמש האָט פאַרשטאַנען, אַז מען דאַרף גיין רופן בערל פּאַרך ...

די דין-תורהס זיינען געווען טומלדקיע. די אָרעמע זיפּערס פלעגן טענהן שרייען, רופן צו יושר, גערעכטיקייט, יהדות

- וואו איז יהדות? – האָבן זיי געפרעגט. - מיר האָבן שוין נישט קיין כוח צו אַרבעטן מיט וויב און קינדער און נישט האָבן אפילו צו עסן.

- איך צאָל גויים נאָך וויניקער, רב, - האָט ר׳ יהושע געטענהט געלאַסן.

דער זיידע האָט גערעדט וועגן יידישקייט.

- ר׳ יהושע, גויים האָבן פעלדער, גויים דאַרפן נישט עסן כשר, צאָלן מלמד-געלט, נישט רוען אום שבת ... יידן קענען זיך נישט גלייכן צו גויים, להבדיל.

- עס איז מסחר, רב, און אין מסחר רעכנט מען זיך אויס עס זאָל קאָסטן וואָס ביליקער, - האָט ר׳ יהושע געטענהט רואיק און געלאַסן אויף אַלע באַלמעלאָכישע קולות און געוויינען.

לויטן אויסזען האָט דער ר׳ יהושע קיין סימן פון קיין נגיד נישט געהאַט אויף זיך. זיין קאַפּאָטע האָט געגלאַנצט פון אַלטקייט, זיין היטל האָט גע-האַט אַ פלעק אויפן דאַשעק. אויך פלעגן זיינע זאָקן זיין פאַרצירעוועט און די פּיאַטעס און אַרויסגעשיינט מיט זייערע לאַטעס פון צו-לויזע חסידישע שיך. אָבער ווי פרום און אָרעם געקליידט ער איז געווען, אַזוי איז ער געווען אָנגעשטאָפּט מיט גאָלד, האָט מען אין שטאָט געזאָגט. זיינע גלאַטע, פרומע רייד, לאָגישע און פול מיט תורה און פרומקייט, האָבן אַרויסגעבראַכט פון

די כלים די צערייצטע אומגליקלעכע זיפּערס, וואָס זיינען געווען שווער אויף דער צונג.

איינמאָל ביי אַזאַ דין-תורה איז אַ זיפּער געוואָרן אַזוי אויפגעקאָכט, אַז ער האָט זיך צעשריען.

- איר הערט, רבי, ווען כ׳בין געווען אַ חדר-יינגל, האָב איך שוין מיט ווייב און קינדער געאַרבעט אויף ר׳ יהושען, און זיך אַלץ צו קיין שטיקל ברויט נישט דערשלאָגן ...

- ר׳ יהושע האָט געלאַכט.

- שוטה, אַז דו ביסט געווען אַ חדר-יינגל, האָסטו דאָך קיין ווייב און קינדער נישט געהאַט, - האָט ער געזאָגט געלאַסן, גלעטנדיק דערביי פרום זיין באָרד און פּיאות.

דער זיפּער האָט זיך פאַנאַנדערגעוויינט איבער זיין אייגענער אָרעמער שטומער צונג.

דער זיידע האָט אים איינגענומען, ווי אַ קינד.

- גאָט איז אַ דערבאַרעמדיקער פאָטער, האָט דער זיידע אים גע-טרייסט און געגלעט זיין אַרבל.

כדי נישט מבייש צו זיין דעם אָרעמען צד, האָט דער זיידע קיינמאָל ביי אַזעלכע דין-תורהס קיין פּסק-געלט נישט גענומען, אפילו אויך נישט פון נגידישן צד.

נאָך איינער אַזאַ דין-תורה האָב איך פּרובירט בייזערן זיך אויף גאָט, וואָס לאָזט צו אָרעמע-לייט אַזוי ליידן.

- פאַרוואָס מאַכט נישט גאָט, אַז אַלע זאָלן זיין גוט, זיידע? - האָב איך געפרעגט.

דער זיידע האָט מיר פּרובירט דערקלערן מיט אַלערליי תירוצים, אָבער איך האָב זיך נישט געלאָזט פאַררעדן און זיך געהאַלטן פאַרעקשנט ביי מיין קשיה. דער זיידע האָט מיך באַטראַכט מיט זיינע דורכדרינגלעכע אויגן.

- ביסט צו יונג צו פאַרשטיין אַזעלכע זאַכן, - האָט ער מיר געזאָגט,

- גיי לייען קריעת-שמע פאַרן שלאָפן, און גלייב אין גאָט, אַז אַלץ וואָס ער טוט דאַרף אַזוי זיין.

דערביי האָט ער אַליין פאַרהויבן די אויגן צום באַלקן, הויך געזיפצט און פלוצלונג אַ זאָג געטאָן מיט ברען:

- איך גלויב, רבונו של עולם ... איך גלויב, גלויב ...

פון זיין גיכן אַרויסכאַפּן אַ גמרא און זעצן זיך לערנען, האָב איך פאַר-שטאַנען, אַז ער וויל זיך ראַטעווען פון שווערע מחשבות און קשיות, וואָס האָבן אים געפּייניקט.

איך האָב מער נישט געפרעגט און בלויז געקוקט פון מיין שלאָף-בעטל אויף דעם זיידן ביי דער גמרא. עפּעס אַ גרויסער כוח האָט געווייעט פון אָט דעם הויכן ביינערדיקן שטרענגן יידן וואָס איז ווי געבוירן געוואָרן צו זיין אַ פֿאַסטעך איבער אַן עדה. ער האָט געפירט די שטאָט מיט יושר און צדקות, קיין זאַך נישט פֿאַרגלעט, קיין זאַך נישט פֿאַרזען, פֿאַר קיינעם קיין מורא נישט געהאַט, קיינעם פֿאַר קיין זאַך נישט געשמייכלט.

איך געדענק, ווי איינמאָל, ווען מיר זיינען געווען ביים זיידן, איז אין בילגאָריי גראָד געשטאָרבן דער ראש-הקהל פון שטאָט, אַ רייכער ייד און אַ חשוב ביי נאַטשאַלסטוואָ. אויב איך מאַך קיין טעות נישט איז זיין נאָמען געווען דוד לובלינער. דעם פֿאַרשטאָרבענעמס זין זיינען געקומען בעטן דעם זיידן, ער זאָל מאַכן אַ הספּד איבער זייער פֿאָטער. אָבער דער זיידע האָט זיך אָפּגע-זאָגט, ווייל הגם דער פֿאַרשטאָרבענער איז געווען אַ פרומער ייד, האָט ער זיך נישט געהאַט אויסגעצייכנט מיט קיין לומדות אָדער יראַת-שמים, אַזוי אַז מען זאָל אים אויסטיילן פון אַנדערע שטאָטישע יידן. די זין האָבן זיך געפילט זייער געטראָפֿן דערפון און זיי האָבן פֿאָרגעלייגט דעם זיידן צוערשט הונדערט און דערנאָך צוויי הונדערט רובל, וואָס איז צו יענער צייט געווען אַ פֿאַרמעגן, באַזונדערס פֿאַר מיין זיידן, וואָס האָט געהאַט אויף זיך אַזאַ גרויסע משפּחה צו באַזאָרגן. דער זיידע האָט נישט געוואָלט הערן דערפון, הגם פון אַלע זייטן האָט מען אים געוואָרנט, אַז ער רייסט זיך איין מיט די מעכטיקסטע פון שטאָט, וואָס קענען אים אויך קאַליע מאַכן ביי נאַטשאַלסטווע טאָמער איז דאָס נאָך ווייניק געווען, האָט ער אין דעם זעלבן טאָג געהאַלטן אַ הספּד איבער אַ פֿאַרשטאָרבענעם ייד אַן אָרעמאַן, וואָס איז אָבער געווען אַ גרויסער למדן און אַ ירא-שמים. דאָס האָט נאָך מער צערייצט די גבירישע זין; אָבער זיי האָבן נישט געוואַגט צו זאָגן אַ קרום וואָרט דעם זיידן אין די אויגן. אַזוי האָבן אויך נישט געוואַגט אַנטקעגן צו רעדן אים די חסידים פון שטאָט, וואָס האָבן געהאַט אויף אים אַ בייז האַרץ פֿאַר זיין נישט גלויבן אין גוטע-יידן. איך געדענק ווי אין שטאָט איז געהאַט אויסגעבראָכן אַ גרוי-סע מלחמה צווישן ראַדזינער חסידים און די איבעריקע חסידים פון שטאָט - גערער, טריסקער, בעלזער, גאָרליצער, רידניקער, סאַנדזער און אַלע אַנדערע.

די מחלוקה איז אויסגעבראָכן צוליב אַ געשטאָרבענעם ראַדזינער חסיד, וואָס חברה-קדישא האָט אים נישט געוואָלט מקבר זיין אין אַ טלית מיט בלויע ציצית.

דער ראַדזינער רבי ר׳ גרשון העניך האָט זיך געהאַט שטאַרק געזאָרגט, פאַר וואָס יידן אין גלות נוצן נישט קיין תכלת, בלויע פאַרב, אין זייערע ציצית. ווי די תורה הייסט נוצן אַזאַ פאַרב און ווי יידן אין ארץ-ישראל האָבן עס אַמאָל גענוצט. ער האָט דעריבער געמאַכט גרויסע אויספאָרשונגען וועגן תכלת און ער איז געקומען צום באַשלוס. אַז אין מיטללענדישן ים איז דאָ דאָס וואַסער-באַשעפעניש "חלזון", וואָס האָט אין זיך בלוי בלוט, מיט וועלכן די תורה האָט געהייסן פאַרבן יידישע ציצית. ער האָט די ים-באַשעפענישן געבראַכט אַהיים, זיי געקוילעט און מיט זייער בלוט אָפּגעפאַרבט ביי יעדן חסיד זיינעם איין ציצה, דעם "שמש", אין די טליתים און אין די ציצה-כנפותן. ער האָט אויך אַרויסגעלאָזט אַ קול-קורא צו אַלע רבנים און גוטע-יידן, אַז זיי זאָלן אָננעמען זיין אַנטדעקונג און באַפעלן אַלע יידן צו נוצן דעם תכלת, וואָס ער האָט אויסגעפונען. אין דער רבנישער וועלט האָט זיך אויפגעהויבן אַ טומל. רבנים און גוטע-יידן האָבן געטענהט, אַז נאָר ווען משיח וועט קומען וועט מען וויסן וואָס תכלת איז און אַז אַ היינטיקער מענטש האָט נישט דאָס רעכט צו באַשטימען אַזאַ זאַך. דער ראַדזינער, אַ שאַרפער פּאָלעמיסט האָט באַשולדיקט די קעגנער זיינע, אַז זיי פאַרגינען אים נישט דעם כבוד און דערפאַר לאָזן זיי יידן דאַוונען אין ציצית אָן תכלת, וואָס דאָס איז, על-פּי תורה, אַזוי גוט ווי מען וואָלט אינגאַנצן קיין ציצית ניט געטראָגן. חסידים פון אַנדערע רביים האָבן געטענהט, אַז דאָס איז אַ חוצפּה פון ראַדזינער רבין צו באַשולדיקן יידן און צדיקים אין אַזאַ זינד. זיי האָבן אויך געטענהט, אַז דער ראַדזינער רבי איז אויסן געשעפט אין דעם גאַנצן עסק, ווייל ער האָט איבערגענומען דעם מאָנאָפּאָל פון די בלויע ציצית און ער האָט גערעכנט אַ טייערן פּרייז פאַר זיין תכלת.

אָט די מלחמה האָט יאָרן-לאַנג געפלאַקערט צווישן יידן אין פּוילן. קעגנער האָבן זיך געפּאַטשט, געשלאָגן, געמסרט. יידן האָבן, צוליב די בלויע ציצית, אויך אָפּגעלאָזט שידוכים, געצוואונגען פאָר-פּאָלקן זיך צו גטן. איינמאָל אין אַ זומער, ווען איך בין געווען ביים זיידן, איז געשטאָרבן אַ ראַדזינער חסיד. די זין זיינע, ווי זיינע חברים, די ראַדזינער חסידים, האָבן געוואָלט דעם ייד מקבר זיין אין זיין טלית, וואָס האָט געהאַט בלויע ציצית. די חברה-קדישא לייט, וואָס זיינען געווען חסידים פון אַנדערע רביים, האָבן נישט גע-וואָלט טאָן דעם געשטאָרבענעם זיין רעכט אין אַ טלית מיט בלויע ציצית. אין שטאָט האָט זיך געטאָן חושך. דער מת איז דערווייל געלעגן. דער זיידע האָט געשיקט רופן צו זיך די חברה-קדישא-לייט, די גרעסטע בעלי-מחלוקה צווישן זיי, און באַפוילן זיי, זיי זאָלן מקבר זיין דעם מת אין זיין טלית מיט

די בלויע ציצית. דאָס איז געווען פאַר די חסידים, איבערהויפּט פאַר די גערער, אַ געוואַלדיקער קלאַפּ. זיי האָבן פּרובירט טענהן:

- רב, ס׳איז אַ זינד, אַ חילול-השם ...

- די גרעסטע זינד און חילול-השם איז מחלוקת צווישן יידן, - האָט דער זיידע געזאָגט. - איך נעם די עבירה אויף זיך ...

די שאַרפע חסידים האָבן זיך אונטערגעגעבן דעם רב דעם מתנגד, וועמען זיי האָבן זיך נישט געוואַגט קעגנצושטעלן. און נישט נאָר די חסידים, נאָר אַפילו זינדיקע לייט, אויפגעקלערטע, האָבן נישט געהאַט די העזה אים זיך קעגנצושטעלן. אין שטאָט איז געווען אַ מסור. דער זיידע פלעגט ברענען זיינע טריט. ער האָט נישט געוואַגט צו זאָגן אַ וואָרט, נאָר אויסגעהערט דעם זיידנס מוסר און דראָאונגען.

איינמאָל איז מען געקומען זאָגן דעם זיידן, אַז אויף דער חתונה ביים רופאס טאָכטער מיטן קלעזמערס זון טאַנצט מען שעטנז-טענץ, דאָס הייסט, בחורים מיט מיידלעך טאַנצן צוזאַמען. אָט דער סאָרט מענטשן זיינען געווען אַמאָל פאַררעכנט ביי יידן פאַר די ערגסטע לייט. וואָרים וואָס קען נאָך זיין ערגער ווי אַ רופא און אַ קלעזמער? אָבער דער זיידע האָט נישט געוואָלט קיין הפקרות אין זיין שטאָט. ער האָט דעריבער גלייך אָנגעטאָן דעם אַטלע-סענעם כאַלאַט און דעם סאַמעטענעם קאַפּעליאַטש און, באַגלייט פון שמואל שמש, געלאָזט זיך גיין צום רופא אין הויז און אַליין איבערצייגן זיך, צי אַזאַ זינד ווערט טאַקע געטאָן אין ישראל. ווען די קלעזמער-יונגען און זייערע מיידלעך האָבן זיך דערוואוסט, אַז דער רב גייט, האָבן זיי פאַרלאָשן די לאָמפּן און דורך די פענצטער אַרויסגעשפּרונגען פון הויז. אַזוי האָט מען געציטערט פאַרן בילגאָרייער רב אין שטאָט.

צווישן די פיל אַנדערע עפּיזאָדן אין מיין זיידנס הויז, וויל איך נאָך צום לעצט דערמאָנען אָט די צוויי:

איינמאָל, געדענק איך, איז צוגעפאָרן צום זיידנס הויז אַ גרויסע פור אָנגעפּאַקט מיט שטרוי. פון אָט דער פור האָט אַרויסגעקוקט אַ רבנישער קאַפּעליאַטש און אַ ברייטער שאַל אַרומגעהילט איבער אַן איינגעקאָרטשעטער פיגור. דער בעל-עגלה, אַ ייד אַן אַרענדאַר, האָט ממש אויף די הענט אַראָפּ-געטראָגן פון שטרוי אַרויס אַ רבל, וואָס איז געווען אָנגעטאָן אין עטלעכע זשופּיצעס, הגם עס איז געווען אַ וואַרעמער זומער-טאָג. פון דער קיך איז

אַרויסגעלאָפן די מומע רחלע און זיך געקנייפּט אין די באַקן פאַר איבעררא-שונג.

- טאַטע, טאַטע! – האָט זי געררופן. - איטשעלע, זע, ווער ס׳איז גע-קומען, דער טאַטע!

דאָס איז געווען דעם זיידנס מחותן, ר׳ ישעיהלע ראַכעווער, דער רב פון וויסאָקע, וואָס האָט אָנגעשריבן אַ וועלט מיט ספרים, אין וועלכע אַלץ איז פאַרבאָטן. אַזוי ווי ער האָט זיך אויסגעהילט פון אַלע קאַפּאָטעס און שאַלן און זיך געוואַשן אַ סך מאָל די הענט, אַזוי האָט ער גלייך גענומען דער-ציילן וועגן די נייע איסורים, וואָס ער האָט געמאַכט.

- איר ווייסט, מחותן, איך האָב אויסגעפונען, אַז אין קאַרטאָפל איז דאָ אַ חשש-חמץ, און דערפאַר דאַרפן יידן בעסער נישט עסן קיין קאַרטאָפל אום פסח ...

דערביי האָט ער גענומען זאָגן תורה, אויסצואווייזן פון וואַנען ער האָט גענומען דעם נייעם פאַרבאָט.

- וואָס-זשע וועלן יידן עסן אום פסח, ר׳ ישעיהלע? - האָט דער זיי-דע געפרעגט מיט אַ לייכטן שמייכל אויף זיין באָרד.

ר׳ ישעיהלע האָט דערויף נישט געענטפערט און דערציילט וועגן נייע פאַרדאַכטן אויף אַלערליי עסנוואַרג, וואָס עס איז גלייכער, אַז יידן זאָלן זיי נישט נעמען אין מויל אַריין. דער זיידע האָט שווייגנדיק אויסגעהערט דעם מחותנס ראיות, פון וועלכע ער האָט וויניק געהאַלטן, און געשמייכלט זיין ליכטיקן שמייכל.

- איי, ר׳ ישעיהלע, איר האַלט אין איין אויסגעפינען, וואָס יידן טאָרן נישט, - האָט ער געזאָגט – דאָס איז קיין קונץ נישט; מען דאַרף בעסער אויסגעפינען, וואָס יידן מעגן יאָ, אָרעמעלייט דאַרפן עסן, ר׳ ישעיהלע ...

ווען ר׳ ישעיהלע האָט ווידער געהאַלטן אין איין זוכן ראַיות, האָט דער זיידע אים געהייסן בעסער נעמען פון כיבוד, וואָס די באָבע האָט אַוועקגע-שטעלט אויפן טיש.

- עסט, מחותן, - האָט ער אים געמונטערט, - עסט אַליין און לאָזט אַנדערע יידן עסן ...

דער תמעוואַטער פרומער רבל האָט נישט פאַרשטאַנען דעם לייכטן אָנצוהערעניש און פאַרגאַנגען זיך אין התלהבות אין זיינע תורות, פון וועל-כע ער האָט אויסגעדרונגען, אַז אַלץ אין דער וועלט איז פאַרבאָטן פאַר יידן ...

דער פעטער איטשע, ר׳ ישעיהלעס איידעם, האָט אָפן חוזק געמאַכט פון זיין שווער, דעם בטלן. ער האָט דערציילט אין קיך, אַז איינמאָל איז ר׳

ישעיהלע געפֿאָרן אין לובלין צוזאַמען מיט זיין טאָכטער, דער מומע רחלע. אַזוי ווי ער האָט מורא געהאַט, אַז יידן זאָלן אים ניט חושד זיין, אַז ער פֿאָרט חלילה, אויף איין פור מיט אַ פרעמדער אשה, האָט ער איבער אַלע לובלינער גאַסן אויסגערופן:

- יידן, זייט וויסן, אַז איך פֿאָר מיט מיין אייגענער טאָכטער ...

מיך האָט די באַגעגעניש צווישן זיידן און ר´ ישעיהלען שטאַרק געוויילט.

אַ צווייטע באַגעגעניש, וואָס האָט געלאָזט אויף מיר אַ טיפן רושם, האָב איך בייגעוואוינט צווישן מיין זיידן און אַ גוטן-יידן.

קיין בילגאריי איז אַראָפּגעקומען זאַמלען געלט ביי זיינע חסידים דער צדיק ר´ מאָטעלע קאַזימירער, אַן אייניקל פון דער טשערנאָבילער דינאַסטיע. און ווי עס פירט זיך, האָט דער רבי אָפּגעשטאַט אַ וויזיט ביים רב פון שטאָט. כאָטש דער זיידע איז געווען אַ מתנגד, האָט ער דעם גוט-יידישן גאַסט אויפגענומען מיט גרויס כבוד און אים אָפּגעטראָטן זיין פאָטער-שטול. דער רבי האָט זיך אַוועקגעזעצט לעבן זיידן אַרום טיש האָבן זיך געשטופּט די חסידים און מקורבים.

די באָבע האָט אַריינגעטראָגן כיבוד - עפּל, באַרן און פלוימען. דער זיידע, ווי זיין שטייגער איז געווען, האָט גלייך גענומען רעדן לומדות מיטן גאַסט. אָבער דער גוטער-ייד האָט נישט געהאַט קיין חשק צו רעדן לומדות, אין וואָס ער איז, אַפּנים, נישט געווען קיין גרויסער בריה, און ער האָט בעסער גענומען אונטערזינגען, מאַכן העוויות און פראַווען גוט-יידישע שטיק. אָנשטאָט רעדן לומדות, האָט ער גאָר אָנגעזאָגט אַ ווערט מיט גימטריאות, אַ תורה וואָס באַשטייט אין אויסגעפינען די צאָלן פון אותיות אין פסוקים. דער זיידע מיינער האָט נישט געהאַט קיין גרויס חשק צו דעם מין תורה. דעם רבינס גבאי האָט גלייך זיך גענומען צו משא-ומתן. ווי נאָר דער רבי האָט פאַרזוכט אַ פלוים, האָט דער גבאי גענומען מסחרן מיט דעם צדיקס שיריים.

- איין קערבל כסף טהור פאַר אַ פלוים! - האָט ער אויסגערופן מיט אַ ניגון, ווי ביים פאַרקויפן עליות. - איין קערבל מיט אַ האַלבן ... צוויי קערבלעך ...

חסידים האָבן איבערגעשטיגן איינער דעם אַנדערן אין פרייז. באַלד זיינען זיך אויך אָנגעלאָפן ווייבער מיט קינדער און געבעטן ביים רבין, ער זאָל זיי בענטשן. דער רבי האָט געבענטשט, אָבער דער גבאי האָט געהייסן באַ-צאָלן פאַר יעדער רבישער ברכה אין פאָראויס. איידער דער רבי האָט פאַרלאָזט דעם זיידנס שטוב, האָט דער גבאי זייגער פאַרקויפט דאָס אונטערפירעכטס.

דער קאַזימירער האָט געהונקען אויף אַ פוס און מען האָט אים דעריבער אונטערגעפירט. די זכיה צו פירן דעם רבין האָט געקאָסט געלט ...

ווען דער רבי מיט די חסידים זיינען אַרויס, האָט דער זיידע אָפּגעווישט דעם טיש מיט דער קעשענע-פאַטשיילע, ווי ער וואָלט געוואָלט אָפּרייבן פון אים יעדן זכר פון דער געשעפטלעכער רביסטווע, און ער האָט קיין וואָרט נישט אַרויסגערעדט צום תלמיד זיינעם, טודרוס, דעם למדן און מתנגד, וואָס האָט געשמייכלט איבער דעם וואָס ער האָט געזען און געהערט.

- מ´נע, לערנען, נישט ליידיק גיין! - האָט ער באַפוילן און גענומען לערנען שיעור מיט דעם בחור, פון וועלכן ער האָט שטאַרק געהאַלטן.

סוף זומער, אין אָנהייב חודש אלול, האָט מיין מוטער גענומען די שוועסטער און מיך און זיך צוריקגעקערט אַהיים, קיין לענטשין.

די באָבע האָט אָנגעבאַקן פאַר אונדז אַ וועלט מיט קיכעלעך, מיטגעגעבן אין וועג אַריין אַ סך פלעשער זאַפט און איינגעמאַכטסן. אויפן וועג האָב איך זיך געריסן צו זיצן לעבן בעל-עגלה, בין אַראָפּגעקראָכן פון דער בויד ביים באַרגיקן וועג, געפייפט צו די פערד. די מאַמע האָט מיך געמוסרט פאַר מיין אויפפירונג, וואָס פּאַסט נישט פאַרן בילגאַרייער רבס אייניקל. ווען מיר זיינען דורכגעפאָרן דורך דער שטאָט יאַנעוו,האָט די מאַמע מיר אָנגעוויזן אויף אַ טורמע מיט פאַרקראַטעוועטע פענצטערלעך און מיר געזאָגט, אַז אויב איך וועל נישט ווערן קיין לייט און האָבן אין קאָפּ פערד און בעלי-עגלות, וועל איך נאָך אַמאָל זיצן אין קרימינאַל, וואו עס זיצט דער בילגאַרייער כל-בוניק איטשעלע שמואל פאניעס, וואָס האָט זיך אויך געחברט מיט פערד און פערד-גנבים. פון דעמאָלט אָן, יעדעס מאָל וואָס איך האָב אָפּגעטאָן עפּעס אַ נישט-יידישע זאַך, פלעגט די מאַמע מיך רופן: איטשעלע שמואל פאניעס.

דערווייל זיינען מיר געפאָרן דורך די שטעטלעך, דערפער און וועלדער פון לובלינער גובערניע, וואַס יידן פלעגן זיי רופן "דעם מלך אביונס גיטער". מיר זיינען פאַרבייגעפאָרן אַלט-יידישע שטעט, וואָס מען געפינט זייערע נעמען אין יידישע ספרים פון די צייטן פון גזירת ת"ח; שטעט מיט אַזעלכע נעמען ווי זאַמאָשטש און שעברעשין און גאריי און יוזעפאָוו און אַלערליי אַנדערע; שטעט מיט אַלטע יידישע שולן און בית-עולמס; שטעט מיט פאַרצייטיקדיקע קלויסטערס און טורעמס און ברייטע רונדע מערק, וועלכע זיינען אַרומגערינגלט מיט הילצערנע ווענט און דעכלעך, וואָס מען רופט זיי "פאַטשענעס", אונטער וועלכע עס זיצן קרעמער און סעדעכעס; שטעט מיט אַלטע יידישע מנהגים, מיט שמשים, וואָס רופן יידן פאַרטאָג אין שול אַריין;

מיט באַהעלפֿערס, וואָס פֿירן דרדקי-קינדער אין די חדרים אַריין מיט גע-
זאַנג; מיט פֿויקערס, וואָס פּויקן אין מאַרק ביי יעדן נייעם געזעץ און נאָכ-
ריכט; מיט חדר-יינגלעך, וואָס צירן אויס פֿענצטער פֿון יידישע שטובן מיט
אַלערליי געשניצטע הערשעלעך און לייבן און פֿייגעלעך לכבוד ימים-טובים;
שטעט, אין וועלכע די יידן זיינען יידישער ווי אין איבעריקן פּוילן און די
גויים זיינען גויאישער ווי אין איבעריקן פּוילן. וואָרים אין קיין אַנדער געגנט
אין פּוילן פֿלעגן די פּוילישע פּויערים נישט טראָגן אַזעלכע לאַנגע האָר, אָפֿט
ביז די אַקסלען, אַזעלכע פֿאַרביקע היטעלעך מיט טראָלדן אויף יעדן ווינקל,
אַזעלכע לאַנגע אויסגעהאָפֿטענע סוקמאַנעס (קאַפּאָטעס), אַזעלכע פֿאַרביקע
גאַרטלען אויף די לענדן און אויסגענייטע כאַדאַקעס (סאַנדאַלן) אויף די פֿיס.
אין קיין אַנדער געגנט האָבן די פּויערטעס נישט געטראָגן אַזעלכע אומגע-
הויער הויכע שטייפֿע טורבאַנען אויף די קעפּ, הויכע צונויפֿגעדרייטע פֿאַר-
ביקע שאַלן, וואָס מען האָט זיי גערופֿן "כאַמולקעס". אין קיין אַנדער געגנט
אין קרוין-פּוילן איז אויך די פּוילישע באַפֿעלקערונג נישט געווען אויסגעמישט
אַזוי געדיכט מיט רוטענישע פּויערים, וואָס האָבן געטראָגן די העמדער איבער
די הויזן, געגאַנגען אין לאַפּטיעס אָדער באָרוועס און גערעדט כאָבלאַצקע לשון,
וואָס יידן האָבן עס גערופֿן יעוואָניש. אַלטמאָדיש און פֿאַרביק און פֿרום זיי-
נען געווען די יידן ווי די גויים אין אָט די גיטער פֿון מלך אביון אין לובלינער
געגנט. אָפּגערוקט פֿון אַ באַן, זיינען די שטעטלעך געווען פֿאַרשטעקט אין
זייער פֿאַרצייטיקדיקייט, נישט אָנגערירט פֿון דער צייט. די טיפֿע וועלדער
האָבן אָפּגעטיילט די געגנט פֿון דער איבעריקער וועלט.

נאָך צוויי טעג שלעפּן זיך מיט בוידן און באַנען און וואָגנס זיינען מיר
אָנגעקומען צוריק אַהיים, קיין לענטשין. דאָס ערשטע האָט אונדז באַגעגנט
אַ קול פֿון אַ שופֿר פֿון בית-המדרש אַרויס, וואו די בחורים האָבן געבלאָזן
אויף וואָס די וועלט שטייט אין די פֿאָרכטיקע טעג פֿון חודש אלול.

צוליב כיבוד-אָב ברעכט אַ ייִד שויבן ביי אונדז און בעט דערנאָך מחילה אין די זאָקן ...

מער ווי געוויינלעך פלעגט דריקן אויף אונדז די אומעטיקייט און אָרעמ-קייט פון דעם העק לענטשין נאָכדעם ווי מיר פלעגן צוריקקומען פון אונדזערע באַזוכן אין בילגאָריי דאָס פּאַרוואָרפענע שטעטעלע האָט אויסגע-זען נאָך קלענער ווי עס איז געווען. די מאַמע, וואָס האָט אין איר פּאָטערס הויז אויפגעלעבט, איז ווידער אַריין אין איר אייבי-קער שווייגעניש און אומעט. זי האָט נאָך אַלץ געהאָפט גובר צו זיין דעם טאַטנס עקשנות און פועלן ביי אים, ער זאָל באַלייגן אַן עקזאַמען און קענען געפינען אַ רבנות אין אַ גרעסער שטעטל. צוליב דעם האָט זי, דורכ-פּאָרנדיק וואַרשע, איינגעהאַנדלט פּאַר צוויי רובל אַ רוסיש-יידישע מעטאָדע, פון וועלכער מען קען אַליין זיך אויסלערנען די רוסישע שפּראַך און די גראַמאַטיק. דאָס איז געווען אַ זאַמלונג פון עטלעכע צענדליק העפטן מיט פּאַרביקע שער-בלעטלעך, אויף וועלכע עס איז געווען אָפּגעדרוקט דער פּאָרטרעט פון מחבר, אַ ייִד מיט אַ שיינער געשוירענער באָרד און מיט אַ דייטשמערישער יאַרמעלקע אויפן קאָפּ, ווי עס טראָגן אַזעלכע בדחנים. אונטער דעם פּאָרטרעט איז געווען אָפּגעדרוקט דער נאָמען: נפתלי הערץ ניימאָנאָוויץ - הנץ. סיי דער פּאָרטרעט פון דעם מחבר, סיי זיין נאָמען האָבן ביי מיר שטאַרק אויסגענומען, און איך האָב גלייך גענומען לערנען זיך די רוסישע ווערטער, וועלכע זיינען געווען וואָרט אין וואָרט איבערגעזעצט אין יידיש. די מעשהלעך, מערסטנס מיט אַ מוסר-השכל דערצו, האָבן שטאַרק נושא חן געווען אין מיינע אויגן, און נאָך מער אין די אויגן פון מיין שוועס-טער. אָבער זיי האָבן גאָרנישט נושא-חן געווען בייט טאַטן. אויף אַ צייט האָט די מאַמע, מיט אירע לאָגישע רייד און איבערצייגונג, יאָ געפּועלט ביים טאַטן, ער זאָל כאָטש איין שעה אין טאָג אַוועקלייגן די ספרים און אַריינ-

קוקן אין דער מעטאָדע. כּדי אים צו מאַכן לייכטער, פלעגט די מאַמע אַליין פריער דורכגיין די לעקציע און דערנאָך זי איבערגיין מיטן טאַטן. איך געדענק נאָך ביז איצט ווי דער טאַטע פלעגט זיך מאַטערן ביים אַרויסזאָגן אַזעלכע פאַר-טאַסטישע ווערטער ווי "פּאָדיעזש", "סושטשעסוויטעלנאָיע", "סקאַזאָיעמאָיע". "גלאַגאָל" און אַנדערע. אָבער אין גיכן איז אים מיאוס געוואָרן דער עסק. ער האָט ביי קיין אופן נישט געוואָלט לערנען פון אויסגווייניק אַ רוסיש לידל מיט אַזעלכע גראַמען ווי "קאָט מאָכנאַטי, קאָזיאָל באָראָדאַטי" ...

- ס´איז אומזיסט, איך וועל שוין מיטן גובערנאַטאָר נישט רעדן, - האָט דער טאַטע געזאָגט און גענומען זיך צו זיינע ספרים, וואָס ער האָט זייערע ברעגן באַשריבן מיט חידושים פון אויבן ביז אַראָפּ מיט קליינע געטאָקטע האַלב-רונדע שורהלעך.

די מאַמע איז דורכגעאַנגען די מעטאָדע אין אַ קורצער צייט. ווען זי וואָלט געדאַרפט האַלטן דעם עקזאַמען און אָננעמען אַ רבנות, וואָלט זי עס געמאַכט איינס און צוויי. אָבער זי איז בלויז געווען אַ יידענע און אירע קענטענישן זיינען נישט געווען קיין מעלה, נאָר אַ חיסרון פאַר איר. צו-זאַמען מיט דער מאַמען, האָבן מיר, די שוועסטער און איך, געזוברעוועט אין די העפטן און געקנאַקט רוסיש אויף וואָס די וועלט שטייט. ווי אַזוי מיר האָבן די רוסישע ווערטער אַרויסגערעדט, איז אַן אַנדערע מעשה; אָבער מיר האָבן געקענט אַלע מעשהלעך און קלוגע שפּרוכן פון אויסנווייניק.

- לערן, לערן! - האָט די מאַמע מיר אונטערגעגעבן חשק. - ס´וועט דיר זיין לייכטער צו באַלייגן עקזאַמען אויף רב, ווען דו וועסט עלטער ווערן.

ביי דער מאַמען איז געווען קלאָר ווי דער טאָג, אַז איך וועל זיין אַ רב: אָבער זי האָט געוואָלט, אַז איך זאָל זיין אַ רב, וואָס וועט נישט מורא האָבן צו רעדן מיטן גובערנאַטאָר.

מיין שוועסטער האָט געפרעגט דער מאַמען, וואָס זי וועט זיין, אַז זי וועט גרעסער ווערן.

- וואָס קען אַ מיידל זיין? - האָט די מאַמע געענטפערט.

די שוועסטער, אַן אייפערזיכטיקע פון קינדוויז אָן, האָט נישט גע-קענט מוחל זיין דאָס, וואָס אירע ווייבערשע פעאיקייטן ווערן גאָרנישט אָפּ-געשאַצט. דאָס איז געווען אַ קוואַל פון שטענדיקער רייסעניש צווישן איר און מיר.

דער טאַטע איז געווען פאַרקאָכט אין זיינע חידושים, וואָס ער האָט גע-שריבן גאַנצע טעג. יעדעס מאָל, וואָס ער האָט מחדש געווען עפּעס אין דער

חורה, אָדער אין דער גמרא, האָט ער געשיינט פון גליק. זיינע באַקן האָבן געפלאַמט, זיינע בלויע אויגן האָבן געלויכטן. נישט האָבנדיק פאַר וועמען צו דערציילן זיינע חידושים, פלעגט ער זיי דערציילן פאַר דער מאַמען, דער טאַטע, דער אייביקער ענטוזיאַסט און זוכער פון וואַרעמקייט און אָנערקענונג, איז געבליבן אָפּהענטיק, ווי אַ קינד, פון דער מאַמעס טענה.

- וואָס-זשע, מיט די חידושים רעכנסטו צו שפּייזן ווייב און קינדער?

- האָט זי געפרעגט.

די מאַמע איז, אגב, געווען דעמאָלט אין די העכערע חדשים און געגרייט זיך ברענגען אַ ניי באַשעפעניש אויף דער וועלט.

גאָר אין גיכן האָבן ווייבער גענומען אָנפילן די שטוב, רעדן, סודען זיך, און מיך אַרויסשיקן פון שטוב, ווייל אַ יינגל דאַרף נישט הערן וואָס ווייבער רעדן צווישן זיך. אין איינעם אַ פרימאָרגן האָט די מאַמע גענומען קרעכצן. די שטעטלשע ווייבער האָבן גלייך פאַרהאַנגען מיט אַ ליילעך דער מאַמעס בעט און מען האָט מיך געשיקט לויפן ברענגען די הייבאַם, אַ גויע מיטן נאָמען פאַקאַצאָווא.

- לויף שנעל און ברענג זי גלייך צופירן! - האָט די טרייטעלעכע מיר אָנגעזאָגט.

זי האָט מיר נישט געדאַרפט אָנזאָגן, ווייל דאָס לויפן איז ביי מיר געווען אַ נאַטירלעכע זאַך יינגלוויז. איך בין תמיד געלאָפן. דאָס מאָל בין איך געפלויגן ווי אַ רוח. די הייבאַם איז נישט געווען אין דער היים, נאָר אויף די פעלדער, וואו זי האָט אויסגעראָבן די לעצטע קאַרטאָפל איידער דער ווינטער קומט אָן. די קורצע גראָבע גויע האָט אַוועקגעלייגט דעם גראָב-אייזן. אַרומגעבונדן דאָס פאַרטעך און אַזוי ווי זי איז געגאַנגען און געשטאַנען מיט אויסגעשמירטע הענט פון ערד און באָרועס, כאָטש עס איז שוין געווען קאַלטלעך, איז זי אַוועק צו דער מאַמען הינטערן ליילעך.

נאָך עטלעכע שעה איז געבוירן געוואָרן אַ מיידעלע, מיט אַ רויט קעפּל, געראָטן אין דער מאַמען, וואָס איז אויך געווען אַ רויט-האָריקע.

די חסידים אין בית-המדרש האָבן געשמייכלט מיט חוזק שבת ביים לייענען, ווען מיין פאָטער האָט אַ נאָמען געגעבן דעם קינד שרה. דאָס ברענגען אַ טאָכטער אויף דער וועלט איז ביי חסידים פאַררעכנט געווען פאַר אַ בושה. נישט איינמאָל פלעגט מען אפילו אַ חסידישן יונ?גמאַ?טשיק אָפּשמייסן מיט גאַרטלען פאַר אַזאַ זאַך, פאַרשטייט זיך, אַ קיין סעודה האָט מען ביי אונדז אין שטוב נישט געמאַכט. מען האָט בלויז מכבד געווען די באַלעבאַטים מיט

קידוש, וואָס איז באַשטאַנען פון בראַנפן און אייער-קיכלעך. פאַר אַ מיידל איז דאָס אויך געווען גענוג.

די מאַמע האָט נישט געהאַט גענוג מילך צו זויגן דאָס קינד און עס פלעגט דעריבער אָפט וויינען. איך פלעג זיך אויפהייבן פאַרטאָג און צו-וויגן דאָס קינד אין וויגל, וואָס איז געשטאַנען ביי דער מאַמעס בעט. דערביי האָב איך געכאַפּט פולע הויפנס מיט פליגן גלייך פון קינדס פנימל ...

דאָס לעבן אין אונדזער שטוב איז געוואָרן נאָך שווערער. אַ חוץ דעם אָפטן וויינען פון קינד, האָט געהערשט די אַלטע לאַנגווייליקייט. מיטאַמאָל איז די לאַנגווייליקייט איבערגעריסן געוואָרן און אַ פייער פון מחלוקת האָט אויפגעפלאַקערט אין שטעטעלע. ווי געוויינלעך אין אַ יידיש שטעטעלע, איז דאָס פייער אויסגעבראָכן צוליב אַ געטלעכן ענין; דאָס מאָל איז עס געווען צוליב ר׳ איטשע שוחט און זיין שחיטה.

ר׳ איטשע שוחט איז געווען אַן עלטערער שיינער ייד, אַ למדן און אַ בעל-שכל, וועמען עס איז אָנגעשטאַנען צו זיין שוחט אין אַ גרעסערער שטאָט. ער איז אויך געווען מיין פאָטערס אַ נאָענטער פריינד און ער פלעגט אָפט קומען צו אונדז אין שטוב, נישט נאָר וויזן דעם חלף, נאָר אויך צו גאַסט. אין שבתים און אין ימים-טובים פלעגט ער אויך אָנטאָן אַ שטריימל אויפן קאָפּ, צוגלייך מיט מיין פאָטער. אגב, פלעגט ער אויך פּסקענען אַ שאלה, ווען מיין פאָטער פלעגט נישט זיין אין דער היים. איך פלעג אויך אָפט קומען צו אָט דעם ר׳ איטשע שוחט אין הויז. די מעשה איז געווען, וואָס ר׳ איטשע שוחט איז אַחוץ שוחט און מוהל, געווען אויך אַ געוואַלדיקער מומחה אין אָפּשפּרעכן עין-הרעס. קיינער האָט נישט געקענט אָפּשפּרעכן אַן עין-הרע מיט אַזעלכע אויסטערלישע שפּרוכן און פסוקים, ווי ר׳ איטשע. די ווייבער אין שטעטל פלעגן זאָגן, אַז ער נעמט אַראָפּ אַ שלעכט אויג ווי מיט דער האַנט. פונקט ווי ער איז געווען אַ בריה אויף אָפּשפּרעכן אַן עין-הרע, אַזוי איז זיין ווייב, שרה די שוחטקע , געווען אַ בריה אויף אָפּטאָן אַן עין-הרע. זי איז געווען אַן עלטערע צעקנייטשטע יידענע, מיט אַ פּנים ברוין ווי ביי אַ ציגיינערין, מיט קויל-שוואַרצע בייזע אייגעלעך, מיט אַ קין פון וואָרצלען און בערדלעך און מיט אַ מויל, וואָס האָט תמיד עפּעס געברומט, געמורמלט. איינגעהילט אין אַ שאַל איבער איר פאַרפעטסטער אַטלעסענער קאָפּקע, האָט די אַלטע נישט אויפגעהערט רעדן צו זיך אַליין. זי איז אויך געווען אַ שילטערקע, אַ וואָרטשנדיקע. צי דאָס איז געווען צוליב איר אויסזען, צי צוליב איר שטענדיקן רעדן צו זיך אַליין, ווייס איך נישט; אָבער איך געדענק, אַז מען האָט די יידענע געהאַלטן פאַר אַ גרויסער עין-הרעניצע.

ווייבלעך פלעגן אַנטלויפן מיט זייערע קינדער ווען זי האָט זיך באַוויזן.
ווי נאָר אַ קינד איז קראַנק געוואָרן, האָט מען גלייך געזאָגט, אַז דאָס איז דער שוחטקעס שלעכט-אויג. צום ערשטן פלעגט מען פּרובירן היילן דאָס קינד דערמיט, וואָס מען פלעגט בגנבה צוכאַפּן זיך צו דער שוחטקע, אָפּרייסן אַ פרענזל פון איר אייביקן שאַל און פאַרברענען אים אויף ברענענדיקע קוילן אין אַן ערדענעם טאָפּ. די שוחטקע פלעגט תמיד אַרומגיין מיט אָפּגעריסענע פראַנזן אין איר שאַל. זי פלעגט טרייבן פון זיך די ווייבער, וואָס האָבן גע-לאָקערט זאָך אירס אַ פרענזל.
- אַז רייסן זאָל מען קריעה נאָך דיר, גאָטעניו! - האָט זי געשאָלטן.
- אַן איינרייסעניש זאָל קומען אויף זיי ...
אַז דאָס פאַרברענטע פרענזל האָט נישט געהאָלפן, פלעגט מען גיין צו ר׳ איטשען ער זאָל אָפּשפּרעכן די גרויסע עין-הרע. עס איז אויסגעקומען אַזוי, אַז ר׳, איטשע האָט געדאַרפט אָפּשפּרעכן די עין-הרעס, וואָס זיין אייגן ווייב האָט געגעבן. די אַלטע פלעגט ברענען ווי אַ פייער, ווען די ווייבער פלעגן קומען צו איר מאַן אָפּשפּרעכן עין-הרעס. עס איז געווען אָנגענומען, אַז אויב ר׳ איטשע גאַניצט נאָך אָפּשפּרעכן אַ בייז אויג, איז עס אַ סימן, אַז עס איז טאַקע געווען אַן עין-הרע, נישט קיין אַנדער קראַנקהייט. און ר׳ איטשע פלעגט שטענדיק גאַניצן אין אַזאַ פאַל. שרה די שוחטקע, וואָס האָט פון איר מאַן געהאַלטן אַ וועלט און געקראָכן אונטער זיינע פיס, האָט גע-טענהט, אַז ער צערייסט זיך, נעבעך, דאָס מויל פון גאַניצן.
גייטס צו אַנדערע, - האָט זי זיך געבייזערט, - ער איז נישט איינער אין שטעטל.
אָבער די ווייבער האָבן נישט געוואָלט גיין צו קיין אַנדערן. ר׳ איטשע פלעגט קיינעם נישט אָפּזאָגן. ער האָט זיך געוואַשן די הענט, אָנרופנדיק דער-ביי די פאַנטאַסטישסטע נעמען פון מלאָכים, גוטע און שלעכטע. געזאָגט האָט ער לאַנג און ערנסט, שפּייענדיק דערביי אָפּט. נאָכדעם האָט ער גענומען גאַניצן. דאָס איז געווען אַ סימן, אַז ער האָט דעם שפּרוך נישט געזאָגט אומזיסט.
- ס׳איז אַן עין-הרע, האָט ער געזאָגט מיט זיכערקייט.
כאָטש מיין מאַמע איז שוין געווען אַביסל אויפגעקלערט צוליב די חקירה-ספרים אירע, האָט זי פונדעסטוועגן אויך געגלויבט אין עין-הרעס און יעדעס מאָל, וואָס מיין ניי-צוגעקומען שוועסטערל איז זיך פאַרגאַנגען אין וויינען, האָט זי מיך געשיקט צו ר׳ איטשע שוחט.
- ר׳ איטשע, שפּרעכט אָפּ אַן עין-הרע שרה בת בת-שבע, - האָב איך געזאָגט אין איין אָטעם, פאַרטייעט פון גיכן לויפן.

איך האָב די שליחות צו ר´ איטשע שוחט שטאַרק ליב געהאַט. איך האָב געהאַט הנאה צו זען ווי ר´ איטשע שאַרפט זיינע חלפים. ער פלעגט אויך זיין אַ בריה אין פאַרשניצן גענדזענע פעדערס, וואָס ער האָט גענוצט צום שרייבן. ווי מיין פאָטער, האָט ער אויך געשריבן חידושים אויף דער תורה. מער נאָך דערפון האָב איך ליב געהאַט צו באַטראַכטן דער שוחטקעס אייזן-קראָם. שרה די שוחטקע האָט געהאַט אַ קראָם, פול מיט זעגן, קעסט-לעך טשוועקעס, האַמערס, שרויפן און אַלערליי אַנדערע אייזערנע מכשירים, פון וואָס זי האָט פאַרדינט אַ מטמון מיט געלט, ווי מען האָט געזאָגט אין שטעטל. איך האָב געהאַט אַ גרויסע שוואַכקייט צו אָט די אַלע אייזערנע זאַכן; מער ווי אַלץ צו טשוועקעס.

פאַרוואָס, אייגנטלעך, מען האָט געדאַרפט אָפּטאָן אַ בייז אויג מיין שוועסטערל שרהלע, ווייס איך נישט. אין אונדזער משפּחה האָט קיינער, חלילה, נישט געזינדיקט מיט קיין איבעריקער שיינקייט, אַזוי אַז עס זאָל לאָקן ווייבער אָפּצוטאָן אַ בייז אויג אין זייער באַוואונדערונג. אָבער די מאַ-מע מיינע פלעגט מיך פונדעסטוועגן שיקן צו ר´ איטשען אָפּשפּרעכן עין-הרעס אַלע מאָנטיק און דאָנערשטיק. ר´ איטשע פלעגט מיר קנייפּן אי באַקן און שענקען מיר אַ קונציק-פאַרשניצטע גענדזענע פעדער.

- האַאַאַ, - פלעגט ער געניצן שטאַרק, - ס´איז געווען די אמתע עין-הרע. גיי, יהושעלע, און ווינטש דער מאַמען אַ רפואה שלמה פאַרן קינד ...

- האָרע באָרע, - פלעגט די שוחטקע ברומען מיט כעס אויף מיר הגם איך האָב קיינמאָל ביי איר קיין פרענזלעך פון דעם שאַל נישט געריסן. און אָט צווישן דעם ר´ איטשע שוחט און מיין פאָטער, וואָס זיינען גע-ווען די נאָענטסטע פריינד, איז פּלוצלונג אויסגעבראַכן פייערדיקע מחלוקה.

עס איז געווען ביי אַ ברית, אויף וועלכן ר´ איטשע האָט מל געווען אַ קינד, און מיין פאָטער, דער סנדק, האָט באַמערקט, אַז ר´ איטשעס אַלטע האַנט ציטערט מיטן מעסער. אַ שוחט, לויטן דין, דאַרף האָבן אַ פעסטע האַנט, אויב דער חלף ציטערט ביי דער שחיטה, ווערט די געשאָכטענע בהמה אָדער דאָס עוף טריפה. מיין פאָטער האָט דעריבער גערופן ר´ איטשען צו זיך און אויף זייער אַן איידעלן אופן אים געלאָזט וויסן, אַז זיין האַנט צי-טערט שוין פון אַלטקייט און אַז ער דאַרף אויפהערן שעכטן.

- ר´איטשע, איר טאָרט נישט שטעלן אין סכנה אַן עדה יידן און זיך אַליין - האָט דער טאַטע געזאָגט פאַרשעמט. - עס איז, חלילה, אַ חשש פון טריפה ... דערצו האָט אייער וייב, דאַנקען גאָט, געוועלב, פון

וואָס זי ציט פּרנסה בכבוד. אייערע קינדער זיינען אויסגעגעבן ... צו וואָס דאַרפט איר זיך איינשטעלן ס׳לעבן? ...

ר׳ איטשע איז געוואָרן אָנגעצונדן.

- רב, מיין האַנט איז שטאַרק ווי ביי אַ יונגנמאַן און איך וועל נישט אַוועקלייגן די שחיטה - האָט ער געזאָגט צאָרנדיק. - ווען איך וואָלט נישט געוועז זיכער, וואָלט איך נישט איינגעשטעלט מיין נשמה.

וויפל דער טאַטע האָט נישט פּרובירט איינטענהן מיט דעם שוחט האָט ער ביי אים נישט געקענט פּועלן אַוועקצולייגן די שחיטה. אַזוי ווי דער טאַטע מיינער האָט געוואוסט, אַז דאָס גייט אין יידישקייט, האָט ער פאַרבויגן זיין פריינדשאַפט און שבת בייטאָג ביים לייענען אויסגערופן פאַר די באַלעבאַטים, אַז צוליב דעם, וואָס ר׳ איטשעס האַנט ציטערט, אסרט ער זיין שחיטה, און ווער עס וועט עסן פון דער שחיטה זיינער, וועט עס זיין ווי ער וואָלט געגעסן טריפה און נבילה ...

גלייך דערויף איז ר׳ איטשע, אָנגעטאָן אין טלית און אין שטריימל. אַרויף אויפן בעלעמער און געזאָגט:

יידן, דער רב מאַכט אויף מיר אַ שקר-בלבול. איך בין אַ למדן און אַ ירא-שמים, קען פּסקענען שאלות ווי דער רב, און אַ יונגערמאַן וועט נישט אסרן די שחיטה מיר, אַ געניטן אַלטן שוחט

אין בית-המדרש איז געוואָרן חושך. גלייך האָבן זיך געשאַפן צוויי צדדים. אַלע האָבן געשריגן. העכער פון אַלע האָט געשריגן פון דער ווייבער-שול שרה די שוחטקע.

- יידן, מען פאַרגיסט בלוט ר׳ איטשע שוחט! - האָט זי געוואַלדעוועט.

- כ׳על עס נישט דערלאָזן ... כ׳על וועלטן איינרייסן ... כ׳על די הימלען שפּאַלטן.

מיין מוטער האָט מיט קיין איין וואָרט זיך נישט אָנגערופן און איז גלייך אַוועק אַהיים, כדי נישט צוצוזען די מחלוקה אין בית-המדרש

דאָס פייער האָט געברענט. אין אונדזער שטוב זיינען כסדר געווען פאַרזאַמלט באַלעבאַטים. מענטשן האָבן אָפּגעטראָגן רכילות, געבראַכט פּאָטשטן. די קצבים האָבן זיך אַרומגעדרייט אין זייערע פאַרפעטסטע קאַפּאָטעס און געשריגן, אַז זיי ווערן בדלות אָן דער שחיטה. מען האָט אָפּגעהאַלטן אסיפות, פאַרזאַמלונגען. שרה ר׳ שוחטקע פלעגט אַלעמאָל זיך באַווייזן פאַר דער טיר, פאַר די פענצטער און וואַרפן מיט די הענט, שרייען און שעלטן און דראָען. זי האָט באַשולדיקט מיין פאָטער, אַז ער וויל אַן אַנדער שוחט, ווייל אַ נייער שוחט וועט אים געבן געלט פאַר איבער-

געבן יענעם די שחיטה. מיין פאָטער איז געשטאַנען הילפלאָז ווי אַ קינד, הערנדיק די בלבולים.

- יידן, איך זאָג אייך בהן-צדק, אַז כ´האָב, חלילה, נישט דערביי - קיין שלעכטע כוונה, נאָר איך וויל בלויז פאַרהיטן יידן פון טריפות - האָט ער געטענהט. - זאָלן דריי רבנים זען ר´ איטשע שוחטס הענט און זאָלן זיי זאָגן צי זיין רעכטע האַנט ציטערט נישט ביים שעכטן.

שרה די שוחטקע האָט געוואָרפן מיט אירע הענט, געדראָעט און גע-שאָלטן מיט וויסטע קללות.

- געלער רמאי! - האָט זי גערופן מיין פאָטער צוליב דער רויט-לעכער באָרד זיינער.

מיין מוטער האָט זיך באַהאַלטן אין אַ ווינקעלע, נישט צוצוזען די חרפּה.

שרה די שוחטקע איז אַוועק אין עטלעכע שכנהשע שטעטלעך, וואו עס האָבן געוואוינט אירע אויסגעגעבענע זין, און זי האָט זיי אַלע געבראַכט קיין לענטשין, זיי זאָלן זיך אָננעמען פאַר זייער פאָטער. די זין, יידן מיט פעך-שוואַרצע בערד, האָבן שבת פאַרן לייענען מעכב געווען די קריאה און געהאַלטן דרשות פאַר זייער פאָטער, באַשולדיקנדיק דעם רב אין מאַכן בלבולים. איינער פון די שוחטישע זין, אַ שוואַרצער ייד מיט אַ בעלמע אויפן אויג, וואָס צוליב דעם האָט מען אים גערופן יאַנקל "בלעם" האָט זיך אַזוי צעקאָכט אויף מיין פאָטער, אַז ער האָט אים אָפן באַשולדיקט אין נעמען געלט פון אַ שוחט, ווען ער האָט צוגעזאָגט די שחיטה. מיין פאָטער האָט געזאָגט ביים שולחן, אויף וועלכן די תורה איז געלעגן, אַז דאָס איז אַ שקר. ווען יאַנקל "בלעם" האָט געוואָרפן ווייטערדיקע בלבולים, האָט מיין פאָטער אים געזאָגט, אַז ער רעדט עזות, מעשה-שייגעץ. דער צעקאָכטער ייד מיט דער בעלמע אויפן אויג האָט אַ וואָרף געטאָן:

- ביזט אַליין אַ שייגעץ ...

איך האָב אַ ציטער געטאָן, הערנדיק דאָס וואָרט אויף מיין טאַטן, דעם רב. צוזאַמען מיט מיר האָט אַ ציטער געטאָן די גאַנצע עדה. משה מענדל קצב, וואָס האָט זיך געריבן צווישן חסידים און געטראָגן אַן אַטלע-סענע קאַפּאָטע, האָט פאַרגעסן אָן זיין שיין-יידישקייט און ער האָט זיך געלאָזט מיט געביילטע פויסטן צו בעלעמער, גרייט צו דורסן דעם יאַנקל בלעם פאַר באַליידיקן דעם רב.

- ממיתן אים! רוק און לענד אים צעברעכן! – האָבן פּראָסטע יידן געשריגן.

משה מענדל וואָלט דעם יאַנקל בלעם געווען צעריסן מיט זיינע

געזונטע רויטע הענט, וואָס האָבן זיך ווי פרעמדע אַרויסגעריסן פון די חסידישע אַטלעסענע אַרבל. אָבער מיין פאָטער האָט אים אָפּגעהאַלטן:

- ר׳ משה מענדל, ס׳איז שבת! האָט ער גערופן - די תורה ליגט אויפן שולחן!

קוים מיט צרות האָט ער אָפּגעהאַלטן דעם צעיושעטן יידן, אין וועמען דער קצב האָט דערוואַכט דורך אַלע חסידישע מלבושים.

דעם זעלבן שבת-צו-נאַכטס, ווען דער מאַטע איז געזעסן בייט טיש און געזאָגט "ויתן-לך" נאָך הבדלה, זיינען די שויבן פּלוצלינג אויסגעבראָכן געוואָרן מיט אַ בראַזג און אַ שטיין איז אַריינגעפאַלן אין שטוב. דער טאַטע, אַ דערשראָקענער, האָט געמורמלט:

- קיין זאַך וועט מיך נישט אָפּהאַלטן פון פאַרהיטן יידן פון טריפות ...

אין שטעטל האָט זיך געטאָן חושך. יידן האָבן נישט געהאַנדלט, נישט געאַרבעט, נאָר בסדר גערעדט וועגן רב פון שוחט. די שנאה צו דער שוחטקע, וועלכע מען האָט אַלעמאָל געהאַלטן פאַר אַן עין-הרעניצע, אַ שילטערקע, האָט זיך נאָך מער צעפלאַמט צוליב דער וויסטער מחלוקה, וואָס זי האָט אָנגעהויבן. יידן האָבן געזאָגט, אַז דאָס האָט זי אָנגערעדט איר מאַן צו דער מחלוקה, אַז דאָס האָט זי אַריינגעוואָרפן שטיינער צו אונדז אין הויז. ווייבער האָבן גענומען דערציילן מעשיות, אַז שרה די שוחטקע איז אַ מכשפה און אַז זי טרייבט כישוף. באַלד האָבן זיך געפונען יאָר-עדותטעס, וואָס האָבן זיך געשוואוירן מיט אַלע שבועות, ווי זיי האָבן אַליין געזען ווי די אַלטע שרה פּאָרקעט זיך אַרוט מיט געפּגרטע קראָען און קעץ, וואָס ליגן ביי איר אויפן דאַך פון אַ חרובער קאַמער, און אַז זי זאָגט דערביי אַלערליי שפּרוכן און כישופט מיט די ביינער פון די פּגרים.

די ווייבער האָבן אינגאַנצן קיין ליגן נישט געזאָגט. די שוחטקע פלעגט אָפּרייניקן די קאַמער אירע פון פּגרים, וואָס מיר, יינגלעך, פלעגן אַרויפוואַרפן אויפן דאַך פון איר קאַמער. די קאַמער אירע איז געווען אַ חורבה, אין וועלכער עס זיינען געשטאַנען מאַשינען און גראָסטעס.

די שוחט׳קע, וואָס האָט געפירט אַן אייזן-קראָם, האָט מיט אַ צייט צוריק געהאַט זיך דערטראַכט צום געדאַנק. אַז זי קען פאַרדינען געלט ביי אַוועקשטעלן אַ מאַשין, וואָס זאָל "מאַנגלען", אָדער אויסגלייכן וועש, פאַר באַלעבאָסשעס, אַזוי אַז די ווייבער זאָלן נישט דאַרפן דאָס טאָן מיט די הענט. זי האָט דעריבער אַראָפּגעבראַכט פון וואַרשע אַזאַ מאַנגעל, אַ מאַכינאַציע מיט רעדער און רעדלעך; זי האָט זיי אַריינגעשטעלט אין אַן אַלטער קאַמער און געוואַרט אויף פּרנסה אָבער די לעניטשינער ווייבער האָבן קיין חשק נישט געהאַט אויסצוגעבן געלט אומזיסט און בעסער געמאַנגלט זייער וועש מיט

אַ געקאַרבטן וואַלעק, ווי מען האָט עס תמיד געטאָן. די מאַשינען האָבן געראָסטעט. די חדר-ייִנגלעך האָבן גענומען וואַרפֿן אויפֿן פּלאַכן דאַך פֿון דער אַלטער קאַמער וואו נאָר אַ שטיין, וואו נאָר אַ געפּגרטע קראָה אָדער אַ קאַץ. די שוחטקע פֿלעגט שילטן מיט טויטע קללות די ייִנגלעך פֿאַר וואַרפֿן פּגירות אויף איר קאַמער. זי האָט אויך געדראָט מיט די דאַרע ברוינע הענט, געקרימט, געגרעדט צו זיך אַליין. דערפֿון האָבן די ווייבער אויסגעטייטשט, אַז די אַלטע האָט צו טאָן מיט די שדים און רוחות, כישופֿט מיט ביינער פֿון פּגרים, מיט וועלכע זי וויל ברענגען אַ מגפֿה אויפֿן שטעטל. פֿון די ווייבער איז עס איבערגעגאַנגען צו די גויעס. באַלד האָבן זיך פֿאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז שרה די שוחטקע פֿאַרכישופֿט קי, וואָס הערן זיך אויף צו מעלקן; פֿאַרשעלט הינער, זיי זאָלן קיין אייער ניט לייגן, און נאָך אַזעלכע צרות. עטלעכע גויעס זיינען אפֿילו באַפֿאַלן די אַלטע און זי אָנגעשלאָגן דערפֿאַר. משה מענדל קצב האָט געשוואוירן ביי באָרד און פּיאות, אַז ער האָט אַליין געזען ווי די אַלטע שרה איז געריטן אויף אַ בעזעם. ווען ער איז שבת פֿאַרנאַכט פֿאַר הבדלה פֿאַרבייגעגאַנגען דאָס פֿעלד, האָט ער געזען ווי שרה די שוחטקע קלייבט קרייטעכצער פֿון דער ערד, מיטאַמאָל האָט זי זיך גאָר אויפֿגעזעצט רייטנדיק אויף אַ בעזעם און אַוועקגעפֿלויגן אין דער לופֿטן. וויפֿל מיין מוטער האָט נישט פּרובירט אויסלאַכן דעם יידן פֿאַר זיין מעשה מיט דער פֿליענדיקער שוחטקע, האָט עס נישט געהאָלפֿן. דער ייד האָט געטענהט, אַז ער זאָל אַזוי זוכה זיין זען מיט די אייגענע אויגן משיחן ווי ער האָט געזען די שוחטקע פֿליען אויפֿן בעזעם. אין שטעטל האָט מען גענומען ציטערן פֿאַרבייצוגיין די חורבה פֿאַרנאַכט. ווייבער האָבן אָנגעטאָן פֿאַרטעכער פֿאַר אַ סגולה, ייִנגלעך האָבן געהאַלטן די ציצית אין די הענט און געוופֿן דריי מאָל הין-און-צוריק: "מכשפה לא תחיה, לא תחיה מכשפה, מכשפה תחיה לא" ...

שכנטעס האָבן מיר אָנגעזאָגט מיטן האַרבן וואָרט איך זאָל, חלילה, נישט פֿאַרבייגיין דער שוחטקעס הויז, ווייל צוליב איר שנאה אויף מיין פֿאָטער קען זי מיר נאָך אַ כישוף אָנטאָן און פֿאַרציען מיר אַ בעלמע אויפֿן אויג, ווי עס האָט איר זון יאַנקל בלעם. נאָך עטלעכע טעג האָט זיך יאַנקל "בלעם" באַוויזן אויף דער שוועל פֿון אונדזער שטוב. אָן איין וואָרט האָט ער אַראָפּגענומען די שטיוול פֿון די פֿיס און געבליבן אין די זאָקן, ווי ער וואָלט געווען אַ כהן און געגרייט זיך דוכנען. מיט אַ געבויגענעם קאָפּ, גייענדיק אויף די שפּיץ זאָקן, איז ער צוגעגאַנגען צו מיין פֿאָטער און געזאָגט:

- רב, איך בעט אייך מחילה פאַרן בזיון וואָס איך האָב אייך אָנגעטאָן פאַר אַן עדה יידן.
דער טאַטע איז רויט געוואָרן און אויסגעשטרעקט דעם ייד אַ האַנט.
איך געדענק נאָך ביז היינט דעם יידס זאָקן, וואָס זיינען געווען אויסגעריסן ביי די פינגער און ביי די פּיאַטעס.
נאָכדעם האָט זיך די מחלוקה אָפּגעשטעלט. ר׳ איטשע האָט אַוועק-געלייגט די חלפים אין זיין שיידל אויף אייביק. אַזוי האָט ער אויך אויפגעהערט מל זיין קינדער. מיין פאָטער איז געוואָרן צוריק פריינד מיט ר׳ איטשען, אָבער די פריערדיקע פריינדשאַפט איז שוין מער נישט צוריק-געקומען; עפּעס האָט געפעלט אין איר. בלויז די שוחטקע האָט נישט געקענט פאַרגעסן מיין פאָטער די עוולה. זי פלעגט דעם טאַטן נאָך אַלץ רופן הינטער די אויגן "געלער רמאי".
ווען מיין מוטער האָט מיט אַ יאָר שפּעטער געבוירן נאָך אַ מיידעלע, אויך אַ רויטס, און אָט דאָס קינד האָט ווידער געגומען וויינען, מסתמא צוליב דעם וואָס די מאַמע האָט נישט געהאַט גענוג מילך צו זייגן עס, האָב איך ווידער געגומען גיין צו ר׳ איטשען, ער זאָל אָפּשפּרעכן עין-הרעס מיין יינגסטע שוועסטערל. ר׳ איטשע האָט געזאָגט שפּרוכן, גע-גענעצט און געשיקט ברכות דער מאַמען, אַז איר קינד זאָל האָבן אַ רפואה שלימה. אָבער די שוחטקע האָט געברענט מיינע טריט און נישט אויפ-געהערט וואָרטשען.
- צו שעכטן טויג ער נישט, אָבער אויסצורייסן זיך דאָס מויל ביי עין-הרעס טויג ער - האָט זי געברומט.
אין איינעם אַ שפּעטן זומער חודש איז אויסגעבראָכן אַן אונטערגאַנג אין שטעטל און מיינע ביידע שוועסטערלעך זיינען קראַנק געוואָרן אויף שקאַרלאַטינע. ר׳ איטשעס שפּרוכן האָבן נישט געהאָלפן. מען האָט געבראַכט פּאַוולאָווסקי דעם פעלדשער. דער גוי האָט לאַפּסירט די קינדער די העלדזער מיט יאָדינע, אָבער אויך דאָס האָט נישט געהאָלפן. נאָך עטלעכע טעג איז אַ פור אַוועקגעפאָרן קיין זאַקראָטשין, וואָס איז געלעגן איבער דער צווייטער זייט ווייסל, און מען האָט געבראַכט דעם דאָקטאָר פון דאָרט. דער דאָקטאָר, אַ גוי מיט אַ צילינדער, איז אַריינגעקומען אין אונדזער שטוב, וואָס איז געווען פול מיט ווייבער און יידן. אַלע יידן האָבן אויסגעטאָן די היטלען. מיין פאָטער איז געבליבן אין דער יאַרמעלקע.
דער דאָקטאָר האָט באַטראַכט פּאַוולאָווסקין דעם פעלדשער – קלאָמפּערשט זיין קאָנקורענט אין דעם געגנט - און אים געפרעגט אין שפּאַס, צי ער

איז דאָס דער חכם פון לענטשין. דער פעלדשער האָט אַראָפּגענומען דאָס היטל פאַרן פריץ און געבויגן זיך אין הכנעה.

אין אונדזער שטוב האָט גענומען שמעקן מיט רפואות. די מאַמע האָט נישט אויפגעהערט זאָגן תהילים און וויינען. דער טאַטע האָט גערופן די יידן פון שטעטל זאָגן תהילים אין בית-המדרש. אָבער די קינדער זיינען געוואָרן אַלץ מער קראַנק און קראַנק. שבת אין דער פרי, ווען מיין טאַטע איז, ווי זיין שטייגער איז געווען, געבליבן שפּעטער נאָכן דאַווענען אין בית-המדרש, ווייל ער איז נישט פאַרטיק געוואָרן מיט די תפילות, איז אַ יידענע אַריינגעלאָפן אָנזאָגן די שלעכטע בשורה, אַז די קינדער זיינען פאַרביי. דער טאַטע איז גלייך אַהיימגעגאַנגען אינמיטן דאַווענען. איך בין אים נאָכגעגאַנגען. דער טאַטע האָט געהייסן אַ ייד שפּאַנען פערד-און-וואָגן אום שבת און ער, צוזאַמען מיט דער מאַמען, געבראָכענע און פאַרוויינטע זיינען אויפגעזעסן אויף דער פור און זיך געלאָזט קיין נאָווידוואָר, וואו עס איז געווען אַ דאָקטאָר אַ מומחה. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געוויינט, אַרויסבאַ-גלייטנדיק טאַטע-מאַמע אין זייער שבתדיקער נסיעה, צו ראַטעווען די קינדער פון מלאך-המותעס הענט.

אַ שכנטע האָט אָנגענומען מיך און מיין שוועסטער און אַריינגעפירט צו זיך אין שטוב, וואו זי האָט אונדז אַוועקגעזעצט ביים שבתדיקן טיש און געגעבן אונדז גוטע מאכלים.

- עס, יינגעלע, טאַטע-מאַמע וועלן צוריקקומען בשלום מיט די קינדער – האָט זי מיך געטרייסט.

אין די טרייסט-ווערטער און אין די גוטע מאכלים האָב איך פאַר-געסן אין אַלצדינג. גאָר פאַרגעסן האָב איך זיך, ווען אָן דער השגחה פון טאַטע-מאַמע האָב איך זיך שטאַרק פאַרשפּילט מיט די יינגלעך. נאָך אַכט טעג זיינען טאַטע-מאַמע צוריקגעקומען אַליין פון נאַווידוואָר.

מיין מוטער האָט מיר פּרובירט איינרעדן, אַז מיינע שוועסטערלעך זיינען געבליבן אויף אַ צייט אין נאָווידוואָר. אָבער איך האָב פאַרשטאַנען, אַ זיי זיינען געבליבן דאָרט אויף אייביק, און איך האָב דערפילט דעם גאַנצן צער פון דער טאָפּלטער אַבידה. די מאַמע האָט זיך צעיאָמערט אין איר גרויסן צער. איך געדענק נאָך ביז איצט איר שווערן יאָמער נאָך אירע קינדער, וואָס זיינען געשטאָרבןביידע אין איין טאָג.

- רבונו של עולם, פאַרוואָס קומט עס מיר! – האָט די מאַמע גע-פרעגט מיט אויפגעהויבענע הענט צום הימל - פאַר וועלכע זינד, פאָטער אין הימל?

דער פּאָטער אין הימל האָט געשוויגן. אָנשטאָט אים, האָט מיין פּאָטער גערעדט.

- מסתמא דאַרף אַזוי זיין - האָט ער געזאָגט אַ געבראָכענער - מען טאָר נישט מתרעם זיין אויף גאָט. גאָט איז אַ גערעכטער, אַ גוטער ...

- ניין, גאָט איז אַ שלעכטער - האָב איך געזאָגט מיט צאָרן - אַ בייזער.

דער טאַטע איז געבליבן אַ פאַרשטיינערטער.

- אַ ייד טאָר אַזוי נישט רעדן - האָט ער געזאָגט, ציטערנדיק אינ-גאַנצן פון פּחד - גאָט איז אַ צדיק.

- ניין, אַ שלעכטער איז גאָט, אַ שלעכטער! - האָב איך געזאָגט אין מיין קינדערשער ביטערניש.

איך האָב ביי קיין אופן נישט געלאָזט זיך איינרעדן, אַז דער, וואָס האָט איבערגעגעבן מיינע צוויי קליינע שוועסטערלעך צום מלאך-המות אין איין טאָג, איז אַ צדיק. דאָס איז געווען קעגן מיינע באַגריפן פון צדקות. צוליב דעם האָב איך אויך געהאַט אַ שאַרפן סכסוך מיט מיינעם אַ מלמד ביים לערנען איוב. איך האָב געהאַלטן מיט איובן, דעם געפּייניקטן, דעם געשלאָגענעם מיט קרעץ, נישט מיט די פריינד זיינע, וואָס האָבן אים געטרייסט מיט דיבורים; נישט מיט גאָט, וואָס האָט באַרעכטיקט זיין שווערע שטראָף אויף איובן מיט אייגענער באַרימערייַ איבער זיינע געטלעכע וואונדער און כוחות. איך האָב מיינע טענות צו גאָט אַרויסגעזאָגט אָפן, אַזוי, אַז די פרומע לייט האָבן זיך פאַרשטאָפּט די אויערן און געמוסרט מיך, אַז איך וועל שלעכט אָפּשניידן פאַר מיין עזות.

אינגיכן האָב איך זיך געטרייסט דערמיט, וואָס מיר האָבן גענומען בויען אַן אייגן הויז. צו אונדז אין שטוב פלעגן אָפט אַריינקומען וואַלד-יידן פון די אַרומיקע געדיכטע וועלדער, יידן וואַלד-סוחרים, בראָקאַרעס, קאַ-סירערס, וואַלד-שרייבערס און אַנדערע. דאָס זיינען געווען געזונטע, אָפּגע-ברענטע יידן, וואָס האָבן געשמעקט מיט וואַלד, ערד, ווינט, וואַסער און זון, יידן קרעפטיקע און צעוואַקסענע און מוטיקע און פריילעכע. זיי פלעגן מאַכן ביי מיין טאַטן שטר-מכירות, "פאַרקויפן" זייערע וועלדער צו דעם שבת-גוי שמידט, אַזוי אַז גוייט זאָלן מעגן אַרבעטן אין זייערע "פאַרקויפטע" וועל-דער אום שבת. זיי פלעגן אויך אַמאָל קומען פרעגן אַ שאלה, דערוויסן זיך וועגן אַ יאָרצייט. זיי פלעגן ברייט באַצאָלן מיין פּאָטער פאַר די שטר-מכירות. זיי פלעגן אויך אָנדערציילן אַלערליי מעשיות פון די וועלדער, וואָס איך האָב אויסגעהערט מיט מויל און אויערן. טייל פון זיי פלעגן

איבערלאָזן מיר לעצט-געלט, און אַמאָל אפילו אַ היפּשע זילבערנע מטבע, אַ פערציקער אָדער אַפילו אַ האַלבן רובל. נישט איינמאָל פלעגט די מאַמע ביי מיר לייען שפּעטער די מטבע און נישט קענען מיר אָפּגעבן דערנאָך ... מער ווי אין מיטן יאָר פלעגן אָט די וואַלד-יידן אָנקומען אין שטעטל אויף ימים-נוראים, צו דאַוונען מיט מנין אין די הייליקע טעג. זיי פלעגן קומען מיט פערד און וואָגן, מיט ווייב און קינדער און מיט אַ סך מתנות, מיט גרינס און פרוכטן און לעבעדיקע עופות - מתנות, וואָס זיי האָבן געפירט פאַר די לענטשינער יידן, וועלכע האָבן זיי געהויזט ביי זיך איבער די ימים-נוראים, צו דאַוונען מיט מנין אין די הייליקע טעג. זיי פלעגן קומען דאָרפסלייט מיט שפּאַס-אויסרופן: "שלום-עליכם, פאַרפוילטע יענגאַלקעס"

- אַן אָנצוהערעניש, אַז זיי, די דאָרפסלייט, באַווייזן זיך צוזאַמען מיט די צוגעפוילטע באַרלעך, וואָס קומען-אויף צו אָט דער צייט און מען רופט זיי "יענגאַלקעס" - האָבן מיר אָבער גערן געזען די פרעמדע אין שטעטל, און יינגלעך האָבן זיך געפילט שטאָלץ אויב ביי זיי זיינען איינגע-שטאַנען די דאָרפסלייט. איך האָב שטאַרק מקנא געווען די יינגלעך, וואָס האָבן געהאַט די "פאַרפוילטע יענגאַלקעס" ביי זיך און געווען אש-להבה אויף מיין טאַטן, וואָס ער נעמט נישט אַריין אַ דאָרפישע משפּחה צו זיך אין הויז איבער די ימים נוראים.

די פרעמדע פלעגן אויך מנדר זיין אין בית-המדרש היפּשע נדבות, אויסקויפן די בעסטע עליות. טייל פון די וואַלד-סוחרים זיינען אויך געווען רייכע יידן, ברייטע און לומדים, און זיי האָבן אַריינגעטראָגן אַ סך פרייד אין שטעטל אַריין. איך געדענק באַזונדערס איין וואַלד-סוחר, ר׳ יאיר, אַ ייד מיט אַ זילבער-ווייסער באָרד, מיט אַ שיין אָפּגעברענט פּנים און מיט אָ מלכותדיקן שטעל. דער ייד פלעגט טראָגן זילבערנע עטרות נישט נאָר אויפן טלית, נאָר אויך אויפן קיטל. אויפן קאָפּ האָט ער געטראָגן אַ ווייסע אַטלעסענע יאַרמעלקע אויסגעהאָפטן מיט זילבענע בלעטער און אין יום-כיפּור האָט ער אָנגעשטעקט די פיס אין גרין-סאַמעטענע פאַנטאָפל, אויך אויסגעהאָפטן מיט זילבערנע בלעטער. צו דעם אַלעם האָט דער ייד גע-טראָגן ברילן אין גאָלדענע רעמלעך און ער האָט געלייענט די תורה מיט אַזאַ זיסן און מחיהדיקן ניגון, אַז מען פלעגט דערפילן פון זיינע רייד דעם גוטן טעם פון מילך און האָניג, מיט וועלכע עס האָט געטריפט דאָס לאַנד פון כנען, וואָס גאָט האָט אָפּגעגעבן צו ישראל. באַזונדערס שיין פלעגט ר׳ יאיר זיך צעזינגען ביים לייענען ראש-השנה אין דער תורה די פּרשה וועגן גאָט, וואָס האָט זיך דערמאָנט אין שרה, דאָס ווייב פון אברהם, און

ער האָט איר באַשאָנקען מיט אַ זון, ווי ער האָט איר פאַרשפּראָכן. ביז היינט פּיל איך נאָך דעם טעם פון ר׳ יאירס זיסע ווערטער:

"וה׳, פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה׳ לשרה כאשר דבר" ...

אָט דער ר׳ יאיר פלעגט אויך אַריינקומען יעדעס מאָל צו מיין טאַטן אָפּשטאַטן אַ וויזיט. איינמאָל ביי אַזאַ נאָך-ימים-גוראימדיקן וויזיט, האָט זיך ר׳ יאיר אַרומגעקוקט אויף אונדזער קליינער וואוינונג און געזאָגט מיט זיין נגידיש סאַמעטן קול, אַז עס איז נישט קיין יושר, אַז אַ רב זאָל וואוינען אין אַ קליינער געדונגענער דירה, נאָר אַז ער דאַרף האָבן אַן אייגענע שטוב.

- איר זענט אַוודאי גערעכט, ר׳ יאיר - האָט מיין טאַטע געזאָגט - אָבער וואָס קומט דערויס, אַז דאָס שטעטעלע איז קליין און די עטלעכע מנינים יידן קענען נישט אויסבויען אַ הויז פאַר אַ רב.

ר׳ יאיר האָט פאַרצויגן אַ ציגאַר, וואָס האָט פאַרשמעקט די שטוב, און געזאָגט:

- זאָרגט זיך נישט, רב. איך וועל שוין צושטעלן האָלץ אויף ווענט און אַ דאַך. פאַר דעם איבעריקן וועט איר שוין אַליין מוזן זאָרגן ...

אין עטלעכע טעג נאָך ר׳ יאירס אַהיימפאָרן, זיינען פאַרפאָרן עטלעכע וואָגנס מיט בעלקעס, באַליעס און ברעטער - פון גאָר דיקע ביז גאָר דינע - מיט לייסטלעך און שינדלען, און די גויאישע בעלי-עגלות האָבן אַראָפּגעוואָרפן דאָס שיינע גלאַטיקע געהילץ לעבן דעם בית-המדרש.

- שרייבט אונטער, פאַניע ראַבין - האָבן די פויערים געזאָגט און מיט די שפּיץ-פינגער אַרויסגענומען פון די היטלען פּאַפּירלעך, געשריבן מיט ר׳ יאירס האַנט.

דער טאַטע האָט נאָך געדאַרפט רעדן מיטן פּריץ וועגן דער ערד, אויף וועלכער מען האָט געדאַרפט דאָס הויז שטעלן, און ער האָט געבעטן די יידן, וואָס זיינען איינגייער ביים שררה, זיי זאָלן רעדן מיט אים דעריבער. אין איינעם אַ טאָג איז דער פּריץ כריסטאָווסקי פאַרפאָרן מיט זיין בריטשקע צו אונדזער הויז און אַרויסגערופן דעם טאַטן. דער טאַטע איז געשטאַנען אין דער יאַרמעלקע און נישט פאַרשטאַנען קיין וואָרט פון גויס פּוילישן לשון. דער פּריץ האָט אַריינגעמישט יידישע ווערטער און געלאָזט וויסן, אַז ער דערלויבט מיין פאָטער אויסצובויען אַ הייזל אויף זיין ערד און דערביי פאַרלאַנגט ער נישט זיין יערלעכן אָפּצאָל פאַר דעם פּלאַץ, ווי ער נעמט אַזעלכן פון די איבעריקע יידן.

- אַ ריכטער ביי אַ ריכטער דאַרף קיין געלט נישט נעמען - האָט ער געזאָגט שמייכלענדיק.

דער טאַטע האָט געזאָגט פאַר דער מאַמען, אַז דער גוי איז אַוודאי איינער פון די חסידי אומות העולם, און מען האָט גענומען דינגען עטלעכע גויאישע בויער, זיי זאָלן זיך נעמען בויען פאַר אונדז אַ הויז.

איך בין געווען אין זיבעטן הימל. די ברעטער און בעלקעס האָבן געשמעקט מיט אַלע גוטע ריחות פון פריש-געשניטן האָלץ. די בויער האָבן געזעגט, אָנגעצייכנט מיט אָ שטריקל, אָנגעריבן אין קויל, די קלעצער און באַלקנס, געגראָבן גריבער, געלייגט פונדאַמענטן. איך בין געזעסן ווי אַ שומר, געהיט דאָס געהילץ און געקריגט זיך מיט די צוויי הפקר-יונגען, פייוועשל און שלמה, וואָס זיינען געקומען אַוועקשלעפּן אַ לייסטל, שינדל. דאָס הויז איז געוואַקסן ווי אויף הייוון. איידער מען האָט זיך אַרומגע-קוקט זיינען געשטאַנען ווענט, און קראָקוועס און אַ דאַך, און אויסגעשניטענע לעכער אויף טירן און פענצטער און אַ קוימען. צוזאַמען מיט דעם הויז איז געוואקסן מיין גליק. פון לערנען איז געווען אָפּגערעדט. מיט אַלערליי תירוצים, האָב איך נישט אַריינגעשמעקט אין חדר.

ווי גיך די שמחה איז געקומען אין אונדזער שטוב צוליב דעם הויז וואָס מען בויט, אַזוי גיך איז אָנגעקומען די אַנטוישונג. מען האָט געדאַרפט איצט ציגל אויף צו מאַכן קיכן, אויוונס און אַ קוימען; מען האָט געדאַרפט קלאַמקעס און טשוועקעס און שויבן און אָן אַ שיעור אַנדערע זאַכן. מען האָט געדאַרפט דינגען מוליאַרעס, און אין שטוב איז קיין גראָשן נישט געווען. דער טאַטע האָט זיך שוין אַזוי אויך געהאַט פאַרשולדיקט ביי נעמען הלוואות אויף צו צאָלן די בויער, די שינדל-לייגער. דערצו האָבן זיך גענומען אונטעררוקן די רעגנס און שנייען, און די בויער האָבן געזאָגט, אַז מען קען נישט אַזוי לאָזן שטיין דאָס הויז, ווייל עס וועט זיך אַריינכאַפּן פייכקייטן אין די ווענט. דער טאַטע, ווי זיין שטייגער איז געווען, האָט גע-האַט בטחון, און געטענהט:

- ס´וועט שוין, מיט גאָטס הילף, זיין רעכט ...

אָבער די מאַמע, די אייביקע זאָרגערין, אין אומגעגאַנגען חושך, פאַר-דאגהט. ווי תמיד אין אַזאַ פאַל, האָט די מאַמע אַוועקגעשריבן אַ בריוו צום זיידן וועגן הילף; דער טאַטע האָט געשיקט קאַרטלעך צו זי מוטער, דער באָבע טעמעלע אין טאָמאַשאָוו. זיי האָבן צוגעשיקט אַביסל געלט. ר´ יהושע, דער נגיד, האָט אויך צוגעלייגט אַ פלייצע. נאָך גרויסע צרות און קאָפּ-דרייעניש און דאגות, האָט מען גענומען פאַרענדיקן דאָס הויז. ערשט פאַר די קומענדיקע ימים-נוראים האָבן מיר זיך אַריינגעצויגן אין דער אייגענער נחלה, וואָס האָט געבלאַנקט פון נייקייט. איך בין געווען

אויסער זיך פון נחת. נאָך סוכות האָב איך גענומען אַ רידל און אַרומגעגראָבן די ערד אַרום די גרונד-זיילן פון אונדזער הייזל, ווי עס טוען אַלע בעלי-בתים, וואָס ווילן באַשיצן זייערע שטובן קעגן רעגן און שניי. אָבער איך בין נישט געוואוינט געווען צו אַזאַ שווערער אַרבעט, און אַזוי ווי איך האָב מיר נישט געוואָלט נאָכגעבן און געאַרבעט איבער די בוחות, האָט זיך מיר פאַר-דרייט דער קאָפּ און מיר איז נישט-גוט געוואָרן. אָבער איך האָב זיך געשעמט צו באַווייזן מיט מיין שוואַכקייט און האָב זיך אַוועקגעלייגט אויף דער ערד, קיינער זאָל מיך נישט זען. די מאַמע האָט מיך געפונען אַ פאַרחלשטן און אַריינגעטראָגן אין שטוב.

מיט דער צייט האָב איך זיך צוגעוואוינט און געטאָן אַלע אַרבעטן אַרום הויז. מיין פאָטער, אַ ווייכער און אויסגעצערטלטער, וואָס האָט נישט געוואוסט ווי אַזוי אַ טשוואָק אַריינצושלאָגן אין אַ וואַנט. האָט נישט געקענט ליידן, וואָס איך פאַרנעם זיך מיט אַזעלכע גראָבע מלאכות.

- פע, ס´איז נישט פאַר דיר - האָט ער געזאָגט - מ?אַרף בעטן עמעצן, ער זאָל עס טאָן פאַר אונדז.

מיין מוטער האָט מיר צוגעגעבן קוראַזש.

- גוט אַזוי. טו יעדער זאַך, נאָר פאַרגעס נישט אין דער תורה - האָט זי געזאָגט - זיי נישט קיין בטלן.

זי האָט געמיינט דערמיט צו געבן אַן אָנצוהערעניש דעם טאַטן פאַר זיין בטלנות די מאַמע פלעגט אויך דעם טאַטן נישט לאָזן מיר פאַרבינדן דעם האַלדז מיט אַ קעשענע-פאַטשיילע אין אַ קאַלטן טאָג, אויף וואָס ער האָט שטאַרק מדקדק געווען.

- די שוויגער האָט דיך געקוילעט מיט איר קעשענע-פאַטשיילע, מיט וועלכער זי פלעגט תמיד אַרומבינדן דאָס העלדזעלע - האָט זי געזאָגט - צוליב דער קעשענע פאַטשיילע לייד איך און די קינדער אַ גאַנץ לעבן ...

איך פאַרליב זיך אין אַ ווייבל וואָס איז צוויי מאָל
אַזוי אַלט ווי איך

קרום, געדרייט און געשלענגלט, ווי אַ ריטשקע צווישן שטיינער, איז געלאָפן מיין ייִנגלעריש לעבן, קעגן אַלע דערוואַרטונגען פון מיינע עלטערן און שטעטלשע באַלעבאַטים, וואָס האָבן געוואָלט זען אַז מיר דעם מוסטער פון אַ לייטיש קינד, וואָס דאַרף גיין אין דרך-הישר.
איך בין נישט געווען קיין אומפעאיק ייִנגל. ביי צען יאָר האָב איך שוין געלערנט גמרא מיט תוספות, און נישט ביי מלמדים, נאָר ביי יידן לומדים, וואָס האָבן געלערנט מיט מיר אָן באַלוינונג. איך האָב געהאַט עטלעכע אַזעלכע מלמדים, וואָס האָבן אַ סך מי און צייט געפּטרט אויף מיר, אָבער איך בין זיי נישט געווען דאַנקבאַר פאַר זייער לערע. איך האָב נישט ליב געהאַט די גמרא, נישט געהאַט דעם קאָפּ צו תוספות און מהרש"א און מהר"ם שיף און צו אַלע אַנדערע פּירושים, מיט וועלכע עס זיינען געווען אָנגעפּיקעוועט די ש"סן פון מיינע לערער.
מיין ערשטער אומזיסטער רבי איז געווען ר׳ בערישל הינדעס.
שוין פון דעם, וואָס מען האָט דעם ייִד גערופן אויפן נאָמען פון זיין ווייב, הינדע, קען מען זיך משער זיין, אַז דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס זיין ווייב איז געווען די פּרנסה-געבערין, נישט ער. בערישל האָט גאָרנישט געוואוסט אין דער שניט-קראָם, וואָס הינדע האָט געפירט. ער האָט נישט געקענט קיין וואָרט פּויליש אָדער שוואַביש, וואָס קרעמער האָבן געמוזט קענען ביי אונדז אין מסחר מיט די פּוילישע צון דייטשע קונים. ער האָט מורא געהאַט צו שטיין נאָענט לעבן אַ קונהטע. דאָס מסחר האָט געפירט הינדע, אַ פליישיק ווייבל מיט רונדע גלידער, מיט אַ בלענדנדיקער העלער הויט און מיט אַ בלאָנד שייטל אויפן קאָפּ. אָט די הינדע איז געווען איין שטיק געזונט. אירע רויטע באַקן האָבן תמיד געפלאַמט, אירע פולע ליפּן האָבן תמיד געשמייכלט. די קונים האָבן זי ליב געהאַט פאַר איר גוטמוטיקייט. זי איז אויך געווען אַ ווייבל אַ בריה. זי פלעגט אַלע עטלעכע וואָכן פאָרן מיט אַ פור קיין וואַרשע און ברענגען אַלערליי פאַרביקע סחורות, וואָס זי פלעגט קריגן אויף קרעדיט ביי די וואַרשעווער סוחרים.
ווי געזונט, ווי קערנדיק און בריהשדיק אָט די הינדע איז געווען, אַזוי

איז איר מאַן, בערישל, געווען אַ חלוש דאַר און קוואַר, מיט אַ גרויסער גערגע, מיט אַ שלים-מזלדיק בערדל, וואָס איז נישט געוואַקסן גלייך, נאָר אין בינטלעך, אַזוי ווי מען וואָלט צוגעטשעפּעט בינטלעך האָר צו די באַקן און נישט אויפֿן ריכטיקן אָרט. זיין קול איז געווען דין און שוואַך, ווי ביי אַ קראַנקער יידענע. ער איז געווען אַזאַ שלימיאל, אַז ער פלעגט גיין אויף די גלייכע וועגט, אָנשלאָגן זיך אין טירן און מין חפצים, פּאַלן איבער אַ שטרוי. אפילו אין בית-המדרש ביים דאַוונען האָט ער זיך תמיד פאַר-שפּעטיקט און ווען דער חזן מיט אַלע דאַוונער האָבן שוין געהאַלטן ווייטער אין די תפילות, פלעגט בערישל ערשט זיך לאָזן הערן מיט פסוק פון אַ פריערדיקער תפילה. דערביי האָט ער אַרויסגעזאָגט די ווערטער אויף אַ ביי-קול און מיט אַ וויינענדיקן ווייבערישן ניגון, וואָס האָט די חדר-יינגלעך אַלעמאָל אויפסניי געמאַכט לאַכנדיק. געוויינלעך פלעגט ער שטיין אין ווינקל און שאָקלען זיך שטאַרק. דערביי פלעגט ער אָפט אַריינוויינען אין ווינקל אַריין און אַפילו שלאָגן זיך קאָפּ אָן וואַנט, איבערהויפּט ביי טרוי-עריקע תפילות. ער איז געווען אַ גרויסער וויינער, אַ בעל-בכי ווי מען האָט עס גערופן ביי יידן. דער טלית פלעגט זיך אים אָפט אַראָפּגליטשן פון די דאַרע געבויגענע אַקסלען, די יאַרמעלקע פלעגט זיך אים פאַררוקן אין אַ זייט, דער גאַרטל פלעגט זיך אים נישט האַלטן אויף זיינע פלאַכע דאַרע לענדן.

נאָר עלטערן פון יענעם דור האָבן געקענט צונויפּפּאָרן אָט די יאָדערדיקע הינדע, אַ טאָכטער פון דורות דאָרפס-יידן, מיט אָט דעם חלוש און שלימיאל, בערישל, אַן אָרעמען ישיבה-בחור. איך בין נאָך געווען צו יונג צו וויסן, ווי אַזוי דאָס צוזאַמענלעבן צווישן אָט דעם מאָדנעם פּאָרפּאָלק האָט זיך געקלעפּט, אָבער איך האָב געקענט די צוויי קינדער, וואָס דאָס פּאָרפּאָלק האָט געהאַט, איינס פון אַנדערן מיט אַ יאָר געררוקט, און וואָס זיינען דער-צויגן געוואָרן מער פון פאָטער ווי פון דער מוטער.

די מוטער האָט נישט געהאַט קיין צייט צו די קינדער, ווייל זי האָט געמוזט אַריינברענגען די פּרנסה אין שטוב אַריין. ווען זי פלעגט פאָרן קיין וואַרשע נאָך סחורה, ווען זי פלעגט זיין פאַרנומען אין דער שניט-קראָם מיט קונים, איז בערישל געזעסן און צוגעוויגט די קינדער אין די וויגעלעך. אָט די אַרבעט האָט ער געטאָן מיטן פוס. מיטן קאָפּ איז ער דערביי געווען אַריינגעטאָן מין דער גמרא, וואָס ער האָט נישט אויפגעהערט לערנען בייטאָג און ביינאַכט. דעם יונגנמאַן איז גאָרנישט מיאוס געוואָרן צו לערנען, און תמיד די זעלבע מסכתות פון קדישים, וואָס האָבן צו טאָן מיט שעכטן קרבנות, ברענען און בראָטן אָקסן און שאָף און ענלעכע זאַכן.

פאַרוואָס דעם שוואַכן יונגנמאַנטשיק, וואָס האָט ממש נישט געקענט אָנרירן קיין פליג אויף דער וואַנט, האָט אַזוי געצויגן צו לערנען וועגן שעכטן און ברענען און דעמפּן און רויכערן, ווייס איך נישט; אָבער אַזוי איז געווען, ער האָט געהאַט אַ געוואַלדיקע שוואַכקייט צו אָט די מסכתות, ווי זבחים, מנחות, חולין, בכורות און אַנדערע. אָט דער בערישל האָט נישט יוצא געווען מיט בלויז אַליין לערנען, נאָר ער האָט געוואָלט טאָן די מצוה פון לערנען מיט אַנדערע תורה, און ער האָט פאַרגעלייגט מיין פאָטער, ער זאָל מיך שיקן צו אים אין שטוב לערנען. מיין פאָטער איז געווען צופרידן. וואָרעם באָטש ער אַליין פלעגט מיט מיר אויך לערנען, האָט ער אָבער נישט גע-קענט אָפּגעבן מיר גענוג צייט דערויף, ווייל ער איז געווען פאַרנומען מיט שרייבן זיינע חידושים טאָג און נאַכט.

- ר׳ בערישל איז אַ ירא-שמים און אַ מתמיד - האָט מיין פאָטער מיר געזאָגט - ועסט האָבן ביי אים אַ גרויסע פעולה אין לערנען און דו דאַרפסט זיין צופרידן צו זיין זיין תלמיד.

איך בין נישט געווען צופרידן.

מיר איז זייער ווייניק אָנגעגאַנגען ווי אַזוי כוהנים אין ירושלים מיט צוויי טויזנט יאָר צוריק האָבן געשפּריצט בלוט אויפן מזבח, געברענט גאַנץ-אָפּער און האַלב-אָפּער און געגעסן פלייש פון קרבנות. נאָך ווייני-קער האָבן מיך אינטערעסירט די אַלע קשיות און תירוצים און פּשטלעך פון תוספות און מהרש"א און מהרש"ל און די אַלע אַנדערע מפרשים. דאָס לערנען איז אויף געווען שווער, ווייל די לערנער האָבן ס׳רוב נישט געהאַט קיין סיסטעם, קיין מעטאָדע. זיי האָבן נישט געקענט נישט די צייט, נישט דעם אופן און לאָגיק און הינטערגרונט פון דער אַלטער לערע. איך האָב צו יענער צייט דערפון נישט געוואוסט. דאָס האָב איך זיך ערשט דער-וואוסט שפּעטער, ווען איך האָב גענומען לערנען אַזעלכע ווערק ווי "דור דור ודורשיו" פון תלמודיסט אייזיק הירש ווייס און אַנדערע. אָבער שוין ביי מיינע צען יאָר האָב איך געזען, אַז די מלמדים מיינע האָבן זיך גע-פּלאָנטערט אין דער גמרא, געדרייט זיך, געבלאָנדזשעט, געמאַכט זיך אַליין שווער און נאָך שווערער זייערע תלמידים. ביי זיין גאַנצער התמדה, האָט ר׳ בערישל, אַפּנים, געהאַט אַ שווערן קאָפּ, ווייל ער פלעגט ממש וויינען ביי די שווערע ערטער אין חולין, רייבן זיך דעם פאַרשוויצטן שטערן אין גרויס האָרעוואַניע און בעטן זיך ביי מיר:

- אוי ווײ מיר, כאַפּ נישט, כאַפּ נישט, כאַפּ נישט ...

מיר איז אַפילו נישט איינגעפאַלן צו כאַפּן די תורה, וואָס איז מיר אין מער אמתן אין דער לינקער פּיאה נישט געקראָכן. איך האָב זיך, אמת,

אויסגעלערנט די שווערע בלעטער גמרא, אָבער איך האָב זיי אַראָפּגעשלונגען ווי אַ ביטערע מעדיצין. מיט מיין גאַנצן וועזן בין איך געווען אין דרויסן, גיריג נאָך פרייהייט, ערד, וואַסער, בהמות, מענטשן, באַוועגונג און לעבן.

ר׳ בערישל האָט האַסטיק געוויגט די וויינענדיקע קינדער און זיך געבעטן ביי זיי:

שלאָפט, שלאָפט, זייט מיך נישט מבטל פון תורה.

די קינדער אין די וויגלעך האָבן נישט געוואָלט שלאָפן צוליב דער תורה. זיי האָבן געוואָלט אַרויס פון דער וויג, פון בעטגעוואַנד, אין וועלכן זיי זיינען געווען איינגעפּעקלט. דער פּאָטער האָט זיי פאַרשטופּט די וויי-נענדיקע מיילעכלעך מיט אַ פלעשל מילך, מיט אַ שמאַטקע מיט צוקער, מיט וואָס עס האָט זיך געלאָזט. ווען די עופהלעך פלעגן נאַס מאַכן אין וויגל, פלעגט ר׳ בערישל אַרויפגיסן אַ ביסל וואַסער אויף די נאַסע ווינדלען, ווייל אַנדערש האָט מען נישט געטאָרט לערנען לעבן אַן אומריין וויגל. דאָס איז געווען אַלץ, וואָס איז אים אָנגעגאַנגען. ווען די קינדער פלעגן זיך שוין גאָר צעוויינען, פלעגט ער זיי אומגעשיקט אַרויסנעמען פון די וויגלעך און וויגן זיי אין זיינע דאַרע אָרעמס, צוזינגנדיק מיט אַ ווייבעריש קולכל:

- אַן, אַן, אָ, אַאַ ... איי ליו ליליו, ליוליו, ליו ...

ווען הינדע איז געווען אין קראָם, פלעגט ער זי אריינרופן איינצושטילן די קינדער. הינדע פלעגט זייער בריהשדיק איבערבעטן די וויגלעך, פאַר-שפּרייטן פרישע ווינדלען און, אין מיין קעגנוואַרט, עפענען די בלוזקע, אויפדעקן איר גרויסע מילך-ווייסע ברוסט און באַשפּריצן פון רויטן אָנגע-שוואָלענעם ניפּל עטלעכע טראָפּנס מילך אויף די קינדערישע מיילעכלעך, איידער זי האָט זיי געגעבן זייגן. דאָס ווייבערישע מילך-ווייסע לייב האָט שטאַרק צערודערט מיינע יינגלערישע מחשבות, הגם איך האָב נאָך אַ זייער פאַרנעפּלטע אַנונג געהאַט פון געשלעכט-זאַכן. ליגנדיק איבערגעלייגט איבער אירע קינדער אין וויגל, ווי אַ חיה ביים זייגן אירע זייגלינגס, האָט הינדע געטענהט:

- בערישל, גיי אַריין צו די קונים אין געוועלב.

בערישל פלעגט אַריינגיין, אָבער ער האָט גאָרנישט געוואוסט וואָס צו רעדן מיט די קונים. ער האָט קיינמאָל נישט געוואָלט אַרויפלייגן קיין שאָל אויף אַ גויעס אַקסלען, נאָר אַ וואָרף געגעבן איר די שאַל פון דער-ווייטנס, צום פאַרדרוס פון די קונהטעס. אַזוי פלעגט ער נישט קענען אַריינרופן קיין קונה אין קראָם, ווי זיין הינדע האָט אים געלערנט. אנשטאט

רופן קונהטעס מיטן מויל, האָט ער זיי גערופן מיטן ווייז-פינגער, ווי מען רופט אַ קינד צו זיך. די גויעס פלעגן לאַכן פון אים, די גויים האָבן חוזק געמאַכט פון אים איבערשרעקנדיק אים מיט אַ הינטיש בילעריי, פון וואָס בערישל פלעגט אַ שפּרונג טאָן פון שרעק, ווי ער וואָלט דערזען פאַר זיך אַן אמתן הונט.

- ווי איז מיר! - האָט ער געקלאָגט מיט זיין ווייבעריש קולכל.

הינדע פלעגט אים אַריינשיקן צוריק אין שטוב אַריין.

- גיי, גיי, וויג די קינדער – האָט זי אים געזאָגט, מיטלאַכנדיק מיט די קונים, וואָס האָבן זיך געדרייט אין דרייען פון שפּאָט איבער איר מאַן.

בערישל איז גיך אַרויס פון די ערלים און צוגעכאַפּט זיך מיט אַ פרישן ברען צו די קרבנות, אין וועלכע ער איז געווען קלאָר און אייגן, ווי ער וואָלט זיי געהאַט אין קעשענע.

- אוי וויי מיר, לייג צו דעם קאָפּ צו דער תורה - האָט ער זיך געבעטן ביי מיר - כאַפּ נישט ... כאַפּ נישט ...

ווי אַזוי ער האָט געקאָכט עסן פאַר זיך אין די טעג, ווען זיין הינדע איז געפאָרן קיין וואַרשע קויפן סחורות, ווייס איך נישט. איך האָב דעם יידן קיינמאָל נישט געזען עסן, נאָר לערנען. אַחוץ מיט לערנען, האָט ער זיך אויך באַשעפטיקט מיט אַריינכאַפּן ברכו און קדושה עטלעכע מאָל אַ טאָג. ווי נאָר ער האָט געהאַט אַ געלעגנהייט אַריינצוכאַפּן זיך אין בית-המדרש צו אַ מנין, אפילו נאָכדעם ווי ער האָט שוין געהאַט אָפּגעדאַוונט, האָט ער עס גערן געטאָן, כדי צו פאַרדינען נאָך אַ מאָל אַ מצוה. עס איז אויך געווען זיין מצוה אויסצוקערן דאָס בית-המדרש פון צייט צו צייט. עבער, דער בעדער און שמש, האָט פון די אַלע הייליקע מלאכות קיין שטיקל ברויט נישט געקענט עסן, און ער האָט געמוזט גיין איבער די דערפער, איינצוקויפן פון די פויע-רים אַ ביסל גרינס אָדער תבואה. בערישל האָט דעריבער אויף זיך גענומען די מצוה פון אויסקערן דאָס בית-המדרש. ער האָט עס געטאָן אויף זיין שלים-מזלדיקן אופן, באַדעקנדיק אַלץ מיט שטויב. איינמאָל איז אין שטעטל אַראָפּגעקומען דער נאַטשאַלניק פון סאָכאַטשאָוו אומגעריכט. בערישל האָט מורא געהאַט, אַז דער עלטסטער קען נאָך אַ מאָל אָפּשטאַטן אַ וויזיט אין בית-המדרש און פאַרחתמענען עס צוליב דעם, וואָס עס איז נישט גענוג ריין. ער איז דעריבער גיך אַוועקגעלאָפן אין מקום-קדוש און אויסגעקערט די פּאָדלאָגע. אין זיין איילעניש האָט ער דאָס מיסט אַריינגעלייגט אין דער פּאָלע פון זיי כאַלאַטל, כדי וואָס גיכער עס אַרויסצוטראָגן. ווען ער איז געשטאַנאַן מיט דער פּאָלע מיסט אויף דער שוועל, איז אָנגעקומען דער

נאַטשאַלניק. בערישל האָט אין שרעק געכאַפּט זיך אַראָפּנעמען דאָס היטל פאַרן פּריץ. פון גרויס צעטראָגנקייט האָט ער אָפּגעלאָזט די פּאָלע און אויסגעשיט דאָס מיסט גלייך דעם באַאַמטן פאַר די לאַקירענע שטיוול. פאַר-שטייט זיך, אַז דער נגיד פון שטעטל, ר׳ יהושע וואַלדהענדלער, האָט שוין געמוזט אַריינרוקן דעם צאַרישן פּאָרשטייער אַ שיינע מטבע, ער זאָל מוחל זיין דעם פאַרברעכער ...

איך בין ביי אָט דעם בערישל דורכגעגאַנגען גאַנץ קדשים. ער פלעגט מיך אָפּהאַלטן האַלבע נעכט ביי דער גמרא, ווייל ער האָט שטאַרק ליב געהאַט צו לערנען אין די נעכט.

מיט דער צייט האָט ער אַלץ מער און מער מיך אַריינגעצויגן אין די נעכט אַריין, אַזוי אַז איך האָב שוין מער נישט געקענט איבערטראָגן און רעוואָלטירט. איך האָב ביי קיין פאַל נישט געוואָלט מער גיין לערנען צו אים. איך האָב געקראָגן אַ נייעם אומזיסטן מלמד, מאַטעס וואַרשעווער.

מיין פאָטער האָט צו יענער צייט געוואָלט פאָרן צום ראַדזימינער רבין. געפאָרן צו אים איז ער אויף פּראָבע. פאָרן קיין גאַליציע צו זיין שטענדיקן רבין האָט ער נישט געקענט, ווייל עס איז געווען צו ווייט און צו קאָסטבאַר. האָט ער גענומען אויספּרובירן נאָענטע פּוילישע גוטע-יידן. עטלעכע מאָל איז ער געפאָרן קיין גער, צו ר׳ לייבעלע אַלטער, וועלכער איז געווען דער אָנגעזעענסטער רבי אין פּוילן. איך ווייס נישט די סיבה פאַרוואָס ער האָט אויפגעהערט פאָרן קיין גער. מעגלעך, אַז דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס אין גער האָט מען זיך נישט שטאַרק אומגעקוקט אויף אַ רב פון אַ קליין שטעטעלע, ווייל די גאַנצע אויפמערקזאַמקייט האָט מען געשאָנקען די באַ-רימטע רבנים און גבירים; מעגלעך, אַז גער איז געווען צו שאַרף און טרוקן פאַר מיין טאַטן, דעם סענטימענטאַלן און ענטוזיאַסטישן, וואָס איז געוואוינט געווען צו די ווייכע דרכים פון גאַליציאַנער גוטע-יידן אַלנפאַלס, דער טאַטע האָט זיך אַמאָל צוגעכאַפּט קיין ראַדזימין צום רבין ר׳ מענדעלע, וועמענס שטערן האָט גענומען אויפגיין אין דער חסידישער וועלט. דער ראַדזימינער רבי האָט געהאַט אַן עולם, אָבער אַ פיל קלענערן ווי דער גערער. חוץ דעם זיינען קיין ראַדזימין געפאָרן מערסטנס פּראָסטערע יידן. דעם ראַדזימינער איז דאָס נישט אָנגעשטאנען, און ער האָט דווקא געוואָלט האָבן צווישן זיינע חסידים לומדים און רבנים, ווי דער גערער האָט. ווען מיין פאָטער איז געקומען קיין ראַדזימין, האָט אים דער רבי אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס און אים אַרויסגעוויזן אַזוי פיל פריינד-שאַפט און ליבשאַפט, אַז ער האָט אים. דעם גלויבער אין מענטשן, דעם גרויסן מאמין, גלייך געוואונען מער נאָך ווי דער רבי, האָבן די חסידים

זיך געצאַצקעט מיט אים, וועלכער איז, אַפּנים, געווען דער איינציקער רב אין ראַדזימינער הויף. דער ראַדזימינער רבי איז אויך נישט געווען אַזוי שאַרף ווי דער גערער. ער האָט געדאַוונט מיט קולות, געזונגען און גע-פּראוועט רבישע העוויות, אויפן שטייגער פון די גאַליציאַנער צדיקים. ביים געזעגענען, האָט דער רבי אויך אָפּגעצאָלט מיין פאָטער אַלע זיינע הוצאות און געבעטן אים, ער זאָל קומען וואָס אָפטער. ער האָט אים אויך צוגעזאָגט צו שאַפן פאַר אים אַ בעסער רבנות אין איינע פון די שטעטלעך, וואו ער האָט אַ סך חסידים. דער טאַטע איז אַהיימגעקומען פון דער נסיעה פול מיט גלויבן און ענטוזיאַזם און בטחון. ער האָט אויך פון דער נסיעה מיטגעבראַכט דריי מתנות: איינע - א רבנישן קאַפּעליאַטש, וואָס דער רבי האָט אים געקויפט; די צווייטע - אַ גאָלדענעם פינפער רובל, וואָס איז אים געבליבן פון די ברייטע הוצאות, וואָס דער רבי האָט באַצאָלט פאַר אים, און די דריטע - אַ ישיבה-בחור מיטן נאָמען מאַטעס, וועמען ער האָט מיטגעבראַכט פון ראַדזימינער הויף.

מיט גרויס ברען האָט דער טאַטע דערציילט פאַר דער מאַמען די נסים ונפלאות פון ראַדזימינער רבין, זיין צדקות און פריינדשאַפט און פיינקייט און גרויסקייט. די מאַמע, די מתנגדישע טאָכטער, איז נישט נתפּעל געוואָרן אויף קיין האָר. מער ווי אַלץ האָט די מאַמע זיך אינטערעסירט מיטן טאַטנס סאַמעטענעם קאַפּעליאַטש. ווי איך האָב שוין איינמאָל דער-מאָנט, האָט מיין פאָטער מורא געהאַט צו טראָגן רבנישע מלבושים, ווייל ער איז אָפיציעל נישט געווען קיין רב, און נישט-רבנים האָבן, לויט די רוסישע געזעצן, נישט געטאָרט טראָגן קיין רבנישע מלבושים. דער טאַטע פלעגט דעריבער טראָגן די רבנישע מלבושים נאָר ביי זיך אין שטוב, אָדער אין בית-המדרש. אויף דער גאַס, איבערהויפּט אין וועג, האָט ער געטראָגן אַ גרויס סאַמעטן היטל, די פּיאות אַרונטערגעמאַכט הינטער די אויערן, און אַ זשופּיצע, וואָס האָט געהאַט רבנישע קעשענעס פון הינטן, אָבער עס איז פאָרט נישט געווען קיין עכטער, אמתדיקער רבנישער כאַלאַט. די מאַמע האָט געוואָלט וויסן, פאַרוואָס דער ראַדזימינער רבי האָט עפּעס גראָד געדאַרפט געבן דעם טאַטן א מתנה אַ רבנישן קאַפּעליאַטש. דער טאַטע האָט דערציילט, אַז דער רבי האָט אים געזאָגט, אַז עס פּאַסט נישט פאַר אַ רב אַרומצוגיין אָן אַ קאַפּעליאַטש, און ער האָט אים געגעבן אַ נייעם קאַפּעליאַטש, ער זאָל אים טראָגן אויפן קאָפּ פאַר דער צייט, וואָס ער פאַר-ברענגט אין הויף. די מאַמע האָט אַ לייכטן שמייכל געטאָן און גלייך פאַרשטאַנען די זאַך.

- דער רבי האָט דעם קאַפּעליאַטש נישט געקויפט פאַר דיר, נאָר פאַר זיך - האָט זי דעם טאַטן געזאָגט - עס איז בעסער פאַרן עסק, ווען אין אַ גוט-יידישן הויף דרייט זיך אַרום אַ "ספּאָדעק" ...

דער טאַטע איז געווען אויסער זיך פאַר אַזאַ חשד.

די צייט האָט געוויזן מיין פאָטער, אַז די מאַמע איז געווען גערעכט, נישט ער. זי האָט מיט איר דורכדרינגלעכן בליק דערזען דעם תוך פון דער צדיקישער גוטסקייט. דער טאַטע האָט שפּעטער טייער באַצאָלט פאַר זיין גלויבן. אָבער דערווייל איז ער געווען פול מיט באַגייסטערונג פאַר דעם ראַדזימינער צדיק אים צו הילף איז געקומען דער ישיבה-בחור מאַטעס, וואָס האָט זיך צוגעבונדן צו מיין פאָטער און מיטגעקומען מיט אים קיין לענטשין לערנען תורה.

דער ישיבה-בחור מאַטעס איז געווען אַ קליין מענטשל, אומגעוויינלעך נידריק, אָבער ברייט געבויט, קרעפּטיק ווי אַ קורץ דעמבן קלעצל. ער איז געווען ברייטער ווי לענגער זיינע פולע בלאַסע באַקן זיינען געווען באַדעקט מיט אַ בלאָנד יונג בערדעלע און פּיאות. זיינע פינגער פון די הענט זיינען געווען קורץ און קרעמפּיק. אין זיינע בלויע אויגן האָט געפינקלט אַ פייערל פון גבורה און פאַנאַטיזם. ווען איך האָב אים געגעבן שלום, האָט ער מיר אַריינגענומען מיין יינגלערישע האַנט ווי מיט צוואַנגען, און ער האָט מיר געזאָגט:

- יהושע, האָב מורא פאַר גאָט. הערסט!

דערביי האָט ער מיך אויפגעהויבן צום באַלקן מיט אַזאַ גרינגקייט, ווי ער וואָלט אויפגעהויבן אַ פעדערל.

אויף דער מאַמען מיינער האָט ער אפילו קיין בליק נישט געטאָן. ער האָט בלויז געגעסן מיט אַ ריזיקן אַפּעטיט דעם אָנבייסן, וואָס די מאַמע האָט אַוועקגעשטעלט פאַר אים, טונקענדיק כסדר די מוציאס ברויט אין זאַלץ.

- דער ראַדזימינער רבי איז אַ מלאך - האָט ער געהאַלטן אין איין איבערחזרן די זעלבע רייד. - די גאַנצע וועלט וועט אינגיכן דערזען זיין גרויסקייט. איך זע עס, רב ...

זיינע אויגן האָבן געקוקט ווייט פאַר זיך, ווי ער וואָלט שוין באַצייטנס געזען די גרויסקייט פון ראַדזימינער רבין, וואָס נעמט איין די וועלט.

גלייך נאָכן עסן, נישט אָפּרוענדיק זיך אפילו קיין רגע, האָט ער מיך געהייסן פירן אים אין בית-המדרש, און באַלד גענומען לערנען מיט מיר די מסכתא יבמות. אין אָוונט, ביי מנחה, האָט דער טאַטע געשאַפן אים

טעג ביי די באַלעבאַטים פון שטעטל. אַלס באַלוינונג פאַר זיין לערנען מיט מיר, האָב איך געדאַרפט אים באַגלייטן און זיצן מיט אים ביים טיש, ווען ער פלעגט עסן די טעג זיינע. ער האָט מורא געהאַט אַליין צו גיין, כדי ער זאָל נישט אַמאָל דאַרפן זיצן אַליין אין שטוב מיט אַ באַלעבאָסטע, וואָס איר מאַן איז נישטאָ אין דער היים. ער האָט געגעסן מיט אַ ריזיקן אַפּעטיט זיינע "טעג", טונקענדיק די מוציאס ברויט אין זאַלץ, און אפילו קיין איי? בליק נישט געגעבן אויף די ווייבער, וואָס האָבן אים צוגעטראָגן די מאכלים. זיי האָבן נישט עקזיסטירט פאַר אים.

פונקט ווי בערישל הינדעס, איז מאַטעס געווען פאַרליבט אין דער תורה. ער פלעגט שלאָפן בלויז אַ פיר שעה אין די נעכט. דאָס איבעריקע האָט ער עסק געווען אין לערנען און אין דאַווענען. אָבער אַנשטאַט וויינען ביים דאַווענען, ווי בערישל, האָט ער געדאַוונט מיט שמחה, מיט שטורעם. אַזוי האָט ער אויך געלערנט.

- אוי, וויי, די תורה איז זיס! - האָט ער אָפט געשריגן צו מיר אין מיטן לערנען - הערסט, יהושע, ס´איז גאָר נישטאָ אַזאַ תענוג ווי לערנען תורה ...

ווי ר´ בערישל איז געווען פאַרקאָכט אין קדשים, איז מאַטעס געווען פאַרקאָכט אין נשים, אין די מסכתות וואָס האָבן צו טאָן מיט מאַן און ווייב, ווי קדושין, גטין, כתובות, יבמות און אַנדערע. דער עיקר טאַקע פלעגט ער הנאה האָבן פון יבמות, דינים וועגן חליצה. צי דער קורצגעוויקסיקער שטאַרקער בחור האָט אין אָט די גמרות אויסגעלעבט זיינע מאַנסבילשע פאַרשטיקטע באַגערן, צי ער האָט גלאַט אַזוי געהאַט אַ שוואַכקייט צי אָט די ווייבערישע מסכתנת, ווייס איך נישט; אָבער איך ווייס, אַז ער האָט מיט מיר געהאלטן אין איין לערנען נשים. אין מיטן לערנען פלעגט ער אויך אַריינפאַלן אין זיינע התלהבותן צו גאָט און ער פלעגט רופן דעם רבונו של עולם מיט אַלערליי ליבע נעמען און צערטלעכקייטן, ווי אַ געליבטער צו זיין געליבטע.

- זיסער, גרויסער, גלוסטיקער, דערבאַרעמדיקער! - פלעגט ער ברומען ווילד און פּאַטשן מיט די קורצע קרעמפּע הענט, דערביי מיך אַ כאַפּ טאָג און אויפהייבן ביז איבערן קאָפּ. וועגן קיין אַנדער זאַך, אַ חוץ דער תורה, האָט ער גאָרנישט געוואוסט, גאָרנישט געזען. בלויז איין מאָל האָט ער באַמערקט אַ סך סטויגעס היי שטייען אויפן פעלד. ער האָט געקוקט אַ ווילע און מיך געפרעגט:

- זאָג מיר, צו וואָס דאַרף אַזאַ קליין שטעטל אַזוי פיל היי, פאַר וויגעלעך?

ער האָט געמיינט, אַז היי נוצט מען בלויז אויף אויסצובעטן וויגעלעך פאַר קינדער ...

מיין טאַטע האָט זיך מחיה געווען מיט אָט דעם מאַטעסן, מיט וועמען ער האָט געקענט שמועסן אין לערנען און זאָגן פאַר אים זיינע חידושים און פשטלעך. ווייניקער האָב איך זיך מחיה געווען מיט אים. ער האָט מיך פאַרמאַטערט מיט זיינע מסכתות נשים. מיר זיינען אויף קיין האָר נישט אָנגעגאַנגען די אַלע דינים פון גטן זיך, חתונה האָבן, געבן חליצה, שרייבן כתובות, ווי די דין-תורות צווישן מאַן און ווייב, וואָס ער געפינט אויס נאָך דעם חתונה אַז זי איז קיין בתולה נישט געווען און זי טענהט, אַז עס איז איר געקומען נישט פון זינד נאָר פון אַ צופאַל. איך האָב געקענט פון אויסנווייניק די גאַנצע שקלא-וטריא איבער אָט דעם ענין, וואָס איז באַקאַנט אַלס די שיטה פון "מוכת-עץ", אָבער איך האָב נישט אָנגעהויבן צו וויסן דעם תוך פון דער זאַך. מאַטעס האָט עס מיר נישט דערקלערט.

איך בין עס געוואָר געוואָרן פון מיין חבר אברהם, הערשל דעם שוויי-גערס, ביי וועמען מאַטעס האָט געגעסן אַ טאָג.

הערשל שווייגער איז געווען יאָרן לאַנג אַ פאַכטער ביי אַ פריץ, וואָס אין אונדזער געגנט האָט עס געהייסן זיין אַ "שווייגער" ביי אַ "שררה". שפעטער האָט ער אָפּגעלאָזט דאָס דאָרף און זיך באַזעצט אין לענטשין, וואו ער האָט געעפנט אַ בשמים-געוועלב. ער האָט אויך געהאַט פעלד און קי און פערד און עופות. ער איז געווען אַ רויט-באַקיקער קרעפטיקער ייד. אַזוי קרעפטיק איז געווען זיין זון אברהם, אַ יינגל וואָס איז געווען עלטער מיט אַ יאָר צוויי פון מיר און האָט אויסגעזען גרעסער און קרעפטיקער פון זיינע יאָרן. דער פאָטער האָט דווקא געוואָלט מאַכן פון אָט דעם אברהמען אַ למדן, און ער האָט אים אָנגעדונגען צו מאַטעסן, ער זאָל לערנען מיט אים צוזאַמען מיט מיר. אָבער אברהם האָט נאָך ווייניקער געהאַט חשק צו דער גמרא ווי איך. ער האָט ליבער געהאַט צו פאַשען דעם פאָטערס פערד אויף דער לאָנקע, אָנטרייבן אַ וואָגן, אָנהאַקן האָלץ, מאַכן דאָס שאַף עסן פאַר די בהמות און טאָן נאָך אַזעלכע זאַכן. איך האָב דעם אברהמען ליב געקראָגן אהבת-נפש. ער האָט פאַר מיר קלאָר געמאַכט אַלץ, וואָס מאַטעס האָט פאַר מיר אויסבאַהאַלטן. ער האָט מיך מיטגענומען מיט זיך, ווען ער האָט געפירט "אָפּיאָגן זייער קו" ביי אַ ביק אין אַ פויערישן הויף.

- זעסט, אַזוי אַרומעט ווערן אויך געבוירן מענטשן - האָט ער מיר געזאָגט.

איך בין געווען איבערראַשט. איך האָב עס מיר נישט געקענט צו-גלייבן. דער עיקר האָב איך מיר נישט געקענט פאָרשטעלן, אַז מיינע נאָענטע, אַז די צדיקים און די אבות און אמהות פון דער תורה זאָלן האָבן געטאָן אַזעלכע זאַכן. אברהם האָט געלאַכט פון מיר.

- אפילו משה רבינו האָט אַזוי געטאָן - האָט ער מיר געזאָגט.

א וועלט מיט דערשיינונגען, וואָס זיינען פאַר מיר געווען ביז דעמאָלט אומבאַגרייפלעך, זיינען מיט אַ מאָל פאַר מיר קלאָר געוואָרן. עס זיינען מיר אויך קלאָר געוואָרן די אַלע דינים אין סדר נשים.

אברהם הערשל שווייגערס האָט מיך אויך אויסגעלערנט אַנדערע זאַכן. ער האָט מיך אויסגעלערנט ווי אַזוי צוצוגיין צו אַ פערד און אויסהיטן זיך פון אַ קלאַפּ, ווי אַזוי אָנצוטאָן אַ פערד אַ צוים, ווי אַזוי אָנצוטרייבן און אַפילו רייטן. ביי איינער אַזאַ לעקציע האָב איך שיר דעם קאָפּ נישט פאַרלוירן. ווען איך בין געזעסן רייטנדיק אויף אברהמס קליאַטשע, האָט דאָס פערד מיטאַמאָל פאַרבענקט זיך נאָך דער שטאַל און זיך אַ לאָז געטאָן האַסטיק דורך דער נידעריקער שטאַל-טיר. עס האָט געפעלט אַ האָר, איך זאָל צעשמעטערן מיין קאָפּ ביים האַסטיקן אָנשלאָגן זיך אָן דער שטאַל. אַן אַנדערס מאָל האָט ער מיך געלערנט אַראָפּשפרינגען פון זייער בוידעם היי אויף דער ערד. איך בין שלעכט געפאַלן און עס האָט געדויערט אַ צייט ביז איך בין געקומען צו זיך. אָבער די אַלע זאַכן האָבן מיך נישט אָפּגעהאַלטן פון קלעפּן צו דעם אברהמען. מיר האָבן מיט אַלערליי קונצן זיך אַרויסגעדרייט פון מאַטעסן און זיין תורה און אָפּגעלעגן אין זייער שטאַל, מיט די פערד. דאָס פערדישע קייען, דאָס קלינגען פון אַ קייט אויף אַ פערדישן האַלדז, דער געשמאַקער ריח פון היי, אפילו די ריחות פון מיסט האָבן מיר געשמעקט ווי די טייערסטע בשמים. אברהמס מעשות וועגן גבורים, וואָס האָבן אַ רייף אַרום דער ברוסט; וועגן פערד-גנבים און ציגיינערס, און הויפּטזעכלעך וועגן די גבורות פון זיין טאַטן דעם שווייגער, האָבן געהאַט טויזנט טעמים. וואַלגערנדיק זיך אין היי אויפן בוידעם, האָבן מיר נאָכגעמאַכט מאַטעסעס ווילדע העוויות און קולות ביים דאַווענען.

מיט מער דרך-ארץ האָט מען זיך באַצויגן אין הערשל שווייגערס שטוב צו אָט דעם מאַטעסן, ווען ער פלעגט קומען עסן דאָרט אַ טאָג. הערשל שווייגער האָט מיט עם-הארצישער באַוואונדערונג געקוקט אויף

יעדער באַוועגונג פון דעם למדנישן ישיבה-בחור, מיט הכנעה אויפגעכאַפּט יעדעס וואָרט זיינס.

- לאהשע, טראָג צו מער סמעטענע פאַר ר´ מאַטעסן - האָט ער געזאָגט צו זיין טאָכטער, דער כלה-מיידל, וואָס האָט פאַרשעמטע צוגע-טראָגן עסן פאַר דעם אורח - און טו אים אַריין אַ סך פּוטער אין די קאַרטאָפליעס. ר´ מאַטעס דאַרף האָבן כוחות צו דער הייליקער תורה ...

לאה האָט מיט דאָרפישער תמימות צוגעטראָגן די מאכלים פאַר דעם גרויסשטאָטישן למדן און אָפּגעגאָסן זיך מיט רויטקייט. איר לאַנגע שופר-נאָז איז נאָך לענגער געוואָרן פון דערשראָקנקייט און מיידלערישער צעטראָגנקייט אין קעגנוואַרט פון אָט דעם לומדישן בחור.

אין גיכן איז הערשל שווייגער געקומען צו מיין טאַטן און אים פאָר-געלייגט, אַז ער וויל נעמען מאַטעסן פאַר אַ חתן פאַר זיין טאָכטער לאה.

- רב, כ´על אים אויסקליידן פון קאָפּ ביז פיס - האָט ער געזאָגט

- כ´על אים געבן קעסט ווי לאַנג נאָר ער וועט וועלן. כ´על אים געבן נדן, מתנות, און לאָמיר האָבן ר´ מאַטעסן זיצן אין מיין שטוב און לערנען די הייליקע תורה ... מיין לאהשע וועט פירן דאָס געוועלב און אים מאַן לאָזן לערנען ...

דער טאַטע האָט זיך איבערגערעדט מיט מאַטעסן און יענער איז גלייך איינגעגאַנגען. ער האָט וועגן נדן נישט גערעדט. דער עיקר האָט ער געוואָלט קעסט, אייביקע קעסט, און פון מתנות האָט ער געוואָלט: אַ ניי ווילנער ש"ס און אַ שטריימל. דער שווייגער האָט אַלץ געגעבן. ער האָט אפילו באַצאָלט פאַר די הוצאות פון חתנס אָרעמע עלטערן אויף דער חתונה. מאַטעס האָט קיין וואָרט נישט גערעדט מיט לאהן נאָך דער חתונה. ער האָט זיך צוגעכאַפּט מיט אַזאַ ווילדער התמדה צום נייעם ווילנער ש"ס, וואָס דער שווער האָט אים געקויפט, אַז ער האָט אפילו זיך נישט פאַרגונען צו שלאָפן די פּאָר שעה אין די נעכט לאה, אין גרויסן שייטל, וואָס איז געווען פרעמד פאַר איר יונג מיידלעריש פּנימל, איז גע-גאַנגען אויף די שפּיץ פינגער אַרום איר מאַן דעם למדן. זי האָט, אין איר דאָרפישער הכנעה, נישט געוואַגט אפילו דעם מאַן צו רופן ביים נאָמען. שוויגנדיקערהייט האָט זי צום יאָר געבוירן אַ קינד, באַלד ווידער געגומען אַרומגיין מיט אַ שפּיציקן בויך. הערשל שווייגער איז געווען גליקלעך. אָבער נישט גאָר לאַנג. זיין מאַטעס האָט פּלוצלונג איבערגעלאָסט ווייב און קינדער און אַנטלאָפן אין דער וועלט אַריין, כדי צו ווערן אַ פּרוש. דאָס איז געשען מיט עטלעכע יאָר שפּעטער און איך וועל דערציילן מער

באַריכות וועגן דעם אין ווייטערדיקע קאַפּיטלען. דערווייל וועל איך איבערגיין צו מיין דריטן אומגעצאָלטן רבין, יאָסעלע רויזקעס, אָדער ווי מען האָט אים גערופן ביי אונדז: יאָסעלע ליטוואַק.

יאָסעלע רויזקעס איז געווען פון זאַבלודאָווע, אַ שטאָט אַרום ביאַליס-טאָק, און ער איז געווען דער איינציקער ליטוואַק אין שטעטל.

פריער זיינען אויך אַנדערע ליטוואַקעס אַראָפּגעקומען אין שטעטל; אָבער זיי זיינען געווען געסט אויף אַ ווייל. איינער איז געווען אַ מלמד, וואָס האָט זיך נישט געהאַלטן צוליב זיין ליטווישקייט, און אַ צווייטער איז געווען אַן אַגענט פון אַ פאַרזיכערונגס-געזעלשאַפט קעגן פייער. דאָס איז געווען אַ ייד מיט אַ ראָק און אַ קאַפּעליוש, וואָס אַ ייד מיט אַזעלכע מלבושים האָט מען ביי אונדז נישט געזען פריער. ווען דער "דייטש" האָט געזאָגט קדיש אין בית-המדרש, האָבן אַלע אויסגעדרייט די קעפּ, ווי מען וואָלט הערן אַ גוי זאָגן לשון-קודשדיקע תפילות. מיר, יינגלעך, זיינען אפילו נישט זיכער געווען, צי מען דאַרף נאָכזאָגן אָמן נאָך אַזאַ ליטווישן קדיש. עס איז ביי אונדז קיין ספק נישט געווען, אַז גאָט רעדט פּוילישן לשון-קודש. טאָמער איז נאָך דאָס ווייניק געווען, האָט דער ייד מיט די גויאישע מלבושים אַרויסגענומען נאָכן דאַוונען אַ גמרא פון דער פּאָליצע און אַוועקגעזעצט זיך לערנען, און דווקא אַ שווערע גמרא: מסכתא נזיר. דאָס איז געווען איבער אַלע דערוואַרטונגען. דער ליטוואַק האָט זיך צעלאָזט מיט אַ ניגון:

- הריני נזיר, הריני פּזיר, הריני פּזיח, הרי זה נזיר ...

דערביי האָט ער דעם קלאַנג "זי" אַרויסגעבראַכט ווי "זשי", אַזוי אַז עס איז אויסגעקומען ווי ער וואָלט נישט געזאָגט נזיר, פּזיר, פּזיח, נאָר נאָזשיר, פּאָזשיר, פּאָזשיך. מער האָט דעם ייד נישט געפעלט. די חדר-יינגלעך האָבן אויסגעבראָכן אין אַ געלעכטער. וואו דער ייד איז נישט געגאַנגען וועגן זיינע פייער-אַסעקוראַציעס, זיינען מיר אים נאָכגעלאָפן, שרייענדיק: נאָזשיר, פּאָזשיר, פּאָזשיך. דער ליטוואַק האָט געמוזט אַוועק באַצייטנס. בלויז מגידים, וואָס פאָרן אַרום זאַמלען געלט פאַר ישיבות און האַלטן דרשות, זי האָט מען פאַרטראָגן, הגם זיי זיינען אַלע געווען ליטוואַקעס. פאַרקערט, טאָמער איז אַ פּוילישער מגיד געקומען, האָט ער נישט אויסגענומען. אַ מגיד האָט געמוזט זיין אַ ליטוואָק, ווי אַ בערן-טרייבער האָט געמוזט זיין אַ ציגיינער.

דער ערשטער ליטוואַק, וואָס האָט זיך באַזעצט אין שטעטל אויף ווי עס געהערט צו זיין, איז געווען יוסף רויזקעס.

דאָס האָט אַליין דער נגיד פון שטעטל, יהושע וואַלדהענדלער, גענומען אָט דעם יאָסעלע רויזקעס פאַר אַן איידעם פאַר זיין טאָכטער, הענדל, און קעגן נגידס איידעם האָט קיינער נישט געוואַגט צו רעדן.

פאַרוואָס דער לענטשינער נגיד האָט געדאַרפט זוכן אַ מאַן פאַר זיין טאָכטער אַזש פון אַ שטאָט לעבן ביאַליסטאָק, ווייס איך נישט. סך-הכל איז אָט דער יאָסעלע רויזקעס געווען אַ בחורל אַ קליינס און אַ צערטלעכס, ווי אַ צעפּיעשטשעטע בת-יחידה, מיט אַ קליין פּנימל, מיט דריבנע פּיסעלעך און הענטעלעך, ווייסע, רונדע און גלאַטע, אין דער צייט ווען זיין כלה, הענדל, איז געווען אַ שיין שלאַנק קרעפטיק מיידל, מיט רויטע באַקן, מיט פעך שוואַרצע האָר און אויגן, מיט פולע רויטע ליפּן, וואָס האָבן תמיד געלאַכט. שטראָמען מיט פרייד האָבן געפלאָסן פון אָט דער נגידישער קרעפטיקער יפת-תואר. זי האָט געלאַכט צו יעדן, צו אַלט און יונג, צו חדר-יינגלעך און אפילו צו די גצזעלן-יונגען, די בעקערס, וואָס האָבן געאַרבעט ביי יחזקאל בעקער אין הויף, צו וועמען זי האָט לויטן דין נישט געדאַרפט לאַכן. אָט דער זיווג איז גאָרנישט געווען קיין צוגעפּאַסטער. אָבער ר׳ יהושע האָט זיך זייער געגרויסט מיט זיין איידעם, וועמען ער האָט אַראָפּגעבראַכט אַזש פון אַזוי ווייט. די חתונה איז געפּראַוועט געוואָרן מיט גרויס פּאָמפּע. משה סטאָליאַר האָט אויסגעבויט אַ ריזיקע שאָפּע, אַזוי אַז עס זאָלן קענען אַריין די מאַסן געסט און מחותניט, וואָס זיינען אָנגעקומען. ר׳ יהושע האָט אויך אַראָפּגעבראַכט פון זאַקראָטשין אַ קאַפּעליע קלעזמער און אַ בדחן מיט אַ געשוירענער. באָרד, מיט סאַרווערס מיט קורצע רעקלעך. אַרעמעלייט זיינען זיך אָנגעקומען פון אַלע זייטן נאָך פעטע בולקעם און נדבות. צום נגידס שבח דאַרף מען צוגעבן, אַז ער האָט אַלעמען געלאָזט בעטן צו דער חתונה - פון מיין טאַטן, וועמען ער האָט געגעבן אַ פעטן רח"ש פאַר מסדר-קידושין זיין, ביז דעם אָרעמסטן בעל-מלאכה און ביז דעם נבזהדיקסטן מענטש. ער האָט אפילו איינגעקויפט צו דער חתונה אַ נייעם מין בליץ-לאָמפּ, וואָס האָט געלויכטן מיט אַ ווייס העל ליכט. דער עולם האָט נישט געקענט אָפּרייסן די אויגן פון די ליטווישע מחותנים, וואָס האָבן געטראָגן האַלב-קורצע סורדוטן און דערביי געשיט מיט לומדות. דער חתן האָט געזאָגט אַ וואַזשנע דרשה, אין אַ געבראָטענעם ליטוויש.

צוליב אָט דעם געראָטענעם איידעם זיינעם, איז שוין ר׳ יהושע אויך אַריינגעקראָכן צווישן די לומדים און אָנגעטאָן זיך אַ זיידענע קאַפּאָטע, אַנשטאָט דער פריערדיקער טוכענער קאַפּאָטע, וואָס ער פלעגט טראָגן, ווי עס טראָגן, געוויינלעך, יידן, וואָס קענען נישט קיין תורה. ער האָט

אויך אָנגעהויבן אַריינוואַרפן לשון-קודש ווערטער אין זיינע רייד, מעשה למדן. די לשון-קודש ווערטער האָבן זיך, אמת, נישט געקלעפּט, אָבער קיינער האָט נישט געוואַגט צו לאַכן פון נגיד. ר´ יהושע איז ביי זיך אַזוי גדולדיק געוואָרן, אַז יעדן ראש השנה אין דער פרי פאַרן דאַוונען, פלעגט ער זיך אַוועקשטעלן אין נגידישן טלית, באַדעקט מיט אַ זילבערנער עטרה, אין שניי-ווייסן קיטל, און זאָגן אויפן קול פאַרן עמוד די מאָרגן-ברכות, וואָס געוויינלעך זאָגט מען זיי נישט בציבור. ער האָט געזאָגט די ברכות מיט אַ שטאַרקער שטים, מיט אַ מחיהדיקן יום-טובדיקן ניגון, אָבער ער האָט געזעצט די ווערטער, ווי אַ בעקער. אנשטאט זאָגן די ברכה "שלא עשני גוי", האָט ער נאָך דעם "שלא" זיך אָפּגערוט און דערנאָך געזאָגט "עשני גוי". אַזוי אַז עס איז אויסגעקומען, אַז ער לויבט גאָט, וואָס ער האָט אים באַשאַפן אַ גוי. דאָס זעלבע האָט ער געטאָן ביי דער ברכה "שלא עשני אשה", וואָס איז אויסגעקומען, אַז ער איז יאָ אַן אשה. יידן לומדים האָבן בגנבה געשמייכלט איבער דעם נגידס עם-הארצות און געפילט זיך אומ-באַקוועם, וואָס זיי דאַרפן נאָך נאָכזאָגן אָמן נאָך אָט די עם-הארצישע ברכות. אָבער קיינער האָט אים נישט געוואַגט צו זאָגן, וואָרעם קיינער איז נישט געווען אַזאַ נגיד ווי ר´ יהושע און קיינער האָט נישט מנדר געווען אַזויפיל האָלץ פאַר דעם בית-המדרש ווי ר´ יהושע, און קיינער האָט נישט געגעבן אַזויפיל קאַרטאָפל אויף ווינטער פאַר אָרעמע לייט ווי ר´ יהושע. יעדן יום-טוב, ווען מען פלעגט אים אויפרופן צו דער תורה, טאַקע צו דער גרויסער און שיינער און צויסגעצירטער תורה, וואָס ער אַליין האָט געלאָזט שרייבן פאַרן בית-המדרש, האָט ער סך מי-שברכס געמאַכט פאַר זיין ווייב, זין און טעכטער און מנדר געווען גרויסע נדבות: "בעבור שיתן עצים לבית-המדרש", פלעגט דער מי-שברך מאַכער זאָגן מיט אַ געהויבענעם ניגון; "בעבור שיתן פּרוכת לארון-הקודש"; "בעבור שיתן געבראָטענע קאַטשקעס לקידוש"; "בעבור שיתן מענטעלע של סאַמעט לספר-תורה"; "בעבור שיתן נרות לבית-המדרש, צדקה לעניים ... ונאמר אָמן"

ר´ יהושע איז געווען שטאָלץ מיט זיין איידעם, באַזונדערס דערפאַר, וואָס ער האָט אים אַראָפּגעבראַכט פון אַזוי ווייט אין רוסלאַנד, אַזש פון לעבן ביאַליסטאָק, וואָס אין לענטשין האָט מען געמיינט, אַז די געגנט איז לעבן סאַמע פּייטערבאַרג אַליין.

אָט ביי דעם ר´ יהושעס ליטווישן קעסט-איידעמעל, וואָס האָט גע-טראָגן די הויזן איבער די שיך, קורצלעכע קאַפּאָטעס און אַ געפּרעסט קעלנערעל, האָב איך גענומען לערנען. מאטעס האָט מיך שיר נישט משוגע

געמאַכט מיט זיין ווילדער התמדה. חוץ דעם האָט ער גענומען לערנען מיט מיר שאלות ותשובות פון רבי עקיבא אייגער. דאָס זיינען געווען שווע-רע קאָפּ-דרייעריש לימודים, צו-שווערע פאַר אַ יונג-יינגל. ער האָט מיך אַזוי פאַרמאַטערט מיט אָט די שאלות ותשובות, אַז איך האָב אָנגעהויבן פילן אַ שווינדל אין קאָפּ. מיין מאַמע האָט מורא געהאַט פאַר מיין געזונט, צון זי האָט געפּועלט ביים טאַטן, איך זאָל אַוועקגיין פון מאַטעסן און לערנען ביי יאָסעלע רויזקעס.

דאָס זיינען געווען גליקלעכע צייטן פאַר מיר. יאָסעלע האָט גענומען זאַכן לייכט. ער האָט געלערנט אַ ביסל און באַלד זיך אָפּגערוט. צווישן איין דף גמרא און אַ צווייטן האָט מען אים אַריינגעטראָגן דערקוויקענישן פון דער נגידישער קיך, אַלערליי איינגעמאַכטסן און קיכעלעך, מיט וועלכע מיין רבי האָט מיך מכבד געווען. דערנאָך פלעגט ער זיך גאָר צולייגן אויף דער סאָפע און איך בין דערווייל געזעסן און באַטראַכט אַלע שיינקייטן פון דער נגידישער שטוב, די אויסנייעכטסן אויף די ווענט, דאָס זילבער אין די סערוואַנטקעס, די געשניצטע לייבן-קעפּ פון די דעמבענע שראַנקען און מער פון אַלץ דאָס יונגע ווייבל, הענדל, וואָס האָט געבליט אין איר שיינקייט.

- וואָס קוקסטו אַזוי אויף מיר, יהושעלע? - פלעגט הענדל מיך פרעגן מיט אַ געלעכטער.

איך האָב אַראָפּגעלאָזט די אויגן אין בושה, וואָס מען האָט מיך געכאַפּט ביי דער האַנט.

הענדל איז זיך צעגאַנגען אין געלעכטער.

- האָסט ליבער צו קוקן אויף שיינע ווייבלעך ווי אויף דער גמרא, יהושעלע? - האָט זי מיך געפרעגט און מיר אַ קניפּ געטאָן אין דער באַק.

איך געדענק נאָך ביז היינט די באַרירונג פון אירע פינגער אויף מיין פאַרפלאַמטער באַק.

ביי אַלע אירע געלעכטערן איז זי, דאַכט זיך, נישט געווען גליקלעך. זי האָט אָפּגעהיטן איר יאָסעלען, צוגעטראָגן אים קלאָרע געפּרעסטע נאָז-טיכעלעך, מיט וועלכע ער האָט געהאַט אַ טבע צו רייניקן די לויטערע גלעזלעך פון זיינע ברילן, געראַמטע אין גאָלד; זי האָט אים צוגעטראָגן דערקוויקענישן און אונטערגעלייגט אים אויסגענייטע קישעלעך אונטערן קאָפּ, ווען ער האָט זיך אָפּט צוגעלייגט אויף דער סאָפע. זי האָט אויך גע-גרויסט זיך מיט זיין געוואַלדיקער צירלעך-מאַנירלעכקייט, מיט זיין שטענ-דיקן פּוצן זיך און פעכלען זיך. אַלץ האָט געגלאַנצט ביי דעם יאָסעלען, זיינע ברילן און דאָס גאָלדענע קייטל פון זייגערל, זיינע שיך און געפּרעסט

קעלנערל און זיידן היטל און דאָס אַלפּאַגאַנע קירצלעכע קאַפּאָטקעלע און די צוגעשניטענע נעגל פון זיינע שניי-ווייסע ווייבערישע הענטלעך. אַזוי איידל און צאַרט ווי זיין איסגעצערטלט גופל איז געווען, איז געווען זיין שטימעלע, אַ דינס, אַ לייטישס און אַן איידלס. ער פלעגט זיך אַפילו וואַשן מיט שמעקעדיקער זייף, פּולסעס זייף, וואָס האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ רייצנ-דיקן גערוך. חסידים אין בית-המדרש האָבן שטאַרק געקרימט מיט די נעז איבער אָט דעם גויאישן ריח. יאָ, ער איז געווען אַן איידעם אַ צאַצקע, אָט דער יאָסעלע רויזקעס. אָבער איך האָב געמערקט, אַז הענדל, די קרעפּטיקע און בלוט-שפּראָצנדיקע און פריידיקע, האָט געקוקט אויף אים גיכער ווי אויף אַ קינד, איידער ווי אויף אַ מאַן. זי איז געוואוינט געווען ביי זיך אין הויז צו אַנדערע מענער. אירע ברידער, חיים און הערשל, וואָס ביידע האָבן זיי -געלערנט ביי מיין פאָטער, זיינען געווען געוואַלדיק הויכע, שלאַנקע ברו נעטן, בחורים גיבורים, איינס אין איינס. איר פאָטער, הגם פון מיטעלן וואוקס, איז אָבער געווען אַ קערענדיקער ייד, אַ קרעפטיקער וואַלד-מענטש, וואָס האָט אָנגעהויבן פון זיין אַ וועכטער ביי געהילץ און דערגאַנגען ביז גרויסן וואַלד-האַנדל.

אָבער ווי אַזוי די באַציאונגען זאָלן ניט האָבן געווען צווישן דעם יונגען פּאָרפּאָלק, איז געווען תמיד שטיל און לייטיש אין דעם נגידישן הויז, וואו איך בין אַריינגעקומען אָפּלערנען. יאָסעלע האָט אויך ליב געהאַט לייענען אַ צייטונג, די "הצפירה", און דורך דער צייט וואָס ער האָט געלייענט, בין איך געווען פריי אַרומצעלויפן און לאָזן זיך וואוילגיין מיט די יינגלעך ... מיין מיטלערנער ביי יאָסעלען איז געווען דעם נגידס איניקל, נתן-דוד, אַ יינגל אין מיין עלטער, וואָס איז געקומען פון פאַבריק-שטעטעלע לעשנע צו דער חתונה פון זיין מומע, הענדל, און איז שוין פאַרבליבן ביי זיין זיידן אין הויז, צו לערנען גמרא ביי איר ליטווישן מאַן.

נתן-דוד איז געווען אַ יינגל בלוט און מילך, מיט שוואַרצע גלאַנציקע האָר און אויגן, ווי אַלע קינדער און אייניקלעך פון נגיד ר׳ יהושע. זיין מוטער איז געווען ר׳ יהושעס טאָכטער, זיין פאָטער איז געווען אַ וואַלד-הענדלער אין שטעטל לעשנע, וואו עס האָט זיך געפונען די צוקער-פאַבריק פון מיליאָנער מאַטיאַס בערסאָן. אָט דאָס שטעטעלע לעשנע איז געווען אַ מאָדערנס, וואו די נגידים, די וואַלד-הענדלער און צוקער-אַגענטן, זיינען געווען אָנגעשטעקט פון די גויאישע וועגן פון מיליאָנער מאַטיאַס בערסאָן און זיינע לייט, נתן-דוד איז געגאַנגען זייער שיין אָנגעטאָן, מיט גלאַנציקע געמזענע שטיוועלעך, מיט אַ גלאַנציק זיידן היטעלע. ער האָט אויך געהאַט

טייערע פּערלמוטערנע מעסערלעך און בליישטיפטלעך און אַלע אַנדערע שיינע
זאַכן אין די קעשענעס פון זיין גוט-גענייט טוכן קאַפּאָטקעלע. ער פלעגט
מיר דערציילן וועגן דעם לעבן אין זיין שטעטעלע לעשנע, וועגן די קאַרעטעס,
אין וועלכע דער יידישער פּריץ מאַטיאַס בערסאָן פאָרט, וועגן די נגידישע
וואַלד-הענדלער און וועגן זיין אייגענעם פאָטער, דעם נגיד און היינט-וועלטיקן
מענטש. די פאַנטאַסטישסטע זאַכן האָט מיר נתן-דוד דערציילט. מער
ווי פון אַלץ, האָט ער גערעדט וועגן ווייבער. דעם עיקר וועגן די גויאישע
דינסטן, וואָס האָבן געדינט ביי זיינע עלטערן אין הויז, און פון די שקצים,
די וואַלד-העקער, וואָס האָבן געאַרבעט פאַר זיין פאָטער.

, שוין אויף דער חתונה פון זיין מומע הענדל, האָט ער מיר געוויזן זאַכן
פון וועלכע איך בין שטאַרק נתפּעל געוואָרן. נאָך דעם ווי מען האָט גע-
פירט חתן-כלה "לייגן פירן" און זי געסט זיינען זיך צעגאַנגען. האָבן די
קרובים און געסט פון כלהס צד, וואָס זיינען זיך אָנגעקומען פון פרייען שטע-
טעלע לעשנע, גענומען מאַכן, זיך פריילעך. פריער האָבן זיי זיך געהאלטן
אין דער מעלה, ווייל לענטשין איז געווען אַ פרום שטעטעלע; אָבער ווען
זיי זיינען געבליבן אַליין, האָבן זיי אויסגעלאָשן די בליץ-לאָמפּן און בחורים
מיט מיידלעך האָבן גענומען טאַנצן פּאָלקעס און וואַלצן. נתן-דוד האָט זיך
פאַרשטעקט מיט מיר אין אַ ווינקל און מיר האָבן אַלץ געזען. דערנאָך
האָבן זיי זיך אַרומגענומען און געקושט און געטריבן אַלערליי ליצנות
און שפּאַס און חוזק געמאַכט פון די געסט און גערעדט נישט-כשרע רייד
-וועגן חתן-כלה און זייער יחוד-שטיבל איינער אַ הויכער בחור מיט פייער
דיקע שוואַרצע אויגן, אָפּגעברענט ווי אַ ציגיינער, האָט אַפילו פאָרגעלייגט
אַ פּלאַן, אַז מען זאָל זיך צוגנבענען צום יחוד-שטיבל און אויפרייסן די פאַר-
מאַכטע לאָדן דער עולם האָט געלאַכט, שיר נישט צו פּלאַצן, פון אָט דער
המצאָה. אין דער שאָפע פון אָפּגעהובלטע ברעטער, וואָס מען האָט אויפ-
געבויט לכבוד דער שמחה, האָט געהערשט אַ פריילעכע צעלאָזנקייט, וואָס
קומט אָן אויף מענטשן בעת חתונות. די לעשנער לייט, פרייע און קרעפטיקע
און זאָרגלאָזע, האָבן אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די צוימען פון דער לענטשינער
פרומקייט און קליינשטעטלדיקייט. גתן-דוד האָט מיר דערציילט ווער מיט
וועמען עס פירט ליבעס און אַלערליי אַנדערע סודות, וואָס ער האָט געוואוסט
פון די אַלע מענטשן, וואָס מערסטנס זיינען זיי געווען זיינע קרובים פון פאָ-
טערס אָדער מוטערס זייט. וואָס ווייטער איז די פריינדשאַפט צווישן מיר
און נתן-דודן געוואָרן שטאַרקער און שטאַרקער. מיר האָבן נישט אויפגע-
הערט רעדן און סודען זיך. יאָסעלע רויזקעס, הגם אַ פרומער האָט זיך
ווייניק אומגעקוקט אויף אונדזער אויפפירונג. ער האָט טאַקע געלערנט מיט

אונדז, אָבער ער האָט זיך חלילה, נישט ווי געטאָן. ער האָט געגומען לייכט די תורה, מער גערוט ווי געלערנט. איך האָב דעם יונגנמאַן ליב געהאַט. ליבער פון אים האָב איך געהאַט זיין הענדל. זי איז געווען מיין ערשטע הייסע יינגלערישע ליבע. איך האָב געפלאַמט ווען איך האָב זי געזען, אײַ-בערהויפּט אין איין האָריק קלייד, וואָס האָט נאָך בולטער אַרויסגעבראַכט איר קערנדיקע ווייבלעכקייט. זי פלעגט זיך בויגן אין דרייען פאַר געלעכטער.

- וואָס לאָזסטו אַראָפּ די אויגן, יהושעלע? - האָט זי מיך געפרעגט און געקוואָלן פון מיין יינגלערישער בושה און פּיין, וואָס זי האָט, אפּנים, אַרויסגעפילט און געוויילט זיך דערמיט.

איך האָב געליטן, שווער, פּיינלעך, געשעמט זיך מיט מיינע ליידן און דערפאַר נאָך מער געליטן. איינמאָל, ווען קיינער איז נישט געווען אין הויז, בין איך צוגעגאַנגען צו הענדל´ס קלייד, דאָס האָריקע, וואָס איז געהאנגען אויף אַ שטול, און עס געקושט הייס, קלאַמערנדיק זיך אין דער האָריקער סחורה מיט קראַמפּהאַפטע פינגער. פּלוצלונג איז הענדעל אַריינגעקומען און מיך געטראָפן האַלטן איר קלייד אין די הענט.

- וואָס טוסטו? - האָט זי געפרעגט.

- דאָס קלייד איז אַראָפּגעפאַלן ... האָב איך ... עס אויפגעהויבן ...

- האָב איך געשטאַמלט, רויט ווי פייער.

זי האָט מיך אָנגעקוקט מיט אירע ברענענדיקע שוואַרצע אויגן, געראַמט אין געדיכטע ברעמען און וויעס. און זיך הויך פאַנאַנדערגעלאַכט, בויגנדיק זיך שיר נישט ביז דער ערד אין איר לוסטיקן אָנפאַל.

- ביסט דער ריכטיקער טאַנעבאַרע (תנא-ברא), יהושעלע דעם רבס,

- האָט זי געזאָגט און פאַרריכט זיך דאָס שייטל, וואָס האָט זיך איר פאַר-רוקט איבערן קאָפּ.

דערנאָך האָט זי מיך באַטראַכט פון קאָפּ ביז די פיס און מיך געפרעגט:

- ביסט אַ חמור-אייזל, יהושעלע?

אַזוי האָט מען ביי אונדז גערופן איינעם, וואָס האָט ליב ווייבער.

מיינע באַקן זיינען געוואָרן איין שטיק פייער פון איר געלעכטער און חוזק.

ווען די דערוואַקסענע וואָלטן בלויז געוואוסט ווי ערנסט, טיף און פּיינלעך קינדער קענען ליבן און ליידן!

יידן זאָגן תהילים פאַר אַ "קראַנקער" בתולה און זי ברענגט אַ ממזר אויף דער וועלט ...

ממזרים אין אונדזער געגנט זיינען קיין נייעס נישט געווען. אַ סך שיקסעס, איבערהויפּט די, וואָס האָבן געדינט ביים שטעטלשן פּריץ האָבן געהאַט ממזרים, און זייערע עלטערן, די פּויערים, האָבן זיך דערפון וויניק וואָס געמאַכט, איבערהויפּט ווען דער ממזר איז געווען אַ ייִנגל. ווען אַ מיידל האָט געבוירן אַ ממזרת, איז שוין איר שם געווען נישט קיין איבעריק גוטער. דאָך האָט מען זיך קיין גרויס ווען דערפון נישט געמאַכט. אָבער אַז ביי יידן זאָל אַ מיידל האָבן אַ קינד, דאָס האָט מען ביי אונדז אין שטעטל נישט צעהערט.

אין איינעם אַ שבת פאַרנאַכט, האָט אַ מיידל מיטן נאָמען פּעסע געהאַט אַ קינד, און אין לענטשין האָט זיך געטאָן חושך.

ערשטנס, האָט קיינער זיך נישט געריכט, אַז אָט די פּעסע איז מעוברת. זי איז געווען אַ דינסט אין וואַרשע. ווען זי איז צוריקגעקומען, האָט זי אַזוי קונציק אויסבאַהאַלטן יעדן סימן פון איר הויכן טראָגן, אַז נישט נאָר האָבן שכנים גאָרניט געמערקט, נאָר אַפילו נישט אירע אייגענע עלטערן. ווען זי האָט אין איינעם אַ שבת נאָכן טשאָלנט דערפילט זיך קראַנק און אָוועקגעלייגט זיך קרעכצן, האָבן די עלטערן גאָרנישט חושד געווען. זי האָט געזאָגט, אַז זי האָט קראַמפּן אין בויך. ווען די ווייטיקן האָבן נישט אויפגעהערט, האָט איר פאָטער, הערשל, וואָס מען האָט אים גערופן מיטן צונאָמען סטאָק, צונויפגערופן אַ מנין יידן און געגאַנגען מיט זיי אין בית-המדרש זאָגן תהלים פאַר זיין טאָכטער. די יידן האָבן געזאָגט תהלים און מזכיר געווען די קראַנקע פּעסע בת עטע. ווען די תהלים-זאָגער האָבן געהאַלטן ביי מאַכן אַ "מי-שברך", האָט זיך אַ באַנדע ווייבער אַריינגעריסן אין מקום-קדוש און געשריען:

יידן, הערט אויף זאָגן תהלים פאַר אַ זונה. פּעסע האָט געהאַט אַ ממזר ...

די יידן זיינען געבליבן שטיין מיט אַ נישט-דערזאָגטן פּסוק אין די מיילער. הערשל איז אַרויסגעלאָפן פון בית-המדרש מיט געבייליטע פויסטן, גרייט צו דערהרגענען די טאָכטער זיינע, וואָס האָט געברענגט אויף אים אַזאַ בזיון.

זיבן טעג צייט איז דאָס שטעטל געגאַנגען אויף רעדער. אין בית-המדרש און אין מקווה, אין די יאַטקעס און אין מאַרק, אפילו אין די חדרים האָט מען גערעדט וועגן פּעסען און איר ממזר, וואָס זי האָט אָפּגעשפּאָרט אין וואַרשע.

עס איז נישט געווען דערפאַר, וואָס אָט דער פּעסעס עלטערן זיינען דאָס געווען אַזעלכע בכבודע לייט. סד-הכל איז דער הערשל סטאָק געווען פאַררעכנט פאַר דעם ערגסטן אין שטאָט. ער איז געווען אַ ייד אַ שלעגער, וואָס טאָמער האָט מען אים אָנגערירט, האָט ער געשלאָגן מכות-רצח. מען האָט אויף אים געמורמלט, אַז ער איז נישט שטאַרק אָפּגעהיטן ביי קויפן הינער פון ציגיינער, הגם ער האָט זיך משער געווען, אַז די עופות זיינען ביי די ציגיינער אויפן מיסט נישט געוואַקסן. מען האָט פאַרשידן גערעדט אויף דער סטאָק-משפחה. אָבער דאָך איז הערשל געווען אַ ייד, וואָס האָט אָפּגעהיט שבת, נישט דורכגעלאָזט קיין דאַוונען, און כאָטש ער איז געווען אַ ביטערער אָרעמאַן, דער גרעסטער אָרעמאַן אין שטעטל האָט ער אָפּגע-שפּאָרט פון עסן און געהאַלטן זיינע יינגלעך, פייוועשל און שלמהלע, אין חדר. ער האָט אויך געדאַוונט אויפן קול אין בית-המדרש. און אין ימים-נוראים פלעגט ער זיך שלאָגן אין האַרצן אַריין ביי די על-חטאס מיט אַזאַ כוח, אַז מען פלעגט הערן די קלעפּ איבערן גאַנצן מקום-קדוש. ער האָט אויך אַכטונג געגעבן, אַז זיינע יינגלעך, די צעלאָזענע פייוועשל און שלמהלע, זאָלן דאַוונען און נאָכזאָגן ברוך-הוא וברוך-שמו, אמן. ווען אַ מגיד פלעגט קו-מען אין שטעטל און צעלאָזן זיך וועגן גיהנום, אין וועלכן מען ברענט און מען בראָט די זינדיקע, פלעגט הערשל אַרויסלאָזן אַזעלכע שווערע זיפצן פון זיין ברייטער מעכטיקער ברוסט. אַז עס האָט אַ שטיין גערירט וואָרעם וואָס, וואָס דער הערשל האָט נישט געטאָן ביים אויסאַרבעטן אַ שטיקל ברויט פאַר ווייב און קינדער, אָבער אַ ייד איז ער געווען; אַ ייד, וואָס ביי זיין גאַנצער עם-הארצות, האָט ער מורא געהאַט פאַר גאָט און אָפּגעהיט אַ סך מצוות, און ער איז געווען שטאַרק צעבראָכן איבער דער זינד פון זיין טאָכ-טער. די בושה זיינע איז געווען גרויס, וואָרעם אומעטום האָבן ווייבער גערעדט און געשאָלטן און געזידלט, און די מאַנסבילן האָבן געלאַכט, און די חדר-יינגלעך האָבן געשפּאָט און געשטעלט זיך הינטער פּעסעס פענצטער קריאַת-שמע לייענען. פאַרשטייט זיך, אַז די קריאַת-שמע איז געווען אין חוזק, מיט איבערגעדרייטע ווערטער.

- אל מלך, קאַטשקע דריילעך, מיר אַ ברויט, דיר דעם טויט, מיר אַ פרישע יויך, דיר אַ מכה אין בויך ...

אין געווײנלעכע צײַטן וואָלט הערשל און זײַנע ייִנגלעך געמעמיתט יעדן, וואָס וואָלט געוואַגט אָפּצושפּעטן פֿון אים און זײַן הויז-געזינד; אָבער צוליב דעם אומגליק, איז ער געלעגן הכנעהדיק בײַ זיך אין שטוב און אַפֿילו די טיר נישט געעפֿנט.

נאָך עטלעכע טעג פֿאַרשליסן זיך אין הויז, איז ער אַ געבויגענער גע-קומען צו מײַן טאַטן אין שטוב. זײַן שטענדיק שטאַרקע באָרד און וואָנסן, וואָס האָבן אים צוגעגעבן די גבורה פֿון אַ לײב, זײַנען געווען צעשויבערט, אָפּגעלאָזן. זײַן מעכטיקער קערפּער איז געווען געבויגן, זײַן פֿעסט קול געבראָכן.

- רב, - האָט ער געזיפֿצט, - דאָס ... דאָס ... קינד איז אַ ייִנגל. מעג מען עס ייִדישן, צי נישט?

- אוודאי דאַרף מען עס מל זײַן און מאַכן אַ ברית, - האָט דער טאַטע געפּסקנט. - איך וועל קומען אויפֿן ברית און מיטברענגען אַ מוהל און אַ מנין ייִדן.

- רבי, לאָזט מיך קושן אײַער האַנט, - האָט דער ייִד געזאָגט. - ... רבי, איך בין נישט ווערט

- חלילה, ר׳ הערש, - האָט דער טאַטע געזאָגט, - אַ ייִד טאָר נישט קושן די האַנט פֿון אַ ייִד. און וויינט נישט, ר׳ הערש. איך וועל שוין קומען מיט אַ מוהל און אַ מנין ייִדן אויפֿן ברית ...

איך בין מיטגעגאַנגען מיטן טאַטן אויף אָט דעם אויסטערלישן ברית. די קימפּעטאָרין איז געלעגן הינטער אַ ליילעך אין דער אָרעמער שטוב, וואָס האָט בלויז געהאַט אַ נאַקעטן טיש און בענק, צוויי אומגעפּאַרבטע הילצערנע בעטן און אויף די ווענט אַ סך פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון הערשעלן אין זײַן זעל-נערישן אוניפֿאָרם, פֿון דער צײַט ווען ער האָט געדינט פֿאָניען. דער מנין ייִדן האָט זיך געאײַלט. זיי זײַנען נישט געווען גאַנץ זיכער, צי זיי דאַרפֿן נאָכזאָגן אמן נאָך די ברכות פֿון טריפֿהנעם ברית. הערשל האָט געשטאַמלט, ווען ער האָט געדאַרפֿט זאָגן וואָס פֿאַר אַ נאָמען צו געבן דעם ממזר. ענדלעך האָט מײַן טאַטע אַליין אויסגעטראַכט אַ נאָמען: אברהם - ווי מען גיט אַזעלכן אַ גר.

- ויקרא שמו בישראל אברהם בן ע, ע, ע ... - האָט דער מוהל גע-זאָגט און גרייט געווען נישט אָנצורופֿן דעם טאַטן, ווייל ער האָט נישט גע-וואוסט ווער דער טאַטע איז געווען.

אָבער מיטאַמאָל האָט הערשל זיך אויסגעגלייכט און אָנגערופֿן אַ טאַטן.

-אברהם בן זאַלע, האָט ער געזאָגט הויך, - יאָ, יאָ, בן זאַלע ...

זאַלע איז געווען דער חתן פון פעסע דער קימפּעטאָרין, אַ בחור אַ שניידער, אַ קורץ-געפּאַקטער ברוין-הויטיקער אויסגעדינטער זעלנער, וואָס די באַקן זיינע, וועלכע ער פלעגט גאָלן פון ערב-שבת צו ערב-שבת, זיינען שטענדיק געווען אַזש בלוי פון שוואַרצער באַוואַקסנקייט. ער איז געווען דער זון פון בנימין שניידער, וואָס צוליב זיין שוואַרצקייט האָט מען אים גערופן מיטן צונאָמען ציגיינער. און ווי זיין כלה פעסע האָט געטענהט, האָט זי געהאַט דאָס קינד פון איר חתן. זאַלע האָט געלייקנט שטיין און ביין און גלייך אַרינגעשיקט זאָגן די מחותנים, אַז ער לאָזט אָפּ דעם שידוך מיט דער כלה, וואָס האָט אַהיימגעבראַכט אַ "פעקל אין פאַרטעך" פון וואַרשע, וואו זי האָט געדינט. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ ביטערע מלחמה צווישן די צוויי משפחות, די "סטאָקס" און די "ציגיינערס".

דאָס ערשטע איז מען געקומען צו אַ דין תורה צו מיין פאָטער... אין אַ נאָך סוכות אָוונט נאָך מנחה ומעריב זיינען געקומעןביידע צעוואַקסענע משפחות. פון איין זייט איז געזעסן הערשל סטאָק, אָנגעטאָן אין אַ קורצער קאַפּאָטע, וואָס איז נישט געווען געמאַכט אויף זיין מאָס. אָט די קאַפּאָטע האָט דער אָרעמער הערשל געקראָגן אַ מתנה פון שטעטלשן נגיד ר׳ יהושע. אָבער אַזוי ווי דער אָרעמאַן הערשל איז געווען פיל העכער און ברייטער ווי דער נגיד ר׳ יהושע, האָט די נגידישע געהאַקטע קאַפּאָטע געפּלאַצט אין די נעט אויף הערשלס צעוואַקסענע פּלייצעס, די אַרבל זיינען געווען קורץ, אַזוי אַז הערשלס האָריקע הענט זיינען אומגעלומפּערט אַרויסגעקראָכן. דאָס קאָמישסטע איז געווען מיט דעם שפּאַלט פון הינטן. געוויינלעך דאַרף זיך דער שפּאַלט אָנגעהייבן פון רוקן, אָבער ביי דעם הויכן הערשל האָט זיך דער שפּאַלט אָנגעהויבן אין מיטן פּלייצע. די צוויי ביינערדיקע קנעפּלעך איבער דעם שפּאַלט האָבן נאָך באַזונדערס אונטערגעשטראָכן, אַז די קאַפּאָטע איז אַ געשענקטע. לעבן הערשלען איז געזעסן זיין ווייב, עטע, ע דערשלאָגענע אָרעמע יידענע, צעקנייטשט פון פיל האָבן און טראָגן און פון אייביקער נויט. צווישן טאַטע-מאַמע איז געזעסן די טאָכטער, פעסע, וואָס האָט געבראַכט חרפּות און בושות אויף איר משפּחה. זי איז געווען קערנדיק און געזונט און ווייבלעך צעוואַקסן. זי האָט געטראָגן אַ גרויס שטאָטישן פּלושענעם זשאַקעט מיט ברייטע בופן-אַרבל, באַצירט מיט גלאַנציקע פּאַטשערקעס. אירע גערדיכטע האָר, וואָס האָבן אַרויסגעקוקט פון דער. שאַל, וואָס זי האָט אָנגעטאָן צוליב צניעות אין רבס הויז, האָבן געבלישטשעט מיט זייער טיפער שוואַרצקייט. זי איז געווען בלאַס נאָך דער קימפּעט, אָבער די בלאַס-קייט האָט איר צוגעגעבן נאָך מער חן. אירע קרעפּטיקע ציין האָבן גע-לויכטן מיט זייער אומגעהויערער ווייסקייט. די אָרעם-געקליידעטע מוטער,

וואָס האָט נאָך נעבעכדיקער אויסגעזען לעבן דער אויסגעצירטער טאָכטער, האָט געהאַלטן אין איין גלעטן די בופן-אַרבל פון איר פּעסען, ווי אונטער-צושטרייכן איר מוטערלעך געפיל פאַר דער טאָכטער, וואָס איז, נעבעך, פאַרפירט געוואָרן פון איר חתן, זאָלע.

פון צווייטן צד איז געזעסן בנימין שניידער, אַ ייד מיט אַ פּנים ברוין ווי שאָקאָלאַד, מיט אַ קויל-שוואַרצער באָרד און פייערדיקע אויגען, וואָס האָבן געשרפה׳ט אַלץ אַרום זיך. אַזוי שוואַרץ ווי דער פאָטער, איז געווען זיין זון, זאָלע און די איבעריקע דערוואַקסענע זין, וואָס זיינען מיטגעקומען צו דער דין-תורה. די בנימינכע האָט געהאַלטן אין איין צוימען די הייסע מענער אירע, דעם מאַן און די זין, וואָס האָבן געזאָטן פון צאָרן און האַס.

פון אַלע זייטן האָבן ווייבער געשטראָמט און געכאַפּט בליקן דורך די פענצטער, כדי אויפצוכאַפּן אַ וואָרט פון אָט דער אויסטערלישער דין-תנרה. די יינגלעך פון ביידע צדדים, אי הערשלס פייוועשל און שלמהלע, אי בנימינס "ציגיינערלעך" האָבן זיך כסדר אַריינגעריסן צו אונדז אין שטוב, כאָטש מען האָט זיי אַרויסגעטריבן, ווייל יינגלעך דאַרפן אין אַזעלכע זאַכן זיך נישט מישן.

מיין פאָטער האָט גענומען אויסהערן די צדדים, אָבער עס איז געווען אוממעגלעך עפּעס צו דערגיין, ווייל איין צד האָט זיך אַריינגעריסן דעם צווייטן אין די רייד, געליאַרעמט, געוואַלדעוועט, געהויבן פויסטן. צופיל שנאה און כעס איז געווען אָנגעזאַמלט צווישן די מענטשן.

- יידן, נישט אין בית-דין שטוב, - האָט מיין פאָטער זיך געבעטן.

- איך וועל יעדן לאָזן גלייך אויסטענהן זיך, אָבער זאָל איינער נישט אי-בעררייסן דעם אַנדערן. אַז מען שטייט פאַרן בית-דין איז ווי מען שטייט פאַר גאָט, זאָגט די תורה. מען דאַרף האָבן דרך-ארץ.

בנימינס ווייב האָט מיט אַלע כוחות פּרובירט צוימען איר צעקאָכטן מאַן, אָבער קיין זאַך האָט נישט געקענט אָפּהאַלטן דאָס פייער, וואָס האָט געפלאַקערט אין אָט דעם ברוין-הויטיקן, שוואַרץ-אויגיקן יידן, וואָס האָט געהאַט אַ טעמפּעראַמענט פון אַ וואולקאַן. אַזוי זיינען געווען זיינע זין, וואָס אַלע האָבן זיי געאַרבעט ביים פאָטער אין זיין טאַנדעט-שניידעריי.

מ׳עט מיין זאָלען נישט אָנהענגען קיין לונג און לעבער אויף דער נאָז! - האָט בנימין געשריגן. - זי האָט אָפּגעשפּאָרט דעם ממזר אין דער דייטשישער קיך, וואו זי האָט געדינט אין וואַרשע ...

אַ "דייטשישע קיך" האָט מען גערופן אַ הויז פון טריפהנע יידן, וואָס היטן נישט אָפּ כשרות.

- ניין, ס´איז דיין קינד, זאַלעשי, - האָט פּעסע געשריגן, - האָסט זיך צוגעאײַלט, האָסט מיך איבערגערעדט מיט דיינע טריפה´נע ריידעלעך ... איצט ווילסטו זיך אַרויסדריין ... אָבער ס´וועט דיר נישט גיין ... האָסט געשריבן תנאים מיט מיר ...

- כ´על נישט לאָזן פאַרשעמען מיין אויג אין קאָפּ! - האָט הערשל געשריגן פון זיין צד; - האָסט פאַרקאָכט אַ קאַשע, עס אייף! כ´פּאָדער אַ חתונה ... זיי אַ טאַטע צו דיין קינד, גזלן! ...

אַלע איבעריקע פון די משפחות האָבן געשריגן איינער אויף דעם אַנ-דערן, געדראָט זיך קעגנזייטיק, געכאַפּט זיך שלאָגן. נאָך שעהן געשרייען זיינען זיי אַוועק מיט גאָרנישט. עס איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט אויסצוגלייכן די מחלוקה צווישן די צוויי איינגעשפּאַרטע, הייס-בלוטיקע און אָרעמע משפחות.

ענדלעך איז פּעסע אַוועק קיין וואַרשע, ווערן אַן אַם אין אַ רייך הויז. איר נישט-כשר קינד איז געבליבן ביי אירע עלטערן, וועלכע האָבן עס אַלע מאָל אויפסניי געשיקט צו זאַלען און זאַלע האָט עס צוריקגעשיקט צו זיי.

דאָס ערשטע מאָל האָט הערשל געשיקט זיין אייניקל אַ מתנה זיינע מחותנים לכבוד פּורים. ווען בנימין שניידער איז געזעסן מיט זיין צע-וואַקסענער משפּחה ביים גרויסן שניידער-טיש און געפּראַוועט די פּורים-דיקע סעודה, האָט זיך געעפנט די טיר און פייוועשל און שלמהלע האָבן אַריינגעטראָגן אַ פּעקל און עס אַוועקגעלייגט.

- דער טאַטע האָט געשיקט שלח-מנות, - האָבן זיי געזאָגט גיך און אַרויסגעלאָפן באַצייטנס, איידער זאַלע וועט זיי ברעכן די ביינער.

דאָס "שלח-מנות" האָט געווײַנט מיט אַ ביטער קינדעריש געוויין. בנימין האָט גלייך גענומען דאָס פּעקל און עס צוריקגעשיקט צו הערשעלן. אַזוי ווי די טיר איז געווען פאַרשלאָסן, האָט מען דעם "שלח-מנות" אַוועק-געלייגט ביי דער שוועל. נאָך פּורים איז דער שלח-מנות נאָך אַלץ גע-פּראַוועט געוואָרן, אַזוי לאַנג און ברייט, ביז דער שלח-מנות" האָט זיך פאַרקילט און אַוועקגעשטאָרבן. הערשל האָט איינגעפּאַקט דאָס קינדערשע גופל אין אַ קוישל און צופוס עס אַוועקגעטראָגן איבער דער ווייסל קיין זאַקראַטשין צום בית-עולם, ווייל לענטשין האָט קיין בית-עולם נישט געהאַט.

זינט דעם אומגליק מיטן ממזר, האָט די משפחה סטאָק זיך אָפּגעלאָזן און אָנגעהויבן פירן זיך הפקרדיק, גאָרנישט ווי פריער. עס זעט אויס, אַז די פאַרביטערונג און די בושה האָבן די מענטשן דערפירט צו אַזאַ מדרגה, אַז זיי האָבן שוין נישט געהאַט וואָס אָנצוּוואוערן און זיי האָבן גענומען

שפייען אויף אַלע. הערשל האָט זיך נישט אומגעקוקט מער אויף זיינע יינגלעך און נישט געהאַלטן זיי מער אין חדר. אים האָט אויך נישט גע-אַרט, וואָס מען האָט גענומען מורמלען אויף דער צווייטער טאָכטער זיינער, וואָס האָט אויך געדינט אין וואַרשע. זיין יינגסטע טאָכטער, שאָשע, וואָס איז געבליבן אין שטוב האָט אויך געטאָן וואָס זי האָט געוואָלט. איך גע-דענק איינמאָל, ווען מיר יינגלעך האָבן זיך געבאָדן אין טייכל ביים שטעטל, איז אָנגעקומען שאָשע און אַריבערגעגאַנגען דאָס טייכל. דערביי האָט זי פאַרקאַשערט איר קלייד איבערן קאָפּ, באַווייזנדיק איר נאַקעטן קערפּער פאַר אַלע יינגלעך אין די אויגן. מיר האָבן געלאַכט, געשריגן; זי האָט זיך אויסגעדרייט און געהייסן זיך קושן.

- חסידאַקעס, אַ בראָך ענק אין די ביינער! - האָט זי געשאָלטן אין געקוקט אויף אונדז מיט האַס.

אירע ברידער, פּייוועשל און שלמהלע, האָבן אויך געשלאָגן יעדן, ווער עס איז זיי אונטער דער האַנט געקומען, געזידלט, באַליידיקט. זיי האָבן צוגענומען האָלץ פון קאַמערן, אַוועקגעלקחנט אַ הון, אָפּגערוימט אַלץ וואָס נאָר עס האָט זיך געלאָזט זיי פלעגן אויף מאַכן העוויות צו כלה-מיידלעך פון לייטישע שטובן. איינמאָל האָבן זיי אַפילו אַריינגעלאָזט צו זיך אין שטוב אַ ציגיינער-משפחה, וואָס קיינער האָט צו זיך נישט אַריינגעלאָזט. הערשל איז זעלטן געווען אין הויז. ער האָט זיך אַרומגעשלעפּט איבער די דער-פער, וואו ער האָט געזוכט צו פאַרדינען אַ שטיקל ברויט פאַר זיך און זיין הויז-געזינד. ער פלעגט נאָר אַהיימקומען אויף שבת און יום-טוב. אינגיכן האָט מען גענומען רעדן אין שטעטל, אַז ער איז געוואָרן אַ "יאָר-עדות".

ווען איין פּויער פלעגט פאַרפירן אַ פּראָצעס קעגן אַ צווייטן און גע-דאַרפט אַן עדות פאַר זיך, האָט מען געדונגען הערשלען און ער האָט פאַר אַ קערבל עדות געזאָגט, ווי דער צד האָט געוואָלט.

דער ריכטער פון שטעטל, דער פּריץ כריסטאָווסקי, פלעגט מאַכן שפּאַס איבער הערשלס אָפטן עדות זאָגן.

- הערשקאַ קען שוין אַזוי גוט די שבועה אויף אויסנווייניק, אַז איך דאַרף זי נישט זאָגן מיט אים מער, - פלעגט דער פּריץ זאָגן פאַר זיינע באַקאַנטע יידן.

פונדעסטוועגן האָט ער געדולדעט זיין עדות-זאָגן. אַ ווייצלער, אַן אויסברענגער, און אַן אַפּיקורס, האָט ער פון אַלץ געמאַכט שפּאַס.

- יעדער נעמט געלט, אַ חוץ דער יויזל, ווייל ער האָט צוגעשלאָגענע הענט, - פלעגט ער זאָגן פאַר די יידן, צוואווינקענדיק מיט די אויגן.

צוליב זיין אַפּיקורסות האָבן יידן אָט דעם פּריץ אינגאַנצן פאַר קיין גוי נישט באַטראַכט און אַפילו געזאָגט אויף אים, אַז ער עסט נישט קיין חזיר ...

גאַנץ אַנדערש ווי דער ריכטער, האָט זיך מיין פאָטער באַצויגן צו הערשלס עדות. ער האָט געשיקט נאָך דעם ייד און אים גענומען אויף אַ פאַרהער. הערשל האָט נישט געלייקנט.

- רבי, ס´איז גאָרנישט, - האָט ער זיך פאַרענטפערט. - כ´טו עס דאָך פאַר ס´גאַיעם (גוים).

דער טאַטע האָט נישט אָנגענומען דעם תירוץ.

- פאַר יידן, צי פאַר גויים, אַ ייד טאָר נישט שווערן פאַלש. דאָס איז איינע פון די צען געבאָטן. די גאַנצע וועלט האָט געציטערט, ווען גאָט האָט געזאָגט אויפן באַרג סיני: זאָלסט נישט שווערן פאַלש.

הערשל האָט אַוועקגעמאַכט מיט די הענט.

- רבי, איך זאָג אַפילו נישט די שבועה ריכטיק, - האָט ער גע-טענהט, - אַז דער "סענדזשע" (ריכטער) זאָגט בודיע, זאָג איך הוידע . . .

ווען דער טאַטע האָט אים גענומען סטראַשען מיט גיהנום, האָט הערשל שווערע זיפצן אַרויסגעלאָזט פון זיין מעכטיקער ברוסט.

- רב, כ´על שוין נישט, - האָט ער צוגעזאָגט. - כ´האָב עס געטאָן פאַר ווייב און קינדער ...

אָבער אינגיכן האָט מען ווידער גענומען רעדן אין שטעטל וועגן הערשלס יאָר-עדות.

וואָס מער מען האָט הערשלען באַרעדט, אַלץ פאַרביטערטער איז ער געוואָרן אויף אַלעמען. זיין פאַרביטערונג איז געווען אַ באַרעכטיקטע. ער האָט געוואָלט האַקן האָלץ, צו פאַרדינען זיין ברויט, טוען אַנדערע שווערע אַרבעטן; אָבער יידן האָבן געדונגען פאַר אַזאַ אַרבעט דעם שוואַב שמידט, נישט הערשלען. דער תירוץ איז געווען, אַז דאָס איז אַן אַרבעט פאַר אַ גוי, נישט פאַר אַ ייד. איך געדענק איינמאָל, ווי הערשל איז אַוועק פריי-טיק פאַרטאָג צו דער ווייסל און געכאַפּט פיש ער איז צוריקגעקומען אין שטעטל מיט נאַסע פאַרקאַשערטע הויזן ביז די קני, באָרוועס און אין בלויזן העמד און הויזן, ווי אַ פויער. אין זיין האַנט האָט ער געהאַלטן עטלעכע ריטלעך מיט זילבערנע צאַפּלדיקע העכט.

- רביצין, קויפט לעבעדיקע העכטלעך, - האָט ער פאָרגעלייגט.

די מאַמע האָט ביי אים געקויפט. ער האָט זיך געקלאָגט, אַז ער גייט אַרום איבער די שטובן, נאָר קיינער וויל ביי אים נישט קויפן.

- ביי אַ גוי קויפט מען, ביי מיר נישט, - האָט ער געזאָגט מיט ביטערניש.

זיין ווייב, עטע, האָט געוואָלט גיין וואַשן וועש, אָבער אויך זי האָט מען נישט גענומען, נאָר גויעס, ווייל מען האָט געהאַלטן, אַז דאָס איז נישט קיין אַרבעט פאַר קיין יידענע.

די משפחה האָט געמוזט זוכן דאָס שטיקל ברויט אויף אַנדערע וועגן, האָט מען זי דערפאַר באַרעדט, אויסגעמידן, און זייער פאַרביטערונג איז גע-וואַקסן. זייערע רייסענישן מיט בנימין שניידער האָבן זיך גאָרנישט איינ-געשטילט. אַזוי האָבן זיי אויך זיך אַרומגעריסן מיט אַנדערע משפחות, מיט מרדכי שניידער, מיט יוסף שניידער. מען האָט זיך געקריגט איבער אַ טאָפּ, איבער אַן עמער וואַסער, איבער אַ שפּאָן האָלץ, איבער לשון-הרע און רכילות. איבערהויפּט פלעגן אויסברעכן די קריגערייען אין יום-טוב טעג, ווען מען האָט געהאַט צייט. איינמאָל אין אַ שמחת-תורה איז אויסגעבראָכן אַזאַ געשלעג צווישן אָט די משפחות, אַז מען האָט נישט בלויז גענוצט די הענט, נאָר אויך שטיינער און אַפילו מעסערס. די ווייבער און די קינדער האָבן זיך געשלאָגן צווישן זיך, געממיתט זיך. דער טאַטע מיינער איז געזעסן בלאַס און פאַרשעמט, הערנדיק די מעשים פון זיין עדה. דערנאָך פלעגן אַוועקגיין קלאַגעס אין געריכט און עדות-זאָגענישן און באַשולדי-קונגען אין פאַלש שווערן, און אַזוי אָן אַ סוף.

אַ חוץ הערשלען, זיינען אויך געווען נאָך עטלעכע יידן, וואָס האָבן דער עדה קיין כבוד נישט געבראַכט. איבערהויפּט איז געווען צרות מיטן בלינדן מאיר, אַ פערד-גנב, וואָס פלעגט אַלע מאָנטיק און דאָנערשטיק אַרויספירן ביי אַן אַנדער באַלעבאָס אַ פערד פון שטאַל אַרויס. אָט דער מאיר, אַ הויכער יונג מיט איין אויג, ווייל דאָס צווייטע האָט ער פאַר-לוירן אין אַ געשלעג מיט פוערים, האָט, נעבעך, געהאַט זייער אַ ביטערן סוף: ווען די שוואָבן האָבן אים איינמאָל געפּאַקט גנבענען אַ פערד, האָבן זיי אַליין איבער אים אַ משפּט געמאַכט און אים אַריינגעוואָרפן אַ לעבעדיקן אין אַ קעסל הייס וואַסער, אין וועלכן זיי האָבן אָפּגעבריט געקוילעטע חזירים. די פּאָליציי האָט געמאַכט אַן אויספאָרשונג, אָבער דאָס דאָרף האָט קיינעם נישט אַרויסגעגעבן. אויף דער לויה פון דעם בלינדן מאיר איז נאָכ-געגאַנגען זיין שוועסטער, מרדכי שניידערס ווייב, און אים באַווײנט מיט די זעלבע קלאָג-רייד, וואָס פרומע ווייבער באַוויינען זייערע פרומע מאַנען.

- אוי, ר´איז דאָך געווען אַזאַ טייערער צדיק – האָט די יידענע געקלאָגט.

ביים גאַנצן אומגליק. האָבן מענטשן זיך נישט געקענט איינהאַלטן פון געלעכטער איבער אָט די שבחים אויף דעם בלינדן מאיר.

דער בלינדער מאיר איז נישט געווען איינער אין דער משפּחה. זיין שוועסטערס יינגל, בערל, איז געגאַנגען אין פּעטערס וועגן. אָט דער בערל, מיט וועמען איך האָב געלערנט אין איין חדר, איז געווען אַ יונג אַ מזיק פון קינדווייז אָן, אַ כעסן און אַ שלעגער, פאַר וועמען אַלע יינגלעך האָבן געציטערט. ער האָט תמיד געטראָגן אין קעשענע אַ קנייפּערל, אַ מעסערל אַזאַ, וואָס ער האָט געהאַט אַ טבע צו שאַרפן אויף יעדן שטיין, וואָס ער האָט אָנגעטראָפן. איינמאָל אין אַ יום-טוב האָט ער צוליב כיבוד-אב אַרויסגענו- מען דאָס קנייפּערל און אין בית-המדרש געשטאָכן דעם לוי אַברהם קאַצאַפּ.

די מעשה איז געווען, וואָס אין אונדזער שטעטל זיינען די שלעגערס געווען אַלע כוהנים. הערשל איז געווען אַ כהן, און מרדכי שניידער איז געווען אַ כהן, און אַפילו דער בלינדער מאיר איז געווען אַ כהן. יידן אין בית-המדרש פלעגן זיפצן יעדעס מאָל, ווען אָט די כוהנים האָבן אויסגעטאָן די שטיוול, געוואַשן זיך די הענט און געבענטשט קהל.

- די אמתע בענטשער ... - האָט מען געזאָגט.

יידן לצים פלעגן נאָכן דוכנען באַגעגענען די בענטשער און אָנשטאָט זאָגן זיי "יישר כוח, כהן", ווי עס פּירט זיך, האָבן זיי געזאָגט גיך "שטאָך, כהן". ווען די כוהנים האָבן דאָס אויסגעפונען, פלעגן זיי אָפּדינען מיט דעם זעלבן און אָנשטאָט זאָגן "ברוך תהיה", האָבן זיי געענטפערט "אַ בראָך דיר" ...

באַליידיקטער פון אַלע אַנדערע יידן איבער די שיינע כהנים זיינען געווען די לויים, מערסטנס בכבודע יידן, לומדים, וואָס האָבן געדאַרפט וואַשן די כוהנים די הענט. עס איז זיי דער עסק נישט אָנגעשטאַנען. דער- פאַר האָבן זיי מיט הנאָה געוואַשן די הענט ביי מיין טאַטן, וואָס איז אויך געווען אַ כהן. איך פלעג זיך אַלע מאָל שעמען, ווען מיין טאַטע פלעגט זיך אַוועקשטעלן צוזאַמען מיט אָט די איבעריקע כוהנים בענטשן קהל.

איינמאָל אין אַ יום-טוב, האָט דער לוי אברהם, וואָס מען האָט אים גערופן מיטן צונאָמען "קאַצאַפּ", ווייל ער האָט געדינט פאָניען, אָפּגע- זאָגט זיך צו וואַשן די הענט דעם כהן מרדכי שניידער, דעם בלינדן מאירס שוואָגער, ווייל, ווי ער האָט געטענהט, האָט דער מרדכי שניידער פאַלש עדות געזאָגט אין געריכט קעגן אים, אברהם קאַצאַפּ.

- אַ פאַלשער עדות טאָר נישט דוכנען און איך וועל אים די הענט נישט וואַשן, - האָט געטענהט אברהם קאַצאַפּ, אַ פּראָסטער אָבער אַן ער- לעכער ייד.

מרדכיס יינגל, בערל, האָט זיך אַזוי איבערגענומען מיט דער בושה, וואָס מען האָט אָנגעטאָן זיין פאָטער פאַר אַן עולם, אַז ער איז ווי אַ טיגער אַרויפגעשפּרונגען אויף דעם הויכן געזונטן אברהם קאַצאַפּ און אים אַריינגעשטאָכן מיטן קנייפּערל אין נאַקן, מקיים זייענדיק די מצווה פון כיבוד-אָב ...

אָבער אָט די עטלעכע משפּחות זיינען געווען אַן אויסנאַם אין שטעטל. די איבעריקע יידן, הגם געבוירן און דערצויגן אין דערפער צווישן פּויערים, זיינען מערסטנס געווען שטילע פרומע לייט, וואָס האָבן קיין פליג אויף דער וואַנט נישט אָנגערירט. זיי האָבן אויך געלערנט נאָך אַ וואָרט תורה. טייל פון זיי האָבן געזוכט זייערע יינגלעך צו מאַכן פאַר לומדים, אַנדערע האָבן זיך אויסגעבערענגט און גענומען איידעמס לערנער פאַר זייערע טעכטער.

דער דאָרפס-גייער לייזער פלעגט אַ גאַנצע וואָך וואַלגערן זיך איבער די דערפער, אָבער ווען ער פלעגט אַהיימקומען אויף שבת, האָט ער געלערנט תורה אַ גאַנצן טאָג. דער ייד האָט זיך אַליין אויסגעלערנט לערנען "חוק", וואָס באַשטייט פון שטיקלעך פון תנ"ך, משניות און גמרא. און ער פלעגט אַ גאַנצן שבת זיצן און אָניאָגן דעם "חוק" פאַר אַ גאַנצער וואָך, הגם ער איז געווען מיד און צעבראָכן פון אַ גאַנצער וואָך שלעפּן זיך מיט אַ זאַק איבער די דערפער.

דער שניידער יהונתן, אַ געשטופּלטער ייד האָט זיך אַזוי לאַנג געדרייט אַרום יידן לומדים, באַדינט זיי און צוגעהערט זיך צו זייער תורה, אַז ער האָט מיט דער צייט זיך אויסגעלערנט ניט נאָר חומש און רש"י, נאָר אַפילו אַ פּרק משניות. אַזוי ווי ער האָט געהאַט אַ גוטע שטימע, האָט ער אויך גענומען דאַוונען פאַרן עמוד און דאַוונען אָן גרייזן, ווייל ער האָט פאַרשטאַנען דעם פּירוש המילות. מיט דער צייט האָט ער זיך אויך אָנגעטאָן שבת אַן אַטלעסענע קאַפּאָטע און גענומען פאָרן צו אַ חסידישן רבין. די שניידערס האָבן פון אים געלאַכט, וואָס ער איז געוואָרן אַ שיינער ייד און אַ חסיד; אָבער יהונתן האָט זיך פון זייער געלעכטער נישט געמאַכט. ער האָט אויך פאַר זיין טאָכטער, שרהלע, אַ שניידערין, גענומען אַן איידעם אַ לערנער, וועמען ער האָט אויסגעהאַלטן מיט קעסט.

דער פּראָסטער יונגערמאַן, הערש לייב, אַ קרעפּטיקער יונג, וואָס האָט ממש גבורות באַוויזן, האָט אויך געקראָגן חשק צו דעם תורה. ער פלעגט צוגיין צו אַ יידן און בעטן, מען זאָל מיט אים לערנען אַ פּרשה חומש, אַפילו יינגלעך פלעגט ער בעטן צו לערנען מיט אים. אין די פרייע שעהן פלעגט ער זיך אַריינטאָן אין דער תורה, ביז ער האָט זיך מיט דער צייט

אויסגעלערנט אַפילו אַליין לערנען אַ בלאַט גמרא. זיין ברודער, יהושע, אַ שניידער, אַן אויסגעדינטער סאָלדאַט, וואָס האָט תמיד דערציילט נסים ונפלאות פון זיין דינסט ביי פאָניען, ערגעץ טיף אין "ראַסיי", פלעגט לאַכן פון זיין ברודער הירש לייב, וואָס איז געוואָרן אַ למדן אויף דער עלטער. אָבער הירש לייב האָט אים געשוויגן און געהאַלטן זיך שטאָל און אייזן ביי זיין לערנען. מיר, יינגלעך, פלעגן בעטן הירש לייבן, ער זאָל באַווייזן זיינע גבורות. אָבער ער האָט נישט געוואָלט, ווייל ער האָט געוואָלט פאַר-געסן אין זיין אַמאָליק פראָסט לעבן, אין וועלכן גבורה האָט זיך גערעכנט פאַר אַ מעלה. ער האָט בעסער געוואָלט זיין אַ חלוש, ווי אַלע איבעריקע לערנערס, די קעסט-איידעמלעך. בלויז איין מאָל אין פורים האָט ער, נאָך אַ כוסה, פאַרגעסן אין זיין לומדות און אַרויסגעוויזן גבורות. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט אין דער טיר פון אַ הויז, וואו חסידים האָבן געהוליעט, און קיינעם נישט געלאָזט אַרויסגיין. עטלעכע מנינים לומדים האָבן אים נישט געקענט רירן פון אָרט.

אויך משה מענדל קצב האָט זיך אויסגעלערנט אַ ביסל תורה און געהאַלטן זיך צווישן די לומדים און חסידים, הגם דער קצב פלעגט פון אים אָפט אַרויסשפּרינגען.

דער ייד האָט אַזוי געוואָלט מאַכן זיינע יינגלעך פאַר לומדים, אַז ער פלעגט זיי שלאָגן מכת רצח פאַר נישט וועלן לערנען. ער פלעגט זיי ממש טרעטן מיט די פיס.

די איבריקע פּראָסטע מענטשן, וואָס האָבן אַזעלכע השגות נישט געהאַט, האָבן געזאָגט תהילים בציבור, געקומען הערן אַ מגיד, צוגעלייגט אַן אויער צו מיין פאָטערס דרשות, יעדן שבת תשובה און שבת הגדול.

איינע פון די פאַרביקסטע פיגורן אין אונדזער שטעטל איז געווען ר´ ברוך וואָלף, וואָס מען האָט אים גערופן דער קאָצקער, ווייל אין זיין יוגנט פלעגט ער פאָרן צום אַלטן קאָצקער רבין, ר´ מענדעלע.

אָט דער ר´ ברוך וואָלף, אַ הויכער אַלטער ייד, אַ קנאָכיקער,אָדערדי-קער און ברייטבייניקער, האָט זיך געהאַלטן זייער גרויס צוליב דעם וואָס ער איז יונגערמאַנווייז געפאָרן צום קאָצקער רבין און ער האָט נישט אויפ-געהערט צו דערציילן נסים ונפלאות פון זיינע קאָצקער נסיעות. ער האָט ליב געהאַט אַ סך מעשיות צו דערציילן און אַלע האָבן זיי געהאַט אַ שייכות מיט קאָצק. אַפילו דאָס וואָס זיין פּנים איז געווען צויסגעקרימט אַזוי, אַז איין האלב פּנים איז געגאנגען ארויף און דאָס צווייטע אַראָפּ, האָט אויך געהאַט צו טאָן מיט קאָצק.

- דאָס האָב איך אָפּגעשפּאָרט יונגערמאַנווייז, ווען איך בין געפאָרן אין אַ גרויסן פראָסט קיין קאָצק און איך האָב געכאַפּט אַ פאַרקילונג, - האָט ר´ ברוך וואָלף געזאָגט. - דער פראָסט איז דעמאָלט געווען אַזוי גרויס, אַז אפילו דאָס פעסעלע אקעוויט (שנאַפּס) ,וואָס איך האָב געפירט מיט זיך אויפן וועג, איז פאַרפרוירן געוואָרן אַזוי, אַז יעדעס מאָל וואָס איך האָב געוואָלט נעמען אַ טרונק בראָנפן, האָב איך געמוזט אָפּהאַקן אַ שטיקל אייז און נאָגן ...

די חסידישע יונגעלייטלעך אין בית-המדרש, פאַר ווענען ר´ ברוך וואָלף פלעגט דערציילן זיינע נסים, פלעגן אים אָפּשטעלן.

- ר´ ברוך וואָלף, ווי אַזוי קען דאָס געמאָלט זיין? עס איז דאָך ידוע, אַז שפּירט ווערט נישט פאַרפרוירן, אַפילו נישט אין גרעסטן פראָסט.

- אָקסן-קעפּ! וואָס גלייכט איר אייערע היינטיקע פרעסט צו די ברענענדיקע פרעסט פון פאַרצייטנס, - האָט ר´ ברוך וואָלף זיך געביי-זערט. - היינטיקע פרעסט זיינען קיין שמעק טאַבאַק נישט ווערט ...

אַלץ וואָס האָט נישט געשטאַמט פון אַמאָליקע יאָרן איז ביי ר´ ברוך וואָלפן קיין שמעק-טאַבאַק נישט ווערט געווען. דער היינטיקער בראָנפן איז קיין בראָנפן נישט געווען, די צדיקים קיין צדיקים נישט, די געבראָ-טענע גענדזלעך קיין גענדז נישט, די קאַרפּן קיין פיש נישט, די חסידישע ניגונים האָבן קיין טעם נישט געהאַט, די גיבורים זיינען קיין גיבורים נישט

געוועז. אָט אַ שטייגער, נעמט אים, ר´ ברוך וואָלפן, ווען ער איז געוועז אַ יונגערמאַן און אַמאָל געפאָרן קיין קאָצק, זיינען אים צוועלף גזלנים באַ-פאַלן אין וואַלד און האָבן אים געוואָלט באַרויבן און דערהרגענען. וואָס האָט ער געטאָן? ער האָט געכאַפּט איין גזלן ביי די פיס און מיט אים גענומען אַזוי ממיתן אַלע איבעריקע עלף גזלנים איבער די קעפּ, אַז זיי זיינען זיך צעלאָפן ווי די מייז און ער, ברוך וואָלף, איז זיך במנוחה געפאָרן ווייטער קיין קאָצק ...

די יונגעלייט אין בית-המדרש האָבן פּרובירט צווייפלען אין ר´ ברוך וואָלפס מעשה.

- ר´ ברוך וואָלף, אפשר וועט איר אָפּלאָזן עפּעס פון די צוועלף גזלנים? לאָמיר זאָגן, אַז עס זיינען בלויז געווען זעקס גזלנים ...

- חמורים, בהמות, אָקסן-קעפּ! אַז איך זאָג אייך צוועלף גזלנים, זיינען דאָס געווען צוועלף גזלנים, - האָט ר´ ברוך וואָלף זיך געבייזערט.

- איר ווייסט דען וואָסערע גיבורים מענטשן זיינען געווען אין מיינע צייטן! ...

איך האָב שטאַרק ליב געהאַט אויסצוהערן דעם יידס פאַנטאַסטישע מעשיות - מעשיות פון סטאַרעס וועלף, וואָס פלעגן אים באַפאַלן אויף זיינע נסיעות קיין קאָצק, און ער פלעגט זיי בייקומען מיט די בלויזע הענט; מעשיות ווי ער פלעגט אין קרעטשמעס פאַרמעסטן זיך מיט קאָצקער חסידים אין טרינקען אקעוויט און ער פלעגט מיט איין זופּ אויסטרינקען אַ טאָפּ בראָנפן פון הונדערט גראַד שטאַרק. ער איז אויך געווען אַזאַ נגיד אין זיינע יונגע יאָרן, אַז איינמאָל, ווען ער האָט געמאַכט אַ סעודה פאַר קאָצקער חסידים, האָט ער צו די ציבעלעס נישט גענוצט קיין שמאַלץ, נאָר טייערן בוימל, וואָס אַ קליין פלעשעלע דערפון האָט געקאָסט אַ רענדל און דער עולם אויף דער סעודה איז געווען אַזוי גרויס, אַז ער האָט אויסגענוצט לכל הפחות אַ מאה אַזעלכע פלעשלעך בוימל . . . וויפל די יונגעלייטלעך האָבן נישט געאַרבעט מעשים אָפּצודינגען כאָטש עפּעס פון פּרייז פון די בוימל-פלעשלעך, האָט מען נישט געקענט פועלן ביים אַלטן, אַזוי האָט ער אויך נישט געלאָזט צווייפלען אין דעם כוח פון זיין קול נגינה, וואָס ער האָט יונגערמאַנוויז געהאַט. ער האָט געהאט אַזאַ שטאַרק קול, אַז איינמאָל ווען ער האָט געדאַוונט מוסף פאַרן עמוד אום יום-כיפור אין ניישטעטל, האָט ער ביים "ותגער בשטן" אַזאַ געשריי געטאָן, אַז ביים פּריץ, וואָס האָט געוואוינט אַ מייל ווייט פון שטעטל, האָט געפּלאַצט דאָס הייטל אין אויער ... די יונגעלייטלעך האָבן געוואָלט אָפּרייסן אַ האַלבן מייל פון שטח, אָבער ר´ ברוך וואָלף האָט קיין שפּאַן נישט אָפּגעלאָזט.

- אויסגעריסן זאָלט איר ווערן, שנעקעס! - האָט ער זיך געקאָכט.
- אַז איך זאָג אייך אַ מייל, איז עס געווען אַ מייל ...

צוליב זיינע מעשיות האָט דער אַלטער פּאַרנאַכלעסיקט זיין קראָם און ער איז געווען אַ ביטערער אָרעמאַן. זיין אַלטע פלעגט אָפט קומען און אים רופן פון בית-המדרש אַרויס.

- רע ברוך (שלעכטער ברוך), - פלעגט זי אים רופן, - וויפל איז דער שיעור צו פּלוידערן? קום אַהיים שטיין אין געוועלב. איך דאַרף עפּעס אָפּקאָכן ...

אָבער ר´ ברוך וואָלף האָט זי נישט געהערט. ער האָט געהאַלטן אין דערציילן איין וואונדערלעכע מעשה נאָך דער צווייטער. ווי ער האָט נישט געהאַלטן פון פּרנסה, האָט ער אויך נישט געהאַלטן פון דאַוונען און לערנען. "אַ טרונק בראָנפן און אַ טענצל איז ביי קאָצקער חסידים מער ווערט ווי אַ פולער זאַק מיט דאַוונען און לערנען", פלעגט ר´ ברוך וואָלף זאָגן. ער פלעגט אויך דערציילן, אַז דער קאָצקער אַליין פלעגט לאַכן פון זיינע פרומע חסידים, וואָס האָבן צופיל געדאַוונט, און איינמאָל האָט ער געזאָגט צו אַ חסיד, וואָס האָט געטראָגן טלית און תפילין, ער זאָל אויסטאָן דאָס לע-דערנע געשפּאַן... מיין טאַטע איז געוואָרן אַן אויפגעציטערטער הערנדיק אַזעלכע רייד. אָבער ר´ ברוך וואָלף האָט זיך געשוואוירן ביי באָרד און פּיאות, אַז ער האָט אַליין די ווערטער געהערט אין קאָצק. איינמאָל האָט ר´ ברוך וואָלף געמאַכט חוזק פון ווילנער גאון און געזאָגט, אַז זיצן אין גן-עדן, זיצט ער יאָ, דער ווילנער גאון, אָבער דערפאַר וואָס ער האָט גע-רודפט גוטע-יידן, זיצט ער דאָרט אָפּגעזונדערט פון אַלע איבעריקע צדיקים און דערצו איז זיין באָרד פאַרראָצט (אומריין) ...

מיין פאָטער האָט געזאָגט, אַז מען דאַרף קריעה רייסן צוליב אַזעלכע רייד וועגן ווילנער גאון.

ר´ ברוך וואָלף האָט זיך אויסגעלאַכט.

- גאון, גאָנער, - האָט ער געזאָגט, - איין טרונק בראָנפן אין קאָצק האָט געהאַט מער ווערט ווי דעם גאונס גאַנצע לומדות אין ווילנע. . .

גראָד יום-כיפּור ביינאַכט צו כל-נדרי האָט זיך ר´ ברוך וואָלפן פאַר-גלוסט אַוועקצוזעצן זיך לערנען גמרא. יידן זיינען געווען אויסער זיך.

- ר´ ברוך וואָלף, נו, אָ, כל-נדרי ...

ר´ ברוך וואָלף האָט זיך נישט געלאָזן שטערן.

- כל-נדרי ... כל-נדרי ... - האָט ער נאָכגעברומט און געלערנט אויפן קול אַלעמען צו להכעיס: - שור שנגח את הפרה ...

מען האָט אים גאָרנישט געקענט טאָן, ווייל ערשטנס, איז ער געווען אַ ייד אַ זקן, און צווייטנס, איז ער געפאָרן אַמאָל צו ר´ מענדעלע קאָצקער אַליין ...

דער ייד האָט ממש געלעבט פון זיינע מעשיות, פון זיינע עקשנותן, צו טאָן אַלץ משה קאַפּויר און הויפּטזעכלעך פון זיין ליגן אין באָד אויף דער העכסטער באַנק, וואו קיינער האָט נישט געקענט ליגן איבער דער גרויסער היץ. וויפל עמער דער בעדער האָט ניט געגאָסן הייס וואַסער אין באָד, האָט ר´ ברוך וואָלף געשריגן, מען זאָל אים דערלאַנגען מער פּאַרע. זיין קנאָכיקער אַלטער גוף איז געוואָרן רויט, ווי אָפּגעקאָכט. עס איז גאָר קיין שיעור נישט געווען צו דער היץ וואָס דער אַלטער האָט געקענט פאַרטראָגן. ליגנדיק איינער אַליין אין דער הויך, האָט ער געפּראַוועט זיינע שטיק.

- יידן, גזלנים, איך ווער געפּרוירן ... - האָט ער געוואַלדעוועט.

יונגעלייטלעך האָבן אים באַוואונדערט.

- ר´ ברוך וואָלף, ווי אַזוי קענט איר ליגן אין אַזאַ גיהנום?

- בהמות! - ווען איך בין געווען אַ יונגערמאַן האָב איך זיך אַמאָל געבאָדן אין קאָכעדיקן קעסל אין מקווה, - האָט ר´ ברוך וואָלף אַראָפּגע-שריגן פון דער העכסטער באַנק.

דאָס איז שוין געווען צופיל און אַלע נאַקעטע יידן האָבן זיך פאַנאַנ-דערגעלאַכט.

- ר´ ברוך וואָלף, לאָזט אָפּ אַביסל, - האָט מען זיך געבעטן ביי אים, - זייט זיך מודה, אַז דער קעסל האָט נישט געקאָכט ...

- אָקסן-קעפּ! ער האָט נישט געקאָכט, נאָר געצוואַלעוועט ... - האָט ר´ ברוך וואָלף געטענהט.

"צוואַלעווען" מיינט ווען וואַסער צעקאָכט זיך ביז צו דער העכסטער מדרגה ...

אַזאַ ייד איז געווען ר´ ברוך וואָלף. איך האָב אים ליב געהאַט און אָנגעקוואָלן פון זיינע טשיקאַווע מעשיות וואָס אר האָט זייער פאַרביק דער-ציילט. ווען זיין אַלטע איז געשטאָרבן, האָט ר´ ברוך וואָלף, אַן אַכציקער שוין אוודאי, חתונה געהאַט נאָכאַמאָל מיט אַ יידענע וואָס איז געווען אַ העלפט פון זיינע יאָרן. זי האָט אים אויך מיטגעבראַכט אַ שטיף-טאָכטער, וואָס מען האָט איר גלייך אין שטעטל געגעבן אַ צונאָמען - דער "דאָדאַטעק", וואָס מיינט אין פּויליש אַ צולאַג ... דעם אַלטנס חתונה איז נישט געווען קיין מזלדיקע. ער איז, נעבעך, גיך אַראָפּ, אויפגעהערט צו דערציילן זיינע מעשיות און אַוועק צו זיין ערשט ווייב אויף יענער וועלט ...

אַ טשיקאַווער טיפּ איז אויך געווען חנה רחל, וואָס האָט ליב געהאַט קאַליע צו מאַכן ווייבער די מערכה ביי זייערע מאַנען און ברענגען צו מחלוקה צווישן מאַן און ווייב.

אָט די חנה רחל, אַ ווייבל אַ ברען, אַ רעדערקע, אַ לשון-הרעניצע, אַ וויצלערין איז געווען אַ גרויסער בריה אין קאָכן און אין באַקן. אירע קיכע-לעך און שטראָדלען, איר געבראָטנס, אירע געפּילטע פיש און קוגלען זיי-נען געווען אַ שם-דבר אין שטעטל. אָבער די יידענע האָט זיך נישט באַ-נוגנט דערמיט וואָס זי האָט געמאַכט די אַלע מעדנים פאַר זיך און איר הויזגעזינד. זי האָט ליב געהאַט צו שיקן מתנות פון אירע גוטע מאכלים צו שכנים. זי האָט געהאַט צוויי טעכטערלעך, וועלכע זי פלעגט אָפּט אַרומ-שיקן מיט טעלערלעך עסן צו אירע שכנטעס, דער עיקר אום שבת. איינע פון אירע טעכטערלעך פלעגט אויך זיין אַן אָפּטער גאַסט ביי אונדז אין שטוב אין די שבתים.

רביצין, די מאַמעשי האָט געשיקט קוגל, - פלעגט דאָס מיידעלע זאָגן גיך, - די מאַמעשי האָט געשיקט פיש. . .

ביי אונדז אין שטוב איז צוליב די געשמאַקע מאַכלים נישט געקומען צו קיין אויסרייד. מיין פאָטער האָט זיי אוודאי ליבער געהאַט ווי די מאכלים פון מיין מוטער, וועלכע איז קיין בריה נישט געווען אין קאָכן, אָבער ער האָט וועגן דעם נישט גערעדט. אַנדערש איז עס געווען אין אַנדערע שטובן, וואו די ווייבער זיינען קיין בריהס נישט געווען. חנה רחל פלעגט שיקן אירע מטעמים דורכאויס צו אָט אַזעלכע ווייבער. און עס פלעגט אָפּט טרעפן, אַז אַ מאַן פון אַזאַ נישט-בריהשדיקער יידענע פלעגט אָנהייבן אַ טענה אין שטוב נאָכן פאַרזוכן חנה רחלס קוגל, אלמאי ביי אַנדערע ווײַ-בער איז אַ קוגל אַ קוגל און ביי זיין שלימעזאַלניצע האָט אַ קוגל קיין יידישן טעם נישט. אין איין משפחה האָבן חנה רחלס קוגלען אָנגעאַרבעט אַזאַ מחלוקה, אַז עס האָט שיר נישט געהאַלטן ביי אַ גט. מיין טאַטע האָט דעריבער געשיקט רופן חנה רחלען און איר געאסרט צו שיקן מתנות צו אירע שכנים. איך אַליין בין נישט איבעריק צופרידן געווען פון אָט דעם איסור. איך האָב געבענקט נאָך חנה רחלס געשמאַקע פיש און קוגלען ...

אינטערעסאַנטע טיפּן זיינען אויך געווען די צוויי מענדלס, וואָס איי-נעם פון זיי האָט מען גערופן דער גרויסער מענדל און דעם צווייטן דער קליינער מענדעלע.

אָט די צוויי יידן זיינען געווען די אָנגעזעענסטע באַלעבאַטים אין שטעטל, אָבער זיי צווישן זיך האָבן קיינמאָל נישט געלעבט בשלום. דער גרויסער מענדל איז געווען אַ שרייבער אין וועלדער. ער איז געווען אַ

הויכער ברייטביייניקער ייִד, אַ תּלמיד-חכם און אַ פייערדיקער גערער חסיד. אָבער דערביי איז ער געווען אַ ייִד אַ גיבור, אַזוי אַז ווען ער פלעגט פּאַקן אין וואַלד אַ פויער גנבענען האָלץ, פלעגט ער אים אָננעמען ביים קאַרק און אים אַוועקפירן צו זיך אין דער "קאַנצעלאַריע", וואו ער האָט אים גע-האַלטן אַרעסטירט, ביז דעם פויערס משפּחה האָט אים אויסגעלייזט מיט אַ רובל פאַר זיין גנבה. לעבן זיין הויז פלעגן תּמיד שטיין פויערן און זעגן קלעצער, פון וועלכע זיי האָבן געשניטן ברעטער. איין גוי פלעגט שטיין אויפן קלאָץ, איינער פון אונטן און זעגן פון פאַרטאָג ביז אָוונט. אַנדערע פויערן פלעגן פירן פאַר אים קלעצער פון וואַלד צו דער ווייסל, וואו מען האָט זיי צונויפגעקלאַפּט אין פליטן און געטריבן קיין דאַנציג. יעדן שבת-צו-נאַכטס פלעגן זיך אָנזאַמלען צענדליקער פויערן ביי מענדלען אין שטוב, אויסזעצן זיך אויף דער פּאָדלאָגע, רויכערן, שפּייען און רעדן און וואַרטן אויף דעם לוין פאַר אַ וואָך אַרבעט. מיט די זעגן און העק האָבן זיי אויסגעזען ווי אַ באַנדע גזלנים. אָבער מענדל האָט זיך אַרומגעדרייט אין זיין אַטלעסענער קאַפּאָטע צווישן די פויערן, גערעכנט און אויסגעצאָלט, און טאָמער האָט איינער פּרובירט אָנהייבן אַ געשלעג מיט אַ צווייטן, האָט ער, מענדל, דעם שלעגער אָנגענומען ביים קאַרק צון אים אַרויסגעוואָרפן פאַר דער טיר. די גויים האָבן געהאַלטן אַ וועלט פון זייער מענדל, געשעצט אים און מורא געהאַט פאַר אים. נאָך מער האָבן מורא געהאַט פאַר אים זיין ווייב און קינדער. זיין וואָרט איז געווען אַ געזעץ. ער איז געווען אַ תּקיף אַ ייִד, אָבער אַן ערלעכער און אַ גערעכטער. ער איז אויך געווען אַ גוטער בעל-תּפילה, אַ געניטער בעל-קריאה. צו דעם אַלעם איז ער געווען אַ פריילכער ייִד, אַ קלוגער, אַ שאַרפער. פון אים האָט תּמיד געשמעקט מיט וואַלד און ווינט. איך געדענק איינמאָל אַ פּרייטיק, אין וועלכן עס האָט זיך געטראָפן אַ טראַגישע געשיכטע מיט אָט דעם מענדל.

געוויינלעך פלעגט מענדל זיין אַ גאַנצע וואָך אין זיינע וועלדער, וואו ער איז געווען אַ שרייבער ביי רייכע וואַלד-סוחרים און פרייטיק פלעגט ער אַהיימקומען. איינמאָל, ווען ער איז געווען אין די וועלדער, איז קראַנק געוואָרן זיינס אַ קינד און איידער מען האָט זיך אומגעקוקט, איז עס גע-שטאָרבן. די אַרויסגעשיקטע שלוחים האָבן נישט געקענט געפינען דעם פאָטער אין די וועלדער. אַזוי ווי אין אונדזער שטעטל איז קיין בית-עולם נישט געווען , האָט מען גענומען דאָס טויטע קינד און עס געפירט קיין זאַקראָטשין פרייטיק אין דער פרי, אַזוי אַז מען זאָל עס מקבר זיין פאַר שבת. ווען די לוויה איז געגאַנגען אויפן וועג איז גראָד אָנגעקומען דער גרויסער מענדל. דאָס איז געווען אַ טראַגישע באַגעגעניש. אָבער דער

שטאַרקער ייד האָט קיין וואָרט נישט געזאָגט און שווייגנדיק מיטגעגאַנגען באַגלייטן זיין קינד צום עולם-האמת. קיין זאַך האָט נישט געקענט ברעכן דעם קרעפטיקן פעסטן ייד. מיט אַ קנאַפּ יאָר שפּעטער האָט זיין יידענע אים געבוירן אַן אַנדער קינד.

ווי הויך און קרעפטיק און פריילעך עס איז געווען דער גרויסער מענדל, אַזוי קליין און נישט-אָנזעעוודיק און פּאַרביסן און אומעטיק איז געווען דער קליינער מענדעלע, וואָס האָט תמיד קאָנקורירט מיט דעם גרויסן מענדל אין זיין דעה זאָגן אין קהלשע זאַכן.

דער קליינער מענדעלע איז געווען פאַררעכנט פאַר אַ נגיד, פאַר דעם גרעסטן שניט-קרעמער. ער איז אויך געווען אַ ייד, וואָס איז געזעסן און געלערנט אַ סך און געווען אַ געוואַלדיקער פרומער. אָבער דער גרויסער מענדל פלעגט אים פאַרדעקן מיט זיין גרויסקייט און גבורה. און עס איז צווישן זיי אָנגעגאַנגען אייביקע קידער-ווידער און געראַנגל. דער קליינער מענדעלע איז געווען אַ פּיצל יידעלע, שוואַרץ ווי קויל, מיט שפּיציקע שוואַר-צע אייגעלעך, מיט אַ קליין קויל-שוואַרץ בערדעלע, וואָס איז געוואַקסן בלויז אויפן קין, נישט אויף די באַקן. דאָס גאַנצע יידעלע איז געווען בלויז נאָז. אָט די נאָז איז געווען שאַרף און געבויגן און פאַרשפּיצט ווי אַ שנאָבל ביי אַ רויב-פויגל. דאָס יידעלע האָט קיינמאָל קיין שמייכל נישט געגעבן, און ווי קליין ער איז ניט געווען, האָט ער געהאַלטן אין מורא זיין צוואַקסענע יידענע און די קינדער. ער איז געווען אַזוי פרום, אַז זיין יידענע האָט נישט געטאָרט טראָגן קיין שייטל, נאָר אַן אַטלעסענע קאָפּקע, ווי עס פלעגן נאָר טראָגן אַלטע ווייבער. זי האָט נישט געוואַגט קעגנשטעלן זיך דעם ווילן פון איר קליין מאַנעלע. אַזוי האָט ער אויך געהאַלטן אין מורא די באַלעבאַטים פון שטעטל. אָבער ער האָט זיך נישט געקענט קיין עצה געבן מיטן גרויסן מענדל, וואָס פלעגט חוזק מאַכן פון אים ביי יעדער געלעגנהייט. איבער, הויפּט פלעגט דער גרויסער מענדל חוזק מאַכן פון קליינעם מענדעלעס רבין, דעם וואָרקער.

דער גרויסער מענדל האָט בכלל חוזק געמאַכט פון אַלע אַנדערע רביים. דער איינציקער רבי איז געווען זיינער, דער גערער. ער פלעגט זיך באַרימען מיט פיל טויזנטער חסידים, וואָס דער גערער רבי האַט, מיט די לומדים און רבנים. עס זיינען דאָרט דאָ אַזויפיל רבנים, אַז נישט אַלע קענען זיצן ביים טיש און זיי שטייען צוגלייך מיט אַנדערע חסידים. היינט איז דער גערער געווען דער גרעסטער למדן און חכם און צדיק. זיין תורה איז גאָרנישט צו פאַרשטיין. די ניגונים אין גער זיינען די שענסטע. מיט איין וואָרט, עס איז דאָ איין גאָט און איין גערער רבי. די איבעריקע גוטע

יידן מאַכן זיך בלויז נאַריש. ווען זיי וואָלטן געהאַט שכל, וואָלטן זיי אַלע אַוועקגעלייגט זייער ראַביסטווע און געפּאָרן קיין גער. מיין פאָטער פלעגט זיך שפּאַרן מיט מענדלען.

- פאַרוואָס מעג אַ קייסער האָבן אַ סך גענעראַלן און דער אייבער-שטער טאָר נישט האָבן מער ווי איין גענעראַל? - האָט דער טאַטע גע-פרעגט.

אָבער אויף דעם גרויסן מענדל האָט דער משל נישט געמאַכט קיין רושם. ער האָט ממש נישט געקענט הערן פון אַן אַנדער רבין, אַ חוץ דעם גערער. מיט דעם גרעסטן חוזק פלעגט ער רעדן וועגן וואָרקער רבין, צו וועמען עס איז געפאָרן דער קליינער מענדעלע. וואָרעם אָט דער וואָר-קער רבי, וואָס האָט געוואוינט אין שטעטל אָטוואָצק ביי וואַרשע, איז געווען, זאָל ער עס מיר מוחל זיין, נישט קיין איבעריקער למדן. מען האָט געזאָגט, אַז נישט נאָר קען ער נישט קיין בלאַט גמרא, נאָר ער איז אַפילו נישט געווען קיין גרויסער ידען אין חומש אָבער דערפאַר איז ער געווען אַ געוואַלדיקער ירא-שמים, אַ פרומער, סכנת-נפשות, און אַזוי פרום זיינען אויך געווען זיינע חסידים. וואָרקער חסידים האָבן אַ סך געדאַוונט, געוויינט, געקלאָגט, שטיקער מרה-שחורה געווען. זייערע ניגונים זיינען געווען טרויעריקע, זייערע תורות וויינענדיקע. דער גרויסער מענדל האָט שטאַרק חשק געהאַט צו הערן עפּעס אַ שאַרפע תורה פון וואָרקער. אָבער דער קליינער מענדל האָט גאָרנישט געהאָט וואָס צו דערציילן פון זיין רבינס תורהס, און ער האָט דערפאַר דערציילט וועגן זיין געוואַלדיקער פרומקייט. ער האָט דער-ציילט, אַז דער רבי זיינער האָט צוויי ברונעמער אין זיין הויף - אַ מילכיקן ברונעם און אַ פליישיקן ברונעם וואַסער צו פליישיקע מאַכלים שעפּט מען פון פליישיקן ברונעם און וואַסער פאַר מילכיקע מאַכלים שעפּט מען פון מילכיקן ברונעם. דער רבי לאָזט אויך זיינע חסידים נישט טראָגן קיין קנעפּלעך ביי די קעלנער פון די העמדער, ווייל דאָס איז מעשה-דייטש, נאָר זיי פאַרבינדן זייערע קעלנער מיט בענדלעך. די חסידים טאָרן זיך אויך נישט באַווייזן אין רבינס שטוב אין זייערע היטעלעך, ווי עס טראָגן פוי-לישע יידן, נאָר זיי מוזן טראָגן אַ רבנישן קאַפּעלאַטש. אָבער אַזוי ווי יידן אין פוילן טראָגן דאָך נישט אַזעלכע קאַפּעלאַטשן, איז דאָ אין רבינס הויף איין קאַפּעלאַטש, וואָס יעדער חסיד טוט אים אָן, ווען ער גייט אַריין צום רבין אָפּגעבן אַ קוויטל. אין וואָרקער הויף טאָר אויך נישט אַריינקומען קיין פרעמדער חסיד. אָבער דער עיקר גיט דער וואָרקער צדיק אַכטונג אויף די ווייבער פון זיינע חסידים. די ווייבער פון די וואָרקער חסידים טאָרן נישט טראָגן קיין שייטלעך אויף די קעפּ, ווייל דאָס איז צו-אַפּיקורסיש.

זיי דאַרפֿן גאָלן די קעפּ און טראָגן קאַפּקעס. דער רבי האָט אויך אין יעדער שטאָט זיינס אַ משגיח, וואָס גיט אַכטונג אויף דער אויפֿפירונג פֿון זיינע חסידימס ווייבער. אויב אַ משגיח דערוויסט זיך, אַז עמעצנס אַ יידענע טראָגט אַ שייטל, לאָזט ער עס גלייך וויסן דעם רבין, און ווען דער מאַן פֿון אָט דער יידענע קומט קיין וואָרקע, הייסט אים דער רבי אַרויסוואַרפֿן בכבוד גדול.

אָט אַזעלכע מעשׂיות פֿלעגט דער קליינער מענדעלע דערציילן וועגן זיין רבין. אָבער דער גרויסער מענדל האָט בלויז געלאַכט פֿון אָט די צדיקישע נסים.

- ווייסעך וואָס, מילכיקער ברונעם. פֿליישיקער ברונעם, שייטלעך. קאַפּקעס, דאָס אַלץ איז גאָרנישט. איך וויל וויסן וואָסער תורה דער וואָרקער זאָגט, ר׳ מענדעלע, - האָט ער געטענהט.

ר׳ מענדעלע האָט נישט געהאַט וואָס צו ענטפֿערן און ער האָט דערי-בער זיך אַרויסגעדרייט מיט אַ תירוץ.

- מיין רבי, זאָל לעבן, זאָגט נישט ... - האָט ער געטענהט - ער האַלט נישט דערפֿון ...

- אַז מען קען, זאָגט מען, - האָט דער גרויסער מענדל דערויף געענטפֿערט.

איינמאָל ביי אַזאַ סיכסוך האָט דער גרויסער מענדל שוין צו-שאַרף חוזק געמאַכט פֿון וואָרקער.

- נו, ר׳ מענדעלע, אייער ... רבי האָט עפּעס מחדש געווען אין ווייבערישע קאַפּקעס? - האָט ער געפֿרעגט.

אין דער רגע איז דער קליינער מענדעלע געגעבן אַ שפּרונג אין דער הויך און דערלאַנגט דעם גרויסן מענדל אַזאַ פּלעם איבער דער באַק, אַז אַלע יידן אין בית-המדרש זיינען געבליבן פֿאַרציטערט.

דער גרויסער מענדל האָט נישט צוריקגעגעבן. דער פּאַטש פֿון אָט דעם פּיצעלע יידעלע איז געקומען אַזוי אומדערוואַרט, אַז דער גרויסער ייד, וואָס פֿלעגט בייקומען פֿויערן, איז געבליבן געליימט אויפֿן אָרט. דער קליינער מענדעלע איז געשטאַנען איינגעקאָרטשעט, גרייט אומצוקומען אויף קידוש-השם פֿאַר זיין רבין.

ערב יום-כיפּור נאָך מלקות איז דער גרויסער מענדל צוגעגאַנגען צום קליינעם מענדעלע און אים אויסגעשטרעקט אַ האַנט:

- ר׳ מענדעלע, איך בעט אייך מחילה - האָט ער געזאָגט און דער-לאַנגט אים אַ גלעזל בראָנפֿן מיט לעקעך.

דער גרויסער מענדל האָט נישט געקענט לאַנג טראָגן קיין שנאה אויף עמעצן. די גבורה און די פרייד האָט אַרויסגעשפּראָצט פון דעם וואַלד-ייד. ער האָט אויך ליב געהאט מאַכן אָפּט אַ לחיים, און ער האָט שוין תמיד אויס-געזוכט זיך אַ געלעגנהייט צו טרינקען מיט חסידים אין בית-המדרש. דאָ איז געווען אַ יאָרצייט, דאָ אַ שמחה, דאָ אַ סיום פון אַ מסכתא, אויף פּסח פלעגט ער ברענגען מיין טאַטן אַ מתנה אַ פלאַש געצערטן וויין. ווען ער פלעגט אַריינקומען צו אונדז אין שטוב, פלעגט ער מיטברענגען פרייד אין הויז. אַזוי פלעגט דער קליינער מענדעלע מיטברענגען אין הויז אַ שטיק מרה-שחורה. ער איז תמיד געווען אומצופרידן, תמיד געזאָרגט זיך איבער יידישקייט, וואָס ווערט נישט גענוג אָפּגעהיטן. ער פלעגט אויך מיך מוסרן פאַר מיין אַרומלויפן מיט פּראָסטע יינגלעך, און ברענגען מיר אַ משל פון זיין יצחקל, וואָס פירט זיך לייטיש און פרום. דער יצחקל איז יינגלווייז שוין געווען אַן אמתער וואָרקער, אַ פרומאַק און אַ וויינער. איך האָב נישט געקענט פאַרטראָגן זיין שאָקלען זיך און גלאָצן מיט די אויגן. אַממערסטן האָב איך נישט געקענט ליידן דאָס, וואָס ביי יעדער געלעגנהייט האָט מען מיר אַרויסגעשטעלט אָט דעם יצחקל פאַר אַ מוסטער.

- יצחקל שטייט נישט ביי דער טיר צווישן די באַלמעלאָכעס, - האָט מען מיך געשטראָפט. - יצחקל לויפט נישט אַרום איבער די פעל-דער ... יצחקל צערייסט נישט די קאַפּאָטע ...

הימל און ערד און יצחקל ...

אַ פאַרביקער פאַרשוין אין אונדזער שטעטל איז אויך געווען יונה פאָדגורע, אַ ייד, וואָס האָט געברענט קוילן און געטריבן סמאָלע פון סאָסנע-ביימער אין די וועלדער. אָט דער יונה האָט געוואוינט הינטערן שטעטל, און ער האָט תמיד געהאַט דין-תורות מיט זיין ווייב, דער יונהכע. דאָס דאָרפישע פּאָרפאָלק האָט זיך געפירט ווי אמתע פויערן. די יונהכע פלעגט טראָגן שטיוול און אַ דאָרפישע פאַטשיילע אויפן קאָפּ. יונה פלעגט אום ווינטער טראָגן אַ רויטן שעפּסענעם פעלץ, פאַרגאַרטלט מיט אַ רימען. אויף די יאַרידים אין שטעטל פלעגט ער קומען מיט אַלע פויערן צוגלייך. ביי יעדן יאַריד פלעגט ער אַריינקומען צו אונדז, דערלאַנגען אַ מתנה אַביסל האָניק אָדער אַ קעזל און טענהן מיט אַ גראָב קול, פול מיט שאַרפע גראָבע "רישן":

- רררבי, גט מיך אָפּ מיט מיין מררשעת... כ´על פון איר יונגער-הייט אין דער ערד גיין ...

די יונהכע האָט געקלאָגט:

- רבי, ער שלאָגט מיך, ער מאַכט מיר בלויע צייכנס אויפן לייב ...

איידער מען האָט זיך אומגעקוקט, האָט זי אָפּגעדעקט פאַרן טאַטן די בלוזקע און געוויזן די צייכנס. מיין טאַטע האָט זיך אַוועקגעדרייט, נישט צו קוקן אויף קיין יידענע.

- נו, אָ, עט, - האָט ער געזאָגט, - אַ יידישע טאָכטער טאָר נישט אַזוי ... עט ...

אָבער די יונהכע האָט געטאָן אירס. יונה איז געשטאַנען מיט דער בייטש פאַרשטעקט אין רימען און זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס פון די פיל שנאַפּסן, וואָס ער האָט געהאַט געמאַכט מיט די באַקאַנטע פויערן זיינע.

- רררבי, איר וואָלט געמעגט פאַרזוכן איר עסן, - האָט ער זיך געקלאָגט. חזירים, כ׳בעט איבער אייער כבוד, וואָלטן עס נישט געגעסן... כ׳האָב ביי איר קיין לעבן נישט.

דער טאַטע פלעגט שטענדיק אָפּשיקן יונהן אַהיים, ער זאָל קומען ווען ער וועט זיין אויסגעניכטערט. איינמאָל האָט מען אים אָפּגעגט, אָבער נישט מיט זיין ווייב, נאָר מיט אַ ייד מיט אַ באָרד...

עס איז געווען אויף אַ ברית ביי יונהס אַן אייניקל. זיין זון, אַ וואַלד-וועכטער ביי אליעזר פאַלץ אין די וועלדער, האָט געמאַכט אַ ברית. דער ברית איז אויסגעפאַלן אין אַ פראָסטיקן ווינטער-טאָג, און דער בעל-ברית האָט געשיקט אַ פויער מיט אַ שליטן נאָך מיין פאָטער און נאָך דעם מוהל, ר׳ הענעכל שוחט. איך האָב מיך געבעטן ביי מיין טאַטן און ער האָט מיך מיטגענומען אין וואַלד אַריין. דער פויער האָט אַרומגעהילט מיט שטרוי זיינע פאַרשוינעץ און געטריבן די פערד איבער דעם געפרוירענעם שניי, וואָס איז געלעגן אפשר אַן אייל די הויך. דער פראָסט האָט געברענט. דעם גויס וואָנצעס זיינען געווען שטיקער אייז. פון די פערדישע נאָזלעכער זיינען אייז-צעפּלעך נאָכגעהאַנגען. די פּאַרע פון מויל, וואָס מען האָט אַרויס-געלאָזט, איז גלייך געפרוירן געוואָרן. ר׳ הענעכל שוחט, קליין יידעלע מיט אַ קליין בערדעלע, האָט געהאַלטן אין איין קרעכצן:

- קאַלט, רב, קאַלט ... קאַלט...

דער טאַטע האָט אים אויסגערעדט:

- אויפן ברית וועט איר זיך דערוואַרעמען, ר׳ הענעך. זיי וועלן אייך אויך באַצאָלן פאַר דער טרחה.

- אייסעך וואָס, חוזק, - האָט ר׳ הענעכל געקרעכצט.

תמיד האָט ער געהאַט אַ טבע צו קרעכצן, דער ר׳ הענעכל. אַז ער פלעגט שעכטן אַ בהמה, האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט געשאָכטן אַ דקהלע, וואָס מיינט אַ קליין בהמהלע. אַז ער האָט געשאָכטן אַ גאַנדז, פלעגט ער

זאָגן, אַז ער האָט געשאָכטן אַ הינדעלע. אַז ער האָט פאַרדינט אַ קערבל, פלעגט ער זאָגן, אַז ער האָט געמאַכט אַ גילדן.

- חוזק, רב, חוזק, - פלעגט ער ליב האָבן צו זיפצן, כדי ער זאָל נישט דאַרפן אָפּצאָלן קיין פראָצענט פון דער שחיטה, ווי די קהילה האָט פון אים פאַרלאַנגט.

אזוי פלעגט ער אויך זאָגן "חוזק" אַז עס האָט זיך געמאַכט אַ שאלה

אויף אַ בהמהשע לונג און לעבער און דער טאַטע האָט געזוכט אַ סרכה . . . ער פלעגט דערביי זיפצן, קרעכצן און פּאַטשן די לונג און לעבער און שפּייען אויף איר . . .

פון זיין זיפצן און קרעכצן און זאָגן "חוזק" איז נאָך קעלטער געוואָרן אין ברענענדיקן פראָסטיקן טאָג. אַ וואַרעמקייט האָט אַרומגענומען, ווען מען איז פאַרפאָרן צו דעם בעל-ברית´ס הייזל אין וואַלד, וואָס איז געשטאַנען איינגעטונקען אין שניי. אין שטוב איז געווען וואַרעם, ליכט האָבן געברענט אין מעשענע לייכטער. דער עולם, בלויז וואַלד-יידן און זייערע ווייבער, געזונטע, אָפּגעברענטע, פריילעכע, האָבן געאָטעמט מיט לעבן און פרייד. דער בעל-ברית, אַ קרעפּטיק יידל, האָט געהאַלטן אין איין צוטראָגן כיבוד. דער עולם האָט געריבן אויף וואָס די וועלט שטייט. מער ווי געגעסן, האָט מען געטרונקען. יונה פּאָדגורע, דער זיידע, האָט געטרונקען מער פון אַלע. דער ייד האָט אין זיך ממש פלעשער בראָנפן אַריינגעגאָסן. ער האָט אויך געזונגען און געטאַנצט ווי אַן אמתער פויער. די וואַלד-יידן האָבן זיך שטאַרק געוויילט. מער פון אַלע אַנדערע האָט זיך געווײַלט דער וואַלד-הענדלער אליעזר פאַלץ. דאָס איז געווען אַ ייד אַ נגיד מיט אַ רויט שיין פּנים, מיט אַ גאָלדענער באָרד, רונדיק אַרומגעשוירן. ער האָט אויך געטראָגן האַלב-דייטשמערישע מלבושים, שטייפע וועש און אַ יאַרמעלקע נישט פון סאַמעט, נאָר פון זייד, מעשה-דייטש. דער ייד איז געווען אַ גרויסער וויצלער און אַ שטיקל אַפּיקורס. מען האָט געזאָגט אויף אים, אַז ער לערנט חומש מיט משה מענדעלסאָנס "ביאור". איך פלעג דעם ייד שטאַרק ליב האָבן, ווייל תמיד ווען ער פלעגט אַריינקומען צו אונדז אין הויז מאַכן אַ שטר-מכירה, פלעגט ער איבערלאָזן דעם טאַטן אַ דרייער-רובל און מיר נאָך געבן אַ זילבערנעם פערציקער אַ לעצט-געלט.

דער אליעזר פאַלץ האָט געטריבן אַ סך ליצנות אויף דער שמחה, דערציילט מעשיות, אָפּגעחוזקט פון דער וועלט. מיטאַמאָל האָט ער גענומען נאָכמאַכן די ווייבערשע שטימע פון יונה פּאָדגורעס ווייב און קריגן זיך מיט יונהן. יונה איז געווען אַזוי שיכור, אַז ער האָט דעם ייד מיט דער גאָלדענער געשוירענער באָרד אָנגענומען פאַר זיין אייגן ווייב. אַ וואָרט

צו אַ וואָרט, האָט יונה פּאָדגורע גענומען פּאָדערן אַ גט. זיין "ווייב" איז איינגעגאַנגען, און "זי" האָט זיך געגט מיט איר יונהן ביי מיין טאַטען. מיין פֿאָטער האָט, אַפּנים, אויך געמוזט זיין אַ קאַפּעטשקע בגילופין, וואָס ער האָט צוגעלאָזט צו אַזאַ קאַטאָוועס ... איך האָב נאָך קיינמאָל אין מיין לעבן אַזוי זיך נישט געווײלט, ווי אויף אָט דער דאָרפישער שמחה.

צווישן די פֿאַרשידענע מעשיות, וואָס יידן האָבן דערציילט ביי דער סעודה, האָט מיין פֿאָטער אויך דערציילט די מעשה מיט יאָשע-קאַלב, אַ גע-שיכטע מיט אַ רבינס אַ זון, משה חיים קאַמיענקער, וואָס איז אַוועק פון זיין ווייב, דעם שיניאַווער רבינס טאָכטער, און ווען ער איז צוריקגעקומען מיט פיל יאָרן שפּעטער צו זיין עגונה, האָבן יידן אים באַשולדיקט, אַז ער איז נישט דעם רבינס איידעם משה חיים, גאָר אַ בעטלער מיטן נאָמען יאָשע קאַלב, וואָס האָט איבערגעלאָזט זיין ווייב, אַ תמעוואַטע יידענע, אַן עגונה ... מיין טאַטע האָט געקענט יאָשע קאַלב און ער האָט זייער שיין דערציילט פֿאַרן עולם דעם גאַנצן פּלאָנטער, וואָס איז אַרויסגעקומען אין יידישן לעבן איבער דער יאָשע קאַלב געשיכטע ...

דער עולם איז געזעסן מיט אָפענע מיילער און אויערן, פול מיט ניי-גיריקייט איבער דעם רעטעניש, וואָס קיינער האָט נישט געקענט לייזן. איך בין געווען איין שטיק חידוש.

ווען מיר זיינען אין אָוונט אַהיימגעפאָרן, האָט דער פראָסט נאָך שטאַר-קער זיך צעברענט. דער פויער האָט אונדז אָנגעזאָגט, מיר זאָלן אַמאָל נישט איינדרימלען, ווייל מיר קענען געפרוירן ווערן. ר´ הענעכל האָט געזיפצט:

- קאַלט רב, קאַלט ... אומזיסט געשלעפּט זיך ...

- זיי האָבן אייך, דאַכט זיך געגעבן אַ דרייערל, - האָט דער טאַטע אים איבערגעפרעגט.

- אייסעך וואָס, אפשר געקראָגן אַ פּאָר גילדן, - האָט ר´ הענעכל געזאָגט, מאַכנדיק גילדענס פון די רובעלס, ווי זיין שטייגער איז געווען,

- חוזק, רב. חוזק ...

וועגן אָט דעם שוחטל האָט מען אין שטעטל דערציילט אַ טשיקאַווע מעשה: ווען מען האָט אים אויפגענומען פֿאַר אַ שוחט אין שטעטל, האָט מען פֿאַרלאַנגט פון אים, ער זאָל זיך אויך אויסלערנען מל זיין יינגלעך. אָבער הענעכל, וואָס האָט זייער לייכט געקענט שעכטן אַ בהמה, האָט מורא געהאַט צוצורירן זיך צו אַ קינד מיטן מוהל-מעסער. מען האָט אים דעריבער געהייסן לערנען זיך שניידן אויף אַ פּעטרישקע. אָבער ער איז געווען אַזוי דערשראָקן, אַז ער האָט אַוועקגעכאַפּט די האַנט פון דער פּעטרישקע.

- אוי, יידן, כ´האָב נישט ס´האַרץ דערצו, - האָט ער זיך געבעטן. לצים האָבן אים דערפאַר גערופן ר´ הענעך פּעטרישקע. ר´ הענעכל האָט געלייקנט די גאַנצע געשיכטע.
- אייסעך וואָס, חוזק! – האָט ער געמורמלט.

די מורא פארן "גרינעם דאָנערשטיק", ווען דער משומד טראָגט דאָס יויזל אין שפּיץ טון דער קאַטוילישער פּראָצעסיע

וואָס מער מיין פאָטער האָט געוואָלט מיך אויסהיטן פון לעבן אין האַלטן מיך פאַרשטעקט אין די הייליקע ספרים, אַלץ מער האָב איך זיך געריסן צום לעבן, וואָס איך האָב איינגעזאַפּט אין זיך מיט אַן אומגעהויערן באַגער. נאָך מער, דאָס לעבן האָט זיך אַריינגעריסן צו מיין פאָטער אין בית-דין שטוב, וואו איך האָב געדאַרפט לערנען תורה.
אָנגעהויבן האָט זיך עס מיט די ווייבער, וואָס פלעגן קומען פרעגן שאלות-נשים. דער טאַטע פלעגט מיך, געוויינלעך, אַרויסשיקן אין אַן אַנ-דערן חדר ווען אַ ווייבל פלעגט זיך פאַררויטלען און נישט ענטפערן אויף זיין פראַגע, וואָס פאַר אַ שאַלה זי האָט צו פרעגן. אָבער איך האָב שוין געוואוסט וועגן וואָס עס גייט. איך האָב אויך נייגיריג צוגעלייגט אַן אויער צו דער טיר צו הערן די סודותדיקע שאַלות און תשובות אין בית-דין שטוב.
איך האָב אויך געהערט די צרות פון איינער אַ קליינער יידענע, וואָס פלעגט קומען וויינען פאַר מיין טאַטן, אַז איר מאַן, אַן אָקסן-הענדלער, שלאָגט זי טיילמאָל, ווען ער קומט אויף שבת אַהיים און זי טאָר אים נישט "דערלאַנגען קיין שלום-עליכם" ...

- רב, - האָט די קליינע יידענע געוויינט, - וואָס בין איך שולדיק?

מיין פאָטער האָט מיך שפּעטער געשיקט נאָך דעם יידן און איך האָב געהערט פון אַנדערן חדר, ווי ער האָט אים שטאַרק אויסגעמוסרט פאַר זיינע נישט-יידישע דרכים.

- אַ ייד זאָל אויפהייבן אַ האַנט אויף אַ ווייב?! - האָט מיין טאַטע זיך געקאָכט. - און נאָך דערפאַר, וואָס זי היט אָפּ יידישקייט?!

דער ייד איז געשטאַנען מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן רויטן קאַרק, וואָס איז געווען האַרט ווי ביי אַן אָקס.

- רבי, - האָט דער אָקסן-הענדלער געברומט, - אַ גאַנצע וואָך ווער איך אויסגעריסן אין די דערפער, אין די רעגנס און אין די קעלטן. שבת, אַז איך קום אַהיים, וויל איך אַ ביסל עונג-שבת, צום סוף, עעע ...

- אַ ייִד מוז זיין אַ ייִד, - האָט דער טאַטע אים דערויף געענטפערט.

דער ייִד מיטן אָקסישן קארק האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט שוין זיין פרום און גוט, אָבער זיין קליינטשקע ייִדענע פלעגט ווידער קומען מיט געוויינען, אַז דער מאַן שלאָגט זי פּאַר די זעלבע חטאים ...

איינמאָל אין אַ שמחת-תורהדיקן טאָג, ווען ייִדן זיינען געווען פאַר-נומען מיט טאַנצן מיט דער תורה, איז אַריינגעקומען אַ געלער יונגערמאַן, אַ פלינסקער, וואָס איז געווען אַן איידעם אין לענטשין, און אין קעגנוואַרט פון מיין מאַמען און אונדז, קינדער, געמאַכט אַ טומל, אַלמאַי עבער דער בעדער האָט נישט געהייצט די מקווה אויף שמחת-תורה ביינאַכט פאַר זיין ווייב.

דער טאַטע האָט אים איינגעשטילט:

- עט, נו, אָ, ביים טיש, פאַר קינדער אין די אויגן? ...

אָבער דער געלער יונגערמאַן, וואָס פלעגט זיך אַרומשלעפּן מיט סחורות אויף יאַרידן, האָט געמאַכט קולות:

- רבי, איך האָב געהאַט אַ פאַרשטערטן שמחת-תורה ...

איינמאָל, צומאָרגנס נאָך אַ חתונה אין שטעטל, האָט זיך אין אונדזער שטוב אויך היפּש אַרומגעטומלט צווישן מחותנתטעס, וואָס האָבן געהאַט ספקות אין דער צניעות פון דער כלה איבער דער גאַנצער צייט, פון די תנאים אָן, ביז איבער דער חתונה, איז קיין שלום נישט געווען צווישן די מחותניט פון ביידע צדדים. די מעשה איז געווען, וואָס חתנס צד איז ניט אָנגעשטאַנען דער יחוס פון כלהס צד. אמת, אויך חתנס צד איז נישט גע-ווען פון געהויבענעם יחוס, אָבער בלהס צד האָט געהאַט אַ פּסול אין דער משפחה: אַ ברודער פון דער כלה איז געווען אַ משומד און אַ חזירניק דערצו. אויף יעדן יאַריד אין שטעטל פלעגט ער קומען פון דאָרף צוזאַמען מיט זיין גויע, צוליב וועלכער ער האָט זיך געשמדט, און אַוועקשטעלן זיך מיט זיין טריפהנער סחורה - זייטן חזיר-פעטס און קישקעס. טאָמער איז אים דאָס נאָך ווייניק געווען, פלעגט ער נאָך אַוועקשטעלן זיין טריפהנעם מסחר לעבן זיין פאָטערס שטוב, ווי אויף צו-להכעיס דערפאַר, וואָס די משפחה זיינע האָט אים פאַרשאָלטן און נאָך אים "שבעה" געזעסן ביים לעבן. די יאַריד-טעג, פריילעכע פאַר אַלעמען, זיינען געווען טעג פון טרויער און בושה פאַר דער משפחה פון דעם משומד, דעם חזירניק.

אַן אמתער תשעה-באָב פלעגט זיין פאַר דער פאַרפלעקטער משפחה און אויך פאַר אַלע איבעריקע ייִדן אין שטעטל, ווען עס פלעגט אָנקומען דער "גרינער דאָנערשטיק", ווען אָט דער משומד פלעגט גיין מיט דער גויאישער פראָצעסיע און טראָגן דעם יויזל פאָראויס. אין דעם "גרינעם

דאָנערשטיק" פֿלעגן יידן בכלל זיין אומרואיק. די אָנגעפּאַרענע טויזנטער גויים און גויעס, די שיקסעס אין די ווייסע קליידער, די שיקסלעך מיט די קארן-קרענצלעך אין די פֿלאַקסענע האָר, די גלחים מיט די קיטלען, די צלמים און הייליקע פֿאַרביקע בילדער און "יויזלען" און עבודה-זרות האָבן אויפֿגעהעצט דעם המון, צערודערט די בלוטן אין אים, און יידן זיינען קיינמאָל נישט זיכער געווען, צי עס וועט נישט, חלילה, קומען צו עפּעס.
די גויים, וואָס זיינען, דאַכט זיך, געווען די מערהייט און די הערשער, האָבן פֿונדעסטוועגן תמיד געפֿילט זיך אינערלעך אומרואיק מיט זייערע "יויזלען" אין קעגנוואַרט פֿון דעם קליינעם ביסל שוצלאָזע יידן. זיי האָט זיך תמיד אויסגעוויזן, אַז די יידן לאַכן פֿון זיי, פֿאַראַכטן זיי, און זיי האָבן דעריבער ס׳רוב געהאַט טענות צו די יידן פֿאַר גאָט-לעסטערונג, פֿאַר אָפּשפּעטן פֿון זייערע הייליקייטן. די יידן האָבן דעריבער נישט נאָר פֿאַרהאַקט די קראָמען, נאָר אויך צוגעשפּאַרט די לאָדנס אין מיטן ליכטיקן זומער-טאָג, פֿאַר-קייטלט טיר און טויער און זיך באַהאַלטן אין די ווינקעלעך. מיין פֿאָטער האָט מיר שטרענג אָנגעזאָגט, איך זאָל נישט קוקן דורך די שפּאַלטן אין לאָדן אויף די עבודה-זרות, ווייל דערמיט איז מען מטמא די אויגן און מען דאַרף דערפֿאַר פֿאַסטן גאַנצע פֿערציק טעג. פֿאַרשטייט זיך, אַז דער יצר-הרע איז געווען שטאַרקער פֿאַר מיין טאַטן און ער האָט געפּועלט ביי מיר, איך זאָל דווקא יאָ קוקן אויף די פֿאַרבאָטענע זאַכן. איך האָב געוואָלט זען די געוואַלדיק פֿאַרביקע פֿאָנען און בילדער, די רויט און בלוי באַמאַנט?טע פֿיגורן פֿון מענער און ווייבער, וואָס גייען באָרוועס און האָבן גאָלדענע רייפֿלעך איבער די קעפּ. עס איז אויך געווען טשיקאַווע צו זען די ווייס-געקליידטע שיקסעס, וואָס וואַרפֿן בלומען דעם גלח אונטער די פֿיס, צו הערן זייערע קוויטשיקע בלעקעצערייען. קאָמיש זיינען געווען די פּויערן, וואָס האָבן געטראָגן קורצע קיטלען אויף זיך. זייערע טעמפּ שווערע שטי-וואַלעס האָבן פֿרעמד אַרויסגעקוקט פֿון די הייליקע העמדלעך. גויעס באַ-האַנגענע מיט שוואַרצע קרעלן און "יויזעלעך", מיט וואַקסענע ליכט אין די הענט, האָבן געזונגען מיט היסטערישע קולות. די גלחים האָבן כסדר גע-קלונגען מיט גלעקעלעך, געשפּריצט הייליק וואַסער און געמאַכט הקפֿות אַרום דער הויפּט-יויזל-פֿיגור. וואָס איז געזעסן אויף קישעלעך און איז גע-טראָגן געוואָרן פֿון פֿיר ווייס-געקליידעטע שיקסעס. אַ וואַלד מיט צלמים און פֿענער האָבן זיך געוויגט און געפֿלאַטערט. אין סאַמע אויבן-אָן איז געגאַנגען רער משומד מיט די געלע וואָנסן, טראָגנדיק דעם העכסטן צלם, צו וועלכן אַ נאַקעטער יויזל איז געווען צוגעשלאָגן. דאָס האָט מען אים אָנגעטאָן דעם כבוד, ווייל ער איז איבערגעגאַנגען פֿון די יידן צו די גויים.

איך פלעג ווערן אויפגעציטערט ביים אָנזען אָט דעם געל-וואָנסנדיקן אָפּ-טריניקן. ווייבער פלעגן שילטן די מוטער זיינע, וואָס האָט אים געדאַרפט אויסרינענ נאָך אין איר בויך ...

ווען די פּראָצעסיע איז אַריבער, די גוים און די גויעס זיינען געוואָרן אויס-הייליק און זיינען אַוועק אין די צווי גויאישע שענקען טרינקן, טאַנצן און שלאָגן זיך, האָבן יידן צוריק געעפנט די לאָדנס אין די קראָמען און געלייזט געלט. בלויז ביי די עלטערן פון משומד זיינען די לאָדנס געבליבן צוגעמאַכט אַ גאַנצן טאָג. פאַרשטייט זיך, אַז קיין גוטן נאָמען האָט אָט די משפּחה פון משומד, דעם חזירניק, נישט געהאַט, הגם זי איז נישט שולדיק געווען אין דעם אומגליק. וואָס האָט זיי געטראָפן. קיינער האָט זיך מיט זיי נישט געוואָלט משדך זיין. איינמאָל האָט אַ קצבס אַ זון, אַן אויסגעדינטער סאָלדאַט, זיך פאַרליבט אין דער שוועסטער פון דעם משומד און עס איז געקומען צו אַ שידוך, קעגן דעם ווילן פון חתנס עלטערן. אַ שעה פאַר דער חופּה האָט דעם חתנס פאָטער נאָך אַלץ געוואָלט קאַליע מאַכן דעם שידוך. ווען דער חתן און זיינע בחורים זיינען געזעסן אין דער כלהס הויז און זיך משמח געווען, האָט זיך דעם חתנס פאָטער פלוצלונג דערמאָנט, אַז דער מחותן זיינער האָט נישט געסילוקט הונדערט גילדן צום נדן פון טויזנט גילדן (150 רובל) און ער האָט געכאַפּט דעם חתן ביי דעם אַרבל פון זיין נייער געהאַקטער קאַפּאָטע, וואָס איז געווען באַצירט מיט זיידענע לאַצן, און געשלעפּט אים אַהיים. דער חתן, זיצנדיק לייטיש צווישן די בחורים און רויכערנדיק איידל פאַפּיראָסלעך, האָט נישט געהאַט קיין חשק אַוועקצוגיין פון דער כלהס שטוב פאַר דעם באַדעקנס. אָבער דער פאָטער האָט אים געריסן ביים אַרבל:

- קום, זון, כ׳וויל נישט די חתונה, כ׳וויל נישט ...

דער כלהס מוטער, אַן אומגליקלעכע יידענע סיי צוליב איר זון דעם משומד, סיי צוליב דעם, וואָס זי האָט מיט אַ צייט צוריק אין איין וואָך צווי דערוואַקסענע זין פאַרלוירן אין אַ טיפוס-קראַנקהייט, האָט פאַר צרות גענומען חלשן. די כלה האָט געוויינט אויף איר כלה-שטול, וואו מיידלעך האָבן געפלאָכטן אירע צעפּ און זי באַקראַנצט מיט פעלד-בלומען. מיין פאָטער האָט זיך אַריינגעלייגט און נישט געלאָזט צעשטערן די שמחה. מיט כעס האָבן דעם חתנס עלטערן געפירט צו דער חופּה זייער זון, וואָס האָט גענומען אַ כלה מיט אַ משומד אין דער משפּחה. צומאָרגנס האָט דעם חתנס ווייבערשער צד גענומען טשעפּען זיך צו דער כלה און זוכן חטאים אין איר צניעות. אונדזער שטוב איז געווען פול מיט ווייבער, וואָס האָבן זיך גע-סודעט געדיכט, באַטראַכט בעטגעוואַנד און געפּליסטערט. מיין פאָטער

האָט אויסגעפונען, אַז זיי טשעפּען זיך אומזיסט און אומנישט און ער האָט זיי פאַרטריבן פון שטוב.

- יידישע טעכטער טאָרן נישט מאַכן קיין בלבולים אויף אַ כשר קינד! - האָט ער זיך געבייזערט.

כאָטש איך בין אַריינגעשטופּט געוואָרן אין אַן אַנדער חדר איבער דער גאַנצער צייט, וואָס אָט די ווייבערישע טומלעניש האָט אָנגעהאַלטן, האָב איך יעדער זאַך געזען און געהערט.

- דער יונג האָט טויזנט אויגן, ווי דער מלאך המות, - האָבן ווייבער אויף מיר געזאָגט, - וואו מען זייט אים נישט, דאָ וואַקסט ער.

זיי זיינען געווען גערעכט. אַן אומגעהויערע נייגיריקייט צו מענטשן און זייערע מעשים האָט געברענט אין מיר פון מיין סאַמע קינדהייט אָן. דאָס וואָס איך האָב געזען אין איין מענטש, האָב איך נישט געזען אין טויזנט ספרים. איך האָב גיט געקענט זעטיקן מיין לעבנס-דורשט אין די ספרים און איך בין געלאָפן פון זיי צו ערד און פלאַנצן און בהמות און פייגל און מענטשן, דער עיקר צו פּשוטע מענטשן, וואָס לעבן אַ גאַנץ לעבן. איך פלעג זיך אָפט אַריינכאַפּן צו די ברידער מאיר און ברוך, משה סטאָ-ליאַרס יינגלעך. אָט די צוויי יינגלעך זיינען שוין גאָרנישט געווען מיינס גלייכן. זיי האָבן קוים געקענט דאַווענען. אָבער דערפאַר האָבן זיי געקענט שניצן און הובליעווען און אַרבעטן מיט אַ שרויף און אַ שטאַמפּ און פאַר-קלעפּן האָלץ מיט לאַין און מאַכן טישלעך און בענקלעך. זיי האָבן מיך צו-געלאָזט צו זייער פאָטערס ווערקשטאַט, דערלויבט מיר הובליעווען און פיגעווען האָלץ, אַריינקלאַפּן טשוועקעס. נאָר טשיקאַווע איז געווען צו זען, ווי די יינגלעך העלפן צו דעם פאָטער מאַכן טרונעס פאַר גויאישע מתים. משה סטאָליאַר האָט כמעט געלעבט פון אָט די טרונעס, וואָס גויים פון אַלע אַרומיקע דערפער פלעגן ביי אים באַשטעלן. אָפטמאָל פלעגן די פויערים באַשטעלן די טרונעס פאַר זייערע חולאים ביים לעבן נאָך. צום ערשטן פלעגן זיי ברענגען צו אַ חולה דעם פעלדשער פאַוולאָווסקי, וואָס האָט געקענט צוויי זאַכן: מאַכן אַ קאַנע און אויסשמירן מיט יאָד. ווען דעם חולה פלעגט דערפון נישט בעסער ווערן, פלעגט מען צופאָרן נאָכן גלח. אויפן גאַנצן וועג, וואָס דער גלח איז געפאָרן אין זיינע הייליקע קליידער, האָט דער "אָרגאַניסטער", וואָס שפּילט דעם אָרגעל אין קירכע, געקלונגען מיט אַ גלעקל. יעדער גוי און גויע פלעגט גלייך אַראָפּלאָזן זיך אויף די קני ביים דערהערן דאָס הייליקע גלעקל. זיי האָבן זיך געוואָרפן אויף דער ערד קניען אַפילו אין טיפסטן שניי, אין דער גרעסטער בלאָטע. זיי האָבן אויך דערנאָך געקושט דעם גלחס פאָלע פון מאַנטל. אַז דעם גלחס

הייליק וואָסער האָט אויף אַ חולה קיין פּעולה נישט געהאַט, פלעגן די גע-
זונטע קרובים נעמען אַ מאָס פון קראַנקן, פון זיין לענג און ברייט, און
לויט דער מאָס באַשטעלן אַ טרונע ביי משה סטאָליאַר. רייכע פויערן האָבן
באַשטעלט דעמבענע טרונעס, אָפּגעפאַרבט מיט ברוינער אָדער שוואַרצער
פאַרב, באַצירט אויסגווייניק מיט זילבער-קאָלירטע מעטאַלענע צלמים, אויס-
געבעט אינעווייניק מיט ווייסע קישעלעך, אָנגעפילטע מיט הובליעכטס.
אָרעמע פויערן האָבן באַשטעלט טרונעס פון טענענהאָלץ, אָפט נישט-גע-
פאַרבט און באַצירט מיט אַ צלם פון שוואַרצער פאַרב. די פויערן פלעגן
זייער געשעפטסמעסיק איבערגעבען משה סטאָליאַר די מאָס, אַ שטריקל מיט
קנופּן, און דינגען זיך איבערן פּרייז.

- באַ, שוין געהאַט פּאַוולאָווסקין און דעם גלח, - האָבן זיי געזאָגט.

- קיין זאַך העלפט נישט און מען דאַרף באַצייטנס אָנגרייטן אַ טרונע, אַזוי
אַז מען זאָל נישט דאַרפן יאָגן זיך שפּעטער ... דער קראַנקער וועט שוין
זיכער שטאַרבן ...

משה סטאָליאַר פלעגט צושניידן ברעטער, פאַרבן און באַשלאָגן דעם
דעק מיט מעטאַלענע צלמים, וואָס ער האָט געבראַכט פון וואַרשע, אָדער
אַפּפאַרבן אַ צלם מיט שוואַרצער פאַרב. מיין פאָטער האָט דעם סטאָליאַר
עטלעכע מאָל גערופן צו זיך און אים שטאַרק געמוסרט איבער די צלמים,
וואָס ער מאַכט אויף די טרונעס.

- ר´ משה, אַ ייד זאָל טאָן אַזוינס? - האָט ער אים געפרעגט. -
איר זענט דאָך אַן ערלעכער ייד ...

- רב, אָן דעם וועל איך דאַרפן גיין בעטלען, - האָט ר´ משה גע-
טענהט. - איך האָב אַ ווייב מיט קינדער ... פּרנסה מלחמה ...

מיין טאַטע פלעגט דערנאָך זיפצן און קרעכצן. איך האָב הנאָה געהאַט
צוצוקוקן זיך צו משה סטאָליאַרס אַרבעט און צו אים אַליין. דאָס איז
געווען אַ גרויסער געזונטער ייד, מיט צעוואַקסענע מאָזאָליסטישע הענט, אַ
האָרעפּאַשניק, וואָס האָט תמיד געשמעקט פון האָלץ און פאַרב און לאַין.
ער איז אויך געווען אַ גוטמוטיקער און ער פלעגט מיך לאָזן נעמען אַ זעגל
אין דער האַנט אַריין. זיינע ייִנגלעך, מאיר און ברוך (מען האָט ברוך´ן גע-
רופן מיטן צונאָמען בוליע) האָבן אים געהאָלפן אויסבעטן די קישעלעך מיט
הובליעכטס. אָפטמאָל פלעגט משה הייסן איינעם פון זיינע ייִנגלעך, זיי
זאָלן זיך אַריינלייגן אין דער אויסגעבעטער טרונע, ער זאָל זען צי די מאָס
איז ריכטיק. די ייִנגלעך פלעגן עס טאָן אָן קיין מורא. זיי זיינען געווען
צוגעוואוינט דערצו. אָפטמאָל פלעגן זיי זיך אויך באַהאַלטן אין די טרונעס,
ווען זייער שטיפמוטער פלעגט זיי רופן, זיי זאָלן איר העלפן טראָגן וואַסער

צו דער באַליע וועש, איבער וועלכער זי פלעגט שטיין אָנגעבויגן און וואַשן. די יידענע האָט תמיד געוואַשן וועש.

- בוליע, מאיר, ברענען זאָלט עטץ ווי אַ פייער! – האָט די יידענע געשריגן: - גייטס צום ברונעם נאָך וואסער.

די יונגען זיינען געלעגן אויסגעלייגט אין די טרונעס, אָנגעשפּאַרט מיט די קעפּ אויף די ווייסע קישעלעך, אָנגעפילט מיט הובליעכטס, און זיך נישט וויסנדיק געמאַכט. זיי האָבן פיינט געהאַט זייער שטיפמוטער, הגם זי איז געווען די שוועסטער פון זייער פאַרשטאָרבענער מוטער; זיי האָבן זי נישט גערופן "מאַמע", ווי זי האָט געוואָלט, נאָר "מומע", און זיי האָבן איר נישט געוואָלט העלפן אין דער וועש. זיי האָבן געהאַט אַ סיבה בייז צו זיין אויף איר, ווייל זי פלעגט זיי שלעכט באַהאַנדלען און מבייש זיין פאַר יינגלעך. איינער פון די יינגלעך פלעגט אַ צייט לאַנג נעצן זיין בעטגעוואַנט, הגם ער פלעגט שוין לערנען חומש אין חדר. און די שטיפמוטער פלעגט אַרויסהענגען דאָס ליילעך אין דרויסן און ווייזן עס אַלע יינגלעך וואָס איר שטיפזון טוט ... זי פלעגט אויך די יינגלעך שילטן און זידלען און רופן מיט צונעמען. זיי פלעגן דעריבער זי האַסן און נישט אָנרופן זיך אויף אירע קולות. זיי זיינען געלעגן פאַרשטעקט אין די נייע טרונעס און גע-לאַכט פון דער וועלט ...

זייער פאָטער פלעגט אָפט אָפּשיילען די מאָזאָליעס פון זיינע צעוואַקסענע הענט. ער האָט זיי געשיילט מיט אַזאַ געמיטלעכקייט, ווי, אַ שטייגער, ער וואָלט געשיילט קאַרטאָפל.

איך פלעג אויך זיין אַן אָפטער גאַסט ביי מיינע חברים, קלמן און נתן, די יינגלעך פון משה מענדל קצב, וואָס האָט זיך געריבן צווישן די חסידים און דווקא געוואָלט זיין אַ שיינער ייד, זיינע זין האָבן ביי קיין פאַל נישט געוואָלט זיצן און לערנען, ווי דער פאָטער האָט פאַרלאַנגט פון זיי. משה מענדל קצב האָט געוואָלט איינפלאַנצן די תורה אין זיינע זין מיט קצבישן כוח. ער פלעגט בעטן זיך ביי די מלמדים, זיי זאָלן שלאָגן זיינע יינגלעך אָן רחמנות.

- ממיתט זיי, די יונגאַטשעס, פאַר נישט קענען די גמרא, - האָט ער זיך געבעטן ביי די מלמדים, וועלכע האָבן זיך נישט שטאַרק געלאָזט בעטן צו טאָן אַזאַ טובה, - דורסט זיי אָן רחמנות!

אַ סך מאָל פלעגט ער זיך ניט פאַרלאָזן אויף די מלמדים און אַליין מיט די אייגענע הענט לערנען די זין ליב האָבן די גמרא. ער פלעגט זיי שלאָגן ביז בלוט, אַוועקוואַרפן אויף דער ערד און טרעטן מיט די פיס.

- ס´עט ביי מיר געהרגעט ווערן און ווערן לערנערס! - האָט ער
גצשריגן און געשלאָגן.

מיין פאָטער האָט זיך אָנגענומען פאַר די יינגלעך:

- ר´ משה מענדל, מיט פעטש קען מען קיין תורה ניט אַריינקלאַפּן.
זיי ווילן נישט לערנען, לאָזט זיי ווערן בעלי-מלאכות.

אָבער משה מענדל האָט נישט געלאָזט רעדן צו זיך. עס איז אים נישט אָנגעשטאַנען, וואָס די קינדער שטערן אים מיט זייער פּראָסטקייט אין זיין חסידישער ראָלע, אין וועלכער ער איז אַריין. אָבער מיט אַלע זיינע קלעפּ האָט ער גאָרנישט אויסגעפירט. די קינדער זיינע האָבן ביי קיין פאַל נישט געוואָלט זיין קיין "לייט". צום ערשט האָט דער עלטערער בחור זיי-נער, ליפּע, אַוועקגעלייגט די תורה און געוואָרן אַ באַלעגאָלע. דערצו האָט ער נישט געפירט קיין פאַרשוינען, נאָר קלעצער פון וואַלד צו דער ווייסל. צווישן אַלע שקצים, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט אָט דער מלאָכה, איז ער געווען דער איינציקער יידישער בחור. אַ קורץ-געוויקסיקער, אַ בלאָנדער און אַ קרעמפּער, ווי אַ דעמבן קלעצל, איז ער נאָכגעגאַנגען נאָך דעם לאַנגן קלאָץ זיינעם, וואָס איז געלעגן אויף פיר רעדער, פאַראייניקט מיט אַ פלאָקן. ער האָט געטראָטן שווער אין די שטעטלשע זאַמדן און געטריבן דאָס פערדל זיינס:

וויאָ, העיטאַ, ווי - ...

די שקצים פלעגן אים וועלן גיין אין דער לעבער, אָבער ער האָט זיך נישט געלאָזט שפּייען אין דער קאַשע. ער האָט זיך געקענט אַן עצה געבן מיט זיינע קורצע קרעפּטיקע הענט.

נאָך אים איז זיין יינגערער ברודער, קלמן, אַ רויט-האָריקער און אַ באַשפּרענקלטער, אַוועק פון דער גמרא און געהאָלפן דעם פאָטער אין זיין קצבות און אין טרייבן אַ ביקל פון אַ דאָרף צום שטעטל. איינמאָל האָט מיט דעם קלמנען געטראָפן זיך אַן אומגליק. ווען דער פאָטער זיינער האָט געהאַקט פלייש אויפן יאַטקע-קלאָץ, האָט קלמן אונטערגערוקט די האַנט אַביסל צו נאָענט צו דער האַק און דער פאָטער האָט אים, אומגערן, פאַר-שטייט זיך, אָפּגעהאַקט צוויי פינגער דער יונג האָט מיט אַן אייזערנער גבורה, וואָס איז נישט געווען פאַר זיין עלטער, פאַרביסן די ליפּן און אַפילו נישט געוויינט. דער פעלדשער פּאַוולאָווסקי האָט אים פאַרשמירט מיט יאָד די פאַרבליבענע האַלבע פינגער. איך האָב דעם בחור שטאַרק ליב געהאַט פאַר זיין איינפאַכקייט, פאַר זיין שעמען זיך און רויטלען זיך שטענדיק און פאַר זיין ?שטות. כאָטש ער איז געווען מיט שיינע עטלעכע יאָר עלטער

פון מיר, האָט ער זיך געחברט מיט מיר, דערציילט מיר אַלערליי יינגלערישע מעשיות און געהאַלטן זיך ווי אַ יינגל.

נאָך ליבער פון אים האָט איך געהאַט זיין יינגסטן ברודער, נתן, אויך אַ רויט-האָריקער און באַשפּרענקלטער און אַ גוואַלדיקער ביישן, וואָס פלעגט ממש אָנגיסן זיך מיט רויטקייט, ווען עמעצער האָט גערעדט צו אים. מיין קעגנזאַץ צו זייער פֿאָטער וואָס האָט זיך געשאַרט צו לומדים און חסידים און געוואָלט זיין מער ווי ער איז געווען, האָבן די קינדער זיינע געהאַלטן זיך קליין און צוריקגעהאַלטן און געשעמט זיך פֿאַר מענטשן. אַזוי קליין און באַשיידן האָט זיך געהאַלטן זייער מוטער, מירל, אַ קליינע אויסגע-אַרבעטע יידענעטשקע, וואָס האָט נישט אויפגעהערט קינדלען ביי די הויכע פערציקער און יעדעס יאָר געבראַכט אַ ניי נפש אויף דער וועלט. די יידענע האָט תמיד אָדער געטראָגן אָדער געזויגן, אָדער געלעגן אין קימפּעט. ביי דעם אַלעם האָט זי געקאָכט און געוואַשן און געלאַטעט און געצירעוועט אין באַזאָרגט די גאַנצע גרויסע משפּחה אירע. די שטוב איז געווען פול מיט קינדער. דערביי פלעגט מירל זיך פירן, אַז ביי געבוירן אַ יינגל, פלעגט זי אויסליגן די קימפּעט ביזן ברית און הערן הינטערן ליילעך די טעגלעכע קריאת-שמע לייענען פון די חדר-יינגלעך. גאַנץ אַנדערש האָט זי זיך גע-פירט ביי געבוירן מיידלעך. אויפן דריטן טאָג נאָכן האָבן האָט זי שוין געקאָכט און געוואַשן, ווי עס וואָלט גאָרנישט נישט געשען. איך האָב אַליין אַמאָל געזען די קליינע העלע יידענע קריכן אויפן בוידעם נאָך היי פאַר איר קו, גלייך דעם צווייטן טאָג נאָכן האָבן אַ מיידל. זי האָט אויך תמיד געקאָכט גרויסע טעפּ פאַר איר גרויסער משפּחה, און נישט נאָר פאַר דער משפּחה, נאָר אויך פאַר זייטיקע מענטשן. תמיד האָבן ביי איר געגעסן אָרעמעלייט, דאָרפס-יידן, תמיד איז אין איר שטוב געווען אַן אָנלויף פון באַקאַנטע און שכנות און קרובים און קרובות פון אַלערליי דערפער און וועלדער. מירל האָט פאַר אַלעמען געקאָכט און געבאַקן. תמיד האָט אין איר שטוב געשמעקט מיט פּרעגלדיקע ציבעלעס, מיט קנאָבל-באָרשטן, מיט אָנגע-ריישטע גריצן. אירע מאַכלים זיינען זיך צעגאַנגען אין מויל. זי האָט אויך מיך תמיד מכבד געווען מיט עסן און באַשוואוירן מיך מיט אַלע שבועות אין דער וועלט, איך זאָל איר נישט אָפּזאָגן. די יידענע האָט געקוואָלן, ווען מען האָט געגעסן ביי איר.

איך האָב געמוזט פאַרזוכן אירע געבראָטענע לעבערס, די אייטערס, וואָס זי האָט געבראָטן אויף שטעקעלעך, די געפּילטע מילצן און גריישלעך און לונגלעך און גריוון. ליבער פון אַלץ האָב איך געהאַט איר שוואַרץ ראָזאָווע ברויט און די הירזש מיט מילך. אָט די צוויי זאַכן זיינען נישט אַריינגע-

קומען אין אונדזער הויז, ווייל דאָס איז אַ מאַכל פאַר פויערן. איך האָב מיך געקוויקט מיט די פּראָסטע מאַכלים. איינמאָל האָב איך אַפילו ביי מירלען געגעסן אַ פּאָרציע בן-פּקועה. אין אַ קו, וואָס משה מענדל האָט געלאָזט שעכטן, האָט מען געפונען אַ קעלבל. אַזאַ קעלבל דאַרף מען נישט שעכטן. און עס האָט געהאַט אַ באַזונדערן טעם צו עסן פון אַ קעלבל, וואָס הגם מען עכט עס נישט, איז עס פונדעסטוועגן כשרש.

אַזוי גוטמוטיק און פריינדלעך ווי מירל, איז געווען איר עלטסטע טאָכטער, פריידל. ווי פאַר איר נאָמען פּאַסט, איז זי געווען טאַקע איין שטיק פרייד. אַלץ האָט געלאַכט אין אָט דער קליינגעוויקסיקער בלאָנדער און לעבעדיקער מויד, וואָס איז געווען ווי איין טראָפּן וואַסער צום צווייטן ענלעך צו איר מוטער. כאָטש זי האָט געאַרבעט טאָג און נאַכט, געהאָלפן דער מוטער אין דער גרויסער שטוב, דערצו האָט זי נאָך געמאָלקן די קו, געפיטערט די עופות, געהאַקט האָלץ און אַפילו אָנגעטריבן דעם ברודערס פערדל, אַז מען האָט געדאַרפט, האָט זי נישט אויפגעהערט לאַכן און זינגען און פרייען זיך מיט דער וועלט. עס איז געגנוג געווען, מען זאָל אויף איר אַ קוק טאָן, זי זאָל זיך אַראָפּזעצן אויף דער ערד און צעגיין זיך פון געלעכטער.

- פריידל, וואָס איז דאָס געלעכטער? – האָט די מוטער זי געפרעגט און זיך אַליין אויך פאַנאַנדערגעלאַכט.

- איך ווייס נישט, אָבער עס גלוסט זיך מיר צו לאַכן, - האָט פריידל געענטפערט.

אַזוי האָט זי געקוואָלן ביים פּוצן און שייערן די קופּערנע כלים, די רייפן פון פעסל וואַסער, די שבתדיקע לייכטער, די פּאָדלאָגעס. זי פלעגט אַזויפיל כוחות אַריינלייגן אין די פּאָדלאָגעס, אַז זיי האָבן געבלאַנקט פון ווייסקייט. זי האָט אויך באַצירט די ווענט מיט אַלערליי אויסגעניייטע ביל-דער, ווי אַזוי אַברהם פירט יצחקן צו דער עקידה, ווי אַזוי די שבטים פאַר-קויפן יוספן צו די ישמעאלים. זי פלעגט פון שטרוי אויך פלעכטן אַלערליי קיישעלעך, מיט וועלכע זי האָט פאַרפּוצט די ווענט ביי דעם אלעם האָט זי נישט געוואָלט קיין כלה ווערן מיט אַ ישיבה-בחור, ווי דער פאָטער האָט איר געוואָלט געבן, גאָר זי האָט זיך אָפּגעשטעלט ביים ברונעם מיט די געזעלן צו רעדן, לאַכן און שפּאַסן. שבת בייטאָג פלעגט זי אויסשיטן די געשיי-ערטע פּאָדלאָגעס מיט געלן זאַמד, אָנשיטן אַ גרויסן טעלער מיט געטריקנטע באַניע-קערן און איינלאַדן אַלע באַלמעלאָכישע מיידלעך צו טאַנצן אין איר קיך. די געזעלן האָבן מורא געהאַט פאַר משה מענדלען אַריינצוגיין טאַנצן מיט די מיידלעך. זיי זיינען דעריבער געשטאַנען ביי דער טיר, געקנאַקט קערלעך און געשפּאַסט מיט די טאַנצנדיקע מיידלערישע פּאָרלעך.

איך מיט נתנען פלעגן זיצן אין אַ ווינקל פאַרשטעקט און צוקוקן זיך צו די מיידלערישע פּאָלקעס, וואַלצן און שערס, נתן, אַ באַשפּרענקל-טער, אַ שעמעוודיקער, גרייט אויפצופלאַמען, ווי נאָר עמעצער וועט צו אים אַ וואָרט אויסריידן, אָדער אַפילו בלויז אַ קוק טאָן אויף אים. האָט פאַר מיר אויסדערציילט אַלערליי פאַנטאַסטישע מעשיות און פּאַסירונגען. מעשיות וועגן זיינע פיל פעטערס און מומעס און גאַשוועסטער-קינדער, וואָס ער האָט געהאַט אין די הונדערטער; מעשיות וועגן זייערע חתונות און תנאימס און ליבעס און סכסוכים און עסקים מיט גויים און טראַגעדיעס און גליקן. ער האָט אויך געקענט אַ וועלט מיט מעשיות פון גזלנים און מכשפים און שטערנזעער. טאַטע-מאַמע פלעגן מיר דערגיין די יאָרן פאַר מיין חברן זיך מיט אָט דעם נתנען.

- וואָס איז דאָס פאַר אַ שכל אַרומצושלעפּן זיך מיט אַ לער-ייִנגל?

- האָט מיין פאָטער נישט פאַרשטאַנען.

איך האָב אים נישט געקענט דערקלערן דעם שכל דערפון, פּונקט ווי איך האָב אים נישט געקענט דערקלערן דעם שכל פון גליטשן זיך. אָבער איך בין גרייט געווען אָפּצוגעבן אַ גאַנצע וועלט פאַר אָט דעם רויט-האָריקן פלאַמענדיקן נתן. מיר פלעגן אַוועקגיין איבער די דערפער, אָפּשטעלן זיך ביי ווינט-מילן מיט פאַרלאַטעטע פליגל, פאַרקריכן צו דער ווייסל, וואו פויערן האָבן געטריבן פליטן, צוקוקן זיך צו דעם פּריצישן הויף פון ריכטער כריסטאָווסקי, באַהאַלטן זיך הינטער בוימער און בערגלעך ביז די זון פאַר-גייט. די שויבן פון דאָרפישע כאַטעס פלעגן לייכטן ווי גינגאָלד אין די צעפלאַמטע זון-אונטערגאַנגען. שטיקלעך גלאָז אין זאַמד האָבן געבליש-טשעט מיט אַלע פאַרבן פון צעשפּילטע איידלשטיינער. מיר פלעגן זיך קוילערן אויף דער ערד און לויפן און יאָגן זיך אָן אַ פאַרוואָס און אַ פאַר-ווען, בלויז אויסצולאָדן פון זיך די כוחות פון יוגנט און דערוואַכונג, וואָס האָבן צעשפּאַרט אונדזערע ייִנגלערישע לייכטע גופים.

- באָטשאַן המלך, די נעסט ברענט! - פלעגן מיר מאַכן קולות צו די בושלען, וואָס זיינען געפלויגן אין דער בלויקייט פון הימלען.

גאָר אויפלעבן פלעגן מיר אין די טעג, ווען עס זיינען אויסגעפאַלן אין שטעטל יאַרידים, "אָטפּוסטן", הייליקע קאַטוילישע טעג, אין וועלכע די גלחים זיינען מכפר די זינד פון די גלויביקע, און פערד-מאָביליזאַציעס.

די "אָטפּוסטן" פלעגן אויספאַלן אין זומער, טויזנטער פויערן פלעגן זיך אָנקומען פון אַלע זייטן און שטראָמען צו דער קירכע, וואו זיי האָבן געבעטן מחילה אויף זייערע זינד, קניענדיק, זינגענדיק און הייליגענדיק זיך אונטערן פרייען הימל. גלייך פון די תפילות, ריינע ווי די שעפעלעך, האָבן

זיי זיך געלאָזט שיכורן און טאַנצן און שלאָגן זיך איבער ווייבער און כלות.
פאַר די יידן פון שטעטל זיינען די גויאישע הייליקע טעג געווען אַ קוואַל פון פּרנסה. די קראָמען זיינען געווען געפּאַקט מיט קונים. די שוסטערס האָבן אַרויסגעשטעלט זייערע שיך, די שניידערס זייערע פויערישע רעק, הויזן און שפּענצערס. אָרעמע יידן, ווייבער און קינדער האָבן אַרויסגעשטעלט טיש-לעך מיט לעקעכלעך און צוקערלעך און אַנדערע נאַשוואַרג. אַנדערע האָבן אַרומגעטראָגן פלעשער קוואַס צו פאַרקויפן. אין די צוויי גויאישע שענקען האָבן פויערן און שיקסעס געטאַנצט "קראַקאָוויאַקעס און "מאַזורקעס", קנאַקענדיק מיט די געקאָוועטע שטיול, אַז עס האָט מיט די הייזער גע-טרייסלט. די שיקסעס האָבן געקוויטשעט, געלאַכט.

אויף די יאַרידים אין שטעטל וואָס פלעגן אויספאַלן פיר מאָל אין יאָר, פלעגן זיך אָנקומען יידן הענדלער און טאַנדעטניקעס פון אַלע אַרו-מיקע שטעט און שטעטלעך, פון נאָווידוואָר, זאַקראָטשין, טשערווינסק, בלוינע, סאָכאַטשאָוו און אַפילו פון דעם ווייטלעכן ווישעגראָד. שוסטערס און היטל-מאַכער, קירזשנער און שניידער, אָקסן-הענדלער, פערד-הענדלער, קצבים, פעל-הענדלער, חזיר-האָר אויפקויפער, אַלטע און יונגע, יידן מיט בערד און געזעלן מיט קורצע רעקלעך, ווייבער, מיידלעך, אַלע פלעגן זיי אָנקומען מיט זייערע בוידן אוןביידלעך און גיך אַוועקגעשטעלט זייערע טישן און שטעלעכלעך אויף דעם מאַרק, שלאָגנדיק זיך און קריגנדיק זיך איבער אַ שטיקל פּלאַץ, איבער חזקה, איבער השגת-גבול. זיי פלעגן נאָך פאַרכאַפּן די פלעצער אַ נאכט פריער און אָפּזיצן אַזוי ביי זייערע דראָ-בערטע פּאָזיציעס ביז צומאָרגנס, ווען דער יאַריד האָט זיך אָנגעהויבן. דער-ביי האָט מען זיך דורכגעוואָרפן מיט זידל-ווערטער, מיט צונעמען, מיט אויסרעכענען זיך דעם יחוס. מען האָט זיך אויך געקיבעצט איבער די שטעט. דער עיקר פלעגט מען דערגיין די יאָרן די ווישעגראָדער לייט, וואָס ריידן דייטשמעריש און פאַרענדיקן יעדעס וואָרט מיט אַ "כיע",

- העי, ווישעגראָדער עכע, מעכע, דעכע! - האָבן זאַקראָטשינער טאַנדעטניקעס געלאַכט פון די יידן פאַר זייער פאַרדייטשמערישן יידיש.

- ווישעגראָדער ריישעכץ, אַ וואָלקן גייט! - האָבן די נאָווידוואָ-רער היטל-מאַכער געשפּאָט.

דאָס איז אַן אָנצוהערעניש, אַז אין ווישעגראָד קאָכן אַלע ווייבער צו-געפּרעגלטע ציבעלעס, אַזוי אַז אַ וואָלקן גייט אַזש אַרויף פון שטעטל צום הימל ...

די ווישעגראָדער פון זייער זייט האָבן נישט געשאָנקען די אָנגרייפער זייערע און געחוזקט פון זייערע שטעטלעך. אַנדערע האָבן זיך אויסגעלייגט

אויף זייערע פּעק און געשלאָפֿן אונטערן פֿרייען הימל. אַנדער האָבן גע-ברענט פֿייערן, זיך אָנצואוואַרעמען אין דער קאַלטער נאַכט. פֿאַרטאָג, מיטן ערשטן שפּראָץ, האָבן פֿרעמדע יידן געאײַלט זיך אין בית-המדרש, אויף גיך אַרויפֿגעוואָרפֿן אויף זיך אייגענע אָדער געבאָרגטע טלית און תפֿילין און אַרײַנגעכאַפּט אַ דאַווענען. פֿון אַלע וועגן האָבן זיך געצויגן פֿויערן, פֿאַר-מעגלעכע פֿויערן מיט פֿערד און וואָגנס און מיט אַ צוגעבונדענער בהמה פֿון הינטן; אָרעמערע פֿויערן – צופֿוס טרײַבנדיק אַ חזיר ביי אַ צוגע-בונדן שטריקל. בעדנערס מיט זייערע נייע עמערס, באַליעס, מולטערס און פֿעסלעך; חזירניקעס מיט זייערע קישקעס; בעטלערס, באַהאַנגענע מיט קרעלן, צלמים און יויזלעך; גויעס מיט קיישלעך עופֿות און אייער; מו-זיקאַנטן מיט אַ דודל-זאַק; פֿרײַלעכע יידישע שמאַטניקעס מיט זייערע ביידלעך שמאַטעס, ביינער און שפּילצייג; קונצנמאַכער, מאַלפּע-פֿירער, טע-פּער און זיפּן-פּאַרקויפֿער, - אַלע האָבן זיי זיך געצויגן פֿון אַלע וועגן און שטעגן. דער האַנדל האָט געקאָכט. יידישע קרעמער האָבן געראָפֿן קונים, גויים און גויעס האָבן זיך געדונגען, געפּאַטשט אין קרעמערישע הענט, בהמות האָבן געמרוקעט, פֿערד האָבן געהירזשעט, חזירים האָבן געקוויטשעט, הינער און גענדז האָבן געקאַראַדאַטשעט, מוזיקאַנטן האָבן געשפּילט, שיכורים האָבן געזונגען, שיקסעס האָבן געלאַכט. אַלץ האָט געציטערט פֿון לעבן און באַוועגונג. פֿון צייט צו צייט זיינען אויסגעבראָכן געשלעגן צווישן שיכורע פֿויערן און זיי האָבן זיך גענומען שפּאַלטן די קעפּ מיט דרענגער און "קלאָניצעס", פֿלאָקנס, וואָס האַלטן אונטער די ברעטער אין וואָגנס אָבער דער שטעטלדיקער סטראַזשניק, מיט דער הילף פֿון די עטלעכע אָנ-געקומענע סטראַזשניקעס פֿון דאָרף מיטן קאָמישן נאָמען קאַפּיענאָס, וואָס מיינט "רינענדיקע נאָז", פֿלעגן מיט זייערע שווערדן איינשטילן די שלע-גערס. ביי יעדן פֿויערישן געשלעג פֿלעגן דערשראָקענע יידישע הענדלער נעמען פּאַקן די סחורות, אין מורא אַז "עס הייבט זיך אָן". באַלד האָבן זיי ווידער צעפּאַקט די סחורות און גענומען ווייטער האַנדלען ...

פּרנסה אין שטעטל האָבן אויך אַרײַנגעבראַכט די פֿערד-מאָביליזאַציעס. איינמאָל אין יאָר פֿלעגט מען רופֿן אַלע פֿערד צו אַ קאָמיסיע און באַטראַכטן זיי צי זיי זיינען ראוי צו מיליטערישער דינסט אין פֿאַל פֿון אַ מלחמה. טויזנ-טער פֿערד פֿלעגן די פֿויערן ברענגען צו דער קאָמיסיע, וואָס איז באַ-שטאַנען פֿון סאָכאַטשאָווער נאַטשאַלניק און עטלעכע קאַוואַלעריע-אָפֿיצערן. דאָס הירזשען פֿון די פֿערד האָט זיך געהערט ווי ווייט די פֿויערן, וואָס זייערע פֿערד זיינען געשטעמפּלט געוואָרן מיט אַ צייכן אויפֿן הינטן, אַ סימן, אַז זיי זיינען ראוי צו דער דינסט, זיינען געווען שטאָלץ ביי זיך און געלאַכט פֿון

די פויערן, וואָס זייערע שוואַכע קליאַטשעס זיינען דורכגעפאַלן די דורכגע-פאַלענע האָבן זיך געשעמט אין ווייטן האַלדז אַריין. בלויז די יידישע פערד-באַלעבאַטים האָבן זיך נישט שטאַרק איבערגענומען דערמיט, וואָס זייערע פערדלעך זיינען ניט דורכגעפאַלן. ביי אָט-די מאָביליזאַציעס האָבן די טויזנטער אָנגעפּאָרענע פויערן געגעבן היפּש צו לייזן אין שטעטל. זיי האָבן אויך געשיכורט און געטאַנצט אין די גויאישע שענקען און אויפגע-געסן וועלטן מיט חזירים. אונדזער שכן, דער חזירניק פּיאַסעצקי, אַ בלאָנ-דער פעטער גוי, וואָס מיט זיין פאַרריסענער נאָז, קליינע אייגעלעך און האַר-טע בערשטלדיקע פלאַקסענע האָר האָט ער שוין אַליין דערמאָנט אין אַ חזיר, האָט געקוילעט חזירים אויף וואָס די וועלט שטייט. דער גוי האָט געמוזט שטאַרק ליב האָבן דאָס קוילען די חזירים, ווייל ער פלעגט זיי אָנטאָן די ווילדסטע יסורים ביים אומברענגען זיי. ער פלעגט זיי שניידן און ברענען לעבעדיקערהייט און פּראַווען אַזאַ אָרגיע מיט זיינע מעסערס און העק, אַז די קולות פון די געקוילעטע פלעגן אויפטרייסלען דאָס שטעטל. מיין טאַטע פלעגט אומגיין אַ בלאַסער פון רחמנות צו די באַשעפענישן, וואָס הגם זיי זיינען טמא, זיינען זיי פונדעסטוועגן גאָטס ברואים.

- איי, טאַטע זיסער, ווי ווערט מען שוין אויסגעלייזט פון די טמאים! האָט דער טאַטע געמורמלט, הערנדיק די שוידערלעכע געוויינערייען פון די דברים-אַחרים און די צעלאָזענע געזאַנגען און טענץ פון די שיכורע גויים און גויעס.

נאָך די יאַרידים, "אָטפּוסט"-טעג און פערד-מאָביליזאַציעס, פלעגן אַראָפּקומען יידישע קבצנים אין שטעטל און פאָדערן פעטע נדבות ביי די בעלי-בתים, וואָס האָבן געמאַכט גוטע געשעפטן. פון צייט צו צייט פלעגט אויך אַראָפּקומען אַן "אייניקל", אַ וויבעריש רבילע. וואָס פלעגט אַרומפאָרן איבער דער וועלט אין אַן אייגןביידל, וואָס איז אָנגעטריבן געוואָרן פון אַ ייד אַ באַלעגאָלע וואָס איז שוין אינאיינוועגס אויך געווען דעם רבילעס שמש. תמיד פלעגן אָט די "אייניקלעך" פאַרפאָרן צו אונדז אין שטוב, כדי אָפּ-צושטאַטן אַ וויזיט בייט רב. די מאַמע, די מתנגדישע טאָכטער, פלעגט שמייכלען איבער די רבילעך מיט די ספּאָדעקעס, גרויסע פּיאות און זיידענע זשופּיצעס, יידן עמי-הארצים, וואָס פלעגן זיך אָנגעבן פאַר בעלי-מופתים און צדיקים. אָבער דער טאַטע פלעגט זיי מקרב זיין, ווייל זיי זיינען מער-סטנס געווען בני-קדושים, אייניקלעך פון גרויסע צדיקים. אַלע פלעגן זיי זאָגן, אַז זיי שטאַמען פון בעל-שם, פון קאָזשעניצער מגיד און פון ייד הקדוש טרינקענדיק מיט הנאה די טיי, מיט וועלכע די מאַמע פלעגט זיי מכבד זיין, פלעגן זיי אויסרעכענען פאַר מיין מאַמען דעם געוואַלדיקן יחוס

זייערן אי פון פאָטערס צד, אי פון דער מוטערס צד, און זיפצן אויף זייער גורל, וואָס נישט חסידים פאָרן צו זיי, גאָר זיי מוזן פאָרן צו חסידים און אַרומשלעפּן זיך אויף דער וועלט. זיי האָבן אויך תמיד געהאַט טענות צו איינעם פון זייער דינאַסטיע, וואָס האָט געהאַט פאַרכאַפּט די מלוכה, די רבישע ירושה נאָך אַ זיידן, און זיי זיינען געבליבן אויפן וואַסער און מוזן זיין נע-ונד, אַרומשלעפּן זיך איבער דער וועלט.

- איי, רב, ס׳איז אַ מבוזהדיקע זאַך דאָס אַרומשלעפּן זיך מיטן ביידל, - האָבן זיי געזיפצט. - תמיד אָן אַ היים, אָן ווייב און קינד, און קיין פּרנסה איז אויך נישטאָ אַלץ גייט אַריין אין פערדל און אין משמש, להבדיל ...

די שמשים, פּראָסטע יידעלעך, האָבן זיך געפּאָרעט ביי די הייליקע אויסגעדאַרטע רבישע פערדלעך אין דרויסן, דערלאַנגט זיי היי אין אַ טאָרבע און גערעדט מיט עם-האַרצישע לשון-קודשדיקע רייד, ווי עס פּאַסט פאַר אַ כלי-קודש.

- רביצין, כ׳וואָלט אַ בעלן געווען צו גיין זיך וואַשן, - האָבן זיי געזאָגט, וואָס אויף פּראָסט לשון האָט עס געמיינט, אַז זיי ווילן אָפּעסן.

אַוודאי האָבן די חסידים אין שטעטל נישט געוואָלט אומקוקן זיך אויף די רבילעך, די צדיקים פון ווייבער און פּראָסטאַקעס; אָבער די ווייבער און די באַלמעלאָכעס האָבן געהאַלטן פון אָט די פּראָסטע רבילעך און געקומען צו זיי זיך מזכיר זיין און געקויפט ביי זיי אַלערליי קמיעות, אָפּגעשפּראָכענע קרייטעכצער, טייוולסקויט, הייליק גראָז, וואָס האָט זיך גערופן מיטן שיינעם גאָמען "איזוב", וועלפישע ציין, אָפּגעשפּראָכענעם בורשטין, בוימל, קו-פּערנע דרייערס און נאָך אַזעלכע אַנטיקן. דער שמש, דער בעל-עגלה פלעגט צופירן די ווייבער צום רבין, ער זאָל בענטשן זיי און זייערע קינדער. ער פלעגט זיי פאַרפּאַקן די איינגעקויפטע הייליקע מציאות און דינגען זיך ביים נעמען פּדיונות.

- יידענע, ס׳קומט צוויי מאָל ח"י, אַ פּרוטה נישט וויניקער, - פלעגט ער טענהן, - און מיר לאָזט אויך עפּעס איבער, אין דעם זכות וועט איר געהאָלפן ווערן.

דאָס רבילע פלעגט גלאָצן מיט די אויגן, מאַכן אַלערליי העויות און מאַכן אויפן אָרט קמיעות, געשריבן מיט אַ גענדזענער פעדער און מיט סופרישן טינט אויף קליינע שטיקעלעך פּאַרמעט. אָט די קמיעות פלעגט ער איינפּאַקן אין קליינע רויטע בייטעלעך און אָנזאָגן די חסידים און חסידותטעס זיינע, אַז זיי זאָלן זיי טראָגן אָנגעהאַנגען אויפן האַלדז און, חס-וחלילה, זיי נישט עפענען ...

צווישן די יידענעס, וואָס פלעגן קומען צו די רבילעך, זיינען אויך געווען ווייבער פון חסידים און לומדים. די מאַנען זייערע פלעגן זיי נישט לאָזן גיין צו די רבילעך, אָבער די ווייבער האָבן זיך בגנבה אַריינגעכאַפּט צו די איינִיקלעך און אויסגערעדט זיך פאַר זיי זייערע ביטערע הערצער. זיי האָבן נישט געוואָלט יוצא זיין מיט דעם, וואָס זייערע מאַנען זיינען זיי מזכיר ביי זייערע גרויסע גוטע-יידן. זיי האָבן געוואָלט האָבן זייערע אייגענע צדיקים, וואָס פאַרשטייען אַ ווייבעריש האַרץ. די ווייבער פלעגן דערנאָך כאַפּן דעם אמתן חלק פון זייערע מאַנען פאַר גלויבן אין אָט דיביידל-צדיקים. אַ גרויסע חסידותטע ביי די "איינִיקלעך" איז געווען צירל, רפאל שניט-קרעמערס. אָט די צירל, אַ הויכע, שיינע, רויט-באַקיקע יידענע, האָט איר מאַן, רפאלן, קיין קינדער נישט געבוירן, און זי פלעגט אויספאָרן צו אַלע צדיקים אין פוילן געהאָלפן צו ווערן. צוליב דעם, וואָס די יידענע האָט קיין קינדער נישט געהאַט, האָט זי זיך געפילט זייער געפאַלן, הגם זי איז געווען אַ נגידותטע. זי האָט תמיד געפלאַמט פון בושה צוליב איר עקרהשאַפט און געשעמט זיך קוקן מענטשן אין די אויגן, באַזונדערס מאַנס-בילן. און זי פלעגט ממש אָפּגילטן די "איינִיקלעך" פאַר זייערע ברכות, קמיעות, עצות און רפואות. זי האָט געציטערט, דער מאַן אירער זאָל זי נישט גט´ן, ווי דער דין איז. לאַנגע יאָרן האָט רפאל, איר מאַן, זי נישט געגט. ער האָט זי, אַפּנים, געמוזט ליב האָבן, די באַטעמטע שיין-געוויקסיקע יידענע, און אָנשטאָט גט´ן זי, איז ער מיט איר געפאָרן אויפסניי צו אַלער-ליי צדיקים. ווען קיין זאַך האָט נישט געהאָלפן, האָבן זיך מאַן און ווייב געגעט, ביידע האָבן געוויינט מיט ביטערע טרערן ביים גט´ן זיך. טשי-קאַווע איז געווען דאָס, וואָס ביידע האָבן חתונה געהאַט, ער מיט אַן אַנדער ווייב און זי מיט אַן אַנדער מאַן, און ביידע האָבן געהאַט קינדער.

צווישן די "איינִיקלעך" האָט מען געוואוסט וועגן אָט דעם נגידישן פאָרפאָלק אָן קינדער, וואָס האָבן יאָרן-לאַנג זיך בשום אופן נישט געוואָלט גטן און גרייט געווען אַלץ אַוועקצוגעבן פאר אַ קינד. און די רבילעך פלעגן כמעט בלויז צוליב זיי אַראָפּקומען אין אונדזער שטעטל. צירל פלעגט זיי צאָלן מיט גאָלד-שטיקלעך, נישט מיט קיין קופּער. אַפילו רפאל, איר מאַן, וואָס איז אַליין געפאָרן צו אַ גרויסן גוטן-ייד, האָט פונדעסטוועגן געגעבן פּדיונים די קליינע רבילעך - אפשר וועלן זיי עפּעס פּועלן אין הימל.

איינער אַ רבילע האָט אַמאָל מיר געגעבן אַ מתנה קמיע, אַ באַ-לוינונג דערפאַר, וואָס איך האָב אים געוויזן דעם וועג צו דער מקווה.

-זאָלסט עס נישט אויסטאָן קיינמאָל, אַפילו נישט צום שלאָף, - האָט ער מיר אָנגעזאָגט, און חס-וחלילה נישט עפענען. ס´איז אַ סכנה ...

פאַרשטייט זיך, אַז ווי נאָר דער ווייבערישער צדיק איז אַוועק מיט זיין ביידל, האָב איך גלייך געעפנט די קמיע און איבערגעלייענט עטלעכע שורות פון לאַנגע אומפאַרשטענדלעכע תרגום-לשון ווערטער, מיט פאַנטאַס-טישע נעמען פון אַלערליי מלאכים און שדים און רוחות. עס זיינען אויך גלאַט געווען אָנגעשריבן שורות פון הוילע "שינס", "לאַנגע נונען" און "שלאָס-מעמען" ... איך האָב די קמיע אַוועקגעגעבן מירל משה מענדלס, מיין חבר נתנס מוטער, פון וואָס זי איז געווען געוואַלדיק גליקלעך.

- קום אַרויס צו אונדז אין סאָד, וואָס מיר האָבן געדונגען ביים גלח, - האָט זי געזאָגט. - וועסט דאָרט קענען עסן עפּל און פלוימען וויפל נאָר דו וועסט וועלן. מיין נתן איז דאָרט אויך דאָ.

איך האָב מיך נישט געלאָזט בעטן און פלעג אָפט אַוועקגיין צום גלחס סאָד, וואָס משה מענדל האָט אים געדונגען כמעט יעדן זומער און געהאַט אַ חזקה אויף אים.

אויב מיר פלעגן נישט פאָרן אויף זומער צום זיידן, פלעג איך אָפט אַרויסגיין צו די סעדער אַרום שטעטל.

גלייך נאָך פסח פלעגן טייל לענטשינער יידן אַוועקגיין צו די שכנהשע גויאישע סעדער-באַזיצער און אָפּדינגען די פרוכט, וואָס די בוימער וועלן ברענגען. געדונגען האָט מען די סעדער אויף בלינד, אָפּשאַצנדיק די פרוכטן לויט די געבליטן. אויב די וועטערן זיינען געווען גוט, און ווערעם האָבן זיך נישט אַריינגעכאַפּט אין די פּירות, האָט מען אָפּגעשפּאָרט עטלעכע הונדערט גילדן אויפן ווינטער. אויב דאָס גערעטעניש איז געווען שלעכט, איז מען אַרויס אָן ריווח פאַר אַ שווערן זומער אַרבעט, און אַמאָל אַפילו מיט היזק.

ביי אונדז אין שטוב פלעגן צוליב דעם אָפט פאָרקומען דין-תורות צווישן יידן, וואָס איינער דעם אַנדערן האָט באַשולדיקט אין אויסכאַפּן פון אים זיין פריץ אָדער גלח, אויף וועמען ער האָט אַ חזקה. מיין פאָטער פלעגט מוסרן די, וואָס האָבן עובר געווען אויף דער עבירה פון השגת-גבול. די סאַדאָווני-קעס פלעגן אויך לאָזן שרייבן שטר-מכירות ביי מיין פאָטער, אין וועלכע זיי האָבן "פאַרקויפט" זייערע סעדער צו שמידט דעם שבת-גוי, אַזוי אַז שיקסעס זאָלן מעגן אום שבת רייסן אויבסט אין זיי. ווי נאָר די פּירות האָבן גענומען זיך באַווייזן אויף די בוימער, פלעגן די סאַדאָווניקעס זיך אַרויסציען אין די סעדער אַריין. אין מיטן סאָד פלעגט שטיין אַ בודע, גע-מאַכט פון אַ שטרויענעם דאַך, וואָס מען האָט אַוועקגעשטעלט אויף דער

ערד. אין אַ דער בודע האָט מען אַריינגעשטעלט די בעטן, אויפגעהאַנגען דעם טלית-זאַק אויף אַ טשוואָק און מען האָט אין איר אָפּגעוואוינט עטלעכע חדשים ביז מען האָט אַראָפּגענומען די לעצטע פּרוכטן פון דיביימער גע-קאַכט האָט מען אין דרויסן אויף אַ שייטער.

כאָטש חסידים און שיינע יידן האָבן זיך נישט פאַרנומען מיט האַלטן סעדער, האָט אָבער משה מענדל קצב, וואָס האָט זיך געריבן צווישן חסידים, יאָ געדונגען יעדן זומער אַ סאָד. ער האָט געמוזט זוכן פּרנסה פאַר זיין פולער שטוב עסערס. און פאַר מיר האָט זיך אָנגעהויבן אַ גליקלעכע צייט. איך פלעג אָפליגן מיט נתנען אין די סעדער, עסן פרוכט פון די ביימער, העלפן רייסן קאַרשן, פאַקן פרוכט אין קוישן און אין פעסלעך, וואָס מען פירט קיין וואַרשע אויפן מאַרק. שענער נאָך ווי די טעג זיינען געווען די אָוונטן אין די סעדער. משה מענדלס יינגלעך פלעגן אַרומגיין האַלטן וואַך קעגן גנבים, פייפן און שרייען מיט עכאָדיקע קולות. פריידל און אירע חברטעס, וואָס האָבן זיך אָנגעדונגען אין זייער סאָד צו רייסן אויבסט, האָבן געזונגען אין דער סאַמעט-שוואַרצער נאַכט זייערע בענקנדיקע ליבע-לידער. פון הימל זיינען שטערן געפאַלן; פייערלעך האָבן געבלישטשעט פון דאָר-פישע כאַטקעס, הינט האָבן געבילט. איך בין געווען איבערגעוועלטיקט פון גליק, זיצנדיק אין גלחס גרויסן סאָד. איך האָב בלויז ניט געוואָלט קושן דעם גלחס האַנט, ווי די קינדער פון די סאַדאָווניקעס האָבן עס געמוזט טאָן, און איך האָב זיך באַהאַלטן אין אַ ווינקל יעדעס מאָל, ווען דער גלח האָט זיך באַוויזן אין זיין לאַנג שוואַרץ קלייד, איבער וועלכן אַ מעשענער צלם איז געהאַנגען. אָפט פלעגט נאָכן גלח נאָכגיין אַ פעטע לאַכנדיקע גויע. דאָס איז געווען זיין דינסט, אָדער די "גאָספּאָדיני", ווי מען האָט זי גערופן. נתן האָט מיר דערציילט גאָרנישט קיין שיינע זאַכן וועגן אָט דער פעטער גויע, וואָס וואוינט אין איין הויז מיט דעם קאַטוילישן פּרוש, וואָס טאָר קיין ווייב נישט האָבן ...

אַז איך פלעג שוין צופיל אָפּזיצן אין משה מענדלס סאָד, פלעג איך אַוועקגיין צו מיין חבר הערשל יונתן שניידערס, וואָס האָט אויך געוואוינט אין אַ סאָד אין אַ נאָענטן דאָרף. צוזאַמען מיט מיר פלעגט אויך אַרויס-קומען יואל, אַ יינגל וואָס זיין פאָטער האָט געהאַט אי אַ בשמים-געוועלבל, אי ער איז געווען אַ גלעזער. יואל פלעגט מיטברענגען פולע קעשענעס מיט צוקער-לעקעכלעך, אין דער פאָרם פון מענטשעלעך און פערדלעך, וואָס ער פלעגט אַרויסשלעפּן פון פאָטערס געוועלבל, און שטיקער קיט, מיט וועלכן זיין פאָטער דער גלעזער פלעגט פאַרקיטעווען שויבן. איך האָב פון דעם קיט אויסגעקנאָטן אַלערליי מענטשן און בהמות און חיות. מיר האָבן אויך

צעקנאָטן ליים און אויסגעאַרבעט אַ וועלט מיט גולמס. אין זייערע אויגן-לעכער האָט מען אַריינגעזעצט זשוקעס און משה-רבינוס קיעלעך.

איך האָב טייער באַצאָלט פאַר מיינע שעהן אין די סעדער. ערגער נאָך ווי מיין פּאָטערס מוסר, זיינען געווען די האַרבע און לאָגישע שטראָף-רייד פון מיין מוטער דערפאַר, וואָס איך בין קיין לייט נישט און עס וועט אויס-וואַקסן פון מיר אַן איטשעלע שמואל פּאָניעס. אָבער אַלע שטראָפן זיינען ווערט געווען פאַר די ליכטיקע און גוטע טעג אין די סעדער, פאַר די שוואַרצע סאַמעטענע נעכט, אויסגעהאָפטען מיט מיליאָנען שטערן, אין וועלכע איך האָב דערפילט דעם סוד פון וועלט, לעבן און עקזיסטענץ.

חסידים גיבן זיך אָפּ מזל טוב צוליב דעם וואָס ד"ר הערצל איז געשטאָרבן

עטלעכע יאָר נאָכ´ן אומגליק מיט די צוויי קינדער וואָס זיינען אַוועק אין איין טאָג, האָט מיין מאַמע געבראַכט נייע דורות אויף דער וועלט. אום ערשטן האָט זי געבוירן איין יינגל, מיט אַ יאָר-צוויי - אַן אַנדערס. ביי איינער אַ קימפּעט איז מיין מוטער דאָס געבוירן נישט געגאַנגען לייכט און מיין פאָטער איז אַוועק אין בית-המדרש אַריין. אָבער אויפן וועג האָט מיך דער יצר-הרע איבערגענומען אין די הענט אַריין, און אָנשטאָט מיך לאָזן גייט אין מקום-קדוש, האָט ער מיך געהייסן אַרויסגיין צו מיין נייעם חבר, בריטאַן, אַ הונט.

ווי מערסטנס יידישע יינגלעך פון פרומע שטובן, האָב איך צייט געציטערט פאַר הינט, אין ווען איך האָב געזען שונאים פון ישראל. צו-גלייך מיט די שקצים, פלעגן די הינט נישט קענען פאַרטראָגן קיין לאַנגע יידישע פּאָלעס, און איך בין געווען זיכער, אַז די הינטישע שנאָה צו יידן איז אַן אייביקע, פון דור-דורות, און בלויז ווען דאָס פאָלק ישראל איז אַרויס פון מצרים, האָט גאָט געמאַכט אַ נס, אַז די כלבים זאָלן נישט בילן דערויף,

ווי עס שטייט געשריבן אין חומש, אַז אַ הונט האָט זיין צונג נישט ארויסגע-שטעקט. יאָ, איך האָב מורא געהאַט פאַר די פיר-פיסיקע שונאים פון ישראל, די אייביקע פריינד פון גויים. אָבער צוזאַמען דערמיט האָט עס מיך געצויגן צו הינט מיט אַ געוואַלדיקן כוח. אונדזער שכן, דער פעלדשער פּאַוולאָווסקי, האָט געהאַט אַ זון אין מיין עלטער, אַנאַטאָל. אָט דער שייגעץ האָט געהאַט אַ הונט, מיט וועלכן ער פלעגט זיך אָפּט שפּילן. ער האָט דעם הונט געלערנט שטיין אויף די הינטערשטע פיס, דערלאַנגען די לאַפּע אין דער האַנט אַריין און נאָך אַזעלכע חכמות ער פלעגט אויך אַריינקריכן מיט די פינגער דעם כלב אין גרגרת אַריין און דער הונט האָט אים נישט גע-ביסן, נאָר געלעקט און געקושט. איך בין גרייט געווען אַוועקצוגעבן אַ העלפט פון מיין לעבן צו האָבן אַזאַ הינטישן חבר. אָבער איך האָב זיך דערשראָקן פאַר מיינע אייגענע געדאַנקען.

איינמאָל האָט זיך אַ הונט צו מיר דערנענטערט הינטערן שטעטל.

אין דער ערשטער רגע, אַז איך האָב געזען ווי אַ גרויסער, ברוינער געדיכט-האָריקער הונט גייט מיר נאָך, האָב איך געטראַכט צו לויפן; אָבער

איך האָב געוואוסט פון דערפאַרונג, אַז קיין זאַך גיט אַ הונט נישט אַזוי פיל קוראַזש נאָכצויאָגן זיך נאָך אַ יידיש יינגל, ווי ווען מען אַנטלויפט פון אים, און איך האָב זיך אָנגענומען מיט העלדישקייט פון גרויס שרעק און גע-גאַנגען פאַמעלעך מיין וועג. דער הונט איז מיר נאָכגעגאַנגען. זעענדיק אַז די סכנה איז גרויס, האָב איך גענומען באַשיצן זיך מיט אַ פסוק.

- "לא יחרץ כלב לשונו" - האָב איך געמורמלט, ווי מען האָט מיך געלערנט זאָגן אַזאַ שפּרוך אין באַגעגעניש מיט אַ כלב; אָבער דער הונט האָט זיך נישט וויסנדיק געמאַכט פון אַ פסוק און מיר נאָכגעפאָלגט יעדן טראָט. מיטאַמאָל האָט ער געעפנט דאָס מויל און באַוויזן שפּיציקע ציין און אַ ראָזן לעקער. איך בין געווען זיכער, אַז ער גייט מיך אָנכאַפּן ביי דער לאַנגער פּאָלע פון מיין צייגן כאַלאַטל. אָבער דער הונט האָט בלויז געלעקט מיינע פיס, זיינע אויגן זיינען געווען פול מיט אונטערטעניקייט צו מיר, דעם יידישן יינגל, ווי איך וואָלט גאָר נישט געווען קיין אָפּשטאַמיקער פון ישראל. איך ווייס נישט, וואָס עס איז געווען אין מיר שטאַרקער - די ליבשאַפט צום הונט אָדער די מורא פאַר אים, אָבער איך האָב מיר איינ-געשטעלט דאָס לעבן און אים געגעבן אַ גלעט איבערן קאָפּ. דער הונט איז צו מיר צוגעפאַלן מיט אַזאַ אויסגוס פון פרייד און התלהבות, אַז ער האָט מיך שיר נישט אומגעוואָרפן.

פון דעמאָלט אָן האָט דער הונט מיך נישט אָפּגעלאָזט. ער האָט גע-מוזט זיין אַ פאַרלאָזן באַשעפעניש, היימלאָז און הונגעריק און ער האָט געזוכט שפּייז און אַ מענטשנס הערשאַפט איבער זיך. ווען איך האָב אים בגנבה אַרויסגעטראָגן ברויט פון שטוב, האָט ער מיר געקושט די טריט, געוויינט, איך זאָל אים אַריינלאָזן אין הויז; אָבער איך האָב נישט געוואַגט אַריינצופירן אַ כלב אין אונדזער רבנישער שטוב. איך האָב אים אַ נאָמען געגעבן "בריטאַן", ווי אַ סך הינט האָבן אין אונדזער געגנט געהייסן.

ווען מיין מוטער איז געגאַנגען צו קינד, האָט "בריטאַן" געוואַרט פאַר דער טיר. ער האָט געיאָמערט, איך זאָל אים אַריינלאָזן. איך בין אַזוי איבערגענומען געוואָרן פון זיין האילן, אז איך האָב אים אַריינגעלאָזט אין אונדזער פעדער-הייזעל.

איך געדענק נישט ווי לאַנג מיין מאַמע האָט זיך געמאַטערט אין איר ווייבערישער פּיין, אָבער איך געדענק, אַז קיינמאָל אין מיין יינגלעריש לעבן האָב איך נישט געהאַט דורכגעלעבט אַזעלכע שעהן פון תענוג. איך האָב דעם הונט געלערנט שטיין אויף די הינטערשטע פיס, און געבן מיר שלום-עליכם מיט דער לאַפּע. זיין האָריקער פוס איז געווען סאַמעט-ווייך און וואַרעם. זיינע אַראָפּהענגנדיקע אויערן זיינען געווען גלאַטיק ווי סאַמעט.

נאָך אָ צייט האָב איך מפקיר געווען מיין האַנט און זי אַריינגעשטעקט דעם כלב אין גרויסן ציטערנדיקן מויל אַריין. דעם הונטס ציין האָבן צערטלעך זיך צוגערירט צו מיין האַנט, פּאָרזיכטיק, קיין קראַץ אַפילו נישט צו געבן אין מיין הויט. זיין ראָזע צונג האָט באַגאַווערט מיינע פינגער. ווער ווייסט ווי לאַנג די קעגנזייטיקע צערטלעכקייטן וואָלטן אָנגעהאַלטן, ווען פּלוצ-לונג עפנט זיך נישט די טיר פון דרויסן און עס באַווייזט זיך נישט מיין פאָטער, אַרומגערינגלט מיט אַ מנין בעלי-בתים, וואָס האָבן געזאָגט מיט אים תהילים אַזוי לאַנג, ביז מיין מאַמע האָט געבראַכט אַ נייעם זון אויף דער וועלט.

"בריטאַן" האָט זיך גלייך אַ לאָז געטאָן אויף מיין טאַטנס סאַמעטענער זשופּיצע, ווי געוויינלעך כלבים, וואָס האָבן עפּעס אַ באַזונדערע שנאה צו לאַנגע יידישע פּאָלעס. מיין פאָטער איז פאַרגליווערט געוואָרן פון שרעק.

- אוי וויי מיר, האָט ער געמורמלט, צוריקקרוקנדיק זיך. - נו, אָ, טרייב אַרויס דעם הונט!

איך וואָלט אים אוודאי אַרויסגעטריבן, דעם הינטישן חבר מיינעם, ווען איך וואָלט אים נישט געווען געהאַט צוגעבונדן מיט אַ שטריק צו דער טיר פון פעדער-הייזל, ווי געוויינלעך גוים האַלטן צוגעבונדן הינט אין די דערפער. איך האָב גענומען גיך אָפּבינדן דעם הונט, אָבער מיינע הענט האָבן געציטערט און דאָס שטריקל נאָך מער פאַרפּלאָנטערט. מיין פאָטער האָט אויסגעדריקט עקל צום הונט, און נאָך מער צו מיר, דעם הונטס חבר.

- אַזוי פירט זיך אַ גמרא-בחור, - האָט ער מיך געפרעגט - אָנשטאָט זאָגן תהילים פאַר דער מאַמען, האָסטו גאָר אַריינגענומען אַ הונט אין הויז זיך צו שפּילן?

דער מנין יידן האָט געשאָקלט מיט די קעפּ.

- שיין, זייער שיין, - האָבן זיי געזאָגט, - געפונען די ריכטיקע צייט דערויף ...

"בריטאַן" האָט געוויינט ווען איך האָב אים אַרויסגעטריבן פון הויז. אין זיינע אויגן איז געווען איבערראַשונג און בושה. איך האָב נישט גע-האָט קיין שענער פּנים פון אים. מיין נאָמען אין שטעטל איז געפאַלן אַזוי נידעריק, וואָס נידעריקער האָט ער שוין גאָרנשיט געקענט פאַלן.

אינגיכן האָב איך נאָך אַן ערגערע זאַך אַריינגעפירט צו אונדז אין הויז

- די פּאָקן-מגפה, איינער פון מיינע חברים איז קראַנק געוואָרן אויף פּאָקן. איך בין געגאַנגען צו אים און געשפּילט אין קנעפּלעך ביי זיין בעט. אין איינעם אַן אָוונט האָב איך געקראָגן הויכע היץ. נאָך מיר

האָבן געקראָגן היץ מיין עלטערע שוועסטער און מיין קליין ברודערל, איטשעלע, אַ רויט-האָריק זויג-קינד. דער פעלדשער פּאַוולאָווסקי האָט געזאָגט, אַז דאָס זיינען פּאָקן, און נישט קיין ווינד-פּאָקן, נאָר די אמתע. מיין מוטער, אָנגעשראָקן פון אומגליק מיט די צוויי טעכטערלעך מיט עט-לעכע יאָר פריער, האָט געהייסן ברענגען דעם דאָקטער פון זאַקראָטשין, וויפל עס זאָל נישט קאָסטן. דער דאָקטער האָט אַרויסגעטריבן אַלע ווייבער און מאַנסבילן, וואָס זיינען זיך אָנגעקומען צו אונדז אין הויז, ער האָט אויפ-געפּראַלט די פענצטער, וואָס זיינען געווען גוט צוגעמאַכט, זיי זאָלן, חלילה, נישט אַריינלאָזן קיין ווינטעלע, און ער האָט גערעדט צו מיר פּויליש מיט יידישע ווערטער געמישט:

- פּאָקאַזש פּופּיק, שייגעץ! צייג צינגעלע, טאַק ...

ער האָט אָנגעשריבן אַ רעצעפּט, גענומען די עטלעכע רובל מיט צוויי פינגער, ווי עס וואָלט אים גאָר נישט אָנגעשטאַנען צו נעמען געלט, און אָנ-געזאָגט מיר, דראָענדיק מיט אַ פינגער, איך זאָל נישט קראַצן די פּאָקן, ווייל כ׳על זיין געשטופּלט און נישט קריגן קיין כלה.

איך בין גרייט געווען קיינמאָל קיין כלה נישט צו קריגן, אַבי צו קראַצן די געפּאָקטע הויט מיינע, וואָס האָט געברענט ווי אַ העליש פייער. מיין מאַמע איז געזעסן לעבן מיין בעט, צוגעהאַלטן מיינע הענט און גע-טענהט צו מיר:

- קראַץ נישט, קינד מיינס, וועסט האָבן שטופּלען אין פּנים ווי יונתן שניידער ...

נאָך היפּשע עטלעכע וואָכן איז די הויט פון מיר אַראָפּ, אָפּגעשיילט זיך פון קאָפּ ביז פיס. מיט אַ נייער הויט בין איך אויפגעשטאַנען פון בעט. דער טאַטע האָט מיך צוריק איינגעשפּאַנט אין דער תורה און אַליין גענומען לערנען מיט מיר, און דווקא די מסכת עבודה-זרה, אַ גמרא, וואָס האָט צו טאָן מיט דינים וועגן געצנדינער, געטשקעס און אַנדערע אַזעלכע זאַכן. צוליב וואָס איך האָב געדאַרפט וויסן די אַלע דינים וועגן עבודה-זרה, האָב איך נישט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין; אָבער מיין פאָטער איז געווען שטאַרק פאַרקאָכט אין דער מסכתא, ער האָט מחדש געווען חידושים און גערויטלט זיך פון הנאָה, ווען ער האָט זיי מיר געזאָגט. זיי זיינען מיר נישט גע-קראָכן אין קאָפּ אַריין. די זון האָט מיך גערופן און געלאָקט.

ביי איינעם אַזאַ שיעור אין פּרק כל-הצלמים, האָט זיך געעפנט די טיר, עס איז אַריינגעקומען טרייטל שניט-קרעמער, אַ הויכער דאַרער ייד, מיט אַ מאָדנער שוואַרצער באָרד, וואָס איין שפּיץ אירער איז געווען אַ

לאַנגער, אַ געקרייזלטער, און דער אַנדער שפּיץ אַ קורצער און אַ גלאַטער.
דער ייד האָט געשיינט פון שמחה און געזאָגט הויך:

- מזל-טוב, רבֿ!

- וואָס איז דער מזל-טוב, ר׳ טרייטל? - האָט מיין פאָטער אים איבערגעפרעגט.

- דאָקטער הערצל האָט אַ מיתה משונה איינגענומען! - האָט ר׳ טרייטל געזאָגט.

דערביי האָט ער צוגעגעבן אַ מיאוסן גראַם צום נאָמען הערצל.

מיין פאָטער האָט זיך פאַרקרימט איבער דעם מיאוסן וואָרט און גע-וואָלט וויסן וועגן וואָס דער ייד רעדט.

- ווער איז דאָס דער דאָקטער הערצל? – האָט ער איבערגעפרעגט.

- אַ משומד, וואָס האָט געוואָלט פירן אַלע יידן צו דער שמד, - האָט ר׳ טרייטל קלאָר געמאַכט, - אָבער ער האָט עס נישט דערלעבט.

- געלויבט דער אויבערשטער, - האָט מיין פאָטער געדאַנקט און פאַרענדיקט מיט אַ פּסוק "באבוד רשעים רנה", דאָס הייסט, אַז ווען רשעים קומען אום, דאַרף מען זינגען ...

- גלייך ווי ר׳ טרייטל איז אַרויס, האָט מיין טאַטע גענומען ווייטער לערנען די מסכתא עבודה-זרה נאָכן שיעור בין איך גיך געלאָפן צום הויז פון שטעטלשן נגיד ר׳ יהושע, כדי אָנצוזאָגן זיין אייניקל פון שטע-טעלע לעשנע די בשורה וועגן דעם דאָקטער, דעם משומד, וואָס האָט גע-וואָלט אַלע יידן אָפּשמדן. דאָס לעשנער יינגל האָט געשאָלטן טרייטלען מיט טויטע קללות.

- דאָקטער הערצל האָט געוואָלט אַלע יידן פירן קיין ארץ ישראל, - האָט ער מיר געזאָגט. - קום, וועל איך דיר וויזן זיין פּאָרטרעט.

אין אַ לשון-קודש ביכל, אין וועלכן עס זיינען געווען אויסגעמאָלט אַלערליי צייכענונגען, איז געווען אויך אויסגעמאָלט אַ ייד אין בלויזן קאָפּ אָבער מיט אַ גרויסער שיינער באָרד. אונטן איז געווען אָנגעשריבן זיין נאָמען: ד"ר הערצל. דער מאַן מיט דער באָרד האָט גלייך געוואונען מיין דרך-ארץ און סימפּאַטיע. דעם נגידס אייניקל האָט מיט מיר אַ סך גערעדט וועגן דעם ד"ר הערצל און ער האָט מיך מין איין וועגס אויס-געלערנט אַ לשון-קודש לידל, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן:

חדר קטן, צר וחמים, ועל הכירה אש,
שם הרבי את תלמידיו מורה אלף-בית ...

כאָטש דאָס לידל האָט געהאַט אַ קנאַפּע שייכות מיט דעם ד"ר הערצל, האָב איך געזען דערין אַ צוזאַמענהאַנג. איך האָב כסדר געטראַכט וועגן

דעם מאַן מיט דער שיינער באָרד, וואָס האָט געוואָלט פירן יידן קיין ארץ ישראל.

אינגיכן האָבן אַנדערע לייט אויפגערודערט מיין אַזוי-אויך אומרואיק יינגלעריש געמיט.

אין איינעם אַ טאָג, ווען ציגן האָבן געדרימלט אין גאַס און יידן אין זייערע קרעמלעך, האָט אַ שטויב זיך אָנגעטראָגן פון וועג און אויסגע-שיילט פון זיך עטלעכע הויפישע לייטער-וואָגנס, אָנגעפּאַקטע מיט מאָדנע לייט, פרעמדע און אומדערוואַרטעטע. אָנגעטאָן זיינען זיי געווען גרויס-שטאָטיש, מיט שטייפע הויכע קראַגנס, האַרטע קאַפּעליושלעך, מיט גע-גאָלטע בערד און מיט וואָנסן. איינער פון זיי האָט געשפּילט אויף אַ האַר-מאָניע; אַן אַנדערער האָט געהאַלטן הינטערן רעקל צוויי טויבן, וואָס האָבן דורך די לאַצן אַרויסגעשטעקט זייערע קעפּלעך. פון קרעמלעך און שטובן האָבן זיך די טיר און פענצטער געעפנט און מענער, ווייבער און קינדער האָבן אַרויסגעשטעקט די קעפּ, גלאָצנדיק איבערראַשט אויף די פרעמדע פּריצים. נאָך גרעסער איז געווען די איבערראַשונג, ווען אָט די פּריצים האָבן גענומען רעדן יידיש צו די מיידלעך און ווייבלעך.

- שאַין וואַבעל, געבן זי מיר אַ קיש, -האָבן זיי גערעדט מיט אַ ברייט וואַרשעווער לשון.

איך בין, פאַרשטייט זיך, גלייך געווען אין דרויסן, צוזאַמען מיט די איבעריקע יינגלעך. מיר האָבן געקוקט אויף די פריילעכע פּאַרשוינען, וואָס האָבן באַלאַגערט די קרעמלעך, איינגעקויפט פּאַפּיראָסן און זיך געטשעפּעט מיט די פאַרקויפערינס.

- זעט, זיי זיינען יידן! - האָבן מיר זיך נישט געקענט צוגלויבן.

פון פּריצס קנעכט האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז דאָס האָט זייער האַר אַראָפּגעבראַכט די לייט אַזש פון וואַרשע, זיי זאָלן אויסמאָלן די ווענט און די סופיטן פון זיינע סאַליעס, וואָס ער האָט גאָר אָן אַ צאָל. זיי וועלן אויך איבערמאָלן אין קירכע די הייליקע בילדער, וואָס זיינען פון אַלטקייט אָפּגעקראָכן. איבער דער גאַנצער צייט וועלן זיי זיין אין שררהס הויף אויף דירה און קעסט. יידן האָבן זיך איבערגעקוקט. דאָס, וואָס יידן וועלן עסן אין הויף טריפות, און נאָך מער דאָס, וואָס זיי וועלן מאָלן יויזעלעך אין טיפלע, האָט אינגאַנצן צערודערט. שווייגנדיק, די קעפּ מער געבויגן ווי תמיד, זיינען באַלעבאַטים געגאַנגען צו מנחה און מעריב אין בית-המדרש. דאָס דאַווענען האָט קיין טעם נישט געהאַט דעם טאָג.

חדר-יינגלעך זיינען שלעכט געגאַנגען אין חדר פון יענעם טאָג אָן, וואָס די פרעמדע זיינען אין שטעטל אָנגעקומען. איך האָב אינגאַנצן פאַר

לאָזט די גמרא און שעהן לאַנג געדרייט זיך אַרום שררהס הויף און דורך די שפּאַרעס פון הויכן הילצערנעם פּאַרקאַן געקוקט צו די פרעמדע און זייער אַרבעט. אין פּאַפּירענע שקאָרמיצן אויף די קעפּ, אין געפלעקלטע הויזן מיט פּאַרב זיינען זיי איבער לייטערס געקראָכן, אויף גלייכע ווענט זיך געדראַפּעט און פון זייערע הענט זיינען פויגל אַרויס, פּאַרביקע און פּאַנ-טאַסטישע, וואָס אַזעלכע זעט מען גאָרנישט; וואַסערלעך, ווינט-מילען, ביימער, פּאַסטעכער מיט פייפלעך, טאַנצנדיקע מיידלעך מיט צעלאָזענע האָר, פייגל אין דער לופטן זיינען פון זייערע פאַרשמירטע הענט פלינק אַרויס און אויף ווענט און טאַראַסן זיך באַזעצט. איך האָב פון קינדווייז אָן ליב גע-האַט צו מאַכן מענטשעלעך. איך האָב זיי אָנגעצייכנט מיט קרייד אויף ווענט, אָנגעשריבן זיי אויף שער-בלעטלעך פון ספרים, אויסגעקראַצט זיי מיט אַ נאָגל אויף פּאַרפרוירענע שויבן אין ווינטער. אויך פון ליים פלעג איך אויסקנעטן אַלערליי גולמס און חיות. איך האָב דעריבער נישט אָפּ-געריסן די אויגן פון די לייט, וואָס האָבן אַזעלכע שיינע זאַכן אויסגעמאָלט. זיי האָבן מיך נישט געטריבן, זיי האָבן בלויז פריילעך געוואונקען מיט די אויגן און געלאַכט.

- איטשע מאירל, האָסט עפּעס אַ שיינע שוועסטער? - האָבן זיי געוואָלט וויסן.

איך האָב מיך פאַרשעמט און רויט געוואָרן.

ווי געשיקט זיי האָבן געאַרבעט, אַזוי האָבן זיי געזונגען. ווערלטן מיט געזאַנג זיינען אין זייערע מיילער געווען. דער מיט די טויבן אין רעקל האָט זיך אַרומגעדרייט, געזאָגט מבינות, געהייסן איבערמאַכן. די צוויי טויבן זיינע האָט ער גאָרנישט אַרויסגעלאָזט אויף קיין וויל. אָדער ער האָט זיי געהאלטן אונטערן רעקל מיט די קעפּלעך אַרויס, אָדער זיי זיינען געזעסן ביי אים אויף די אַקסלען, ווען ער האָט געדאַרפט נוצן די הענט. טאַטעס האָבן געפּאַטשט ייִנגלעך און מיידלעך פאַר דרייען זיך אַרום די פרעמדע, פאַרשלאָסן אין שטוב, געדראָט מיט גיהנום פאַר דערנענטערן זיך צו די משומדים. קיין זאַך האָט נישט געהאָלפן. ווי פייער ציט שמעטער-לינגען, כאָטש עס פאַרברענט זייערע פליגעלעך, אַזוי האָבן די אָנגעפּאָרענע לייט געצויגן ייִנגלעך און מיידלעך. טאַטעס און מאַמעס האָבן געזיפצט און געסודעט זיך כסדר.

אין איינעם אַ טאָג, אַ הייסן און אַ העלן ווען די זון האָט גאַנצע צעבערס מיט גאָלד געשאָטן אויכ דעכער און ביימער, איז דער נאַטשאַלניק פון סאָכאַטשאָוו אָנגעקומען מיט אַ גאַנצער קאָמפּאַניע פון באַוואָפנטע פּאָ-ליציאַנטן. ער איז געגאַנגען פאָראויס פון זיין קאָמפּאַניע, מיט שנעלע

מיליטערישע טריט. די פּאָליציאַנטן האָבן געהאַלטן אין די הענט זייערע קרומע לאַנגע שווערדן. נאָך זיי זיינען נאָכגעגאַנגען "סאָלטעסעס", פּויערישע עלטסטע, מיט בלעכלעך אויף זייערע ברוסטן און מיט גראָבע פלאָקנס אין זייערע הענט. דער נאַטשאַלניק האָט געגעבן באַפעלן. די פּאָליציאַנטן און די פויערן האָבן שנעל אַרומגערינגלט דעם פּריץ כריסטאָווסקיס הויף. דערנאָך האָט דער עלטסטער אַרויסגעצויגן די שווערד און מיט פּאַראַדנע טריט אַריין אין הויף. די פּאָליציאַנטן האָבן אים נאָכגעטאָן. די זון האָט פריילעך געשפּילט זיך אין די הוילע שווערדן, אין נאַטשאַלניקס לאַקירענע שטיוול. דער נאַטשאַלניק האָט אַרויפגעשריגן צו די אַרבעטנדיקע לייט אויף די לייטערס, געפּאָכעט מיט דער שווערד. די פּאָליציאַנטן האָבן זיך געטומלט, געוואָרפן זיך אויף יעדן פון די פרעמדע לייט. באַלד האָבן צוויי פּאָליציאַנטן געבראַכט צו פירן דעם עלטסטן פון די לייט, דעם וואָס האָט די יויזלעך אין קירכע איבערגעמאָלט. ער איז געגאַנגען מיט פוילע טריט און געשוויגן. פּלוצלונג האָט ער מיט ביידע הענט די לאַצן פון זיין רעקל אָנגענומען און זיי האַסטיק צעעפנט. דער נאַטשאַלניק איז אַ דערשראָקענער אַ שפּרונג אָפּ געגעבן. דער פאַרפלעקטער מענטש האָט הויך געלאַכט. פון זיין רעקל זיינען בלויז צוויי טויבן אַרויסגעפלויגן, ווייסע, באַזילבערטע פון דער העלער זון. די פּאָליציאַנטן האָבן מיט פויערישע שטריק יעדן פון די לייט צוזאַמענגעבונדן די הענט, יעדע צוויי מענטשן אינאיינעם פאַרקניפּט. ווען אַלע זיינען געווען פאַרטיק, האָבן די פּאָליציאַנטן אַרומגערינגלט די געבונדענע. די "סאָלטעסעס" מיט די פלאָקנס זיינען געגאַנגען אין אַ זייט. דער נאַטשאַלניק האָט מיט העלדישע טריט מאַרשירט פאָראויס. זיינע לאַקירענע שטיוול האָבן געלאַכט צו דער זון. די פרעמדע זיינען געגאַנגען אויסגעגלייכטע. נאָך זיי זיינען עטלעכע הויפישע לייטער-וואָגנס נאָכגעפאָרן, פול מיט זייערע זאַכן און קעסטלעך ביי די קרעמלעך זיינען דערשראָקענע יידן און ווייבער געשטאַנען און שטיל געסודעט זיך. פון די סאָלטעסעס האָט מען דערשנאַפּט פאַרוואָס מען פירט די לייט אין שטריק געבונדן.

- זיי וועלן פאַרפוילט ווערן אין קייטן, - האָבן יידן געמורמלט, - זיי האָבן גערעדט אויפן קאַיסער ...

פאַר די געבונדענע לייט האָט זיך אַ שטויב אויפגעהויבן און געגאַנגען פאָראויס ווי אַ וועג-ווייזער. האַרט איבער די קעפּ זייערע האָבן די צוויי ווייסע טויבן געפלאַטערט, אין דער זון זייערע פליגלען געזילבערט און באַגלייט די מענטשן אין זייער שטויביקן וועג.

- אַ מצווה אויף די טריפעניאַקעס! - האָבן פרומע יידן געזאָגט.

איך האָב מיט אַלע כוחות איינגעהאַלטן די טרערן, וואָס האָבן מיר צוגעשפּאַרט, און לאַנג נאָכגעקוקט די אַוועקמאַרשירנדיקע לייט, וואָס האָבן צערודערט מיין יינגלעריש געמיט, אַן אומרואיקייט דערין אַריינגעטראָגן. טעג דערנאָך האָב איך ביי קיין פאַל נישט געקענט פאַרשטיין דעם לייכטסטן דף גמרא, צום פאַרדרוס און וואונדער פון מיין פאָטער. איך האָב נישט אויפגעהערט טראַכטן וועגן דעם מאַן מיט דער שיינער באָרד, וואָס וויל פירן יידן קיין ארץ-ישראל, וועגן די פרעמדע לייט, וואָס וועלן פאַרפוילט ווערן אין קייטן פאַר זייער רעדן אויפן קייסער.

אינגיכן האָב איך זיך דערוואוסט וועגן אָט דיביידע ענינים.

אין איינעם אַ טאָג איז אומגעריכט אַ ליטווישער ייד פאַרפאָרן צו אונדזער שטוב, אַ ייד מיט קירצלעכע קליידער און אַ גרויס פּאָניש היטל אויפן קאָפּ. ער האָט געפירט מיט זיך אַ יינגל, אָנגעטאָן אין אַ רעקל און אין הויזן איבער די שיך, און געזאָגט מיין טאַטן, אַז אָט דאָס קורץ-גע-קליידטע יינגל וויל ער איבערלאָזן ביי אים צו לערנען תורה. ער האָט אויך גערעדט מיט דער מאַמען, זי זאָל דעם יינגל געבן עסן און שלאָפן און אַכטונג געבן אויף אים, און דערפאַר וועט ער צאָלן פיר קערבלעך אַ וואָך. דער ייד האָט גערעדט ליטוויש און איז געקומען פון אַרום גראָדנע. ווי אַזוי ער איז פאַרפאָרן אַזש קיין לענטשין, געדענק איך נישט מער. אָבער איך געדענק דעם יידס קירצלעכע קליידער און זיין פּאָניש היטל, וואָס ביי אונדז האָבן אַזעלכע "דייטשישע" מלבושים געטראָגן נאָר קלעזמער אָדער אַ רופא. מיין פאָטער האָט דאָס ליטווישע יינגל אָנגענומען, אָבער ער האָט פאַרלאַנגט פון פאָטער זיינעם, אַז ער זאָל אים אויסטאָן די גויאישע מלבושים און אים אָנטאָן ווי אַ ייד. דער ליטווישער ייד האָט גלייך גע-הייסן ברענגען אַ שניידער און באַשטעלט פאַר זיין יינגל אַ לאַנג כאַלאַטל, וואָס מען זאָל אים אויפנייען אין דעם זעלבן טאָג.

דער ייד איז אַוועקגעפאָרן און אָנגעזאָגט זיין יינגל, ער זאָל שרייבן בריוו און לערנען תורה.

- שייקע, זיי אַ מענטש, - האָט דער ייד אָנגעזאָגט זיין זון, - דו הערסט, שייקעלע.

שייקע האָט צוגעזאָגט. אָבער ווי נאָר דער פאָטער איז אַוועק, האָט ער גלייך קיין מענטש נישט געוואָלט זיין. ערשטנס, האָט ער נישט גע-וואָלט אָנטאָן דאָס כאַלאַטל, וואָס דער שניידער האָט פאַר אים געמאַכט. ער האָט חוזק געמאַכט פון דער זשופּיצע. אַזוי האָט ער חוזק געמאַכט פון אַלעמען און אַלץ. קיין זאַך איז אים ניט געפעלן געוואָרן ביי די פּוילישע. די ערשטע עטלעכע טעג האָט ער נאָך ווי נישט איז געלערנט ביי מיין פאָ-

טער, צוזאַמען מיט מיר. באַלד האָט ער געגומען אויך ארויסדרייען זיך פון לערנען און אַרומלויפן וואו נאָר די אויגן האָבן אים געטראָגן. ער האָט אויך געקויפט אָפט זיסקייטן אין די געוועלבלעך, אַלערליי צוקערלעך און לעקעכלעך, און גענאַשט אויף וואָס די וועלט שטייט. אָבער דער עיקר האָט דער יונג ליב געהאַט צו דערציילן מעשיות, אַלץ וועגן די גיבורים אין זיין ליטוויש שטעטל ביי גראָדנע. לויט זיינע מעשיות איז אויסגעקו-מען, אַז ביי זיי אין שטעטל וואוינען בלויז שמשון הגיבורס און אַז אַ גוי וואַגט גאָרנישט זיך צו באַווייזן אויפן יידישן מאַרק, ווייל די גיבורים מאַכן פון אים קרעפל-פלייש. מיין פאָטער האָט נישט געוואָלט הערן די פאַנ-טאַסטישע מעשיות און גערופן שייקען צו דער גמרא. שייקע האָט נישט געוואָלט אָנקוקן די גמרא און בעסער מיר דערציילט אַלערליי אויסטערלישע מעשיות פון זייער געגנט.

פון אים האָב איך זיך אויך דערוואוסט וועגן ציוניסטן און סאָציאַליסטן, וועגן סטרייקס און רעוואָלוציאָנערן, וואָס שיסן פּאָליציאַנטן, אָפּיצערן און אַפילו גענעראַלן און קייסאָרים.

איך בין צו דעם שייקען צוגעזאָטן געוואָרן. איך האָב געקוקט אין זיינע ברענענדיקע שוואַרצע אויגן, וואָס זיינען געווען פול מיט לעבן, לוסט און צעשפּילטקייט. איך האָב אָנגעמאָסטן זיין רעקל בגנבה. אויף די שפּאַצירן הינטערן שטעטל האָט ער מיך אויסגעלערנט אַ יידיש לידל, וואָס האָט זיך פאַרענדיקט נאָך יעדער סטראָפע מיט אַ רוסישן "העי, העי, העי דאַלאָי, סאַמאָדיערזשאַוויעץ איז ראָסעי" ...

איינמאָל ביי אַזאַ שפּאַציר, האָט אַ שייגעץ אָנגערייצט אויף אונדז אַ הונט. איך האָב געמיינט, אַז שייקע וועט זיך לאָזן לויפן, אָבער ער איז נישט געלאָפן. מיט די בלויזע הענט האָט ער זיך געוואָרפן אויפן הונט און אים פאַרטריבן. דאָס האָט אים גאָר אויפגעהויבן אין מיינע אויגן. איך בין גרייט געווען פאַר דעם שייקען אין פייער און אין וואַסער צו גיין. אָבער פונקט ווי אומדערוואַרטעט דער יונג איז אַראָפּגעקומען צו אונדז, אַזוי אומגעריכט איז ער אַוועק. ער האָט ביי קיין פאַל נישט געוואָלט בלייבן ביי אונדז און איז אַנטלאָפן אַהיים. ער האָט מיר איבערגעלאָזט זיין ניי כאַלאַט און אַ מעסערל, אַ קליין מעסערל, געמאַכט אין דער פאָרם פון אַ שטיוועלע, מיט אַ סך קלינגלעך און אַ פּראָפּן-ציער, מער פון אַלץ האָט ער איבערגעלאָזט אומרואיקייט אין מיין האַרץ, בענקעניש נאָך עפּעס גרוי-סעס און ווייטס און אומגעווויינלעכס.

באַלד איז דאָס אומגעוויינלעכע געקומען. עס האָט זיך אָנגעהויבן די מלחמה צווישן די רוסן און די יאַפּאַנטשיקעס.

ווער עס זיינען דאָס די יאַפּאַנטשיקעס און וואו זיי געפינען זיך האָט קיינער נישט געוואוסט. אָבער מען האָט געוואוסט, אַז זיי געפינען זיך ערגעץ ווייט, הינטער די הרי-חושך און אַז זיי שלאָגן זיך מיט פּאָניעס סאָל-דאַטן, צווישן וועלכע עס זיינען אויך געווען עטלעכע לענטשינער בחורים. אינגיכן האָט מען אויך גענומען רעדן, אַז מען וועט נעמען אויסגעדינטע סאָלדאַטן, און ווייבער פון אַזעלכע מענער האָבן באַצייטנס גענומען קלאָגן און וויינען. אויך צווישן די פויערן האָט מען גערעדט וועגן דעם, אַז מען וועט צונעמען די מענער אויף דער מלחמה. אויף יאַרידים האָבן זיך אַלערליי קלאַנגען אַרומגעטראָגן, קלאַנגען וועגן אויפשטאַנדן, בונטן און מרידות, קלאַנגען וועגן אַ בונט פון פּאָליאַקן, וואָס ווילן צוריק איינפירן אַ פּוילישע מלוכה. אויף איין יאַריד איז געקומען צו אַ בונט. איינער אַ שייגעץ מיטן גאָמען מיכאַלאַסצאַק, אַ דאָרפישער יונג, וואָס האָט געאַרבעט אין וואַרשע אין אַ פאַבריק, האָט גענומען זינגען אַ לידל מיט חוזק אויפן קייסער. ער האָט אויך געלאַכט פון די רוסישע זעלנער און געלויבט די יאַפּאַנעזער. דערביי האָט ער געזאָגט, אַז דערפאַר רופן די יאַפּאַנטשיקעס זייער לאַנד יאַ-פּאַן, ווייל דאָס מיינט "יאַ-פּאַן", איך בין אַ "פּאַן", און לאָז מיר נישט קריכן אויפן קאָפּ פון די קאַצאַפּעס. די צוויי פּאָליציאַנטן האָבן געוואָלט דעם מאַיעסטעט-לעסטערער אַרעסטירן, אָבער מיכאַלאַסצאַק, אַ גיבור, האָט זיך געוואָרפן אויף זיי און אַראָפּגעריסן זייערע עפּאָליעטן און מעדאַלן. איין פּאָליציאַנט האָט אַרויסגעצויגן זיין שווערד, אָבער מיכאַלאַסצאַק האָט מיט די בלויזע הענט אַרויסגעריסן די שווערד פון פּאָליציאַנטס הענט. כאָטש זיין האַנט איז געווען צעשניטן און געבלוטיקט, האָט מיכאַלאַסצאַק פאַרטריבן די קייסערלעכע דינער. ער האָט זיך אַריינגעריסן אין גמינע און אַראָפּגעריסן דעם צאַרס פּאָרטרעט און דעם אָדלער. אַוועקוואַרפנדיק דעם קייסערלעכן פּאָרטרעט אויף דער גאַס, האָט ער אויף אים אָפּגעטאָן אַ נישט שיינע זאַך און ער האָט גערופן די פויערן, זיי זאָלן נאָכגיין נאָך אים, נעמען העק און ווילעס און פאַרטרייבן די קאַצאָפּעס פון פוילן.

יידן האָבן גלייך אָפּגערייניקט די שטעלעכלעך אין מאַרק, פאַרהאַקט טיר און טויער און באַהאַלטן זיך אין מורא פאַר דעם אויפגערייצטן המון. מיכאַלאַסצאַק האָט געשריגן, מען זאָל נישט מורא האָבן, ווייל עס איז "יעד-נאָשטש", איינינקייט, הייסט עס, און מען מיינט נאָר די קאַצאַפּעס. אָבער יידן זיינען געבליבן פאַרשטעקט אין זייערע באַהעלטענישן, די צוויי פּאָ-ליציאַנטן האָבן זיך אויך באַהאַלטן ערגעץ אויף אַ יידישן בוידעם. אין מיטן דער נאַכט האָבן זיי זיך איבערגעטאָן אין יידישע קאַפּאָטעס, פאַר-בונדן די באַקן מיט קעשענע-פאַטשיילעס, ווי זיי וואָלטן געליטן פון צאָן-

ווייטיק, אַזוי אַז מען זאָל נישט דערקענען זייערע געגאָלטע בערד, און זיינען אַנטלאָפן פון שטעטל קיין סאָכאַטשאָוו.

אויפן דריטן טאָג איז דער סאָכאַטשאָווער נאַטשאַלניק געקומען מיט עטלעכע פורן סטראַזשניקעס, באַוואָפנטע מיט ביקסן. די סטראַזשניקעס האָבן אַרעסטירט פויערן, וועלכע זיי האָבן געבונדן אין שטריק. דער נאַטשאַלניק אַליין האָט געפּאַטשט אין מיטן גאַס די בונטאָוושטשיקעס.

- אין קייטן וועט איר פאַרפוילט ווערן! - האָט ער געדונערט און געטופּעט מיט די לאַקירענע שטיוול. - איך פאַרלאַנג, עס זאָל זיין רואיק אין מיין "אויעזד"! ...

אַ צייט איז געווען רואיק, אָבער נישט אויף לאַנג. אין איינעם אַ פרי-מאָרגן האָט דער נגידישער איידעם, יוסף רויזקעס, זיך דערוואוסט פון זיין "הצפירה", וואָס איז געוויינלעך אָנגעקומען מיט אָ וואָך שפּעטער אַמוויי-ניקסטנס, וועגן אַ פּאָגראָם אין ביאַליסטאָק.

וואו עס איז ביאַליסטאָק האָט מען נישט געוואוסט ביי אונדז. מען האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָרט וואוינען יידן ליטוואַקעס. אָבער די נייעסן אין דער לשון-קודשדיקער צייטונג זיינען געווען מוראדיקע. יוסף רויזקעס, דער ליטווישער איידעם, האָט איבערגעזעצט אין יידיש די באַשרייבונגען וועגן די רציחות, ווען קינדער און זקנים, וואָס מען האָט צעהאַקט מיט העק, וועגן מעוברתע ווייבער, וואָס מען האָט זייערע בייכער אויפגעשניטן. די דאַווענער אין בית-המדרש זיינען געשטאַנען בלאַסע, דערשראָקענע. מיט גע-בויגענע קעפּ זיינען יידן אַהיימגעגאַנגען מיט זייערע טלית-זעקלעך צו עסן אָנבייסן. איך בין געווען אַזוי צערודערט פון די מוראדיקע זאַכן, אַז איך האָב נישט געוואָלט עסן דעם אָנבייסן, וואָס די מאַמע האָט געגרייט פאַר מיר. איך האָב זיך אַוועקגעלייגט אויף אַ גרין-געפאַרבטן קופער, וואָס איז גע שטאַנען ביי אונדז אין שטוב, און איך האָב געהאַט טענות צו גאָט, צום יידישן גאָט, וואָס ער האָט געלאָזט גוייט-רוצחים טאָן אַזעלכע אַכזריות צו יידן, צו זקנים און קינדער, צו ווייבער און עופהלעך. טאַטע-מאַמע, אַליין געבראָ-כענע, האָבן מיך געטרייסט, געטענהט, אַז דאָס איז דערפאַר, וואָס יידן זינ-דיקן, און אַז יידן וועלן גיין אין גאָטס וועגן, וועט גאָט זיך דערבאַרעמען אויף זיי, ווייל גאָט איז אַ גוטער, אַ גערעכטער. איך האָב די רייד ניט געקענט הערן.

- ניין, גאָט איז אַ שלעכטער! - האָב איך געשריגן אין ווייטיק. - אַ שלעכטער! ...

טאַטע-מאַמע האָבן פאַרשטאָפּט די אויערן, נישט צו הערן די גאָט-לעס-טערונג.

די ביטערע נייעסן האָבן אָנגעהויבן אָנקומען אָפטער און אָפטער אין שטעטל. יידן האָבן זיי געבראַכט פון וואַרשע, וואו זיי האָבן געקויפט סחורות. אפילו מיין פאָטער האָט גענומען לייען די טריפהנע "הצפירה" ביים נגידישן איידעם און לייענען די שלעכטע בשורות. אין די פאַרנאַכטן, צווישן מנחה און מעריב, האָבן יידן זיך צוזאַמענגעקוועטשט, ווי אַ סטאַדע שאָף אין מורא פאַר אַ וואָלף, און גערעדט וועגן יידישע צרות און סכנות. דאָרפס-יידן האָבן דערציילט וועגן אומרואיקייט אין די דערפער. אַנדערע האָבן געזאָגט, אַז קאַצאַפּעס פון טיף רוסלאַנד זיינען אָראָפּגעבראַכט געוואָרן צו באַפאַלן דאָס שטעטל. אַלערליי וויסטע קלאַנגען האָבן זיך געטראָגן.

איינמאָל אין דער פרי, ווען מען איז געקומען דאַווענען און מען איז צוגעגאַנגען אַרויסנעמען אַ ספר-תורה צום לייענען, ווייל עס איז געווען אַ תחנון-טאָג, האָט מען, צום שרעק, דערזען, אַז עס פעלט איין רייניקייט אין ארון קודש, דאָס קליינע ספר-תורהלע מיט די מעשענע עצי-חיימס, אין וועלכן מען פלעגט געוויינלעך לייענען אין מיטן דער וואָך. אין בית-המדרש האָט זיך אויפגעהויבן אַ טומל. מען האָט גלייך פאַרשטאַנען, אַז עפּעס שלעכטס האָט געמוזט געשען. נאָך עטלעכע שעה אַרומזוכן, האָט מען דער-זען ווי אַ פיסל פון מעשענעם עץ-חיים שטעקט אַרויס פון וואַסערל לעבן בית-המדרש, אַ זומפּיק וואַסער, אין וועלכן עס פלעגן אַרומשווימען קאַטש-קעס, און חזירים פלעגן זיך דאָרט קילן זייערע צעפּאַרעטע פעטע לייבער.

אַזוי ווי מען וואָלט געפונען אַ הרוג, האָבן יידן געאיילט זיך ביים אַרויס-ציען די רייניקייט פון זומפּ אַרויס. דער עולם איז נאָכגעלאָפן ווי נאָך אַ לויה. מיין פאָטער האָט מיט ציטערנדיקע הענט געכאַפּט דאָס פאַרבלאָ-טיקטע ספר אין זיינע אָרעמס און אויסגעלייגט עס אויף אַ פּסולען טלית אויפן שולחן. אָבער עס איז געווען אינגאַנצן נאַס און קויטיק. די יריעות זיינען געווען פאַרפּוילט און האָבן פאַרשפּרייט אַ שלעכטן ריח. מיין טאַטע האָט געזאָגט איבערן ספר "ברוך דיין האמת", ווי מען זאָגט איבער אַ נפטר. יידן האָבן געוויינט. דער טאַטע האָט געהייסן איינפּאַקן דאָס ספר אין אַן אָרון און עס מקבר געווען אויפן בית-עולם אין זאַקראַטשין. דער טאָג פון דער קבורה איז געווען אַ טאָג פון תענית. יידן און ווייבער האָבן געפאַסט, אין בית-המדרש האָט מען געזאָגט סליחות און געלייענט "ויחל".

אינגיכן האָט מען זיך דערוואוסט, אַז דאָס האָט אָפּגעטאָן דעם פויער גרוסקיס אַ זון, אַ חזירים-פּאַשער, וואָס האָט געפּיטערט זיינע דברים-אחרים נישט ווייט פון בית-המדרש. אָבער מען האָט נישט געוואַגט אים אָנצו רירן, ווייל מען האָט מורא געהאַט פאַר די אומרואיקע פויערן. מען איז

בלויז אַוועק צום גלח אים פֿאַרמסרן. דער גלח האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט אים שוין באַשטראָפֿן אויף דער לעקציע פֿון רעליגיע אין קירכע.

אין בית-המדרש האָט מען אָנגעהויבן שמועסן, אַז משיחס צייטן קומען אָן.

יידן פֿאַרריכטן נישט די דעכער פֿון זייערע הייזער, ווייל זיי וואַרטן יעדן טאָג אויף משיחן

"משיח קומט אין יאָר תרס"ו"- אַזאַ בשורה האָט זיך געפֿנומען טראָגן צווישן יידן און האָט באַהערשט מענער און ווייבער, קינד און קייט. ערשטנס, האָט מען געזען אין די פּאָגראָמען, אין דער רעוואָלוציע און אין דער מלחמה, אַז דאָס זיינען די חבלי משיח, די פּיין פֿאַר משיחס אָנקומען. צווייטנס, האָט מען געזען צייכנס, רויטע פלעקן אין די נאַכטיקע הימלען, וואָס האָבן ניט געמיינט קיין אַנדער זאַך, ווי דאָס אָנקומען פֿון משחן. דריטנס, האָט מען אויסגערעכנט ווי צוויי מאָל צוויי איז פיר, אַז די מלחמה צווישן רוסלאַנד און יאַפּאַן איז, אין דער אמתן, די מלחמה צווישן גוג און מגוג, וואָס דאַרפֿן זיך שלאָגן איידער משיח קומט. פערטנס, האָבן אַלע פּסוקים אין דער תורה, אַלע מאמרים אין דער גמרא און אין אַנדערע ספרים געהאַט רמזים אויף דעם יאָר תרס"ו, אַז דאָס וועט זיין דאָס יאָר פֿון דער אויסלייזונג. דער גרעסטער ספּעציאַליסט אין אויסגעפֿינען אָט די רמזים איז געווען מיין פֿאָטער. וואו ער האָט זיך ניט צוגערירט צו אַ ספר, צו דער תורה, צו דער גמרא, צום זוהר, צו אַלערליי אַנדערע קבלה-ספרים, אומעטום האָט ער אויסגעפֿונען און אויסגערעכנט לויט גמטריאות, אַז משיח קומט אין תרס"ו. מיין פֿאָטער, דער שטענדיקער ענטוזיאַסט און גלויבער, פלעגט פלאַמען פֿון שמחה ביים דערציילן מיין מוטער וועגן די נייע רמזים זיינע, אין וועלכע עס קען קיין ספק ניט זיין. מיין מוטער, די מתנגדישע טאָכטער, האָט גאָר ניט געזאָגט קעגן דעם, אָבער אירע גרויסע, גרויע, דורכדרינגלעכע אויגן האָבן אַפּגעקילט דעם טאַטנס ברען. דער טאַטע פלעגט דעריבער אַנטלויפן אין בית-המדרש און דערציילן דאָרט די נייעסטע רמזים זיינע.

- יידן, עס איז קלאָר ווי דער טאָג, אַז דער קץ איז נאָענט – האָט ער געזאָגט און געוויזן די פּסוקים און מאַמרים, וואָס ווי אַזוי מען האָט זיי ניט גערעכנט, ווי מען האָט זיי ניט געדרייט, אַפילו אויף צוריק, האָבן זיי אַלץ געפירט צו תרס"ו. יידן בני-תורה האָבן אַריינגעקוקט אין די ספרים און געזען באַשיינפּערלעך, אַז אַזוי איז עס. פּראָסטע יירן האָבן געגלויבט אויפֿן וואָרט.

אין איינעם אַ טאָג איז אויך געקומען דער גרויסער מענדל פון גער און דערציילט, אַז דער רבי אַליין האָט זיך אַרויסגעכאַפּט, אַז משיח קומט. געזאָגט האָט ער עס ביי אַזאַ געלעגנהייט: איינער פון רבינס שאַרפע חסידים און לומדים איז צוגענומען געוואָרן אין רוסישן מיליטער און אַוועקגעשיקט געוואָרן אויף דעם יאַפּאַנישן פראָנט. דער חסיד האָט די גאַנצע צייט ניט פאַרזוכט קיין געקעכטס, נאָר דערנערט זיך מיט טרוקן ברויט און וואַסער, כדי ניט צו פאַרזוכן קיין טריפות. אָבער דאָס איז נאָך ניט געווען אַלץ. ווען דער חסידישער יונגערמאַן איז געפאַלן אויפן פעלד, האָט מען ביים אויסטאָן אים געפונען, אַז אונטער די זעלנערישע מלבושים האָט ער די גאַנצע צייט געטראָגן אויף זיך תכריכים און אַ טלית, אַזוי, אַז טאָמער פאַלט ער, זאָל ער באַגראָבן ווערן אין די הייליקע בגדים די אַנדערע יידישע סאָלדאַטן אויפן פראָנט האָבן וועגן דעם געלאָזט וויסן קיין גער. ווען דער גערער האָט דאָס דערהערט, האָט ער געוויינט און גע-זאָגט, אַז עס איז משיחס צייטן.

וואָס אייגנטלעך דעם חסידס תכריכים האָבן צו טאָן מיט משיחן איז ניט געווען גאַנץ קלאָר. אָבער עס איז גענוג געווען דאָס, וואָס דער גערער רבי האָט אַזוי געזאָגט. אָט דעם רבינס רייד האָבן זיך גענומען טראָגן אי-בער אַלע יידישע ישובים. אויך אַנדערע צדיקים האָבן געלאָזט פאַלן ווערטער וועגן קץ. אין די רוסישע מפּלות אויפן פראָנט האָט מען ווידער געפונען רמזים אויף משיחן. יידן אין בית-המדרש ביי אונדז האָבן אויפ-געהערט לערנען, האַנדלען, נאָר געהאַלטן אין איין רעדן וועגן דער גאולה. אין דער פרי, אין מיטן טאָג, דער עיקר צווישן מנחה און מעריב, האָבן יידן זיך צוזאַמענגעדריקט אין אַ רעדל און ביים טונקעלן שיין פון בית-המדרש נאַפּט-לאָמפּ גערעדט וועגן איין זאַך - וועגן משיחס קומען. מען האָט אים דערוואַרט יעדן טאָג, יעדע מינוט. מען האָט כסדר צוגעהערט זיך צו עפּעס, אויפגעכאַפּט יעדן שאָרך, ווי אָט דערהערט מען דעם שופר של משיח. אַ טייל יידן האָבן אַזוי זיך אַריינגעלעבט אין דער גאולה, אַז זיי האָבן אַפילו גענומען פאַרנאַכלעסיקן זייערע עסקים, זייערע קרעמלעך און הייזלעך. איך געדענק ווי אין איינעם אַ פאַרנאַכט צווישן מנחה און מעריב האָט אַ ייד מיטן נאָמען יהושע גלוסקער דערציילט, אַז ער וועט ניט פאַר-ריכטן דעם דאַך פון זיין הויז אויף ווינטער, ווייל עס איז אים אַ שאָד די צייט און געלט.

- סיי-ווי-סיי וועלן מיר אַוועק קיין ארץ-ישראל אינגיכן, צו וואָס דאַרף איך מיר דרייען דעם קאָפּ? - האָט ער געזאָגט.

בלויז איין ייד, דער אַלטער בערל, וואָס מען האָט געזאָגט אויף אים, אַז ער איז שוין ווייט אין די נײַנציקער, האָט אויסגעלאַכט יהושע גלוסקער.

- וועסט נאָך ניט איין מאָל מוזן דעקן דעם דאַך ביז משיח וועט קומען - האָט דער זקן געטענהט. - ווען איך בין געווען אַ ייִנגל, האָט מען מיר אויך דערציילט די אייגענע מעשה, אַז משיח קומט, פונדעסטוועגן האָב איך אָפּגעדינט פאָניען פינף און צוואַנציק יאָר און גאָר ניט ...

דער עולם אין בית-המדרש האָט אַפילו ניט געוואָלט הערן דעם אַלטנס רייד.

- וואָס ווייסט איר וועגן אַזעלכע זאַכן? - האָט מען געזאָגט מיט פאַרדראָס, וואָס ער צעשטערט די האָפענונג.

מען האָט נישט שטאַרק געהאַלטן פון אַלטן בערל. צוליב דעם, וואָס ער האָט געדינט פינף און צוואַנציק יאָר פאָניען, איז ער געווען אַ קנאַפּער למדן אין יידישע זאַכן. ער האָט קוים מיט צרות געקענט דאַווענען. זיין ווייסע באָרד איז אויך געווען אַביסל צו רונדיק, אַזוי, אַז עס איז געווען אַ חשד, אַז ער שערט זי צו אַביסל אין די ברעגן. חוץ דעם פלעגט ער אויך חוזק מאַכן פון דעם טומל, וואָס יידן מאַכן ווען זייערע זין דאַרפן גיין דינען פאָניען. אויך מיר סאָלדאַטן! - פלעגט ער לאַכן פון די זעלנער, וואָס דינען בלויז פיר יאָר אין מיליטער. אַפילו פון דער רוסיש-יאַפּאַנישער מלחמה האָט ער געלאַכט, ווייל זי איז קיין מלחמה ניט און זי קומט ניט צו דער טערקישער מלחמה, אין וועלכער ער, בערל, האָט געקעמפט און געקראָגן מעדאַלן פאַר זיינע העלדישקייטן. טאָמער איז נאָך דאָס אַלץ וויניק געווען, האָט דער בערל געהאַט אַ זון אין אַמעריקע, וואָס מען האָט געזאָגט אויף אים, אַז ער גייט מיט אַ געגאָלטער באָרד און פירט זיך ווי אַ גוי. זיין פאָטאָגראַפיע, טאַקע אָן דער באָרד און אין גויאישע קליידער, איז געהאנגען ביי בערלען אויף דער וואַנט פון זיין שטיבעלע. צוליב די אַלע זאַכן האָט מען וועגן דעם אַלטן ניקאָלאַיעווער קאַשע-פרעסער קיין געהויבענע מיינונג ניט געהאַט און מען האָט ניט געוואָלט הערן זיינע ספיקות וועגן משיחן. אַלע ספרים און רבנים און גוטע יידן האָבן געזאָגט אַנדערש, און מען האָט זיי מער געגלויבט.

אַז משיח קומט אין תרס"ו איז קיין ספק נישט געווען. פראָסטע יידן האָבן בלויז געוואָלט וויסן ווי אַזוי משיח וועט דאָס קומען, ווי אַזוי מען וועט דאָס גיין קיין ארץ-ישראל, ווען די טויטע וועלן צוריק אויפשטיין תחית-המתים, און ווי אַזוי עס וועט זיך לעבן אין ארץ-ישראל, און זיי האָבן געפרעגט דעריבער מיין פאָטער. אַ שיינענדיקער, אַ פאַרפלאַמטער, האָט מיין טאַטע מיט הייסע רייד אויסגעמאָלט פאַר דעם עולם אין בית-המדרש

אַלץ מיט אַנאַנדער. ער איז ניט געווען גאַנץ קלאָר אין דעם אופן ווי אַזוי משיח וועט קומען, ווייל אין די ספרים זיינען דאָ וועגן דעם אַלערליי מיי-נונגען, און עס איז שווער צו וויסן וועמענס מיינונג איז די ריכטיקע. אַ טייל האַלט, אַז עס וועט זיך אַראָפּלאָזן אַ גרויסער וואָלקן, אויף וועלכן אַלע יידן וועלן זיך אויפזעצן און פליען קיין ארץ-ישראל. אַנדערע האַלטן, אַז מען וועט אריבערקומען אַהין דורך קפיצת-הדרך. אָבער ווי עס זאָל נישט זיין, וועט מען אַריבערקומען אַהין איינס און צוויי. דאָס חרובע בית-המקדש, וואָס שטייט גאַנץ אין הימל, וועט זיך גלייך אַראָפּלאָזן קיין ירושלים. עס וועט זיין צוריק די עבודה, כוהנים און לוויים און קרבנות. אַלע צדיקים וועלן צוריק אַראָפּקומען, זיי וועלן זיצן מיט זייערע קרוינען אויף די קעפּ, הנאָה האָבן פון רעם ליכט פון דער שכינה, און די גאנצע תורה וועט ווערן קלאָר פאַר יעדערן, אַזוי, אַז עס וועלן ניט זיין מער קיין קשיות און ספיקות און חלוקי-דעות, וואָרעם גאָט, ברוך הוא, אַליין וועט לערנען תורה מיט יידן.

מיין טאַטנס פּנים איז געווען איין פלאַם, זיינע בלויע אויגן האָבן גע-לויכטן און טונקעלן בית-המדרש פון באַגייסטערונג.

וויניקער באַגייסטערט בין איך געווען צוהערנדיק מיין פאָטערס רייד. אַזוי זיינען אויך געווען ניט שטאַרק באַגייסטערט די פּראָסטע יידן. אויס-געהאָרעוועטע, דערשלאָגענע, געררודפטע, האָבן זיי געוואָלט אַן אַנדער גאולה. זיי האָבן געוואָלט פלייש פון שור-הבר, וויין פון יין המשומר, גאָלד און זילבער און איידל-שטיינער, און קוילעטשן, וואָס וואַקסן אויף ביימער, און קנעכט און דינסטן, וואָס וועלן קומען פון די גויאישע מלכים, פּרינצן און פּרינצעסינס, און קאַרעטן און פערד און מוזיק און סעודות און גרויסע וואַרעמע טעג, וואָס וועלן זיך ציען טויזנטער יאָרן איין טאָג. דאָס בילד פון אַ חברה צדיקים, וואָס וועט זיצן און לערנען תורה ביים רבונו של עולם, תורה אָן קשיות און אָן ספיקות, איז נישט געווען פאַר זיי קיין באַלוינונג פאַר די אייביקע פּיין און שפלות אין גלות.

- רבי, נו, און קיין שור-הבר און יין-המשומר און אַלע אַנדערע גוטע זאַכן וועלן גאָר נישט זיין? - האָבן זיי געפרעגט אַנטוישטע.

מיין פאָטער האָט אַ לומדישן שמייכל געטאָן איבער די פּראָסטע לייט, וואָס ביי זיי איז דער עיקר גשמיות, עסן און טרינקען, און ער האָט זיי געטרייסט:

- אַוודאי, אוודאי, יידן, וועט זיין אַלדאָס גוטס, - האָט ער זיי פאַר-זיכערט, - אָבער דאָס וועט זיין גאָרנישט אין פאַרגלייך מיט דעם גרויסן רוחניותדיקן תענוג פון אָנזען דאָס ליכט פון דער שכינה. עס איז גאָר-נישט משיג צו זיין מיט אונדזערע חושים ווי גרויס דער תענוג וועט זיין.

די פראָסטע יידן, און איך צווישן זיי, האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט. איך בין גרייט געווען אָוועקצוגעבן די צדיקים אַלע זייערע תענוגים פון לערנען תורה און קוקן אויף דער שכינה, אַבי מען זאָל פאַר מיר איבערלאָזן דעם תענוג פון האָבן עטלעכע גויאישע קנעכט, וואָס זאָלן מורא האָבן פאַר מיר. נאָך די אַלע יאָרן פון באַליידיקונגען פון די שקצים, נאָך אויסהערן זייערע שפּאָט-רייד און "זשיד-כאַלאַמיד", נאָך אַלע יאָרן פון מורא האָבן פאַר סטראַזשניקעס און נאַטשאַלניקעס, האָב איך געהאַט גרויס חשק צו מאַכן די לייט פאַר מיינע קנעכט און זיי זאָלן זען דאָס גרויסקייט פון ישראל. מיינע הענט האָבן אויך געברענט פון באַגער נוקם צו זיין זיך אין די רוצחים, וואָס האָבן געפּייניקט זקנים און קינדער און ווייבער אין יידישע שטעט און שטעטלעך אין רוסלאַנד.

איך האָב זיך אַזוי איבערגענומען מיט משיחס קומען, אַז איך פלעג טראַכטן וועגן דעם טאָג און נאַכט. ביים צואווייגן מיין קליינעם ברודער, פלעג איך מיר פאָרשטעלן, אַז די וויג איז אַ וואָגן, אויף וועלכן עס זיצן טאַטע, מאַמע, שוועסטער און ברידער, צוזאַמען מיט די צוויי פאַרשטאָר-בענע שוועסטערלעך, וואָס זיינען אויפגעשטאַנען תחית-המתים, און איך בין דער באַלעגאָלע, וואָס פירט זיי אַלעמען קיין ארץ-ישראל. איך פלעג אַזוי גיך טרייבן די וויג, אַז איך האָב נישט איינמאָל איבערגעקערט און אַרויסגעוואָרפן דאָס קינד פון וויגל. מיין מוטער פלעגט קוקן אויף מיר מיט אירע גרויסע גרויע אויגן און טענהן, אַז נישט אַנדערש, נאָר איך בין, שונאי-ציון, פון זינען אַראָפּ ... מיין שוועסטער, אַ פאַנטאַזיאָרקע און אַן ענטוזיאַסטקע, ווי מיין פאָטער, האָט נאָך מער אויפגערייצט מיין פאַנ-טאַזיע מיט אירע מעשיות און געשיכטן און פאָרשטעלונגען וועגן דעם זיסן לעבן, וואָס קומט אויף אונדז אַ ליאַדע טאָג, ווען דער שופר פון משיח וועט זיך לאָזן הערן אין דער לופט דריי טעג כסדר און אָנזאָגן די בשורה, אַז יידן קערן זיך אום צו זייערע גרענעצן און געמערק.

ווי די פרומע יידן אין בית-המדרש, אַזוי האָבן די געזעלן הינטערן שטעטל זיך געסודעט און געוואַרט אויף זייער משיח.

קיין לענטשין זיינען אַראָפּגעקומען אַ חברה יונגע געזעלן, וואָס די יידישע וואַלד-הענדלער אין דער געגנט האָבן אַראָפּגעבראַכט, זיי זאָלן אויסאַרבעטן שינדלען. הינטערן שטעטל האָבן זיי לאַנגע שאָפּעס אויסגע-בויט, אונטער וועלכע זיי האָבן געשניטן האָלץ, געשניצט שינדלען, גע-פיגעוועט און גערייניקט זיי. די עטלעכע צענדליק שינדל-מאַכער האָבן צוגעצויגן צו זיך די שטעטלדיקע שניידער- און שוסטער-יונגען, די היי-מישע געזעלן, און אָפּגערעדט זיי פון יידישקייט. די היימישע געזעלן

האָבן אויפגעהערט דאַוונען, געגומען גאָלן די בערדלעך, אָנטאָן זיך פּאַפּי־רענע קעלנערלעך און הערצלעך, באַצירן זייערע היטעלעך מיט זיידענע בענדלעך, קירצן די קאַפּאָטעס ביז די קני. צו דעם האָבן די שינדל־מאַכער זיך צונויפגעזאַמלט אין די שבתים, געטרונקען ביר, געטאַנצט און געזונגען הפקר־לידער. זיי האָבן אויך פאַרשפּרייט ביכלעך און בלעטלעך. צווישן די לידלעך, וואָס זיי פלעגן זינגען, איז געווען איינס, וואָס האָט חוזק געמאַכט פון חסידים צוליב זייער שמחה פאַר אַרעסטירן סטריי־קערס. איך געדענק נאָך איין סטראָפע פון אָט דעם לידל:

שישו ושמחו בשמחת תורה,

מ׳האָט שוין פאַר די סטרייקערט נישט קיין מורא ...

דאָס צווייטע לידל איז געווען וועגן קייסער אַליין:

נעכטן האָט ער געפירט אַ וועגעלע מיט קוילן,

היינט איז ער קעניג איבער פוילן;

נעכטן האָט ער געפירט אַ וועגעלע מיט מיסט,

הינט איז ער קאַפּיטאַליסט ...

אַזעלכע לידער פלעגן די יונגען, די שינדל־מאַכער, זינגען פון וואָס יידן פלעגן ווערן אויפגעציטערט, עס זאָל נישט ברענגען קיין אומגליק אויף קהל. די שינדל־מאַכער פלעגן אויך לאַכן צו מיידלעך, אָנרעדן זיי צו גיין מיט זיי שפּאַצירן און טאַנצן. די יונגען האָבן אויך אָפּגעטאָן אַלערליי שפּיצלעך און ליצנות. איינמאָל האָבן זיי אָפּגענאַרט אַ דאָרפס־ייד, אַ הענדלער פון חזיר־האָר, אַ ייד אַן אַלמן, אַ תם און דערשלאָגענער, און אים איינגערעדט, אַז זיי האָבן אַ שידוך פאַר אים. אָבער אָנשטאָט מיט אַ כלה, האָבן זיי דעם אַלמן צונויפגעפירט מיט אַ יונגן שינדל־מאַכער, וואָס האָט זיך איבערגעטאָן אין ווייבערישע קליידער. זיי האָבן דעם אָפּגענאַרטן ייד געגעבן אַ צונאָמען "לייפּציקער כלה" און ביי דעם נאָמען איז ער גע־בליבן. אַ צווייטן מאָל האָבן זיי אויסגעשמירט מיט טינט די ווייסע קליי־דער פון עטלעכע שטעטלשע באַלעבאַטישע מיידלעך, ווען יענע זיינען גע־שטאַנען מיט ליכטלעך אין די הענט ביי אַ חופּה פון זייערס אַ חברטע. איינמאָל איז אַפילו געקומען צו אַן אומגליק. אין אַ שבת בייטאָג, ווען די שינדל־מאַכער האָבן געפּראַוועט אַ הוליאַנקע, האָט איינער אַ לץ אַוועק־גערוקט ביי זיין חבר דאָס בענקל, אויף וועלכן יענער איז געזעסן. דער פאַל איז געווען אַזאַ פאַטאַלער, אַז דער געליטענער האָט צעבראָכן רוק און לענד און איז שפּעטער געשטאָרבן.

די שינדל־מאַכער האָבן נישט נאָר אָנגערעדט בחוריט אין שטעטל קעגן גאָט און דעם קייסער, נאָר אויך יונגעלייטלעך, טאַטעס פון קינדער. אַזוי

האָבן זיי אַרייַנגענומען אין די הענט אַריין איינעם אַ פרומען שטעטלשן שינדל-מאַכער און אים אַזוי אויפגעקלערט, אַז דער יונגערמאַן איז אַוועק קיין אַמעריקע און צוגעשיקט אַ פאָטאָגראַפיע פון זיך מיט אַ געגאָלטער באָרד. דערביי האָט ער אין זיין בריוו צו ווייב און קינדער נישט געשעמט זיך מודה צו זיין, אַז ער אַרבעט אום שבת. דאָס ערגסטע איז געווען, וואָס זיין ווייב איז געפאָרן קיין אַמעריקע צו איר מאַן, דעם מחלל-שבתניק.

אויך ביי די גויים האָט זיך פאַרשפּרייט הפקרות און צעלאָזנקייט, און אַריינגעפירט האָט זי נישט קיין אַנדערער ווי דער שררה פון שטעטל, דער ריכטער כריסטאָווסקי.

די מעשה איז געווען, וואָס אָט דער פּריץ, אַן אַלמן, האָט זיך פאַרליבט אין וואַרשע אין אַ קאָמעדיאַנטקע, אַ ציִרק-פרוי, און חתונה געהאַט מיט איר. קעגן דעם ווילן פון זיין מוטער און אַנדערע קרובים, יחוסדיקע שליאַכטעס. אָט די ציִרק-פּאַרשוינטע האָט אַראָפּגעבראַכט אין הויף אַלע אירע קרובים, קאָמעדיאַנטן איינס און איינס, אויך אַלערליי אַקטיאָרן און לצים. די לייט האָבן זיך נאַריש געמאַכט, אָפּגעטאָן אַלערליי ליצנות און שמד-שטיק. זיי האָבן אויך אויסגעבויט אַ שפּיל-פּלאַץ מיט אַלערליי ציִרק-קונצן און פאַרוויילונגען, אויף וועלכע די פּוילישע שקאָצים און שיקסעס זיינען זיך צונויפגעקומען. דער גלח פון שטעטל האָט געשטורעמט קעגן דעם פּריץ כריסטאָווסקי, אי פאַר זיין שידוך, אי פאַר זיין אַוועקשלעפּן די פרומע יוגנט פון קירכע און צוציען זי צו פאַרוויילונגען און ליצנות. אָבער דער פּריץ, אַן אַפּיקורס, האָט געלאַכט פון גלחס דרשות און מוסר. מען האָט אויך געזאָגט, אַז דער ריכטער כריסטאָווסקי איז איינס מיט די לייט, וואָס רעדן אויפן קייסער, און דערפאַר טאַקע האָט ער דאָס פריער געהאַט אַראָפּגעבראַכט די מאַליאַרעס פון וואַרשע. אויף די יאַרידים אין שטעטל איז אָפט געקומען צו געשלעגן און מרידות. עס זיינען אויך געווען אַ פּאָר רציחות. איינמאָל האָט אַ שייגעץ דערהרגעט זיין אייגענעם פאָטער מיט אַ האַק דערפאַר, וואָס ער, דער פאָטער, אַ וועכטער אין וואַלד, האָט אים, דעם זון זיינעם, נישט געלאָזט גנבענען אַ פורל האָלץ. נאָכן מאָרד האָט ער זיך באַהאַלטן אין אַ קאַרטאָפל-קעלער ביי זיך אין הויז. אַביסל שפּעטער האָבן שקאָצים דערהרגעט אַ יידיש פּאָרפאָלק אין וואַלד. ביינאַכט זיינען זיי אַריין אין שטיבל פון וואַלד-שרייבער, ר׳ משה קרוק, און מיט העק דערהרגעט אים און זיין ווייב. אָט די רציחה האָט דאָס גאַנצע שטעטל אַריינגעוואָרפן אין פּחד. מען האָט גוט געקענט דעם אַלטן משה און זיין ווייב, שטילע, רואיקע מענטשן, וואָס האָבן געלעבט ווי די טייבעלעך. אויך די רוצחים האָט מען גלייך

געכאַפּט, ווייל זיי האָבן איבערגעלאָזט סימנים פון זייערע שטיוול אין דער ערד. אָבער די רציחה האָט אַריינגעוואָרפן אין אַ פּחד אַלע יידן פון שטעטל און אין די דערפער אַרום. די שרעק איז געווען אַזוי גרויס, אַז ווען אין איינעם אַ טאָג האָבן זיך באַוויזן עטלעכע צענדליק רוסישע אַרבעטער, אין רויטע העמדלעך, קאַצאַפּעס, וואָס האָבן געאַרבעט אין די נאָענטע פּאָרטן, האָט מען גענומען פאַרהאַקן טיר און טויער, זייענדיק זיכער, אַז עס הויבט זיך אָן. די קרעמער, וואָס פלעגן פאָרן קיין וואַרשע נאָך סחורות, האָבן געבראַכט פאַנטאַסטישע נייעסן וועגן דעמאָנסטראַציעס, באַ-ריקאַדן; וועגן יונגעלייט און מיידלעך, וואָס גייען אַרום מיט רויטע פענער און זינגען לידער קעגן קייסער; וועגן סאָלדאַטן, וואָס שטעכן מענטשן אין די גאַסן; וועגן אַ מויד אין אַ רויט קלייד, וואָס איז די עלטסטע אי-בער אַלע מורדים; וועגן אַחדות-לייט, וואָס באַגראָבן נישט זייערע געפאַלענע אין תכריכים, נאָר אין רויטע מענער; וועגן אַפּיקורסים, וואָס זאָגן, אַז דער מענטש האָט נישט קיין נשמה, נאָר עלעקטריע, און ווען די עלעקטריע גייט אויס, שטאַרבט מען; וועגן אַנדערע אַפּיקורסים, וואָס טענהן, אַז נישט אַן אָפּשטאַמער פון דוד בן ישי איז משיח, נאָר דער דאָק-טער הערצל, און אַז זיינע לייט וועלן פירן יידן קיין ארץ-ישראל.

יידן פלעגן זיך נאָך מער צוזאַמענדריקן אין בית-המדרש צווישן מנחה און מעריב, אויסהערנדיק די אַלע שרעקלעכע זאַכן. קרעכצן און זיפצן האָבן זיך געטראָגן פון טונקעלן גאָטס הויז. ביי מיין פאָטער איז שוין קיין ספק נישט געווען אין משיחס אָנקומען אין יאָר תרס"ו.

- יידן, דאָס זיינען די אמתע חבלי-משיח, - האָט ער געזאָגט אַ האָפערדיקער. - נאָך דאָס יאָר, אם ירצה השם, וועלן מיר געהאָלפן ווערן.

יידן האָבן געקוקט אויף יעדן וואָלקן אין הימל, ווי אָט-אָט וועט זיך דאָרט אַ שפּאַלט באַווייזן און אַ בת-קול וועט אויסרופן, אַז דער קץ איז דאָ.

דער פאַרשטערטער ראש-השנה צוליב דעם וואָס משיח איז נישט געקומען

דער לעצטער חודש פון יאָר תרס"ו איז אָנגעקומען. דער שופר האָט געבלאָזן, אָבער נישט דער שופר של משיח, נאָר דער שופר פון בית-המדרש, אויף וועלכן ר׳ ברוך וואָלף דער בעל-תקיעה האָט זיך געאיבט אין בלאָזן.

מיט יעדן טאָג מער איז אַלץ די שפּאַנונג געוואַקסן. דאָס יאָר תרס"ו איז געקומען אַלץ געענטער און נעענטער צו זיין סוף, אָבער משיח איז נאָך אַלץ נישט געווען. מיין פאָטער דער גלויבער האָט נישט פאַרלאָרן די האָ-פענונג. עס איז נאָך אַלץ געווען צייט. אין יעדן טאָג, אין יעדער שעה, אין יעדער רגע קען זיך משיח באַווייזן. די טעג האָבן זיך געצויגן ווי אייביקייטן. אַ גאַנצן ערב ראש-השנה האָבן יידן אַלץ נישט אויפגעהערט קוקן אין הימל אַריין, צוהערן זיך צו יעדן שאָרך. מען האָט געגלויבט, אַז ווי אָפט עס טרעפט מיט טייערע געסט, וואָס האָבן אַ טבע צו באַווייזן זיך אין דער לעצטער מינוט, ווען מען האָט זיך שוין אויסגעקוקט די אויגן נאָך זיי, וועט עס אויך טרעפן מיט דעם טייערסטן גאַסט, - משיח, - אַז ער וועט קומען צו דער לעצטער מינוט פון יאָר תרס"ו. אַפילו ווען מען איז געגאַנגען אין בית-המדרש צו מנחה, האָט מען נאָך אַלץ געוואַרט ביז עס וועלן אויפגיין דריי שטערן אין הימל, איז נאָך אַלץ דאָס אַלטע יאָר פון תרס"ו, און דאָס גליק קען געשען. אָבער די שטערן האָבן זיך באַוויזן אויפן הימל, אויפן וואָכעדיקן הימל, וואָס האָט נישט אַנדערש אויסגעזען ווי ער זעט אויס אין געוויינלעכע פאַרנאַכטן. אויף דעם פעלד אַרום בית-המדרש האָט גרוסקיס חזירים-פּאַשער געטריבן אַהיים זיינע דברים-אַחרים. אַלץ איז געווען וואָכעדיק און געוויינלעך און גרוי ווי אין אַלע טעג פון גלות. מיין פאָטער האָט אַ לעצטן בליק געגעבן צום הימל און מיט אַ צעבראָכן קול געהייסן דאַוונען מעריב. דער בעל-תפילה האָט ראש-השנהדיק זיך געציקלט ביי דעם "כי הם חיינו" און די יינגלעך האָבן אים צוגעהאָלפן מיט זייערע האָפערדיקע "איי, יאַי, יאַי, יאַי, יאַי" ; אָבער דאָס זינגען האָט קיין טעם נישט געהאַט. אַזוי האָט קיין טעם נישט געהאַט די לשנה-טובהס, וואָס איין ייד האָט געוואונטשן דעם אַנדערן נאָכן דאַווענען. אפילו די "מוציא", וואָס מען האָט געטונקען אין האָניק ביי

דער סעודה, האָט נישט געהאַט אין זיך די זיסקייט פון ראש-השנהדיקן "פויגל" מיט האָניק. יידן זיינען געווען אַנטוישט, צערודערט. אַנטויש-טער און צערודערטער פון אַלע איז געווען מיין פאָטער. ער האָט זיך געשעמט: געשעמט זיך פאַר די באַלעבאַטים, פאַר מיר, פאַר דער מאַמען, פאַר זיך אַליין.

איך בין געווען בייז, פאַרביטערט. אויס ארץ-ישראל, אויס שור-הבר און לויתן, אויס קנעכט און דינסטן. ווידער זיינען געווען די זאַמדן פון לענטשין, דאָס פאַרשמוציקטע פעלד אַרום בית-המדרש, אויף וועלכן עס האָבן זיך געפּאַשעט חזירים, אונטער דער אויפזיכט פון גרוסקיס שייגעץ, דער וואָס האָט פאַרשוועכט דאָס קליינע ספר-תורהלע. ווידער זיינען געווען די אייביקע גוים און די שקאָצים און זייערע הינט, די שונאים פון יידישע יינגלעך. דער חזן אין בית-המדרש האָט באַזונדערס זיך צעגאָסן אין גע-וויין ביים "ובכן תן פחדך", אָבער איך האָב נישט געגלויבט מער אין אָט דער תפילה, אַז גאָט וועט אָנשיקן זיין פּחד אויף אַלע פעלקער און געבן כבוד צו זיין פאָלק דורך ישיס זון, זיין משיח, אין אונדזערע טעג. איך האָב אַלערליי זינדיקע געדאַנקען געהאַט ביי דער ראש-השנהדיקער שמונה-עשרה. ווען עס איז געקומען צו שופר-בלאָזן און מען האָט געדאַרפט זאָגן די יהי-רצונס צו די מלאכים, זיי זאָלן ברענגען די תקיעות פון יידן צו גאָטס כסא-הכבוד, האָט מיך דער יצר-הרע אָנגערעדט צו אַ שרעקלע-כער זאַך. די מעשה איז געווען, וואָס אין מיין מחזור איז געווען אָפּגע-דרוקט אַ וואָרנונג, אַז ביים זאָגן די יהי-רצונס זאָל מען זיין שטאַרק אָפּגעהיט נישט אָנצורופן ביים נאָמען דעם שר של אש, דעם ממונה איבער פייער, ווייל אויב מען וועט דעם מלאך יאָ אָנרופן ביי זיין נאָמען, קען מען חלילה, חרוב מאַכן די גאַנצע וועלט. איך געדענק נאָך ביז היינט די וואָרנונג: "הזהר והזהר שלא להזכיר את שם שר האש, המלאך הנורא ... שלא להחריב ח"ו את העולם". מיך האָט שוין לאַנג געהאַט געצויגן דערצו, איך זאָל יאָ אָנרופן דעם נאָמען פון אָט דעם פייערדיקן מלאך. די וועלט איז געווען אין מיינע הענט, איך האָב זי געקענט לאָזן שטיין ווי זי שטייט שוין אַזוי פינף טויזנט זעקס הונדערט און זעכציק יאָר און אַ טאָג, און איך האָב זי געקענט חרוב מאַכן אין אַ רגע, ווי נאָר איך וועל אַרויסזאָגן דעם שווערן נאָמען פון דעם מלאך של אש. אָבער איך האָב מיך איינגעהאַלטן מיט איי-זערנע צוואַנגען דאָס נישט צו טאָן. ביי מיין גאַנצן חשק צו זען ווי אַזוי די וועלט וועט חרוב ווערן, האָב איך אָבער געוואוסט, אַז אויך איך וועל זיין איינער פון אַלע, וואָס וועלן פאַרברענט ווערן אין דער וועלט-שרפה, און איך האָב מיר געהיט די ביינער. אין ראש-השנה פון תרס"ז איז דער

גלויבן מיינער אין דעם וואָס שטייט געשריבן אין די ספרים שטאַרק צעניזוקט געוואָרן. אַלע ספרים האָבן געגעבן רמזים אויף משיחן און ער איז נישט געקומען. צוליב דעם איז אויך דאָס לעבן נישט געווען מער אַזוי גוט און זיס ווי פריער. און איך האָב איינגעשטעלט. כאָטש נישט גלויבנדיק אַזוי שטאַרק אין דער וואָרנונג, האָב איך אָבער נאָך אַלץ מורא געהאַט פאַר איר. שטיל, קיינער זאָל נישט הערן, פול מיט פּחד און נייגי-ריקייט צוזאַמען, דערוואַרטנדיק דאָס ערגסטע, האָב איך אָנגערופן ביים נאָמען דעם מלאך פון פייער, פאַרמאַכנדיק דערביי די אויגן, איך זאָל נישט זען דעם חורבן, וואָס וועט גלייך דערויף אָנקומען, ווי אַ שרעקלעכער דונער פון הימל. אַ ווײַלע האָב איך געוואַרט, זעענדיק מיט מיינע געשלאָסענע אויגן אַ פלאַמיקע רויטקייט פאַר זיך. ווען איך האָב זיי געעפנט און גע-זען אַלץ ווי פריער, האָב איך פרייער אָפּגעאָטעמט, ווי איך וואָלט אַ שרעקלעכע קאַטאַסטראָפע אויסגעמיטן. איך בין געווען גאַנץ, די יידן אין שול זיינען געווען גאַנץ. אָבער מיין גלויבן אין די ספרים איז נישט געווען גאַנץ. אין די פריערדיקע שפּאַלטן פון ספיקות זיינען איצט טיפע ברוכן געווען. דאָס ערשטע מאָל האָב איך געקוקט אויף די כוהנים ביי זייער דוכענען, הגם מען האָט מיך געוואָרנט דאָס נישט צו טאָן, ווייל איך קען נאָך בלינד ווערן.

נאָך די ימים נוראים האָבן זיך אָנגעהויבן שווערע טעג אין שטעטל. האַרבסטיקע רעגנס האָבן געגאָסן פון די בלייענע הימלען, וואָס זיינען געלעגן נידעריק און פאַרטשעפּעט זיך אין די וואָלקנדיקעביימער. יהושע גלוסקער, וואָס האָט נישט געהאַט קיין חשק צו פאַרריכטן דעם דאַך זיי-נעם, גלויבנדיק אין משיחס קומען, האָט אין רעגן געלאַטעט מיט שינדלען די לעכער אין צעפאָרענעם דאַך. ער האָט אויך אַריינגעשטעלט נייע שויבן אָדער פאַרלאַטעט אַלטע שויבן אין יידישע שטיבלעך. ביי אָרעמעלייט האָט מען די אויסגעבראָכענע שויבן פאַרשטעקט מיט שמאַטעס. די עטלעכע בחורים, וואָס האָבן געדאַרפט שטיין צום מיליטער, האָבן געזאָגט תהילים ביינאַכט אין בית-המדרש און געזונגען זייערע לידער:

בעסער געבוירן ווערן אָן אַ האַנט,
איידער דינען פאָניעס לאַנד;
אוי וויי, כ׳בין שוין פאַרלוירן,
ס׳איז דאָך גלייכער מען ווערט נישט געבוירן ...

די גויאישע פריזיווניקעס, אָדער "לאָסאָווניקעס", ווי מ׳האָט זיי ביי אונדז גערופן, האָבן געשיכורט, געהוליעט, פאַרטשעפּעט יידן אין גאַס. יידן זיינען געגאַנגען איינגעהויקערטע אין און פון בית-המדרש. אויפן

שטעטל האָט געדריקט אַ שווערע מרה-שחורה, וואָס איז נאָך געווען שווע-
רער און אומדערטרעגלעכער איבער די פריערדיקע ליכטיקע האָפענונגען.
געבויגענער פון אַלע אַנדערע איז אַרומגעגאַנגען מיין טאַטע. ער האָט
אוודאי נישט אויפגעהערט גלויבן אין משיחן, ווי תמיד, אָבער דאָס וואָס
דער אויסלייזער איז נישט געקומען אין תרס"ו, אין יאָר פון די שווערע
חבלי משיח, אין יאָר אויף וועלכן עס זיינען געווען אַלע רמזים אין דער
וועלט, האָט אים שטאַרק געפייניקט.

- אוי, רבונו של עולם, טאַטע דערבאַרעמדיקער, וויפל איז דער שיעור
צו ליידן? - האָט ער געפרעגט ביים שמאַטעדיקן הימל, וואָס האָט נישט
אויפגעהערט טריפן.

מיט דער פרנסה איז אויך געווען שווער, שווערער ווי עס האָט נאָר
געקענט זיין. אַלע האָפענונגען, אַז דאָס שטעטל וועט פאַרגרעסערט ווערן
מיט נייע דאָרפסלייט, האָבן זיך אויסגעלאָזט מיט גאָרנישט. טאָמער זיי-
נען צוגעקומען פון די דערפער עטלעכע נייע משפחות, האָבן זיך אויך אַרויס-
געקליבן פון שטעטל עטלעכע משפחות. אַזוי האָט זיך אויסגעלאָזט מיט גאָר-
נישט די אייביקע האָפענונג, אַז מען וועט דורכפירן אַ באַן דורכן שטעטל און
יידן וועלן אָנקומען זיך באַזעצן ביי דער ליניע, וואָס וועט ווערן אַ קוואַל
פון פרנסה. און טאָמער איז נאָך דאָס געווען ווייניק, האָט אויך דער
נגיד פון שטעטל, ר׳ יהושע וואַלד-הענדלער, אַריבערגעצויגן זיך קיין נאָ-
ווידוואָר. ווייזט אויס, אַז די רציחה איבער ר׳ משה קרוק און זיין ווייב
האָט איבערגעשראָקן דעם נגידישן יידן צו זיצן אין דעם שטעטל, וואָס איז
באַוואַכט פון בלויז איין פאָליציאַנט, און ער האָט גענומען ווייב און קינדער,
שניר און איידעמס, און אַוועק צו אַ קהילה מיט מער יידן. איך געדענק
נאָך ביז היינט ווי מיין פאָטער איז געבליבן זיצן אַ פאַרלוירענער, ווען דער
נגיד מיט זיין איידעם,ביידע אין נייע שאָפּן-פעלצן און אין טיפע קאַלאָשן,
זיינען אַריינגעקומען זאָגן אַ זיי-געזונט פאַר זייער אַוועקפאָרן.

- דאָס שטעטל צעקריכט זיך - האָט מיין מאַמע געזאָגט אַ טרוי-
עריקע.

נאָך דעם נגיד זיינען אַנדערע יידן אַוועק, ווער קיין נאָווידוואָר, ווער
קיין זאַקראָטשין, ווער קיין וואַרשע.

מיר זיינען געבליבן מיט אונדזער טרויער און עלנט. דער טאַטע
האָט זיך נאָך מער אַריינגעוואָרפן אין זיינע חידושים. ער האָט זיך אונטער-
גענומען דעמאָלט אַ גרויסע אַרבעט. אַזוי ווי אין פילע ערטער אין דער
גמרא פירט תוספות מחלוקת מיט רש"ין, פרעגט קשיות אויף אים און
שטעלט אַרויס טענות צו אים - האָט מיין טאַטע גענומען אויף זיך צו

פאַרענטפערן רש"ין אין גאַנץ ש"ס. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע, אַ גרויסע, אָבער דער טאַטע איז געווען גליקלעך אויסצופירן די אונטערנע-מונג זיינע. ער האָט געהאַט זיין סיבה דערפאַר.

- אַז איך וועל קומען אויף יענער וועלט און די מלאכי-חבלה וועלן מיך וועלן וואַרפן אין גיהנום פאַר מיינע גרויסע זינד - האָט דער טאַטע געזאָגט - וועל איך האָבן אַ מליץ-יושר אין רש"י דערפאַר, וואָס איך האָב אים פאַרענטפערט, און זיין זכות וועט מיר באַשיצן.

כאָטש איך בין געווען נאָך אַ יונג יינגל, האָט זיך מיר געגלוסט לאַכן פון מיין טאַטנס מורא פאַר זיינע גרויסע זינד.

מיין מוטער האָט נישט געלאַכט, אָבער זי האָט געקוקט אויף אים מיט אירע גרויע גרויסע אויגן, וואָס זעען אַלץ, און געזאָגט שאַרף:

- רש"י וועט שוין זיין שטעטל אַליין באַשטיין. דו וואָלסט בעסער געטראַכט וועגן ברויט פאַר דער שטוב. דאָס איז אויך אַ מצווה ...

- דער אייבערשטער וועט העלפן. סיעט שוין, ברוך-השם, זיין רעכט - האָט מיין פאָטער געזאָגט, פול מיט בטחון.

אינגיכן איז געקומען אַ שטיקל ישועה.

פון מיין באָבע טעמעלע, דעם טאַטנס מוטער, וואָס האָט געוואוינט אין טאָמאַשאָוו, לובלינער גובערניע, איז אָנגעקומען אַ בריוו, אַז דער טאַטע זאָל תיכף ומיד אַרויספאָרן צו איר, ווייל זי האָט פאַרקויפט איר הויז און די קראָם און זי וויל נאָך ביים לעבן איינטיילן דעם טאַטן דעם חלק ירושה, וואָס קומט אים.

- לבני היקר, הרב הצדיק ובן קדושים - האָט די באָבע געשריבן מיט אַ לשון-קודשדיקן טיטל צו איר אייגענעם זון און גלייך איבערגעגאַנגען אויף איר היימיש מאַמע-לשון, וואָס איז געווען אַ געמיש פון יידיש, לשון-קודש ווערטער און אָן אַ שיעור ברכות און ווינטשענישן. אונטערגעשריבן האָט זי זיך ווידער אין לשון-קודש און קיינמאָל נישט פאַרגעסן צוצוגעבן איר טיטל: "ממני הרבנית טעמע בלומע בת קדושים" (פון מיר די רביצין טעמע בלומע, די טאָכטער פון הייליקע) ...

די באָבע טעמעלע איז געווען זייער שטאָלץ סיי דערמיט, וואָס איר מאַן איז געווען אַ דיין און סיי דערמיט, וואָס זי האָט געשטאַמט פון גרויסן יחוס. איין זיידע אירער איז געווען דער באַרימטער רב ר´ דוב בעריש מייזלס, וואָס אין קראָקע איז אַפילו אַ גאַס געוואָרן אָנגערופן אויף זיין נאָמען; אַן אַנדער זיידע איז געווען רב אין קרעמניץ; אַן עלטער-זיידע איז געווען רב אין סטאַניסלאַוו; אַ צווייטער עלטער-זיידע איז געווען רב אין דער

דייטשער שטאָט באַמבערג; אַן עלטער-עלטער זיידע איז געווען דער טורי-זהב (ט"ז), דער רב אין לעמבערג, און אַזוי ווייטער און ווייטער.

ווי זי איז געווען איינגעטונקען אין יחוס, איז עס אויך געווען איר מאַן דער טאָמאַשאָווער דיין, וועמעס פאָטער איז געווען רב אין קינצק; דער זיידע איז געווען ר׳ משה חריף, רב אין וואַרשע; דער עלטער-זיידע איז געווען רב אין שטעקטשין; אַן אַנדער עלטער-זיידע - רב אין שוואַרץ-טומאה, און אַזוי ווייטער און ווייטער.

כאָטש די באָבע טעמעלע האָט אַ גאַנץ לעבן געהאַנדלט, כדי מפרנס צו זיין איר הויז-געזינד, האָט זי דער עיקר געלעבט מיט דעם יחוס פון אירע זיידעס, די רבנים, און מיטן יחוס פון איר מאַן און פון זיינע זיידעס, די רבנים. זי פלעגט דעריבער קיינמאָל נישט פאַרפעלן צו טיטולירן איר אייגענעם זון און זיך אַליין מיט דעם יחוס אירן. אירע קאַרטלעך זיינען געווײנלעך געווען פון איין אינהאַלט - טיטלען, ברכות און וואונטשן. אַמאָל איז צו די ברכות צוגעקומען אויך אַ פּאָר ווערטער, אַז זי האָט אַרויסגעשיקט המשה רו"כ כסף אָדער עשרה רו"כ כסף, וואָס האָט געמיינט פינפער-רובל אָדער אַ צענערל. אָבער דאָס איז ביי דער באָבע טעמעלע געווען אַ ביי-זאַך דער עיקר איז געווען די טיטלען און דער יחוס. דאָס מאָל איז אין קאַרטל, פול מיט טיטלען, געווען געשריבן, אַז עס האַנדלט זיך אין גרעסערע געלטער און אַז דער טאַטע זאָל תיכ?קומען קיין טאָמאַשאָוו מפּני כמה וכמה טעמים ...

מען האָט דעם טאַטן צו אַ נסיעה נישט געדאַרפט לאַנג בעטן. ער איז תמיד גרייט געווען צו לאָזן זיך אין וועג, צו באַפרייען זיך פון עול פּרנסה, פון דער מאַמעס אייביקע טענות. אַזוי ווי עס איז גראָד נישט געווען קיין יידישער בעל-עגלה, וואָס זאָל אים צופירן צו דער באַן, אַ וויאָרסט צען פון שטעטל, האָט מען פאַרן טאַטן געדונגען אַ פּויער, וואָס איז גראָד געפאָרן מיט אַ פּאָר פערד צו דער באַן-סטאַנציע. אויפן וועג האָט דער טאַטע שיר נישט פאַרלוירן זיין לעבן ביים נישט קענען איינהאַלטן אַ פּאָר פערד, וואָס האָבן זיך דערשראָקן פאַר אַ פייף פון אַ לאָקאָמאָטיוו.

ווי קומט מיין טאַטע צו פערד? די מעשה איז געווען אַזאַ: דעם פּויער, וואָס האָט אים געפירט, האָט זיך מיטאַמאָל פאַרבענקט נאָך אַ טרונק בראַנפן. ער איז דעריבער אַריין אין אַ קרעטשמע און אָנגעזאָגט מיין פאָטער אויפן וואָגן, ער זאָל האַלטן אויף אַ ווייל די לייצעס און אַכטונג געבן אויף די פערד, ווייל זיי זיינען ווילדע. מיין פאָטער האָט נישט פאַרשטאַנען קיין איין גויאיש וואָרט און ער האָט דעריבער צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ צום ערלס רייד און גע-

זאָגט די איינציקע צוויי גויאישע ווערטער וואָס ער האָט געקענט: "טאַק, טאַק, פּאַניע". דער גוי איז זיך פֿאַרזעסן אין שענק ביי די שנאַפּסן און ביי די מעשׂיות פֿון די איבעריקע פֿויערים. מיין טאַטע איז געזעסן אויפֿן וואָגן און מסתּמא געטראַכט וועגן דעם סאַמע נייסטן חידוש, ווי אַזוי צו פֿאַר-ענטפֿערן אַ קשיא, וואָס תּוספֿות האָט געפֿרעגט אויף רש"ין, ווי מיטאַמאָל איז אַ צוג דורכגעלאָפֿן פֿון דערווייטנס און צעלאָזט זיך מיט הילכיקע פּיי-פֿערייען. די פֿויערישע פֿערד, ווילדע, נישט צוגעוואוינטע צו באַנען און פּייפֿערייען פֿון לאָקאָמאָטיוון, האָבן זיך דערשראָקן און צעווילדעוועטע געלאָזט זיך פֿליען. מיין טאַטע, נישט ער האָט געוואוסט וואָס לייצעס זיינען, נישט ער האָט געוואוסט ווי אַזוי אָנצוטרייבן, און אַוודאי נישט ווי אַזוי איינצוהאַלטן צעווילדעוועטע פֿערד. ער האָט דעריבער גענומען שרייען "שמע ישׂראל! " אָבער די פֿערד האָבן זיך צוליב דעם "שמע ישׂראל" נישט פֿאַרהאַלטן און זיינען געפֿלויגן ווייטער. זיי זיינען געלאָפֿן איבער וועגן און פֿעלדער מיט אַזאַ בהלה, ביז זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן מיט רעם דישל אין אַ בוים און זיך אָפּגעשטעלט.

ווען דער פֿויער איז אַרויס פֿון שענק און געזען וואָס עס איז געוואָרן פֿון זיינע פֿערד און וואָגן, איז ער אַריין אין אַזאַ כּעס, אַז ער האָט געכאַפּט אַ דראָנג און געוואָלט מיין דערשראָקענעם פֿאָטער דורסן אויפֿן אָרט.

- ייד פֿאַרשאָלטענער! איך האָב דאָך דיר אָנגעזאָגט זאָלסט האַלטן די לייצעס אין די הענט! – האָט ער געשריגן און זיך פֿאַרמאָסטן מיטן דראָנג.

צום גליק זיינען געשטאַנען עטלעכע יידן, וואַלד-שרייבער, וואָס האָבן מיין טאַטן אָפּגעראַטעוועט פֿון צעווילדעוועטן צאָרניקן פֿויער. אין זיין לשון-קודש בריוול, וואָס דער טאַטע האָט מיטגעשיקט צו דער מאַמען טאַקע מיט אָט דעם זעלבן פֿויער, האָט ער באַשריבן די גאַנצע פּאַסירונג און פֿאַר-ענדיקט דערמיט, אַז ווי נאָר ער וועט אם-ירצה-השם קומען אויף שבת קיין טאָמאַשאָוו, וועט ער בענטשן גומל, און ער וועט אויך שרייבן בריוו אָפּט.

אָבער מער ווי דאָס בריוול איז קיין בריוו נישט אָנגעקומען. עס זיינען פֿאַרביי טעג, וואָכן, און נישט מען האָט געהערט פֿון טאַטן, נישט מען האָט געזען עפּעס. די מאַמע, אַ גרויסע זאָרגערין און איבערקלערערין, האָט גע-שיקט בריוו איינעם נאָכן אַנדערן. זי האָט געזאָגט תּהילים, מנדר געווען אַלע מאָל אויפֿסניי צו אַכצן גראָשן פֿאַר ר´ מאיר בעל-הנס, אָבער קיין זאַך האָט נישט געהאָלפֿן אין שטוב איז געווען חושך. די מאַמע האָט נישט געקאָכט, נישט געגעסן, נאָר געהאַלטן אין איין קלאָגן און וויינען און זאָגן

תהילים און לויפן אַנטקעגן דעם פּאָסט-טרעגער, דעם שוואַב קראַוזע. אָבער דער שוואַב האָט זי באַגעגנט מיטן זעלבן ענטפער:

- גיבט ניקס, ראַבינערשע ...

זייער שלעכטע וואָכן זיינען דאָס געווען אין אונדזער הויז. די מאַמע איז געווען זיכער, אַז מיטן טאַטן האָט געטראָפן דאָס ערגסטע. די צייטן זיינען געווען אומרואיקע, פול מיט מרידות און רציחות און שחיטות. דער מאַמעס תהילים-זאָגן, דריי מאָל תהילים איינס נאָכן אַנדערן, נישט אויסצורעדן דערביי קיין איין וואָרט, האָבן אָנגעפילט מיט צער און טרויער. די איינציקע טרייסט פאַר מיר איז געווען, וואָס איך בין געווען פריי פון שורה און פון עול און איך בין גאַנצע טעג אַרומגעלאָפן מיט מיינע חברים און אַרומגעשלעפּט זיך מיילן ווייט צו אַלע ברעגן און וועלדער און פעלדער.

נאָך אַ וואָך זעקס איז מיין פּאָטער אָנגעקומען - אַ פאַררויטלטער, אַ פריילעכער, פול מיט בטחון און מיט גוטע בשורות, אַז עס וועט שוין מיט גאָטס הילף זיין רעכט ...

וואו איז ער געווען? פאַרוואָס האָט ער נישט געשריבן?

מיין טאַטע האָט געהאַט טויזנט ענטפערס. ערשטנס, האָט ער עפּעס יאָ געשריבן, נאָר עס איז מסתמא נישט אָנגעקומען דאָס קאַרטל; צווייטנס, האָט ער געהאַט עסקים צוליב דער ירושה, וואָרעם ברידער און קרובים האָבן געהאַט מיט אים טענות און סכסוכים און דין-תורהס, ווייל זיי האָבן געוואָלט אַ גרעסערן חלק, אָבער מיט גאָטס הילף איז ער דורכגעקומען מיט זיי און זיך אויסגעגליכן; דריטנס, האָט ער געהאָט צו זען אָן אַ שיעור פריינד און אַלטע חברים און די חסידים פון ר׳ יהושעלעס חסידים-שטיבל אין טאָמאַשאָוו, וואָס האָבן לכבוד אים געמאַכט סעודהלעך, אויף וועלכע מ׳האָט זיך שטאַרק משמח געווען; פערטנס, האָט ער שוין אינאיינוועגס זיך אַריבערגעכאַפּט איבער דער גרענעץ, וואָס איז לעבן טאָמאַשאָוו, און אַריבער קיין גאַליציע, צום שינאַווער רבין, ווענען ער האָט שוין נישט געהאַט געזען יאָרן, זינט ער איז אַוועק פון טאָמאַשאָוו אין הויף האָט מען זיך שטאַרק געפרייט מיט אים. דער רבי אַליין האָט אים געזעצט ביים טיש, מכבד געווען אים מיט וויין און שיריים און געשמועסט תורה מיט אים. די חסידים האָבן זיך מיט אים געפרייט און געטרונקען משקה און געמאַכט סעודהלעך און אים ניט געלאָזט אַוועקפאָרן; פינפטנס, איז ער שוין צוגעפאָרן צו זען זיין ברודער ישעיה, וואָס איז אַנטלאָפן פון רוסיש-פוילן, כדי נישט צו דינען פאָניען, און זיך באַזעצט אין גאַליציע, וואו ער האָט ברוך-השם מצליח געווען און איז אַ סוחר אַ נגיד און בכבודיקער מענטש. דער ברודער ישעיה

און זיין ווייב און קינדער און קרובים האָבן זיך שטאַרק געפרייט מיט אים און געמאַכט פאַר אים סעודות און קבלת-פּנימס און אים נישט צעלאָזט אַוועקפאָרן ... הכלל, ער האָט נישט געקענט זיך אָפּרייסן און דערפאַר האָט עס געדויערט אַזוי לאַנג ביז ער איז אַהיימגעקומען ... און אַהיימגעקומען איז ער, חלילה, נישט מיט ליידיקן, ווייל, ערשטנס, האָט אים דער ברודער ישעיה געגעבן אַ מתנה אַ שטריימל, איז עס איין יופי אין דער וועלט. אָט איז עס, אַ גרויס שטריימל מיט גלאַנציקע שוואַרצע האָר און מיט אַ הויכן ווערך פון סאַמע סאַמעט. ער האָט אים אויך געשאָנקען אַ טלית, אַ טייערן טלית, וואָס האָט געקאָסט אפשר פופציק רייניש אַוודאי. צו דעם אַלעם האָט ער אויך געבראַכט פיר הונדערט קערבלעך, וואָס איז אויסגעפאַלן אויף זיין חלק פון די געלטער, וואָס די באָבע טעמעלע האָט אָפּגענומען פאַר איר קראָם אין מאַרק. דאָס געלט, אין סאַמע גרויסע פּאַפּירלעך, ליגט איינגעוויקלט אין אַ פּאָלע פון דער קאַפּאָטע, וואָס די באָבע טעמעלע האָט אַליין פאַרנייט, אַזוי אַז גנבים זאָלן דאָס געלט נישט אַרויסנעמען אין וועג. די מאַמע, מיט פאָרוואורף אויף דעם פריילעכן טאַטן, וואָס האָט אין שמחהלעך און אין חסידישע סעודהלעך פאַרגעסן אין אירע דאגות און געלאָזט זי אַזוי פיל ליידן אומזיסט, האָט נישט געמאַכט מער קיין פאָרוואורפן ...

- או, פּנחס מענדל, גאָט זאָל דיר נאָר מוחל זיין פאַר דעם צער, וואָס דו האָסט מיר אָנגעטאָן - האָט זי געזאָגט - גיי וואַש זיך צום עסן.

דאָס איז געווען אַלץ וואָס זי האָט געזאָגט, נישט אויסשטרעקנדיק אפילו די האַנט צום טאַטן, ווייל אַזאַ זאַך וואָלט געווען פאַררעכנט פאַר אַ חטא אין אַ רבנישער שטוב.

שטילערהייט, קיינער זאָל ניט זען, האָט די מאַמע אויפגעפּנט מיט אַ שערל די פּאָלע פון טאַטנס סאַמעטענער קאַפּאָטע און אַרויסגענומען די באַנקנאָטן, וואָס זיינען דאָרט געווען פאַרנייט. דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן האָב איך געזען אַזוי פיל געלט און אַזעלכע שיינע באַנקנאָטן מיט אָדלערס און קייזערלעכע קעפּ. צווישן די פּאַפּירן איז אויך געווען אַן איין-און-איינציק גאָלד-שטיקל, אַ צענער-רובל. איך האָב עס גענומען אין דער האַנט אַריין מיט גרויס אָפּשיי.

- ס׳איז אַ רענדל – האָט דער טאַטע געזאָגט, און עס מיר אַרויסגע-נומען פון דער האַנט.

דערפאַר האָט ער מיר געגעבן אַ מתנה אַ ניי סידורל און אַ פּאָר גרויסע תפילין אין אַ תפילין-זעקל, וואָס איך וועל דאַרפן איגיכן, ווען איך וועל ווערן בר-מצווה.

- ווייסט, דאָס איז אַ פּאָר תפילין, וואָס די פּרשיות זיינען געשריבן פון ר׳ משה סופר אַליין - האָט דער טאַטע געזאָגט פרום – ר׳ משה סופר איז געווען אַ צדיק און ער פלעגט גיין מין מקוה יעדעס מאָל איידער ער האָט געשריבן דעם שם אין אַ ספר-תורה, אין אַ מזוזה אָדער אין אַ פּאָר פּרשיות. עס איז אַ זכיה צו האָבן ר׳ משה סופרס אַ פּאָר תפילין.

איך האָב באַטראַכט די גרויסע אַלטע שווערע תפילין מיט די ברייטע פאַרפעטסטע רצועות און איך בין גאָר ניט באַגייסטערט געווען פון דער גרויסער מתנה. איך האָב דערוואַרט בעסערע מתנות פון וועג. חוץ דעם האָב איך געוואָלט האָבן שיינע קליינע לייכטע תפילינלעך, נישט אַ פּאָר אַלטע גרויסע און ברייט-רצועהדיקע פאַרפעטסטע תפילין. דאָס, וואָס ר׳ משה סופר איז געגאַנגען אין מקוה אַזוי פיל מאָל ביים שרייבן די פּרשיות, האָט מיך גאַנץ ווייניק אינטערעסירט. בעסער דערפון איז שוין געווען דאָס זילבערנע טינטערל, וואָס מיין פאָטער האָט מיר געגעבן. דאָס האָט ער געקראָגן פון דער באָבע טעמעלע - אַ טינטערל, וואָס האָט זיך צוזאַמענגע-שרויפט און געהאַט אַ דעקעלע פאַר זאַמד, מיט וועלכן צו באַשיטן פריש-געשריבן פּאַפּיר. דאָס איז געווען אַ קליין געשניצט טינטערל מיט אַ פּראָבע פון 84 זילבער.

די מאַמע האָט זיך אויף קיין מתנה נישט געפרעגט. אָבער מיין שוועסטער האָט געוואָלט וויסן וואָס דער טאַטע האָט איר געבראַכט. דער טאַטע האָט זי אָנגעקוקט מיט חידוש.

- וואָס קען מען ברענגען אַ מיידל אַ מתנה? - האָט ער געפרעגט.

דערפאַר האָט ער געבראַכט יאַרמעלקעס און ציצה-כנפותלעך פאַר מיינע ברידערלעך, וואָס זיינען נאָך געווען קליינע קינדער.

אין שטוב האָט זיך אָנגעהויבן אַן עסק וואָס צו טאָן מיט די עטלעכע הונדערט רובל. אַ ווייַלע האָט מען געטראַכט, אַז די מאַמע זאָל עפענען אַ געוועלבל און צוהעלפן צו דער פּרנסה, ווי מערסטנס נשים צדקניות טוען עס. אָבער, ערשטנס, איז די מאַמע געווען אַ רבנישע טאָכטער, וואָס האָט קיינמאָל קיין מסחר נישט געפירט און נישט געטויגט צו אַזעלכע זאַכן; צווייטנס, איז אין שטעטל געווען איבערגענוג געוועלבלעך, שוין צופיל, אַזוי אַז עס איז נישט געווען קיין באַדערפעניש אין נאָך איינס; דריטנס, וואָלטן די קרעמער אין שטעטל געהאַט פאַראיבל, וואָס דער רב מאַכט אַ מסחר און נעמט צו זייער ברויט. צוליב די אַלע זאַכן איז געבליבן, אַז מען זאָל דאָס געלט האַלטן און עס זאָל זיין אַ נדן פאַר מיין שוועסטער וואָס וואַקסט אונטער און אינגיכן וועט מען קענען אָנהויבן רעדן איר שידוכים. דאָס

געלט האָט מען געהאַלטן פאַרשטעקט בסוד. אַזוי האָט מען אויך געהאַלטן בסוד די געשיכטע וועגן דעם געלט. עס איז געזינטער געווען, אַז קיינער זאָל נישט וויסן דערפון. אָבער יידן אין שטעטל האָבן זיך שוין דערוואוסט וועגן דעם. צווישן יידן איז קיין סודות נישטאָ. און איינער אַ ייד מיטן נאָמען חיים יוסף, דער מאַן פון חנה רחלן, וואָס פלעגט קאַליע מאַכן דעם שלום-בית צווישן פאָר-פעלקער - אָט דער חיים יוסף, אַ ייד וואָס האָט געהאַט אַלערליי פרנסות - אי ער האָט געהאַט אַ פאַבריקל פון קוואַס, אי אַ לעדער-קראָם, אי ער איז געווען אַ קאַמאַשן-מאַכער, אי אַ חסיד דערצו - ער האָט גענומען דעם טאַטן אין די הענט אַריין און אַזוי לאַנג מיט אים איינגעטענהט, ביז ער האָט געפועלט ביי אים, ער זאָל אַרויסנעמען די פאָר הונדערט רובל און אַריינגיין מיט אים אין שותפות אין זיין לעדער-קראָם.

חיים יוספס פלאַן האָט שטאַרק נושא-חן געווען ביי מיין פאָטער. וואָרעם באמת, וואָס פאַר אַ תכלית איז דאָס צו האַלטן געלט ביי זיך. אי עס ברענגט גאָרנישט אַריין, אי גנבים קענען זיך, חלילה, דערוויסן, און אַריינכאַפּן זיך ביינאַכט אין הויז, אָדער אַ שרפה קען, חלילה, אויסברעכן. פאַרשיידנס קען טרעפן. איז נישט בעסער, אַז דער טאַטע זאָל מאַכן שותפות אַ לעדער-קראָם מיט אים, חיים יוספן? די קראָם עקזיסטירט שוין אייגנטלעך און זי וואָלט געקענט מאַכן גאָלדענע געשעפטן, נאָר וואָס דען - ער, חיים יוסף, האָט קיין געלט נישט אַריינצולייגן אין קויפן נייע סחורה. ער איז פאַרדרייט מיט געלט אין קוואַס-פאַבריקל. ווען ער זאָל קענען אַריינלייגן עטלעכע הונדערט רובל אין דער לעדער-קראָם, וואָלט זי געבראַכט פרנסה בריווח, אפשר צען רובל אַ וואָך אַוודאי. דעריבער זאָל דער טאַטע ווערן אַ שותף. אַרבעטן אין דער קראָם וועט ער נישט דאַרפן, ווייל ער, חיים יוסף, וועט שוין אַלץ פירן ווי פריער. אָבער צוליב דעם אַריינגעלייגטן געלט וועט דער טאַטע זיין אַ גלייכער שותף צום ריווח. ער וועט זיך קענען זיצן רואיק און לערנען תורה און פון דער זייט וועט אים אַריינפאַלן ריווח יעדע וואָך, אַמאָל אַ פינפערל, אַמאָל אַפילו מער, ווי גאָט וועט געבן.

- נו, פרעג איך אייך, רבי: איז עס נישט קיין עבירה צו האַלטן געלט אין שטרוי-זאַק, ווען עס קען אויפריכטן צוויי יידן מיט ווייבער און קינדער?

- האָט געפרעגט חיים יוסף, גלעטנדיק דערביי זיין געל בערדל - און מיטן געלט זענט איר תמיד בטוח, ווי ביי זיך אין קעשענע.

- אַוודאי, אַוודאי, ר´ חיים יוסף - האָט צוגעשאָקלט מיין טאַטע, דער שטענדיקער אָפּטימיסט און גלויבער - עס איז זייער אַ גלייכע זאַך ...

מיין מאַמע האָט געהאַט אירע ספיקות און דעם טאַטן געראָטן נישט צו איילן זיך מיט אַזעלכע זאַכן. חיים יוסף איז נישט אָפּגעטראָטן. ער האָט גערעדט זיסע רייד, איינגעטענהט, צוגעזאָגט גליקן, גאָלדענע בערג, אַזוי לאַנג, אַזוי ברייט, ביז ער האָט מיין פאָטער איבערגערעדט. דער טאַטע האָט אָנגעשריבן עטלעכע בויגנס מיט פּאַפּירן. אין וועלכע עס איז געווען אָנגעשריבן אַלע התחייבותן צווישן די שותפים. אַ וועלט מיט באַוואָרענישן זיינען אין די פּאַפּירן געווען אָנגעשריבן. חיים יוסף האָט די אַלע פּונקטן אפילו נישט געוואָלט איבערלייענען.

- רב, איר קענט אַריינשרייבן אַלץ וואָס איר ווילט נאָר - האָט ער געזאָגט און אונטערגעשריבן די פּאַפּירן מיט אַ געציקטער האַנטשריפט.
דער טאַטע האָט אונטערגעשריבן פון זיין זייט און האָט אַרויסגעגעבן דעם יידן דאָס געלט, די שיינע באַנקנאָטן מיט די אָדלערס און קייסערלעכע פּאָר-טרעטן. די שותפים האָבן זיך געגעבן די הענט, געוואונטשן זיך מזל-טוב.
די ערשטע וואָך נאָכן אָפּמאַך, פרייטיק אינדערפרי, איז אַריינגעקומען חיים יוספס טעכטערל און געבראַכט אַ פּאַפּירן דרייערל מיט אַביסל קופּער-געלט.
די מאַמע האָט עס צוגענומען און געשמייכלט. דאָס איז געווען אַ געוואַלדיקער צושטייער צו דער פּרנסה. די צווייטע וואָך, צו דער מינוט, איז דאָס מיידעלע געקומען מיט עטלעכע קערבלעך ריווח פון שותפות. אויף דער דריטער וואָך איז דאָס מיידעלע נישט געקומען מער. דער טאַטע האָט געוואַרט עטלעכע טעג צוליב איידלקייט. ווען דאָס מיידעלע איז אַלץ נישט געקומען, האָט דער טאַטע מיך געשיקט צו חיים יוספן. חיים יוסף האָט צוערשט נישט גערעדט מיט מיר. ער האָט גערעדט מיט אַ הינקעדיקן גויאישן שוסטער, וואָס האָט געקויפט ביי אים לעדער. ווען ער איז פאַרטיק געוואָרן מיטן הינקעדיקן שוסטער, האָט ער גענומען צושניידן לעדער, טאָן אַלערליי אַנדערע אַרבעטן. איך האָב אים געמונטערט:

- ר׳ חיים יוסף, דער טאַטע האָט מיך געשיקט צו אייך...

חיים יוסף האָט זיך געמאַכט נישט-הערנדיק און געטאָן אַלערליי אויס-געזוכטע אַרבעטן. ווען איך האָבן שוין פאַרלוירן דאָס געדולד און גע-זאָגט אים, ער זאָל מיר ענטפערן, האָט חיים יוסף מיך אָנגעקוקט ווי ער וואָלט מיך נישט געקענט און געזאָגט מיט האַלבע רייד:

- אָ, דו ביסט עס ... זאָג דעם טאַטן, אַז איך בין געווען פאַרנומען, שטאַרק פאַרנומען, און אַז איך וועל שוין שיקן פאַר צוויי וואָכן, בלי-נדר.
אין דעם בלי-נדר האָב איך דערפילט, אַז ער וועט נישט שיקן. מיין מאַמע איז גלייך געוואָרן אומרואיק, ווען איך האָב דעם שותפס ענטפער גע-

בראַכט. דער טאַטע איז געווען אָפּטימיסטיש ווי אַלע מאָל.

- וואָס דיר פאַלט איין? - האָט ער געהאַט טענות צו דער מאַמען - אַ ייד האָט געגעבן די האַנט, פֿאַפּירן אונטערגעשריבן.

חיים יוסף האָט נישט געשיקט זיין מיידעלע מער, נישט דעם קומענדיקן פרייטיק, נישט קיין אַנדער פרייטיק דערנאָך. דער טאַטע האָט צו אים געהאַט טענות, גערעדט וועגן יושר, יידישקייט, חתימות אויף פּאַפּירן. דער ייד האָט געקוקט אויף אים ווי מען קוקט אויף אַ חסר-דעה. און געריבן די הענט אין אומגעדולד.

- כ׳האָב נישט, רב. דאָס געשעפט ברענגט גאָרנישט אַריין.

- גיט-זשע מיר צוריק דאָס געלט - האָט דער טאַטע געטענהט.

- דאָס געלט? - האָט חיים יוסף איבערגעפרעגט, ווי ער וואָלט גאָר-נישט געוואוסט וועגן אַזאַ זאַך - דאָס געלט איז נישטאָ. כ׳האָב עס אַריינ-געלייגט אין סחורות; כ׳האָב אָפּגעצאָלט חובות די לעדער-הענדלער אין וואַרשע ...

קיין טענות און מענות האָבן נישט געהאָלפן. אין שטוב איז געווען חושך. דער טאַטע האָט זיך אויך געשעמט פאַר דער מאַמען. זי האָט אים געוואָרנט נישט צו גלייבן. אין שטעטל האָט מען אויך געלאַכט פון טאַטן פאַר זיין בטלנות, פאַר זיין לאָזן זיך אָפּנאַרן. די לאַגע איז געוואָרן ביטער, ערגער מיט יעדן טאָג. איינמאָל איז געוואָרן אין שטוב אַזוי שלעכט, אַז ס׳איז ממש נישט געווען פאַרוואָס צו קויפן אַ ברויט. מיר זיינען שוין שולדיק געווען די בעקערס פון פריער. די מאַמע האָט דעמאָלט אַרויסגענומען פון אַ באַהעלטעניש אַ שטיקל צירונג, דאָס איינציקע שטיקל צירונג וואָס איז איר נאָך געהאַט פאַרבליבן פון דער חתונה, און געשיקט דעם טאַטן קיין וואַרשע, ער זאָל עס פאַרזעצן אין אַ לאָמבאַרד. דאָס איז געווען אַ קאָפּ שפּילקע מיט אַ בריליאַנטל, וואָס מען האָט עס גערופן ציטער-שפּילקע, ווייל צוליב דעם וואָס דאָס גאָלדענע פיסל איז געווען געקאַרבט, געקרייזלט ווי אַ פּיאה, האָט עס געהאַט אַ טבע צו ציטערן כסדר. דער טאַטע האָט איינגעבונדן די שפּילקע אין אַ שפּיץ פון אַ רויטער קעשענע-פאַטשיילע און איז אַוועק קיין וואַרשע. מיט צוויי טעג שפּעטער איז ער צוריקגעקומען און געזאָגט דער מאַמען, אַז ער האָט געקראָגן אין לאָמבאַרד פופציק רובל פאַר דער שפּילקע. ער האָט אַריינגעשטעקט די האַנט אין קעשענע, אַרויסצונעמען די פופציק רובל, אָבער דאָס געלט איז אין דער קעשענע נישט געווען. דער טאַטע איז בלאַס געוואָרן. מען האָט דורכגעזוכט אַלע קעשענעס, אָבער מען האָט קיין גראָשן נישט געפונען.

- ווי איז מיר! גנבים אין באַן האָבן עס ביי מיר געמוזט אַרויסנעמען
- האָט ער געביטערט - וואָס טוט מען?
- גיי וואַש זיך צום עסן - האָט די מאַמע געזאָגט און געקוקט מיט גרויסע דורכדרינגלעכע אויגן אויפן טאַטן, וואָס איז געווען איין שטיק פאַרצווייפלונג.
- ווער האָט זיך געקענט ריכטן? - האָט מיין פאָטער געהאַלטן אין איין מורמלען - כ´בין געזעסן אין באַן צווישן יידן, יידן מיט בערד ...
- מיט בערד, צי אָן בערד, גיי עסן - האָט די מאַמע געזאָגט - דאָס עסן ווערט קאַלט.
דער טאַטע איז נישט געגאַנגען עסן. אנשטאָט דעם האָט ער אַרויס-גענומען אַ ספר און אַריינגעקוקט דערין.
- רבונו של עולם, מסתמא ווייסטו בעסער! - האָט ער געטענהט, קוקנדיק אין ספר אַריין ...

מיט יעדן טאָג איז געוואָרן דאָס שטעטל ענגער און ענגער פאר אונדז. עס איז געקומען דערצו, אַז אפילו מיין פאָטער, דער גרויסער אָפּטימיסט, האָט שוין נישט געקאָנט לעבן מיט זיין בטחון, און ער האָט באַשלאָסן אַוועקצולייגן זיין גרויסע אַרבעט אין פאַרטיידיקן רש"ין און לאָזן זיך זוכן אַן אַנדער רבנות. תחילת האָט דער טאַטע פּרובירט צורעדן דער מאַמען, זי זאָל אַוועקפאָבן מיט די קינדער אויף אַ צייט צו אירע עלטערן קיין בילגאָריי, און אַז גאָט וועט אים העלפן און ער וועט זיך אויסזוכן דאָס ריכטיקע רבנות, וועט ער קומען נאָך אונדז און אונדז ברענגען בכבוד גדול צו דעם נייעם אָרט. אָבער מיין מוטער האָט נישט געוואָלט הערן דערפון. זי האָט נישט געוואָלט אין אירע יאָרן אָנוואַרפן זיך אַליין מיט פיר קינדער איר פאָטער אויפן האַלדז. דער טאַטע האָט דעריבער געלאָזט אונדז אין שטעטל און געלאָזט זיך פאָרן קיין ראַדזימין, מיט דער האָפענונג, אַז דער ראַדזימינער רבי, זיין פריינד, וועט אים העלפן דערגרייכן אַ בעסער רבנות. געפאָרן איז ער אויף אַ קורצער צייט, אָבער ווי עס איז שוין געווען זיין שטייגער, האָט ער אָנגעטראָפן אויף די וועגן אַן אַ שיעור פריינד און נאָענטע, וואָס האָבן זיך מיט אים געפרייט און אים נישט געלאָזט אַזוי גיך אַוועקפאָרן.

צוליב זיין פריינדשאַפט און נאַאיוויטעט און גלויבן אין מענטשן, האָבן מענטשן געוואַלדיק ליב געקראָגן מיין פאָטער, געוואָרן צו אים צוגעבונדן, אים ממש נישט אָפּגעלאָזט פון זיך, צוגעזאָגט אים אַלערליי גליקן און פאַנ-טאַזיעס. דער טאַטע האָט געגלייבט, געוואָלט גלייבן אין ניסים און איז שטאַרק באַגייסטערט געוואָרן פון יעדן צוזאָג און הבטחה. יעדע עטלעכע טעג זיינען אָנגעקומען נייע לשון-קודשדיקע בריוולעך, געשריבן מיט פּערל-דיקע רבנישע אותיותלעך אין האַלב-רונדיקע שורות, פול מיט גליקן וועגן אַלערליי רבנותן אין אַלערליי שטעטלעך. אין איין שטעטל האָבן אים די ראַדזימינער חסידים צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן אם ירצה השם זען; אין אַ צווייט שטעטל האָט ער אַ צד, און הגם דער אַנדערער צד וויל אַן אַנדער רב, האָפט ער אָבער, אַז זיין צד וועט מנצח זיין און עס וועט זיין גוט און וואויל. און אין איין שטעטל האָט ער שוין אפילו געהאַלטן אַ דרשה, וואָס האָט, געלויבט דער אייבערשטער, שטאַרק אויסגענומען סיי ביי די לומדים, סיי ביי די פּראָסטע

יידן. מען האָט אים אויך דאָרט גרויס כבוד אָנגעטאָן און געמאַכט סעודות פאַר אים כיד המלך, אָבער קיין כתב רבנות האָט מען אים דערווייל נישט געגעבן, ווייל עס זיינען דאָ אַלערליי מניעות, אָבער מיטן אייבערשטנס הילף וועט זיך אַוודאי אַלץ ענדיקן בכי טוב און מיט הצלחה ...

אַלע בריוולעך פלעגן זיך ענדיקן דערמיט, אַז ער קען נאָך דערווייל נישט אַהיימקומען, ווייל גראָד איצט האָט זיך געמאַכט אַ ניי רבנות, וואָס דאַרף זיין אַזוינס און אַזעלכעס, אָבער ווי נאָר ער וועט קריגן דאָס ריכטיקע כתב רבנות, וועט ער אַהיימקומען און אַלץ וועט זיין, מיט גאָטס הילף, רעכט; און אַזוי ווייטער און ווייטער.

די מאַמע האָט מיט גרויסע גרויע אומעטיקע אויגן געלייענט די האָ-פערדיקע בריוולעך פון טאַטן און געשאָקלט מיטן קאָפּ, פול מיט סקעפּטיציזם.

- וואָס שרייבט דער טאַטע? - האָב איך געפרעגט.

- גיי,גיי, גיי לערנען אַ בלאַט גמרא - האָט די מאַמע געזאָגט, נישט וועלנדיק פּטרן אַ וואָרט אויף די בריוולעך.

איך האָב נישט געוואָלט לערנען קיין בלאַט גמרא. איך בין געווען אומ-רואיק און הפקר, און געפּאַלן ביי זיך, און קידער-ווידערדיק, גרייט זיך צו וואַרפן אויף יעדן, וואָס וועט מיר זאָגן אַ וואָרט מוסר פאַר מיין אומלייטיש-קייט. אין אַ סיצן זומער כאַלאַטל, אין וועלכן איך האָב געהאַט געמאַכט אַ געוואַלד-ריס, און מיין מאַמע האָט פאַרנייט מיט אַ לאַטע אין געשטאַלט פון אַ "דלד", מיט אַ פּאָר פלאַקסענע פּיאות, וואָס איך האָב זיי יעדן טאָג צוגעשוירן בגנבה אַלץ קירצער און קירצער. בין איך אַרומגעלאָפן מיילן-ווייט, געטראָגן פון יוגנטלעכער אומרואיקייט פאַר רייף ווערן. איך פלעג אַריינ-פאַלן פון איבערגעטריבענער שמחה צו איבערגעטריבענער טרויעריקייט און איך האָב אָפּגעטאָן אַלערליי נאַרישע זאַכן. איינמאָל האָב איך זיך צוגעשאַרט שטילערהייט צו דער מקוה און בגנבה אַריינגעקוקט דורך אַ שפּאַלט אין טיר, כדי צו זען ווי ווייבער גיין טבילה. ווי פון אונטער דער ערד איז אויס-געוואקסן עמעצער, און ניט קיין אַנדערער ווי דער קליינער מענדעלע, דער וואָרקער חסיד מיט דער גרויסער גאָז, וואָס האָט אומעטום געזוכט און געגנישטערט און דערשנאַפּט זינד. אַן אַנדערס מאָל האָב איך אַרויסגענומען דעם שופר פון באַהעלטעניש אין בית-המדרש און גענומען בלאָזן אינמיטן יאָר, אַזוי אַז יידן זיינען זיך אָנגעלאָפן אויף בייז וואונדער, מיינענדיק, אַז משיח קומט. איינמאָל האָב איך גענומען אינמיטן לערנען שפּרינגען איבער די באַריערעס פון באַלעמער. און ווידער האָט מיך געפּאַקט ביי דער מלאכה נישט קיין אַנדערער ווי דער קליינער מענדעלע.

- וואַקסט אַ לייט, ר´ יהושעלע! - האָט דער קליינער מענדעלע געגו-
מען מיך רופן מיט אַ ר´ - נישטאָ וואָס צו רעדן - דער טאַטע פּאָרט און
דער זון שפּרינגט ...

דאָס איז געווען אַ שטאָך וועגן מיין טאַטנס אַרומפּאָרן און לאָזן דאָס
שטעטל אָן אַ רב.

אין איינעם אַ פרייטיק איז אויף מיר אָנגעפאַלן אַזאַ אַפּעטיט, אַז איך
האָב זיך צוגעכאַפּט צו די פיש און אויפגעגעסן ביזן לעצטן שטיקל, נישט
איבערלאָזנדיק קיין איין שטיקל פיש אויף שבת. ווען די מאַמע האָט דערזען
די ליידיקע פאַן פיש, האָט זי מיך נישט געשלאָגן, נישט געזידלט אפילו.

- שעמסט זיך נישט? - האָט זי מיר געפרעגט און געקוקט אויף מיר
מיט אירע גרויסע אויגן.

איך האָב מיך יאָ געשעמט; אַזוי געשעמט, אַז כ´וואָלט געווען גליקלעך
די מאַמע זאָל מיך שלאָגן. איר קוק איז געווען ערגער ווי יעדער שטראָף.
עטלעכע וואָכן נאָכדעם האָב איך געטאָן אַלץ אין שטוב: געטראָגן וואַסער
פון ברונעם, געהאַקט האָלץ, געלאָפן איינקויפן, אַבי אויסצוקויפן זיך פון
דער נאַרישער זינד אויפצועסן די פיש. איינמאָל, ביים האַקן האָלץ,
האָט אַ שטיק האָלץ מיר געטראָפן אין דער נאָז און איבערגעהאַקט דעם
ביין אויף דער העלפט. מיך בין עטלעכע שעה געזעסן אין די גרעסטע
יסורים און נישט דערציילט דער מאַמען, וואָס עס האָט געטראָפן מיט מיר.
ערשט ווען מיין פּנים איז געוואָרן אינגאַנצן געשוואָלן, האָט די מאַמע דערזען
מיין צרה און מיך אַוועקגעפירט צום פעלדשער פאַוולאָווסקי. פאַרשטייט זיך,
אַז ער האָט מיך אויסגעשמירט מיט יאָד און געגומען צוואַנציק גראָשן דערפאַר.

אינגיכן האָט מען ווידער געדאַרפט אָנקומען צום פעלדשער פאַוולאָווסקי.
מיין מוטער האָט געקראָגן אַ שווערע מכה אויף דער ברוסט און זי האָט
געליטן שרעקלעכע יסורים. ווען אַלע ווייבערישע, היימישע מיטלען האָבן
נישט געהאָלפן, האָט מען גערופן פאַוולאָווסקין. קיין געלט צוצופאָרן צו
אַ דאָקטאָר איז נישט געווען. דער פעלדשער האָט געזאָגט, אַז מען דאַרף
גלייך אָפּערירן. ער האָט אַרויסגענומען אַ מעסערל פון קעשענע, עס אפילו
נישט אַרומגעוואַשן, און געמאַכט די אָפּעראַציע.

ווי אַזוי מיין שוואַכע מוטער האָט געקאָנט איבערטראָגן די שווערע
אָפּעראַציע, אָן אַ שלאָף-געטראַנק, דורכגעפירט דורך אַ ניט-געוואַשענעם
פויער, וואָס האָט זיין מעדיצינישע קונסט געלערנט אין אַ רוסישער קאַזאַרמע
- הייב איך ניט אָן צו פאַרשטיין. דער אַסיסטענט ביי דער אָפּעראַציע בין
איך געווען, ווייל מיין שוועסטער האָט ניט געקענט צוזען קיין בלוט.

מער ווי אַלעמאָל האָט מען געדאַרפט דעם טאַטן אין דער היים, אָבער ער איז נישט געווען. ער האָט געהאַלטן אין איין זוכן רבנותן. נאָך לאַנגע וואָכן איז ער געקומען, ווי תמיד, פול מיט גליקן און מעשיות וועגן דעם, וואָס מען האָט אים דאָס צוגעזאָגט, יענעס צוגעזאָגט. די מאַמע האָט שווייגנדיק אויסגעהערט אַלע גליקן און געוואָלט וויסן תכלית.

- אַ כתב-רבנות האָסטו געבראַכט?

- ניין, - האָט דער טאַטע געזאָגט - אָבער דער רבי האָט מיר צוגעזאָגט, אַז ער וועט מיר מיט דער צייט קריגן אַ שטעטל. דערווייל וועלן מיר זיצן אין ראַדזימין ביים הויף.

די מאַמע האָט געוואָלט וויסן, וואָס אַזוינס דער טאַטע מיינט מיט זיצן ביים הויף. דער טאַטע האָט דערציילט באריכות דעם גאַנצן פּלאַן, וואָס דער רבי האָט געמאַכט פאַר אים. דער רבי האָט אָנגעזאָגט זיינע חסידים זיי זאָלן זען שאַפן אַ רבנות פאַרן טאַטן. אָבער אַזוי ווי דאָס קען דויערן לאַנג, זאָל דער טאַטע דערווייל לערנען יורה-דעה מיט די בחורים אין דער ראַדזימינער ישיבה, וואָס דער רבי האָט געגרינדעט צו יענער צייט. חוץ דעם וועט ער איבערקוקן דעם רבינס כתבים, די תורהס און די פּשטלעך, וואָס דער רבי זאָגט, און צוגרייטן זיי צום דרוק. פון אָט די צווי זאַכן וועט זיין פּרנסה מיט דער ברייטער האַנט, און אַז עס וועט זיך מאַכן דורך דער צייט אַ גוט רבנות, וועט ער איבערלאָזן די ישיבה און ווערן רב אין אַ שטעטל.

- האָט דער רבי געמאַכט מיט דיר אַ כתב? - האָט די מאַמע געפרעגט.

- חלילה! דעם רבינס וואָרט איז גענוג – האָט דער טאַטע געזאָגט.

- וויפל האָט ער דיר צוגעזאָגט צאָלן שכירות? - האָט די מאַמע גע-וואָלט וויסן.

- דער רבי האָט געזאָגט, אַז וועגן פּרנסה דאַרף איך מיך נישט זאָרגן. ס׳וועט זיין מיט גאָטס הילף בריווח – האָט דער טאַטע געזאָגט אַ שיינענדיקער.

- די זאַך געפעלט מיר נישט - האָט די מאַמע געזאָגט, ווי אָפּגיסנדיק מיט קאַלט וואַסער דעם טאַטנס ענטוזיאַזם - איך האָב ליב אַ כתב, אַ וואָרט. מען קען זיך נישט לאָזן אויף הפקר מיט קינדער ...

די סכסוכים צווישן טאַטע-מאַמע האָבן זיך אָנגעהויבן אויפסניי. די מאַמע האָט אַרויסגעבראַכט די אַלטע טענות צום טאַטן פאַר זיין נישט וועלן באַלייגן אַן עקזאַמען, פאַר זיין לעבן מיט פאַנטאַזיעס, פאַר נישט קלערן וועגן אַ תכלית. דער טאַטע האָט נישט געענטפערט און גענומען זיך צו זיין אַלטער עובדא - פאַרענטפערן רש"ין. אָבער אויך ביי דער אַרבעט האָט ער קיין מנוחה נישט געהאַט. די באַלעבאַטים אין שטעטל,

שמייכלענדיק אין די בערד איבער דעם, וואָס דער רב זייערער האָט קיין בעסער רבנות נישט געקראָגן, האָבן אָפּן געטענהט, אַז זיי קענען נישט דערלאָזן צו אַזאַ זאַך,אַז מען זאָל זיי אַוועקוואַרפן, זוכן אַנדערע שטעטלעך, און צוריקקומען צו זיי, ווען עפּעס בעסערס איז נישטאָ. זיי קענען נישט דער-לאָזן, אַז דער רב זאָל כסדר האַלטן אין איין אַרומפאָרן און איבערלאָזן דאָס שטעטל אויף הפקר, אַזוי אַז עס איז נישטאָ אפילו וועמען אַ שאלה צו פרעגן.
חוץ דעם זיינען פאַר דער צייט געהאַט אויסגעבראָכן מחלוקות אין שטעטל צווישן די חסידים און די פּראָסטע לייט. פאַר דער גאַנצער צייט האָט צווישן אָט די צוויי גרופּן קיין שלום נישט געהערשט. די פּראָסטע לייט, וואָס זיינען מערסטנס געווען בעלי-מלאכות און דאָרפס-גייער, האָבן מקנא געווען די חסידים, וואָס זיינען אַלע געווען קרעמער און טייל פון זיי נגידים. די חסידים האָבן פאַראַכט די פּבאָסטאַקעס פאַר זייער עם-הארצות. עס איז געווען די אַלטע קנאה-שנאה צווישן העכערע און נידעריקערע קלאַסן, אָבער די קנאה-שנאה האָט מערסטנס געפונען איר אויסדרוק אין יידישע זאַכן.
די פּראָסטע לייט, וואָס האָבן זיך גערופן מתנגדים, האָבן געדאַוונט נוסח אשכנז, די חסידים האָבן געדאַוונט נוסח ספרד. אָבער אַזוי ווי די חסידים זיינען געווען די בעלי-תפלה, די בעלי-קריאה, בעלי-תקיעה, האָבן זיי געדאַוונט פאַרן עמוד און טאַקע אין זייער ספרדישן נוסח. די וואָס האָבן געדאַוונט נוסח אשכנז זיינען געוואָרן אויפגעקאָכט יעדעס מאָל, וואָס אַ חסידישער בעל-תפילה האָט אָנגעהויבן דאַווענען נישט פון מזמור שיר חנוכת, נאָר פון הודו; אָדער האָט אָנגעהויבן די קדושה ביי נקדישך ונעריצך, נישט ביי נקדש.
- נו, אָ, נקדש! - האָבן די מתנגדים גערופן און געזאָגט זייער אשכנזישע קדושה, הגם דער חזן האָט זיך געהאַלטן ביי זיין ספרדישער.
גאָר אויפגעקאָכט פלעגן די מתנגדים ווערן, ווען די חסידים פלעגן נישט זאָגן לכה דודי, נאָר זינגען מיט חסידישע האָפּקעס.
ביי יעדן דאַווענען פלעגט קומען צו וויסטע מחלוקת. מיין פאָטער פלעגט די צדדים איינשטילן. אָבער ווען ער איז נישט געווען אין שטעטל, פלעגן די מחלוקות זיך צעפלאַקערן. די פּראָסטאַקעס האָבן אויך געטענהט, אַז די חסידים נעמען זיך די שענסטע עליות, די בעסטע הקפות, נעמען זיך אַראָפּ די סמעטענע און לאָזן איבער פאַר די מתנגדים די זויערמילך - הגבה-גלילה און אַנדערע אַזעלכע נישט-וויכטיקע עליות. אין איינעם אַ שבת, האָט מען אויפגערופן צו דער תורה איינעם פון די פּראָסטע לייט - דעם טאַנדעטניק שיע פאָניע, אַ ייד, וואָס האָט תמיד דערציילט מעשיות

פון פאָניען, וועמען ער האָט געדינט. משה מענדל קצב, דער ייד, וואָס האָט זיך געדרייט אַרום חסידים, האָט געוואָלט מאַכן שפּאַס און ער האָט איינגערוימט דעם טאַנדעטניק, אַז מען האָט אים אויפגערופן צו דער תוכחה. דאָס איז געווען אַ ליגן, ווייל מען האָט יענעם שבת גאָרנישט גע-לייענט די תוכחה. אָבער דער טאַנדעטניק איז געוואָרן אין כעס און ביי דער תורה אַ קלאַפּ געטאָן אין שולחן און דערלאַנגט אַ זעלנערישן מי-שברך אַלע חסידים אין זייערע מאַמעס אַריין. די חסידים האָבן אים גערופן פושע-ישראל, עם-הארץ. אַנדערע פּראָסטע לייט האָבן זיך אָנגענומען פאַרן טאַנדעטניק. עס איז געקומען צו אַ וויסטער מחלוקה ביים דאַווענען, און אפילו צו פּעטש. פאַרשטייט זיך, אַז משה מענדל קצב האָט פאַר קאַשערט די אַרבל פון זיין חסידישער אַטלעסענער קאַפּאָטע און געטיילט קצבישע פּעטש דעם פּראָסטן צד. אַזוי ווי מיין פאָטער איז נישט געווען אין שטעטל, האָבן זיך די געפּאַטשטע און די פּאַטשער אָנגעקלאָגט קעגנזיי-טיק אין געריכט. דער פריץ כריסטאָווסקי האָט ביי קיין פאַל נישט געקענט פאַרשטיין די אַלע יידישע טענות איבער עליות, תוכחה, נוסח אַשכנז, נוסח ספרד. די יידן האָבן אים פּרובירט אויסטייטשן אין פּויליש,
אַז די הויפּט-מחלוקה נעמט זיך צוליב אָנהייבן דאָס דאַווענען ביי מזמור שיר חנוכת אָדער ביי הודו.

- טע חסידאַקי מואוויאָן הודו נאַפּשוד – האָט אים איינער פון די פּראָסטע לייט דערקלערט - אַ מי, פּראָסטאַקי, מואוויאָן מזמור שיר חנוכת נאַפּשוד ...

דאָס הייסט, אַז די חסידים זאָגן הודו פריער און די אשכנזים זאָגן מזמור שיר חנוכת פריער,

דער ריכטער האָט זיי אָפּגעשיקט צום רב, ער זאָל זיי אויסגלייכן. אָבער דער טאַטע איז נישט געווען אין שטעטל. האָבן די חסידים גאָר אַרויסגענומען די שענסטע ספר-תורה פון אָרון-קודש, דעם נגידס ספר-תורה, מיט אַלע אויסגעצירטע יד´ן און בלעכן, און געמאַכט זיך אַן אייגן חסידים-שטיבל. די פּראָסטאַקעס זיינען געבליבן אָן בעלי-תפלה, אָן בעלי-קריאה און בעלי-תקיעה ... די מחלוקת האָט געברענט.ביידע צדדים האָבן באַשולדיקט דעם טאַטן, אַז דאָס אַלץ איז אַרויסגעקומען צוליב דעם, וואָס ער זיצט נישט אין שטעטל, נאָר ער פאָרט אַרום זוכן זיך אַנדערע רבנותן. טייל באַלעבאָסטעס האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו קויפן ביי דער מאַמען הייוון צו די חלות, וואָס איז געווען ביישטייער צו דער פרנסה, מישטיינס-געזאָגט.

- אַז קיין שאלה צו פרעגן איז נישטאָ ביי וועמען, דאַרף מען אויך פאַר קיין הייוון נישט צאָלן טייערער - האָבן ווייבער געטענהט ...

די שיינע באַלעבאַטים האָבן אָפּגעהאַלטן אַ שטילע אסיפה און צוגע-שיקט מיט אַ יינגל די פאָדערונגען, וואָס זיי האָבן דעם טאַטן אַרויסגעשטעלט. דאָס איז געווען אַ מין אולטימאַטום צום רב זיירען, אַז אויב ער וויל בלייבן רב אין לענטשין, דאַרף ער אויספירן די פאָדערונגען, וואָס ווערן אים אַרויסגעשטעלט. דאָס פּאַפּיר איז געווען געשריבן אין לשון-קודש און האָט געהאַט אַ לאַנגן צעטל מיט תקנות לויטן אלף בית.

די ערשטע תקנה איז געווען, אַז דער רב טאָר נישט אַרומפאָרן, נאָר זיצן אויף אַן אָרט, כדי ער זאָל נישט ברענגען צו קיין מכשולים אין דער קהלה. די צווייטע תקנה איז געווען, אַז אויב ער וויל פאַרלאָזן דאָס רבנות, זאָל ער מודיע זיין דעם שטעטל באַצייטנס, אַזוי אַז עס זאָל קענען נעמען אַן אַנדער רב. די דריטע תקנה איז געווען, אַז די הייוון, וואָס די רביצין פאַרקויפט, זאָל זיין גוט און פריש, ווייל עס טרעפט, אַז צוליב אַלטער הייוון קומען די חלות אויף שבת נישט אַרויס געראָטן און יידן האָבן פאַרשטערטע שבתים.

נאָך אַ גאַנצן צעטל אַנדערע תקנות, זיינען אויך געקומען תקנות וועגן דעם רבס אויפפירונג. די באַלעבאַטים האָבן פאַרלאַנגט, אַז דער רב זייערער זאָל נישט דאַווענען פאַרן עמוד, ווייל דאָס געהערט נישט צו אַ רב, נאָר צו באַלעבאַטים; אַז ער זאָל נישט בלייבן נאָכן דאַווענען אין בית-המדרש רעדן מיט די בעלי-מלאכות, נאָר גלייך אַהיים גיין, ווייל ווען אַ רב האַלט זיך נישט אין רער מעלה, רופט ער נישט אַרויס קיין גע-עריקן דרך-ארץ פאַר זיך ביי די באַלעבאַטים. צווישן אַנדערע איז אויך געווען אַ תקנה, אַז דער רב זאָל נישט נעמען קיין שמעק טאַבעק ביי הערשל סטאַק, וואָס איז געווען דער נבזה אין שטעטל. אַזוי ווי די פאַר-פאַסער פון דעם אולטימאַטום האָבן נישט געוואוסט ווי אַזוי עס איז אין לשנן-קודש אַ שמעק טאַבעק, האָבן זיי געשריבן היימישלעך: תקנה י. - שהרב לא יקח שמעק טאַבעק מן הנבזה הירשל, המכונה סטאַק, ודי לחכימא ברמיזא ...

מיין פאָטער האָט געפלאַמט פון בושה, ווען ער האָט איבערגעלייענט די תקנות, וואָס מען האָט אים אַרויסגעשטעלט. איבערהויפּט האָט אים געאַרט דאָס, וואָס מען לערנט אים דרך-ארץ. אָ באַשיידענער, אַן עניו, אַ פריינדלעכער, האָט ער ביי קיין פאַל נישט געקענט פאַרשטיין, אַז אַ רב זאָל נישט טאָרן רעדן מיט בעלי-מלאכות, אָדער נישט אָננעמען קיין

שמעק-טאַבעק ווען עמעצער איז אים מכבד. מיין מאַמע האָט איבערגעלייענט די תקנות און געזאָגט מיט כעס:

-גענוג לענטשין! איך זאָל אפילו וויסן צו בלייבן אָן ברויט, וועל איך דיך נישט לאָזן בלייבן דאָ מער, נאָך דעם כתב מיט די תקנות ...

אינהאַלט

אַ שמחה אין שטעטל - ניקאָלאַי דער צווייטער ווערט געקרוינט פאַר קייסער
צו דריי יאָר טוט מען מיר אָן אַ טלית און מען שפּאַנט מיך איין אין יאָך יאָך תורה -
אַ טראַגעדיע צוליב דעם, וואָס מען האָט אין הימל פאַרביטן די יוצרות
די מלחמות צווישן ישראל און עמלק שבת נאָכן טשאָלנט
אַ דייטש מאַכט אַן עלילת דם און מען שמייסט אים לעבן באָד פאַר גאַנץ קהל אין
די אויגן
אַ ייִד אַ מלמד פאַרגלוסט זיך צו ווערן אַ מלאך אום פּורים און ער פאַרלירט,
נעבעך, אַן אויי
איך פאָר דאָס ערשטע מאָל אויף אַ באַן און די ניסים ונפלאות, וואָס פאַרלויפן
זיך מיט מיר
מיין זיידע, דער מושל, און מיין באָבע, וואָס בונטעוועט זיך קעגן מלכות
ר׳ יחיאל, דער ווייבערשער לערער - ביי מיין זיידן אין בית-דין שטיבל
די ווייבערישע מלוכה אין קיך
מיינע צוויי פעטערס און מומעס
אַ פרומע קאַץ, וואָס האָט ליבער צו הערן תורה ווי כאַפּן מייז
פראַדל, "דער פלעק" אין דער משפחה
צוליב כיבוד-אָב ברעכט אַ ייִד שויבן ביי אונדז און בעט דערנאָך מחילה אין די זאָקן
איך פאַרליב זיך אין אַ ווייבל וואָס איז צוויי מאָל אַזוי אַלט ווי איך
יידן זאָגן תהילים פאַר אַ "קראַנקער" בתולה און זי ברענגט אַ ממזר אויף דער וועלט
טיפּן און פיגורן אין אונדזער שטעטעלע מיט 40 יאָר צוריק
די מורא פאַרן "גרינעם דאָנערשטיק" ווען דער משומד פון שטעטל טראָגט דאָס יויזל
אין שפּיץ פון דער קאַטוילישער פּראָצעסיע
חסידים גיבן זיך אָפּ מזל-טוב צוליב דעם וואָס ד"ר הערצל איז געשטאָרבן
יידן פאַרריכטן נישט די דעכער פון זייערע הייזער, ווייל זיי וואַרטן יעדן טאָג
אויף משיחן
דער פאַרשטערטער ראש-השנה צוליב דעם וואָס משיח איז נישט געקומען
לענטשין ווערט צו ענג פאַר אונדז

ווערק פון י. י. זינגער

פּערל, דערציילונגען, 1923
אויף פרעמדער ערד. דערציילונגען, 1923
שטאָל און אייזן ראָמאַן, 1927
ניי-רוסלאַנד, רייזע-איינדרוקן, 1932
יאָשע קאַלב, ראָמאַן, 1932
די ברידער אשכנזי. ראָמאַן, 1935
פרילינג, דערציילונגען, 1937
חכר נחמן, ראָמאַן, 1938
משפּחה קאַרנאָווסקי, ראָמאַן, 1943
פון אַ וועלט וואָס איז נישטאָ מער, 1946